

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1971
ASKERİ MUHTIRASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TUĞRUL OTAÇ

BURSA-2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1971
ASKERİ MUHTIRASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TUĞRUL OTAÇ

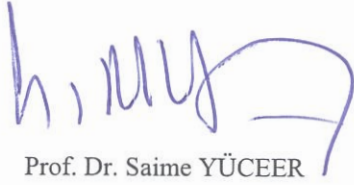
DANIŞMAN

Prof. Dr. SAİME YÜCEER

BURSA-2019

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 701642008 numaralı Tuğrul OTAÇ'ın hazırladığı "İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi Ve 1971 Askeri Muhtırası" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../... günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna ~~(oy~~
~~birliği/oy çokluğu)~~ ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Saime YÜCEER

Uludağ Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

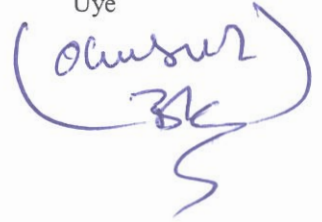
(olumlu)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Uludağ Üniversitesi

Üye

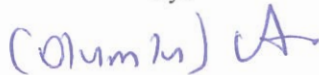
(olumlu)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ŞENTÜRK

Süleyman Demirel Üniversitesi

Üye

(olumlu)

YEMİN METNİ

Yüksek tezi olarak sunduğum “İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi Ve 1971 Askeri Muhtırası” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

28/06/2019

Tuğrul OTAÇ

Adı Soyadı: Tuğrul OTAÇ

Öğrenci No: 701642008

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tezli Yüksek Lisans Programı

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/06/2019

Tez Başlığı / Konusu: İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1971 ASKERİ MUHTIRASI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 232 sayfalık kısmına ilişkin, 28/06/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/06/2019

Adı Soyadı:	Tuğrul OTAÇ
Öğrenci No:	701642008
Anabilim Dalı:	Tarih Anabilim Dalı
Programı:	Yüksek Lisans Programı
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Saime YÜCEER
28/06/2019

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Tuğrul OTAÇ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xiv+237
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Saime YÜCEER

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1971 ASKERİ MUHTIRASI

Bu çalışmada başlıından da anlaşılabileceği gibi İngiliz belgelerinin öne çıkarılmasıyla 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası konu alınmıştır. Bu iki dönemin ele alınmasında birbirini etkileyen iki askeri müdahalenin sebepleri ve dönemin uygulamalarının nasıl biçimlendiğini anlama amacı güdülmüştür. Bununla birlikte iki müdahaleye arka plan oluşturması açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde meydana gelen darbeler ve darbe girişimleri, bunların oluşmasındaki etkenler ve örfi idare veya sıkıyönetim olarak adlandırılabilir dönemin olağanüstü uygulamaları da çalışma içerisine dâhil edilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi'ndeki siyasi-askeri gelişmelerin anlatılması da, esas konunun anlaşılmasında etkili olacaktır. Çalışmanın esas konusuna gelindiğinde, dönemleri anlatırken İngiliz belgelerinin kullanılması da, İngiltere'nin (Birleşik Krallık olarak da belirtilebilir) Türkiye Cumhuriyeti ile geçmişten gelen olumlu-olumsuz ilişkilerinin onların Türkiye'deki her türlü gelişmeyi takip etmeleri ve raporlamalarından dolayı olmuştur. İngiliz belgeleri ve yerel kaynaklar kullanılarak darbe ve muhtıraya giden süreçte siyaset veya askeri unsurların takındıkları tutumların boyutu, değişimi veya sonuçlandırmaya giderken nelerden etkilendiğini açıklamak önemli bir nokta olarak benimsenmiştir. Ayrıca, İngiliz belgelerinin Türkiye'deki bu gelişmelere yönelik tutumunun ne derece objektif olduğu ve olayların değerlendirilmesinde ne kadar detay sundukları da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böyle bir yöntemde yerel kaynakların kullanılması, İngiliz belgelerinin verdiği bilgilerle ne derece örtüştüğünü görmeyi sağlamıştır. Bu şekilde Türkiye'nin geçirdiği bu iki askeri müdahalenin öncesi ve sonrasındaki gelişmeler analiz edilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Muhtıra, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, Siyaset, Ordu, Sıkıyönetim, Anarşi.

ABSTRACT

Name and Surname : Tuğrul OTAÇ
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Science
Field : History
Branch : The Republic of Turkey History
Degree Awarded : Master
Page Number : xiv+237
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Saime YÜCEER

THE MILITARY COUP OF 1960 AND THE MILITARY MEMORANDUM OF 1971 ACCORDING TO THE BRITISH SOURCES

As can be seen in the title of this study, the coup of May 27, 1960 and the Military Memorandum of March 12, 1971 were discussed in the light of the British documents. The aim of focusing these two periods is to understand the reasons of these two military interventions that affect each other and how the practices of the period are shaped. In addition, the coups and the coup attempts in the last period of the Ottoman Empire in order to create a background for the two interventions, the factors in their formation and the extraordinary practices of the period which can be called as the traditional administration (örfi idare) or martial law were also included in the study. Explaining the political-military developments in the National Struggle (War of Independence) and the period of Atatürk will be also effective in understanding the main issue. When we came to the main subject of the study, we used especially British documents in describing the periods. The reason for this, the United Kingdom has followed every single affair in Turkey and held these affairs' reports due to their negative and positive relations with the Republic of Turkey from the past. Using the British documents and local resources, to explain the extent and the change of attitudes of political or military elements in the process leading to the coup and memorandum or what was influenced on the way of finalizing them is acknowledged as an important point. In such a method, the use of local sources has enabled us to see how well the British documents match the information provided. In this respect, the developments in Turkey before and after these two military interventions were presented in an analytical method.

Keywords: Coup, Memorandum, 27 May 1960, 12 March 1971, Politics, Army, Martial Law, Anarchy.

ÖNSÖZ

Türkiye’de siyaset-asker ilişkileri sadece Cumhuriyet Dönemi’nde değil, Osmanlı İmparatorluğu’nda da birtakım sorunlar ortaya çıkartmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yönetime karşı muhalefetin örgütlenerek darbe ve darbe girişimlerinde bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk askeri darbesi ise 27 Mayıs 1960’da gerçekleşmiştir. Bu darbe sonrasında değişen anayasanın yarattığı özgürlük ortamından faydalanan sağ-sol adı verilen siyasi gruplar şiddet eylemlerine girişmiştir. Sonuç olarak 12 Mart 1971’de Türk Silahlı Kuvvetleri Komuta Kademesi yönetim unsurlarına bir muhtıra vermiş, ancak yetkiyi direkt eline almamıştır. Bu iki olayın meydana gelmesindeki sebeplerin neler olduğu, nasıl bir etki havzası yarattığı ve beslendiği noktalarda ne gibi faktörler bulunduğu analiz etmeyi kolaylaştırmakta ve açıklayıcı olmaktadır. Ayrıca müdahalelerin yarattığı ortamda öncesine göre nelerin değiştiğinin görülmesi ve olumlu veya olumsuz nasıl etki yarattığı da önemli bir husustur.

Bu tezin belirlenmesinde, 2017 yazında İngilizce dil eğitimi için İngiltere’nin Canterbury şehrine gitme planım etkili olmuştur. “The National Archives” isimli İngiliz Milli Arşivleri’nde araştırma yapmak da yüksek lisans tez dönemine geçmem ve yukarıda belirttiğim hususla ortaya çıkmıştır. Tez danışmanım olan Prof. Dr. Saime YÜCEER, İngiliz Milli Arşivleri’nde araştırma yapma ve sonrasında buradan elde edilen bilgilerle tez çalışmasına girişme isteğimi olumlu karşılamıştır. Tez konusuna karar vermeden önce kapsamını yani çalışmak istediğim dönemi, 27 Mayıs 1960 ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri arasında olacağını belirlemiştim. İngiltere’ye gitmeden önce de “The National Archives”ın web sitesinden katalog tarama yaparak belirlediğim dosyaları not ettim. Londra’daki arşiv binasına gittiğimde çalışanlarıyla birlikte sistemli ve disiplinli bir yapının olduğunu gördüm. Kurum içindeki bilgisayarların kullanılarak belirlenen veya o anda yapılan katalog taraması sonucu bulunan dosyalar, 40 dakika içerisinde en fazla 3 dosya “order” edilmesiyle araştırmaya sunulmaktadır. Dosyaları okumak ve fotoğraflamak adına okuma salonunda büyük bir masa beş veya altı kişinin aynı anda bu işlemleri yapması adına bölmelerle ayrılmış ve numaralandırılmıştır. Bu numaraları ise arşiv binasına geldiğinizde sisteme kişisel bilgilerin bulunduğu arşiv kimlik kartınızı okutarak yukarıda bahsedilen masalardan istenilen numarayı ayırtabilme imkânı sunulmuştur. Bununla birlikte ayırılan numara üzerinden “order”

edilebilmekte ve bunu yaptıktan sonra belirlediğiniz numaraların bulunduğu dolaplardan dosyalar alınabilmektedir. Orijinal dosyalardaki belgelere hiçbir şekilde zarar vermeden geri teslim etme zorunluluğu bulunmaktadır. Okuma ve fotoğraflama yapılan numaralı bölmelerde priz imkânının sunulması da araştırmacılar açısından çok önemlidir. Dosyalardan alınacak belgelerin olanak varsa fotoğraf makinası ile çekilmesi kalite bakımından daha iyi olabilir. Ancak yüksek çözünürlük ve hafızaya sahip bir telefonda işe yarayacaktır.

Diğer yandan dosyalarda yaptığım araştırmalar ve bunu danışman hocam ile paylaşmam sonucu “dış politika” çerçevesinden çıkarak darbe ve muhtıra konusuna yoğunlaştım. Araştırmış olduğum dosyalardan elde edilen bilgiler neticesinde bu konuya eğilme düşüncem güçlenmiş oldu. Sekiz veya dokuz kez arşiv binasına giderek elde ettiğim belgeler 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası’nın tez konum olarak belirlenmesinde yeterli bir noktaya geldi. Sonrasında ise tezi inşa etmek adına sadece İngiliz belgeleri değil yerel kaynaklar (Devlet Arşivleri, TBMM Arşivi, gazete arşivleri ve telif eserler) kullanılarak analizler yapılmasına başlanmıştır. Sonuç olarak bir seneyi aşkın olarak yaptığım çalışma sonucunda -eksikleri olması mümkün- bu eser ortaya çıkmıştır. Henüz yüksek lisans döneminde yaptığım bu çalışma, akademik hayata ilk adımım olan SDÜ Tarih Bölümü’ne Araştırma Görevlisi olarak atanmam sonrasında sonuçlanarak daha anlamlı bir hale gelmiştir. Tabii kullandığım yöntem, kelime ve dağarcıklarda hatalarım olmuşsa, henüz acemi olmamdan kaynaklanmıştır.

Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü’nde lisans eğitiminde 2.sınıfa geçtikten sonra üst dönemde aldığım “Türk Siyasal Hayatı” dersi ve dersi veren değerli hocam Prof. Dr. Saime YÜCEER, alan olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’ne yönelmeme sebep oldu. Sonuç olarak Uludağ Üniversitesi’ne Yüksek Lisans eğitimime Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında başladım. Tez çalışmamda bana yöntem, kaynak ve çeşitli yollar kullanmamı öneren, her daim yaptığım çalışmalarımı kendisine sunma olanağını sağlayan ve bugünlere gelmemde büyük emeği olan değerli danışmanım Prof. Dr. Saime YÜCEER’E minnettarım. Yine akademik hayata giriş ve düşünce boyutunda farklı perspektiflerden tarih bilimini analiz etme yollarını görmemi sağlayan Prof. Dr. Nurcan ABACI ve Doç. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI, henüz acemiliğin de başında olduğum lisans döneminde ben ve arkadaşlarıma geleceğimizle ilgili ne yapmak

istediğimizi soran ve her daim sorularımızı cevaplandırarak bize bir ağabey olarak yaklaşan başta Dr. Öğretim Üyesi Şahin KILIÇ ve Dr. Öğretim Üyesi Kamil DOĞANCI'ya da teşekkürlerimi sunarım. Bunun dışında “The National Archives”da tanınarak sohbetinden faydalandığım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN'a, “The National Archives”daki sistem ve araştırma yöntemlerine ilişkin sorduğum sorulara cevap veren Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ'ye teşekkürlerimi iletiyorum. SDÜ Tarih Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atanmam sonrasında bana her daim destekte bulunan ve çalışmalarımı inceleyerek katkılarda bulunan değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Ayşegül ŞENTÜRK'e, çalışmamın sonlarında tezime yönelik okuma ve inceleme yaparak desteklerini esirgemeyen Dr. Öğretim ÜYESİ Özgür TÜRKER ve Dr. Ali MIYNAT'a da minnettarım. Ayrıca süreç içerisinde zaman zaman fikir alış verişi yaptığım ve tezimin düzenlenmesinde yardımcı olan yüksek lisans döneminden arkadaşım Hasan BAYBURTLUOĞLU, lisansa başladığım ilk andan itibaren bu yoldaki yoldaşım Gökhan TOKA'ya, hayatım boyunca her zaman kardeş gibi gördüğüm ve tarihçi olma yolunda ilerleyen dostum Emre GÖKMEN ve yine meslek bağlamında olmasa da her şeyi paylaşıp dertleştiğim dostum Erdem GÜLER'e teşekkür ederim. Nihayetinde kendimi bu mesleğe adamamda ve sıkıntılar içerisine girdiğim anlarda dahi hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen değerli ailem, Aliye ÇİLEK KAÇAR ve İrem KOCABAŞ'a da şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN ÇOK PARTİLİ HAYATA ASKER-SİYASET İLİŞKİLERİ VE DARBE ÖRNEKLERİ

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ASKERİ YAPI	8
2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DARBE ÖRNEKLERİ.....	12
2.1. KULELİ OLAYI	12
2.2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ(1876-1908)	16
2.3. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ OLAYLARI(1908-1918)	19
2.4. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SIKIYÖNETİM (ÖRFİ İDARE).....	32
3. MİLLİ MÜCADELE'DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA ASKERİ VE SİVİL GELİŞMELER	37

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN İLK ASKERİ MÜDAHALESİ: 27 MAYIS 1960 DARBESİ

1. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE DP İKTİDARI	69
1.1. DÖNEMİNİN SONLARINDA DP'NİN ANTI DEMOKRATİK TUTUMLARI VE DARBESİNE GİDEN SÜREÇ.....	83
2. CUMHURİYET TARİHİ'NİN İLK ASKERİ DARBESİ: 27 MAYIS 1960	91
2.1. ANAYASA İLANI, GENEL SEÇİMLER VE CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİM SÜRECİNDEKİ GELİŞMELER.....	98
2.2. 60 DARBESİ SONRASI CUNTA ÖRGÜTLENMELERİ VE BAŞARISIZ DARBE GİRİŞİMLERİ.....	110
2.3. 1965 SEÇİMLERİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ BASKIYLA ŞEKİLLENEN DÖNEM: 12 MART MUHTIRA REJİMİ

1. MUHTIRA ÖNCESİNDE ÜLKEDEKİ SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER	126
2. 12 MART MUHTIRASININ VERİLMESİ	138
3. NİHAT ERİM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER	141
4. FERİT MELEN HÜKÜMETİ DÖNEMİ	152
5. DÖNEMİN SİYASİ KRİZİ: CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ	158
6. NAİM TALU HÜKÜMETİ DÖNEMİ.....	160
7. 12 MART ASKERİ YÖNETİMİNİN SONA ERİŞİ: 1973 GENEL SEÇİMLERİ	162
8. 12 MART REJİMİNİN ÜZERİNDE DURDUĞU REFORMLAR	165
9. MUHTIRA DÜZENİNİN GETİRDİĞİ SIKIYÖNETİM SİSTEMİ.....	177

10. DÖNEMİN ÖNE ÇIKAN ANARŞİ OLAYLARINA BAKIŞ	194
SONUÇ.....	205
KAYNAKÇA	216
EKLER.....	227

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Alb. : Albay

AP : Adalet Partisi

Bkz. : Bakınız

Blm. : Bölüm

C : Cilt

CB : Cumhurbaşkanı

CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

CMP : Cumhuriyetçi Millet Partisi

Çev. : Çeviren

DP : Demokrat Parti

Ed. : Editör

GP : Güven Partisi

İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti

Korg. : Korgeneral

MBG : Milli Birlik Grubu

MGP : Milli Güven Partisi

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MSP : Milli Selamet Partisi

Org. : Orgeneral

SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası

SKB : Silahlı Kuvvetler Birliği

S : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya.

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

THKO : Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

TİP : Türkiye İşçi Partisi

TKP : Türkiye Komünist Partisi

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

t.y. : tarih yok

YTP : Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Ordu-siyaset ilişkisi temelde Türk Tarihi'nin her safhasında görülebilecek bir olgudur. Bununla birlikte çalışmaya konu olan askeri darbeler de aynı şekilde bu ilişkinin bir dalı olarak görülebilir. Çeşitli zamanlar içerisinde siyasi alanın yarattığı ortam, devlet sistemindeki yapıların kendi özgürlük alanlarını kısıtlamaya başlar. Buna ilişkin olarak örnek vermek gerekirse, TSK içerisinde yapılacak bir tasfiye hareketi veya beklenmeyen rütbe değişiklikleri bu kısıtlama veya müdahaleyi gösterir. Aynı şekilde kendi rakiplerine ve toplumsal gruplara yönelik sınırlandırmalara giden bir siyasetin değiştirilme arzusu, rejime sadakat kavramıyla hareket eden ordunun müdahalesiyle sonuçlandırılır. Lâkin demokrasinin içselleştirildiği yapılarda askeri müdahalelerin onaylanması da söz konusu olamaz. Zaten bu müdahalenin de meydana çıkmasında demokratik olgunluğun sağlanamamasının etkisi görülmektedir.

Son iki yüzyılın siyaset-asker ilişkilerinde sebep ve sonuçları itibarıyla önemli yer sahibi olan darbe ve darbe girişimleri bulunmaktadır. Bu hususta çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında askeri yapı, darbeler, darbe girişimleri ve örfi idare-sıkıyönetim kavramları ele alınmıştır. Darbe kelimesinin tanımı, *“bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi”* olarak yapılmıştır.¹ Ayrıca bölümün sonunda Milli Mücadele'den çok partili hayata geçiş de anlatılmaya çalışılmıştır. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim şemasında nelerin bulunduğu, askeri yapının hangi gruplardan oluştuğu ve sonrasındaki reform arzularının hangi sebeplerden kaynaklandığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu reform arzularının hayata geçirilmesiyle birlikte nasıl bir sistem kurulmaya çalışıldığı ve bunun üzerinde etki sahibi unsurların da neler olduğuna bakılmıştır. Diğer yandan bu dönemde Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrası yönetime karşı oluşan muhalefetin ilk darbe girişimi olan “Kuleli”yi nasıl örgütlediği, hangi unsurların bu girişimde rol aldığı, girişimin nasıl sonuçlandırılacağı ve başarısız olan bu girişimin yarattığı etki incelenmiştir. Bu süreçte Yeni Osmanlılar adıyla bilinen yönetimde değişimi savunan ve muhalefet saflarında yer alan gruba mensup askerler, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmişlerdir. Aslında buradaki olay belki de Sultan Abdülaziz'in kişiliğiyle alakalı

¹ “Darbe”, <http://sozluk.gov.tr/>, 20 Haziran 2019.

değil, yönetsel düşünceye karşı muhalefettir. İstenen yönetim şekli ise; padişahın başta bulunduğı anayasa ve meclisin de sisteme dâhil edildiğı bir sistemdir. Tabii bu hususta önce V. Murat, sonrasında II. Abdülhamit tahta geçilmiştir. Lâkin ilk anayasa olarak görülen Kanun-u Esasi'nin ilanı ve Meclis-i Umumi (Âyan ve Mebusan)'nin açılması çok uzun sürmemiş ve padişah anayasadan doğan hakkıyla birlikte meclisi süresiz tatil etmiştir. Diğer yandan meşrutiyetin tekrar ilanı adına yıllardır II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele eden İttihat ve Terakki unsurları Balkanlar'dan başlattıkları baskıyla meşrutiyeti tekrar ilan ettirmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin Osmanlı yönetim sistemi içerisinde etkili bir hale gelmesi, eski yönetim savunucularının muhalefetine neden olmuş ve 31 Mart Olayı adı verilen gerici bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin etkisiyle Selanik'ten gelen Harekât Ordusu hem ayaklanmayı bastırması hem de ayaklanmaya destek verdiği düşünülen Sultan II. Abdülhamit'i bir fetvayla tahttan indirmiştir. Bundan sonraki bir darbe de "Babıali Baskını" olarak adlandırılan hükümet darbesidir. İttihat ve Terakki unsurlarının yönetimi tekrar ele almak düşüncesiyle harekete geçerek Babıali binasını basmalarıyla sonuçlanan bu girişim 1918 yılına kadar sürecektir güçlü İttihat ve Terakki yönetimini doğurmuştur.

İşte bu kısaca özetlenen noktalar, birinci bölümde başlıklar halinde incelenmiştir. Burada darbeleri hazırlayan ortam, darbe girişiminin niteliği ve sonuçlarının nasıl etkiler yarattığı sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca darbe veya herhangi olağanüstü bir dönemde uygulanan örfi idare veya sıkıyönetim sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki örneklerine yer verilmiştir. Son olarak Milli Mücadele'den çok partili hayata kadar olan dönemdeki siyasi-askeri ilişkilerin boyutları, değişimleri ve ortaya çıkardığı etkilere göz atılmıştır. Bu bölümde kullanılan kaynaklar hususu, çalışmanın esasına arka plan vermesi amacından yola çıkıldığından çok derinleştirilmemiştir. Buna aslında ilk bölümde ele alınan özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kısımların çok fazla detaylandırılmaması da söylenebilir. Lâkin yine de orijinal kaynak olarak Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve TBMM Arşivi bünyesinde bulunan Meclis-i Âyan, Meclis-i Mebusan ve 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin Zabıt Cerideleri kullanılmıştır. Bunun yanında 31 Mart Olayı sonrası Adana'da Türk ve Ermenilerin yaşadıkları olaylara ilişkin İngiliz "The National Archives"den elde edilen belgeler de incelenmiştir. Bunların yanında dönemin

olaylarını anlatan bazı kitap, makale ve tezlerden yararlanılmıştır. Bu şekilde bu bölümün esas konuya doğru gidişte okuyucunun zihni çerçevesini daha güçlü bir hale getirme amacı güdülmüştür. Tabii bu yapılırken burada ve sonraki bölümlerde de kullanılan, darbelerin tarihsel sürecini çeşitli perspektiflerden ele alan makaleler sunarak çalışmaya önemli katkılar sağlayan Mehmet Ö. Alkan'ın *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler* adlı hazırladığı kitap, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki darbeleri derli toplu ve anlaşılır bir biçimde anlatan Erhan Afyoncu, Ahmet Önal, Uğur Demir'in *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler* adlı kitabı, Kuleli Vak'ası adıyla bilinen darbe girişiminin ortaya çıkış süreci, örgütlenmesi ve yargılamalara ilişkin önemli detaylar aktaran Cem Düzen'in *Kuleli Vak'ası, 31 Mart Olayı sonrası yaşanan Adana Ermeni olaylarına ilişkin önemli bilgiler sunan Sonyel'in, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", Emine Duran Pancar'ın, 1909 Adana Ermeni Olayları* adlı tezi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sıkıyönetim sisteminin ne olduğu ve nasıl uygulandığıyla ilgili olarak Osman Köksal'ın, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler(1877-1922)* adlı doktora tezi ve "Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme" adlı makalesi kullanılmıştır. Bunlara ek olarak Milli Mücadele'den çok partili hayata geçişi anlatan kısımda ise, Atatürk'ün 1919-1927 arasındaki dönemi kendi perspektifinden ve belgeler kullanarak anlattığı Zeynep Korkmaz'ın sadeleştirdiği *Nutuk*, döneme ilişkin çalışmada kullanılabilecek olan ve Atatürk'ün hayatına ilişkin bir kapsamda çalışılan Şerafettin Turan'ın *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik* adlı kitabı ve Cumhuriyet kurulduktan sonra kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerine değerlendirmeler sunan Saime Yüceer'in "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" adlı makalesi ve Cumhuriyet'in kurulması sonrasında CHP'ye giden yol, muhalefet hareketleri ve siyasi partilere yönelik önemli bilgiler içeren Mete Tunçay'ın, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931* adlı kitapları ve diğer birçok kaynak birincil kaynaklara ek olarak çalışmanın niteliğine katkıda bulunmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü 27 Mayıs 1960 Darbesi kapsamında ele alınmış, öncesinde çok partili hayat ve DP iktidarı dönemindeki gelişmeler, darbenin gerçekleşmesi ve sonrasında darbenin getirdiği yeni bir anayasa, seçimler, Talat

Aydemir'in başarısız darbe girişimleri ve 1965 seçimleriyle birlikte tekrar tek başına iktidar olan bir partinin yönetimi altındaki siyasi-askeri gelişmeler anlatılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Dünya Savaşı'nda yer almaması aslında Anadolu'yu bir savaş alanı olmaktan çıkartsa da, tek parti CHP dönemi uygulamaları, halk, asker ve siyaset içerisinde eleştirilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. CB İnönü'nün de arzusuyla çok partili hayata geçiş sağlanmış ve siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. Bu alanda CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi kuran unsurlar yönetime karşı muhalefetlerin etkin bir şekilde göstermeye başlamışlardır. Aldıkları desteklerle birlikte demokratik adımların CB ve hükümet tarafından atılmasını sağlamışlardır. DP'nin iktidar olmasının Türkiye'nin yönetim sisteminde nasıl değişiklikler yarattığı ve bu değişikliklerin ne derece etkiler barındırdığı da önemli bir inceleme noktası olmuştur.

Nitekim 1950 yılında yapılan seçimlerle DP iktidara gelmiş ve çok partili hayatın gerekliliği sağlanmıştır. Ancak DP'nin iktidar olmasıyla birlikte anti-demokratik tutumların benimsenmesi ve orduya karşı bakış açısı, kendisine karşı muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Burada ortaya çıkan muhalefetin izlediği yol ve benimsediği tutumların da olayları anlatmada önemli olduğunu eklemek gereklidir. 1954 ve özellikle 1957 seçimleri sonrasında arttırılan baskıcı yöntemler sonucunda yönetime karşı yapılan gösterilerdeki müdahalelerin boyutları önemli hususlardır. 27 Mayıs 1960'a gelindiğinde de ordu içerisinde DP yönetimini devirmekte kararlı olan cunta harekete geçmiş ve DP'yi iktidardan indirmiştir. Darbenin meydana gelmesinde DP'nin anti-demokratik uygulamalarının nasıl bir karşı alan yarattığı ve bunların darbenin gerçekleşmesinde ne tür etkileri olduğunu açıklamak meselenin özünü anlamayı sağlayacaktır. Diğer yandan darbe sonrasında oluşan Milli Birlik Komitesi'ndeki gruplaşmanın boyutları, diğer gruba karşı güç kazananların yönetim sisteminde yaptıkları değişimler ve bunun etkileri de incelenmiştir. Tabii MBK'nın bölünmesiyle ortaya çıkan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin yönetim kademesi üzerinde bir değişim sağlayıp sağlamadığı, bunun neleri değiştirdiği ve nelere sebep olduğuna da bakılmıştır. Ayrıca 1961 Anayasası'nın yapılmasıyla Türkiye'nin içine girdiği yeni düzen ne gibi sonuçlar doğurmuş ve 1961 sonrası toplumsal yapılarıdaki değişimlerin gelecekteki müdahalelere sebep olup olmadığına da bakılmıştır. Ayrıca 62-63 yıllarında Alb. Talat Aydemir'in darbe girişimlerinde bulunmasına sebep olan etkenler, darbe

girişimlerinin orduda değişiklikler yaratıp yaratmadığı ve sonuçları karşısında alınan önlemlere bakılmıştır.

Bu bölümde anlatılanlara ilişkin birincil kaynak olarak öncelikle çalışmanın başlığında da belirtildiği gibi İngiliz “The National Archives”den yararlanılan belgeler, bunun dışında TBMM Arşivi bünyesinden TBMM Zabıt Cerideleri, Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisi ve Kurucu Meclis Tutanakları, Devlet Arşivleri bünyesinden Cumhuriyet Arşivinden belgeler, döneme ilişkin gazete arşivleri ve kitap, makale ve tezlerden yararlanılmıştır. Olaylara bakılırken İngiliz arşivleri ve yerel arşivler arasında verilen bilgilerin uyumluluğu ve doğruluğu karşılaştırmalı olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Bunların yanında ikinci elden eser olarak kullanılan Zafer Üskül’ün *Siyaset ve Asker, Bildirileriyle 1950-1970 dönemi Sıkıyönetimleri* adlı kitapları sıkıyönetimlerin Türkiye’deki geçmişi, sıkıyönetimlerin nasıl ilan edildiği ve uygulanma biçimlerine ilişkin bilgiler sunan sıkıyönetim konusuna ilişkin yapılmış tek derli toplu eserler olarak görülebilir. Bununla birlikte farklı bir perspektifle olaylara yaklaşan, önemli analizlerde bulunan ve sonraki bölümde de kullanılacak olan Kurtuluş Kayalı’nın *Ordu ve Siyaset* adlı kitabı, Uğur Mumcu’nun *İnkılap Mektupları* 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne giden süreçte ordu içerisindeki cunta gruplarının anlatıldığı kitabı, darbe sonrası oluşan 1961 Anayasası ve ilk bölümün kapsadığı alanlara ilişkin bilgileri de içeren Bülent Tanör’ün *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* ve DP döneminin sonlarında anti-demokratik uygulamalar ve bunların en önemlilerinden Tahkikat Komisyonu’nun geniş bir şekilde değerlendirildiği Saime Yüceer’in “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)” adlı makalesi ve kullanılan diğer ikinci elden kaynaklar birinci elden kaynaklarla birlikte olayların daha açık bir şekilde anlatılmasını sağlamıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası’nın siyasi-askeri alanda yarattığı etkinin öncesi ve sonrasıyla anlatılmasına çalışılmıştır. Muhtıranın kelime anlamı, “*herhangi bir şeyi hatırlatmak, uyarmak amacıyla yazılan yazı*” olarak tanımlanmıştır.² Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk darbenin ardından, yönetimi direkt ele almak yerine dolaylı yoldan kendi desteklediği siyaset dışı bir iktidarı kullanarak yönetimi idare etmeyi sağlayan bir muhtıra verilmiştir. Tabii bu muhtıranın verilmesinde 1961 Anayasası’ndan doğan temel hak ve özgürlükler,

² “Muhtıra”, <http://sozluk.gov.tr/>, 20 Haziran 2019.

sendikal ve dernekleşme konusundaki hakların Türkiye’de sağ ve sol diye tabir edilen grupların daha etkin bir mücadele içerisine girmesinin de bir sebep olduğu görülebilir. İşte bu ortamda iki grubun ordu ve siyaset içerisindeki etkisinin ne derece olduğu, ordu içerisinde bulunan grupların ne şekilde örgütlendiği ve bağlantıları ve amaçladıkları yönetim tarzının ne olduğu sorularını cevaplandırmak muhtıranın niteliğini kavramayı sağlayacaktır. Türkiye’de muhtıraya giden yolda anarşi olaylarının nasıl ortaya çıktığı ve yönetim sistemi üzerinde etki sağlamak adına ne tür yollar izlediğini cevaplandırmak da önemlidir. Muhtırada yer alan hususların neler olduğu ve bu hususların yerine getirilmesinde siyaset dışı hükümetlerin aldıkları kararlar veya önlemlere de bakılmıştır.

Muhtıranın verilmesi sonrasında siyaset dışı bir hükümet CHP’den istifa eden Prof. Dr. Nihat Erim eliyle kurulmuş, partilerden destek ve meclis dışından çeşitli uzmanların alınmasıyla “teknokrat hükümetler” dönemi başlamıştır. Hükümetin ilk icraatları arasında 3 yıl kadar sürecek olan sıkıyönetim döneminin başlaması önemli bir gelişmedir. Sıkıyönetimle birlikte anarşinin önlenmesi amaçlandığı görülmekle beraber, yapılan araştırmalar ve nitelikleri, şiddet olaylarının sıkıyönetime rağmen devam edip etmediği, sıkıyönetimin elindeki imkânları ne derece kullandığı ve nihayetinde başarıya ulaşmış ulaşmadığının analiz edilmesi dönemin anlaşılmasında gerekli bir noktadır. Yine dönemin yargısının olaylara bakış açısı, yargı kararlarında aranan suç nitelikleri ve davalardaki sebep-sonuç ilişkilerinin de unutulmaması gerekmektedir. Ayrıca 12 Mart’a giden yolda Türkiye’nin girdiği anarşi ve çatışma ikliminin 1961 Anayasası’ndan doğduğunu düşünen muhtırayı verenlerin anayasada yapılmasını istedikleri değişiklikler, bu değişikliklerle birlikte kendilerini yönetim kademesi üzerinde etkisi olan bir kanat olarak konumlandırıp konumlandırmayacakları ve değişikliklerin yapılmasıyla birlikte yaratılmak istenen yeni düzenin kapsamının da incelenmesi amaçlanmıştır.

Yukarıda özetlenen son bölümde kaynak olarak İngiliz “The National Archives”dan elde edilen belgeler, TBMM Arşivleri’nden Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Zabıtları, yerli ve yabancı gazete arşivleri, az da olsa Cumhuriyet Arşivi belgeleri ve kitap, makale ve tezlerden yararlanılmıştır. Dönemin siyasi-askeri gelişmeleri ve yaşanan anarşi olayları İngiliz belgeleri ve yerli kaynakların harmanlanarak analizden geçirilmesiyle sunulmaya çalışılmıştır. Bu ortamda İngiliz belgelerinde yer verilen olayların değerlendirilmesi ve bilgilerinin sunulmasına karşılık

yerel kaynakların sağladığı bilgilerle karşılaştırılma yoluna gidilmiştir. Yerel kaynaklar arasında önceki bölümlerde de kullanılan Zafer Üskül'ün *Siyaset ve Asker* ve sadece bu bölüme özgü olarak kullanılan *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi* adlı kitapları dönemin sıkıyönetim uygulamalarının nitelikleri, uygulanış biçimleri ve kapsamına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte Ertuğrul Alatlı'nın *Müdahale* ve dönemin ilk hükümetinin teknokrat başbakanı Nihat Erim'in *12 Mart Anıları*, Erol Bilbilik'in *9 Mart 12 Mart Süreci* adlı kitapları daha çok dönemin anıları ve olaylarına yönelik bilgiler vermektedir. Sedef Bulut'un, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri* adlı doktora tezi muhtıranın verilmesi öncesi ve sonrası ile 1973 Genel Seçimleri'ne ilişkin önemli perspektifler sunarken, yine önceki bölümlerde kullanılan Mustafa Çolak'ın *Bülent Ecevit Karaoğlan*, Ayşegül Komsuoğlu'nun *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel* adlı kitapları dönemin gelişmelerine ilişkin açıklayıcı bilgiler vermekte ve Kemal Karpat'ın *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* adlı kitabı ise bu anlamdaki tarihsel sürece ilişkin bilgiler ve analizleri derli toplu bir şekilde sunmaktadır. Tüm bu eserler ve daha az miktarda kullanılan eserler dönemi birincil kaynaklarla değerlendirirken olayları anlama ve anlatmada yardımcı olan en önemli kaynaklar olmuştur. Toplamda 3 bölümde sunulan kaynak çeşitliliği çalışmanın niteliği ve doğruluğuna katkıda bulunmuştur. Bu da bir eserin inşa edilirken ulaşılan kaynakların çeşitli olmasının ne kadar ciddiye alınması gereken bir husus olduğunu göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN ÇOK PARTİLİ HAYATA ASKER- SİYASET İLİŞKİLERİ VE DARBE ÖRNEKLERİ

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ASKERİ YAPI

Türk devlet geleneği içerisinde en uzun hâkimiyet süresine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, Mart 1920'de başkenti İstanbul'un işgal edilmesi ile tarih sayfalarının arasında uzun bir yere sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu uzun tarihi içerisinde, konuyu da kapsayan bir şekilde, en önemli yapılarından birinin ordu sistemi olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet yapısı mutlakiyet veya teokrasinin hâkim bulunduğu monarşik bir yapı olarak tarif edilebilir. Bunun da içeriğindeki bileşenler, padişahın başta bulunduğu, alt kısmını başlangıçta ulema ve yeniçerilerin oluşturduğu bir yapıyı temsil etmekteydi.³

Gücünü 17. yüzyıl itibariyle Avrupa'nın lehine bir şekilde kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nda geri kalmışlığın önüne geçmek adına, reform çabaları ortaya çıkmıştır. Bu geriye doğru gidiş üzerine, bu durumun sebeplerine ilişkin yapılan detaylı incelemeler arasında en bilineni *Koçi Bey Risalesi*'dir. Bu incelemenin kapsadığı konular arasında ordu mekanizmasındaki bozulmanın yer alması önemlidir.⁴ Bu konuda ilk düzenli örgütlenmeyi yapan padişah ise, Sultan III. Selim (1789-1807) olmuştur. Yeniçerilerin⁵, alamadıkları maaşlar nedeniyle ticari işlere yönelmeleri sonucunda askeri düzen içerisinde başlayan bozulmalar genel itibariyle savaşlara geriden başlamak anlamına gelmiştir. İşte bu durumu ortadan kaldırmak adına yeniçerilerin yerine "Nizam-ı Cedid" denilen bir ordunun, yeni ordu ve savaş sistemlerine göre tasarlanması

³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 23. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 22.

⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, 7.Baskı Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014, s. 33; Bununla birlikte Avrupa'nın silah, taktik ve askeri eğitim konusunda 16. Yüzyıldan itibaren kat ettiği yol büyük bir gelişimdir. Almanya (dönemine bakıldığında Prusya), Hollanda ve Fransa, Osmanlı'nın ağırlığı ve kullanması güç olan arkebuzlarının yerine daha hafif ve kolay bir şekilde kullanılabilen tüfek icadı Avrupa askeri yapısının Osmanlı yapısına üstün gelmeye başladığını göstermektedir. Aynı şekilde alaylar şeklinde askeri yapının tesis edilmesi de bu döneme rastlar. Daha fazla detay için bkz. Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 17-18.

⁵ Yeniçeri Ocağı, fetihler sonrasında ailelerden alınan çocukların devşirilmesi ile meydana getirilmiştir. Bu sistemin yenileşmesine bakıldığında ilk etkiler, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı'nın Habsburglar ile yaptığı mücadelelerde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ocağın zaman zaman çeşitli nedenlerle isyan ettiği bellidir. 1651 isyanında halkın ön plana çıkarak yeniçerilere karşı olması önemli noktalardandır. Diğer isyanlar ve daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Ö Alkan (ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s. 1-13.

düşünülmüştür. İlk zamanlarda, gerekli adımlar atılmasına rağmen, Nizam-ı Cedit yenilikleriyle birlikte yeni ordu için gerekli asker sağlama mekanizması Sultan III. Selim'in emri ile tüm tebaa için zorunlu olmuştur. Bu durum da yeniçeri⁶ ve ulemânın mevcut koşullardaki durumlarının ortadan kalkacağını düşünmeleri sonucunda büyük bir isyan başlatılmıştır. İsyancıların başı olan Kabakçı Mustafa ve destekçileri bir olup reformcuları öldürmüşler⁷ ve reformların mimarı III. Selim'i tahttan indirmişlerdir.⁸

Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesine ilişkin değerlendirme yapılırsa, bunun eski yapıyı dirençli bir şekilde hâkim konumda tutmak isteyen grupların düşünceleri neticesinde gerçekleştiği görülmektedir. İmparatorluğun olumsuz bir durum içerisinde bulunduğunu gören ve bunun için dönemin şartlarına uygun önlemler alarak, toparlanmayı sağlama düşüncesinde olan bir sultan, hâl edilmiş ve istenilen ortam ne yazık ki oluşturulamamıştır. III. Selim'in düşünceleri, halkının refahı ve devletinin sağlam bir zeminde tekrar yükselmesini isteyen bir yönetici olduğunun göstergesidir. Fakat kendi sistemlerini oluşturan grupların, bu tarz bir değişimi menfaatlerine aykırı bir temelde görmesi, onun bu yenilikleri kabul ettirememesi durumunu beraberinde getirmiştir.

Sultan II. Mahmut'un iktidarında ise Mora'da çıkan isyanlara karşı ve de Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yetersizliği gözler önüne serilen Yeniçeri ordusunun yerine yeni bir ordu kurulması tekrardan gündeme gelmiştir. Bu sebeple, yeniçeriler tarafından bir ayaklanma çıkarılsa da, II. Mahmut ve ona destek veren diğer askerler ile halk kitleleri Yeniçeri ordusunu ortadan kaldırmayı başarmıştır. Bunun sonucunda "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adında reformlara uygun bir ordu kurulmuştur. Fakat bu ordunun da, Mısır'daki Vali Mehmet Ali Paşa'nın ordularıyla⁹ karşılaşınca yeterli bir mukavemet gösteremediği aşîkârdır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri yapısında bir çürüme meydana geldiği açık bir şekilde görülmüştür.¹⁰ Ordu

⁶ Yeniçeriler 18. yüzyıl itibarıyla askerlik kurumu olmaktan ziyade elde ettiği güç ile devlete paralel şekilde hareket eden bir otorite haline gelmiştir. Bu itibarla Yeniçeriler, daha çok ulufe için adım atan duruma gelmişlerdir. Akyaz, *a.g.e.*, s. 19.

⁷ Lewis, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁸ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 8. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 23-24; Levent Börklüoğlu, *Althusser'in İdeoloji Kuramı Bağlamında Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçişinde Ordunun Konumu*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2017, s. 98; Tanör, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁹ Mehmet Ali Paşa ordularına karşı başarısız olunmasındaki sebep, Paşa'nın yeni Osmanlı ordu sisteminde daha önce modern ordu sistemi kurup, bunu geliştirmek için de İtalyan ve Fransız olmak üzere birçok uzmanları Mısır'a getirtmiştir. Akyaz, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 27-29.

teşkilatına yönelik yapılan reformlar arasında dikkat çekici diğer bir nokta ise, “seraskerlik” makamının yeniçeri sistemindeki “yeniçeri ağalığı” yerine tesis edilmesidir.¹¹ Böylece II. Mahmut siyasi otoriteyi askerin üzerine yeniden çıkartarak onları tekrar kontrol altına almıştır.¹² 1831 yılında Sultan II. Mahmut’un tımar sistemini kaldırması; son kalan sipahi gruplarının da tarih sahnesinden çekilmesine yol açmakla birlikte bu sipahi gruplarının yeni ordunun süvari birliklerine aktarılması sonucunu doğurmuştur.¹³ Ayrıca, modern ordu sisteminde II. Mahmut Dönemi, Prusya’nın askeri sisteminin etkili olmaya başladığı zaman dilimidir. Buna bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun Prusya’dan bir askeri uzman heyeti gönderilmesini istediği bilinmektedir.¹⁴ Diğer taraftan bu dönemde büyük reformların yapılması süreci, eyaletlerin kendilerine özgü askeri sistemlerinin olmasına dönük adımlar atılmasını da beraberinde getirmiştir. Bir başka noktada, yeniçerilerin kaldırılması ile aşılacak istenen problemler arasında bulunan muhalefet etme tavrının, sonraki süreçte Harbiye’de devam ettiğini belirtmek gereklidir.¹⁵ Bu okul, 1834 yılında dönemin karakteristiğine uygun bir şekilde “Mekteb-i Ulum-u Harbiye” ismiyle oluşturulmuştur.¹⁶ 1842 yılındaki reform olayı ile askeri sistemde orduyu beşe bölme, askerlik süresini 5 yıl yapma ve *redif* denilen sistemde 7 yıllık bir görev alma gibi hususlar ön plana çıkarılmıştır. Bunun dışında diğer askeri teknikler Avrupa tarzında değişime uğramaya devam etmiştir.¹⁷

Sultan II. Abdülhamit’in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra patlak veren Rus savaşı, netice olarak, orduda tekrardan bir yenileşme ve dinamikleşmeye gidilmesini gerekli hale getirmiştir. II. Abdülhamit’in bu zeminde, sisteminden yararlanmayı düşündüğü devlet, Almanya yani Prusya olmuştur.¹⁸ Osmanlı’nın modernleşme dönemi içerisinde ahenk içerisine girdiği bu sistem, Osmanlı’ya gönderilen askeri yetkililer ya da komutanlar sayesinde etkin olmaya başlayacaktır. Sultan II. Abdülhamit’in tahta geçişi öncesinde İstanbul’a gelen Mareşal Marmont ve Von Moltke’nin Osmanlı subaylarına yönelik değerlendirmesi, yiğitlik ve cesaret bağlamında yetenek sahibi

¹¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 15. b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, s. 37.

¹² Tanör, *a.g.e.*, s. 66.

¹³ Lewis, *a.g.e.*, s. 128-29.

¹⁴ Ramazan Çalık, “Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 36 (1996), s. 769.

¹⁵ Begüm Burak, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, C. 1, S. 3 (2011), s. 47.

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 2. b., Timaş Yayınları, 2015, s. 62.

¹⁷ Lewis, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸ Çalık, *a.g.m.*, s. 770.

ancak modern taktik ve stratejiden anlamadıkları şeklinde olmuştur. Ayrıca bu kişiler Osmanlı ordu sistemindeki askerlik görevinin yalnızca Müslüman ahalide olmasını ve askerlik süresini eleştirmişlerdir.¹⁹ Sonrasında Van der Goltz'un millet ve devletin birbirine tam bağımlı, ayrılmaz parçalar olduğu düşüncesini eğitim verdiği askeri öğrencilere vermesi, artık Türk askerinin milletin ve devletin iyiliği adına her türlü alanda faaliyete geçilebileceğini düşünmelerine yol açmıştır. İşte bu fikir, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde de ordunun faal bir unsur olarak pozisyon almasını sağlamıştır. Yine yetiştirilen askerlerin yeni devlet sistemine uygun olarak ulus bilinci taşıması adına tarihi arka plan gözler önüne serilmiş ve devlete ve millete bağlılık ile koruyuculuk esas olmuştur.²⁰ Goltz, Osmanlı ordusu içerisinde subay eğitimleri ile verilecek olan derslerle ilgili kaynaklarda etkin bir rol oynamıştır.²¹ Diğer taraftan II. Abdülhamit dönemi, askeri ve sivil yapının birbirinden ayrılmasının sağlandığı bir dönem olarak görünmektedir. Bu sayede, eskiden beri süregelen yönetime askerle birlikte müdahale etme durumunun önüne geçilmek istenmiştir.²² Yine bu dönemde Sultan II. Abdülhamit'in çelişki içerisinde olduğu bir durum, liyakate bağlı olarak daha yetişkin subayların teşvik edileceğinin sözde kalmış olması, yapılan terfi ve verilen değerlerin sosyal statüye bağlı olarak belirlenmesidir.²³ Bu şekilde görülüyor ki sultan, yine etrafında kümelenmiş bürokratik grupların etkisinden kopamamıştır.

Modern okullar kurma konusunda atılan adımlar arasında, askeri nitelikteki Rüştîye ve İdadilerin kurulması da yer almaktadır. Yine II. Abdülhamit Dönemi'nin yeniliklerinden Harbiye Nezareti isminin sürekliliği, "Dar-ı Şura-yı Askeri" adı verilen ve bir anlamda komuta merkezi olarak kabul edilebilecek bir kurumun varlığı ile "Erkan-ı Harbiye Umumiye"nin oluşturulması, Osmanlı askeri sisteminin modernleşmesinde alınan mesafeyi göstermektedir.²⁴ 1911 yılında Harbiye Nezareti'nin savaş malzemeleri çerçevesinde uçağın önemini kavrayarak ayrı bir askeri bölüm oluşturması dikkat çekici bir diğer noktadır.²⁵

¹⁹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 20-21.

²⁰ Borkluloğlu, *a.g.t.*, s. 106.

²¹ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 139.

²² Burak, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", s. 47.

²³ Akyaz, *a.g.e.*, s. 26-27.

²⁴ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, ss. 62-63.

²⁵ Ahmad, *a.g.e.*, ss. 44-45.

Bu başlık altında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan III. Selim'den II. Abdülhamit'e ordu sistemi içerisinde meydana getirilen reformlar ele alınmıştır. Hiç şüphesiz, devlet son yüzyıla doğru ilerlerken padişahların ordu sistemindeki düzensizlik ve geri kalmışlığına çareler araması bahsi geçen reformları beraberinde getirmiştir. Diğer yandan son dönem padişahlarının bu reformları yaparken sadece geri kalmış ve düzensizlik değil, diğer bürokratik gruplarla birlikte hareket edip her an padişahı tahttan indirmeye kalkışmalarının da büyük bir etken olduğu söylenebilir. Ayrıca yeni kurulacak ordu sistemi ve reformlarla birlikte ordu sisteminin modern tarzda eğitime tâbi tutularak, sadece kendi alanına odaklanmasının sağlanması da bir amaç olarak görülebilir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DARBE ÖRNEKLERİ

2.1. KULELİ OLAYI

II. Mahmut dönemiyle başlayan reformlar süreci Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir aydın grubu ortaya çıkartmıştır. Bu grup, mutlak yönetim sistemine ve baskıya karşı çıkma ve reformlara devam hususunu gözetmiştir.²⁶ Dönem sonrası meydana gelen hareketler, yarattığı etkiler bakımında çok önemlidir. Tanzimat Fermanı ve sonrasında Islahat Fermanı ile birlikte ekonomideki bozulmalar tepkileri çekmekte gecikmemiştir. Osmanlı topraklarındaki halkların isyan ve ayaklanmalarla bağımsızlık ve özerklik elde etmesi artık sabırları taşıma noktasına getirmiştir.²⁷ Ekonomik açıdan bakıldığında da Kırım Savaşı belirgin bir faktör olmuştur. Bunun dışında, bürokratik veya aydın seviyesindeki insanların Batı tarzı yaşam sürmeye başlaması ve yüksek harcamalar da

²⁶ Lewis, *a.g.e.*, s. 207.

²⁷ Tanör, *a.g.e.*, s. 121-22; Islahat Fermanı'nın bir Hatt-ı Hümayun ile ilân edildiği belirtilmekle beraber, çoğunlukla olumlu bir yankı değil muhalif bir tabanın oluşmasına yol açtığı belirtilmektedir. Burada olumsuz tepkiyi gösterenlerin Müslüman-Türk unsur olduğu görülmektedir. Reşid Paşa'nın ifadelerine bakıldığında, bunun tam anlamıyla "tavizler" hatt-ı hümayunu olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Yine beyan ettiği bir fikrinde, Ali ve Fuat Paşa'nın Hristiyan unsurlara bu derecede imtiyazlar tanınmasının ileri gitmek olduğu ve ayrıca da acele bir tavır olduğunu söylemektedir. Bu durumun Müslümanlar tarafından kabul edilmeyeceği ve birtakım problemlerin meydana geleceğini de belirtmeden geçmemiştir. Hristiyan unsurlar arasında olumlu tepkinin Rum Ortodoks Kilisesi'nin etki alanından uzaklaşan Bulgarlardan geldiği bir gerçektir. Bu Hristiyanlar arasında, askerlik görevinin yapılması konusunda ise karşı duruş ön plana çıkmıştır. Rumların da gayrimüslimler arasındaki statüsünü kaybetme noktasına gelmesi, onları eski sistemi daha çok anmalarından belli olmuştur. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, 2. b., İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005, ss. 58-61.

birer etkindir.²⁸ Sultan Abdülmecit yönetimine karşı bir muhalif kamuoyu, Islahat Fermanı sonrası fikrî çerçevede örgütlenmeye başlamıştır.²⁹

Darbe girişimlerinin tarihsel arka planında Türkiye'deki muhalefet unsurlarının örgütlü bir şekilde hükümeti yıkmayı amaçlamalarındaki örneklerden önemli bir noktayı oluşturan Kuleli Olayında* "Fedailer" adı verilen bir yapının başrol üstlenmesi dikkat çekicidir.³⁰ Bu olayın niteliğine bakıldığında, ülke yönetimindeki temel unsurları ortadan kaldırmak gibi bir niyetin olduğu görülmektedir. Bu yapının Kuleli Olayı olarak adlandırılmasının sebebi ise, olayı planlayan ve uygulamaya koyan kişilerin yargılandıkları kışla olan Kuleliden geldiği açıktır. Diğer taraftan; Fedailer grubunun, bunun dışında, "Muhafaza-i Şeriat", "Hüseyin Daim Paşa Fırkası" gibi adlandırmaları olduğu da rivayet edilmektedir.³¹ Türkiye'nin modernleşme sürecine dair değerli eserler kaleme alan Niyazi Berkes de bu şekilde düşünmekte ve bu örgütün isminde birtakım anlaşmazlıklar olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak, örgütün kuruluş tarihi ile ilgili net bir bilgi olmadığını da bildirmektedir.³² Örgütün içeriğine ilişkin kısımda, birtakım askerlerin diğer bürokratik yapı ile birlikte işbirliğine girdikleri³³ ve grubun yaklaşık 40-50 kişiden meydana geldiği belirtilmektedir.³⁴ Bu oluşumun başında ise, Bayezid Camii sisteminde yer alan medresede birtakım vaazlar veren Şeyh Ahmed bulunmaktadır. Bu kişi, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının kesinlikle, Müslümanların hukukunun yok sayıldığını söyleyerek muhalif düşüncelerini bir grup oluşturacak şekilde anlatmıştır.³⁵ Ayrıca, bu girişimin başarılı olması sonrasında, daha birçok kişinin örgütün saflarında yer alacağı da bilinmektedir.³⁶ Bununla birlikte Kütahya'dan Şeyh İsmail adındaki bir kişi ile Şeyh Feyzullah adındaki bir kişinin kontrolleri altındaki adamlarıyla birlikte destek sağlayacakları bildirilmiştir.³⁷ Diğer taraftan örgüt içerisinde

²⁸ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010, s. 153.

²⁹ Cem Düzen, *Kuleli Vak'ası*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Trakya Üniversitesi, 2015, s. 3.

* Kuleli olayı ile ilgili detaylı bilgi için hazırlanan yüksek lisans tezine bkz. Düzen, *a.g.t.*, ss.1-72.

³⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 513. Fedailer grubu olarak adlandırılmasındaki sebep, muhalif grubun liderini tam olarak destekleyip kendi canlarını dahi bu yolda feda edeceklerini söylemeleri olmuştur. Davison, *a.g.e.*, 1856-1876, s. 105.

³¹ Alkan, *a.g.e.*, s. 18.

³² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 20. Baskı İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 272.

³³ Afyoncu, Önal, Demir, *a.g.e.*, s. 153.

³⁴ Burak, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", s. 47.

³⁵ Davison, *a.g.e.*, s. 105.

³⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 272; Davison, *a.g.e.*, s. 106.

³⁷ Afyoncu, Önal, Demir, *a.g.e.*, s. 153.

bulunan 15 kişinin Nakşibendi Tarikatı'na mensup oldukları anlaşılmış ve bu tarikatın sistem içerisinde önemli bir role sahip olabileceği düşünülmüştür.³⁸

Örgütün yapmak istediği darbe girişiminin ortaya çıkması ise, Mirliya Hasan Paşa'nın Sultan'a yapmış olduğu şikâyet ile birlikte gerçekleşmiştir. Bununla birlikte örgüt içerisinde bulunan birtakım askerler, ilim adamları ve hatta medreselerden öğrenciler dahi tutuklanmışlar ve sonucunda Kulelide bulunan kışlaya hapsedilmişlerdir.³⁹ Bu tutuklanan kişilerin sayısının 41 olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tutukluların hepsinin de örgüt ile ilişkili olmadığı belirtilmektedir. Bu kişiler arasındaki 17 kişinin askerden olması da dikkat çekici bir sayıdır.⁴⁰ Tutuklu kişiler, dönemin Sadrazamı Âli Paşa ve diğer yüksek rütbeden bürokratların bulunduğu bir mahkemede yargılanmaya başlamışlardır. Bu yargılama ile birlikte, örgütün bildiriler dağıtarak, askerler ile etkileşimde bulunarak, haberleşme kanallarını önleyerek ve de müftü desteği alarak sonuca ulaşma gayreti içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Yargılamanın da Islahat Fermanı gereklerine uygun olarak halkı aydınlatacak tarzda yapılmaması, Sadrazam Âli Paşa'nın etkisini kanıtlar niteliktedir. Yargılama sonucunda sultan, olayın içerisinde bulunan ve örgütün üst düzeyini oluşturan kişilere yönelik idam cezalarını kaldırarak *kalebentlik* ile değiştirmiştir. Hasan Paşa ise böyle bir durumu ortaya çıkarmasından dolayı rütbesinde yükseltmeye layık görülerek *ferik* (general) olmuştur.⁴¹

Örgütün bu girişimi gerçekleştirme çabalarında Şehzade Abdülaziz'in var olduğu söylentileri de gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Çünkü bu durum tam olarak Osmanlı düzenindeki tahttan indirme hareketlerinin tam uygunluk sağladığı durumdur.⁴² Şehzade'nin olay içerisinde bir destekçi olduğunun söylenmesi, tahta geçişi sonrasında bu olaydan dolayı ceza alanlara yönelik bir af getirmesinden

³⁸ Alkan, *a.g.e.*, s. 20.

³⁹ Düzen, *a.g.t.*, s. 5.

⁴⁰ Alkan, *a.g.e.*, s. 18.

⁴¹ Afyoncu, Önal, Demir, *a.g.e.*, s. 154; Cezalar ile ilgili olarak Osmanlı Arşivi'nde inceleme yapıldığında, hapis cezası alan ve verilen süreyi doldurup tahliye olan Yüzbaşı Hidayet, Saka Ahmed ve Aşçı Recep adındaki kişiler görülmektedir. Osmanlı Arşivi (BOA); Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı, Dosya No:371, Gömlek No:89.

⁴² Berkes, *a.g.e.*, s. 272.

kaynaklanmaktadır.⁴³ Ayrıca bazı kişileri ikna etmek için şehzadenin de kendileriyle birlikte olduğunu söylediği bilgisi geçmektedir.⁴⁴

Siyasi fikir noktasında örgütün nasıl bir çerçevede bulunduğu tartışılan konuların başında gelmektedir. Avrupalı yazarlar Kuleli Olayı ile anayasal bir sistem kurma yönünde bir başlangıç adımının atıldığı yönünde fikir beyan etmektedirler. Bununla birlikte örgüt içerisinde bulunan kişilerin herhangi bir sistematığa sahip olmaksızın, sadece yönetim ve çevresindekilere karşı bir girişim düşüncesini, Hristiyanlara sağlanan ayrıcalıklardan dolayı taşıdıkları görünmektedir.⁴⁵ Edouard-Philippe Engelhardt adındaki bir Fransız diplomattan alınan bilgiye göre, bu örgüt tam bir askeri sistem bağlamında ordu içerisinde örgütlenmiştir. Diğer taraftan Par Wanda adındaki Fransız askerinin verdiği bilgiye göre de bu, Kırım Savaşı'nda Osmanlı askerleri ile birlikte İngiliz ve Fransız askerlerin bulunmasının Avrupa'daki fikir hareketliliklerinin onlara taşındığını göstermektedir.⁴⁶

Macar Türkolog ve oryantalist Vambéry adındaki ise bu olayın, yukarıda belirtildiği üzere, anayasal veya meşrutiyet yönetimine geçişin bir örneği olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan Türk yazarlar arasındaki Yusuf Akçura da, Engelhardt ve Vambéry gibi düşünmüştür. Akçura bu olayın, aslında, Genç Osmanlılar veya Jön Türklerin altyapısını oluşturmada önemli bir yer tuttuğunu söylemektedir. Bir başka yazar Uluğ İğdemir, tam tersine, olayın kesinlikle bir anayasal-meşrutiyetçi çizgide değil, içerisinde birçok tarikat mensubunun bulunmasından dolayı gerici nitelikte görmektedir.⁴⁷ Berkes'in ifadelerinde ise bu kişilerin o dönemki Avrupa'nın devrimci olaylarıyla bir ilişkisi olmadığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu olayın Osmanlılık fikri ile *meşveret sisteminin* tesis edilmesi şeklinde padişah ile hükümetin bulunduğu bir yönetim sistemini işaret ettiğine vurgu yapılmıştır.⁴⁸

Bu olay hakkında toplanan verilere bakıldığında, birçok farklı düşüncenin mevcut olduğu görülmektedir. Bununla birlikte olay, örgütleniş ve yapılacak olan darbenin planlaması açısından değerlendirildiğinde, darbe girişimi olarak algılanabilir.

⁴³ Düzen, *a.g.t.*, s. 6.

⁴⁴ Düzen, *a.g.t.*, s. 51.

⁴⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 208.

⁴⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 273.

⁴⁷ Alkan, *a.g.e.*, s. 21-24.

⁴⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 274-75.

Çünkü haberleşme ağlarının kesilmesi, bildiriler dağıtılması ve asker ile ulemanın desteğinin alınması tüm toplumsal grupları bir araya toplayarak mevcut yönetimi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Diğer taraftan içinde radikal dinsel grupların bulunması da dikkat çekici bir husustur. Uluğ İğdemir'in bunu, içinde bulunan dinsel gruptan dolayı tam anlamıyla “gerici” olarak nitelendirmesi, belki de kendi yaşadığı dönemin şartlarına uygun düşmesinden dolayıdır. Fakat öyle olsa bile görülmesi gereken esas nokta, birtakım grupların bir araya gelerek örgütlü bir şekilde yönetime olan muhalefeti daha ileriye taşıyarak, yönetimi ortadan kaldırmaya girişmesidir. Nitekim bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki benzer tarzdaki diğer girişimlerin de temelini oluşturacaktır. Aslında bir bakıma, imparatorlukta daha önce de yönetimi ortadan kaldırma girişimleri olmuştur ve bazıları başarıya ulaşmıştır. Fakat burada, yönetimin hiçbir unsurunun çalışmamasının getirdiği usanma duygusu ve imparatorluk bünyesinden verilen taviz düşüncesi böyle bir grubun muhalefet unsuru olmasına ve sonrasında örgütlü bir role bürünmesine yol açmıştır. Bu arada, örgütün kullanmış olduğu sistem içinde bulundukları Osmanlı yapısındaki değişiklikleri algıladıklarını ve kullanmayı planladıklarını göstermektedir. Haberleşme ağlarının kesilmesi ve bildiriler dağıtılarak büyük ihtimalle halkın desteğinin alınmaya çalışılması bu durumun doğruluğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Kuleli Olayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme dönemi içerisinde ortaya çıkmış bir muhalefet grubuyken ihtilalci bir niteliğe bürünmüş ve kendisinden sonra gelecek olan muhalefetin daha sistematik bir biçimde hareket etmesine öncü olmuştur.

2.2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ(1876-1908)

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muhalefet hareketlerinin reformlar sürecinde canlanmaya başladığı, önceki başlıkta belirtildiği gibi, açık bir şekilde görülmektedir. Kuleli Olayı sonrasında muhalefet etkin bir tarza bürünmesi, Yeni Osmanlılar adıyla anılan ve anayasal sistemi mutlak kılma düşüncesinde buluşan bir cemiyetin kurulması ile sonuçlanmıştır. Bu grubun üyelerinin daha çok Avrupa'da dönemin önemli fikir merkezlerinden Paris'te ve Londra'da bulundukları bilinmektedir. Yapılan reformların dini çerçeveden ayrılmasına yönelik eleştiriler yapmaları onların temel özelliklerinden biridir. Anlaşılabacağı üzere, reformcu yönetime karşı muhalefet etmeleri Namık

Kemal'in "Hürriyet" kavramında kendini bulmuştur.⁴⁹ Aslında bu muhalefet örgütlenmesi ve siyasal fikir hareketleri Şinasi'nin önderliğinde gazetecilik ve Batı tarzı düşünceden dolayı gelişmiştir. Bu hareket Ali Suavi'nin de gazetecilikle birlikte düşüncelerini yönetime muhalefet saflarında bulunarak açıklaması ile daha da sıkı bir hale gelmiştir. Cemiyet'in kuruluşu sonrasında Abdülaziz yönetimine karşı bildiri sayılabilecek mektup yazmışlar ve burada hürriyetin tesisi ve baskıcı yönetime karşıtlığı ön plana çıkartmışlardır.⁵⁰ Bu oluşum sonrasında devlet kademesinde bulunan bürokratlar tarafından, Abdülaziz yönetimine karşı hareketlenme başlamıştır. Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa gibi dönemin ünlü paşalarının başını çektiği bu grup, cunta şeklinde bir yapı ile sultanı tahttan indirmeyi hedef edinmişti.⁵¹ Ortaya çıkan bu durumla birlikte Mayısın son günlerinde harekete geçen bu yapı, Dolmabahçe'nin etrafını sarmış ve sonucunda Abdülaziz'i tahttan indirmiştir. Sonrasında ise, istedikleri gibi Şehzade Murat tahta geçirilmiştir. Şehzade Murat'ın hem veliaht olması hem de Yeni Osmanlılar ile etkileşim içinde bulunması, kurulması istenen anayasalı düzende tek aday olduğunu göstermektedir. Tahttan indirildikten sonra Sultan Abdülaziz, Topkapı ve sonrasında Çırağan Sarayı'nda hapsedilmiş, burada bileklerini keserek intihar ettiği söylene de, olayın gerçekleşme şekline bakıldığında şaibeli bir ölüm olarak tarih kitaplarında yerini almıştır.⁵²

Sultan V. Murat'ın çeşitli rahatsızlıkları sebebiyle, Mithat Paşa'nın veliaht Abdülhamit ile görüşüp anayasa konusunda anlaşmasıyla sonuçlanan süreçte V. Murat tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit geçirilmiştir. Süreç içerisinde görülmesi gereken nokta, II. Abdülhamit'in paşaların isteklerini kabul ederek egemenliği bir derecede olsa paylaşmayı ve anayasalı bir yapıya geçmeyi kabul etmesi olmasıdır. Geline bu nokta askerlerin yeniçerilikten sonra tekrar yönetime müdahale gücünü kendisinde toplayarak yönetimin en başı olan padişahı tahttan indirmeyi bir hak olarak görmesi fikrini göstermektedir.⁵³

II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra ona karşı düzenlenen komplo, Ali Suavi tarafından organize edilmiştir. Ali Suavi, beraberinde 100 kişilik bir grupla saraya

⁴⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, 2. b., İstanbul: Afa Yayıncılık, 1996, s. 35-36.

⁵⁰ Tefvik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 11-13.

⁵¹ Afyoncu, Önal, Demir, *a.g.e.*, s. 156.

⁵² Alkan, *a.g.e.*, s. 33-34.

⁵³ Tanör, *a.g.e.*, s. 124-26.

girmiş, Şehzade Murat'ı tahta geçirmek adına çaba sarf etmişse de Hasan Paşa tarafından öldürülmüştür. Bundan sonraki süreçte, Şehzade Murat'tan gelen yardım istekleri bir Rum olan Skaliyeri tarafından cevaplanmıştır. Bu kişi II. Abdülhamit üzerinde gazeteler aracılığıyla baskı kurmaya çalışmış ve sonrasında ise başta Ali Şefkati olmak üzere birkaç kişi toplayarak darbe planı yapmıştır. Fakat bu plan içerden bir kişinin padişaha haber ulaştırması neticesinde suya düşmüş, grubun bazıları kaçarken bazıları da çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.⁵⁴ Kemal Karpat'ın ifadesine bakıldığında, II. Abdülhamit'i tahttan indirmeyi amaçlayan bu hareket, askeri olmayan bir yapıda ilk darbe girişimidir.⁵⁵ Diğer taraftan Osmanlı'da II. Abdülhamit'in tahta geçirilmesi; Kanun-u Esasi⁵⁶ adı verilen anayasanın II. Abdülhamit'in Mithat Paşa'ya vermiş olduğu *Hatt-ı Hümayun* ile ilan edildiği ve bununla birlikte çeşitli hakların ön plana çıkartılması ve yeni yönetim çerçevesinde iki dereceli meclisin kurulmasını getirmiştir. Fakat meclis henüz ikinci toplantısını yaptığı sırada süresiz olarak devreden çıkartılacaktır.⁵⁷

Muhalefet hareketleri, genişlemeye II. Abdülhamit Dönemi'nde de devam etmiş ve Askeri Tıbbiye'de oluşturulan *İttihad-ı Osmani* örgütünün kurulması, sonraki dönemlerde yaşanan bu gibi durumlarda, başrol oynaması bakımından önemli bir girişimdir. Jön Türkler olarak bilinen bu örgütün kurucuları, getirdikleri yeni fikirlerle devleti içerisinde bulunduğu durumdan kurtarmak istemişlerdir.⁵⁸ Bu amaçla 1902 yılında yaptıkları kongrede bir taraf basın ve yayın yoluyla muhalefeti diğer taraf ise askeri kuvvetlerin de dâhil olduğu bir muhalefet hareketini fikir olarak ortaya atmışlardır. Böylece muhalefetin kendi arasında bölünme meydana gelmiştir.⁵⁹ Ayrıca II. Abdülhamit'e karşı Prens Sabahattin ve İsmail Kemal Bey'in de aralarında bulunduğu bir yapılanmanın İngiliz destekli bir şekilde darbe girişimi hazırlığında

⁵⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 239-41.

⁵⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 84.

⁵⁶ Meşrutiyet yönetimi bu anayasanın ilanı ile başlamıştır. Bu dönem ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *OTAM*, S. 14 (2003), s. 292-97.

⁵⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, s. 36; Sultan II. Abdülhamit'in Meşrutiyet ilan ettiğini belirten Hatt-ı Hümayunun bulunduğu belgenin yeri için bkz. Osmanlı Arşivi (BOA): Yıldız, Yıldız Esas Evrakı, Dosya No:71, Gömlek No:38.

⁵⁸ İttihad-ı Osmani şeklinde adlandırılan ve sonrasında değişikliklere uğrayan bu yapı ile ilgili tam bilgi almak adına bkz. Çavdar, *a.g.e.*, ss. 10-141.

⁵⁹ Tanör, *a.g.e.*, s. 167-72.

oldukları görülmektedir. Fakat bu girişim içinde bulunan kişilerden Recep Paşa'nın fikir değiştirmesi üzerine faaliyete geçmeden başarısız olmuştur.⁶⁰

Bu başlık altında Yeni Osmanlılar'ın yönetim kademesine yönelik eleştiri ve istedikleri tarzda bir yönetimin sağlanması adına bazı darbe girişimleri anlatılmıştır. Sultan Abdülaziz yönetiminin tahttan indirilme olayı bir darbe olarak tanımlanabilir. İçerisinde üst düzey paşaların bulunması da bunu doğrulamaktadır. Diğer yandan kendi isteklerine uygun bir yönetim için Şehzade Murat'ı tahta geçirmeleri ve onu da tahttan indirerek II. Abdülhamit'i sultan yapmaları da diğer bir darbe girişimidir. Sultan II. Abdülhamit ile anayasalı bir sistem üzerinde anlaşma yaparak onu tahta geçirmeleri de darbenin amacına ulaştığını göstermektedir. Lakin Ali Suavi'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirme çabası, belki de II. Abdülhamit'in kendi idaresini kurma isteğinden kaynaklanmış olabilir. Yukarıda belirtildiği gibi bir grup halinde sarayı basma hareketi de bir darbe olarak görülebilir. Kısa bir zamanda yönetime yönelik bu tarz darbe ve darbe girişimleri sultanların otoritesinin bir bakıma sarsılmış olduğunu ve askerler üzerindeki tesirini kaybetmiş olduklarını gösterir.

2.3. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ OLAYLARI(1908-1918)

Yönetime karşı muhalefetin had safhaya çıkması sonucunda, 1907 yılında Paris'te toplanan Jön Türkler, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Burada esas önemli olan husus, örgütün silahlı olarak yapılacak müdahaleleri destekleme kararı almalarıdır.⁶¹ Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesine giden yolda, İttihat ve Terakki'nin artık açıktan eylemlere başladığı görülmektedir. Rumeli'deki orduların ülkenin içinde bulunduğu durumdan duydukları endişe ve padişahın yaptığı bazı uygulamalar sonrasında muhalefet daha da güçlenmiş ve büyük bir harekete dönüşmüştür. Rumeli'nden padişaha çekilen birçok telgraf vasıtasıyla meşrutiyetin tekrar tesis edilmesi istenmiş, aksi takdirde İstanbul'a büyük bir orduyla yürüneceği ve veliahdın tahta geçirileceği beyan edilmiştir. Bu arada padişahın hareketleri bastırmak adına göndermiş olduğu komutanlar da etkisiz hale getirilmiştir.

⁶⁰ İhsan Burak Birecikli, "Sultan 2. Abdülhamid'e Karşı Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü", Batman University International Participated Science and Culture Symposium, Batman: Batman University Journal of Life Sciences, 2012, C. 1, s. 692-93.

⁶¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 51.

Manastır'da halkın da bu harekete katılmasıyla birlikte, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilmiş, sonrasında Sultan II. Abdülhamit de bunu kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶² Meşrutiyet sisteminin icra edilmesi sonrasında, bu tarihin milli bayram organize edilmesi, 1909 yılının Ocak ayında mecliste tartışılmaya başlanmış ve neticede 5 Temmuz 1909 yılında Meclis-i Mebusan oturumunda kararlaştırılmıştır. Böylece, Rumi olarak 10 Temmuz, Miladi olarak da 23 Temmuz tarihleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir milli bayram haline getirilmiştir.⁶³

15 Aralık 1908'de Mebusan Meclisi'nin açılışında II. Abdülhamit bizzat konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Kanun-u Esasi'nin daha önce karşılaşılan güçlük ve o zamanki devlet yöneticilerinin belirttikleri gereklilikten dolayı geçici olarak meclisin tatil edildiğini söylemiştir. Bu süre zarfında eğitimde ilerleme konusunda adımlar atıldığını da cümlelerine eklemiştir. Ayrıca milletin eğitim seviyesindeki yükselme yaşanmasına vurgu yaparken, memleketin hâlihazırdaki ve gelecekteki durumundan şüphesi olmadığını ve buna yönelik muhalif görüşlere rağmen tereddüt göstermeksizin Kanun-u Esasi'yi ilan ettiğini açıklamıştır. Kanun-u Esasi ile devletin idare olunacağı hakkındaki kararının kesin olduğunu da belirtmiştir.⁶⁴

Bununla birlikte, Meşrutiyet idaresinin İngiltere tarafından olumlu bir şekilde karşılanması, Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve Sadrazam ile Hariciye Nazırı tarafından belirtilen 29 Temmuz 1908 tarihli belgede yer aldığı görülmektedir.⁶⁵ Dahası, Mebusan Meclisi'nin 22 Aralık 1908'teki toplantısında, İngiltere'den gelen tebrik ve başarı telgraflarındaki detaylara da yer verilmiştir. İngiltere Hükümeti adına gönderilen

⁶² Lewis, *a.g.e.*, s. 280-83; Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, s. 37; Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 105-6.

⁶³ Sanem Yamac, "Meşrutiyetin Bayramı: '10 Temmuz İd-i Millisi'", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, S. 38 (2008), s. 326-28; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:1, Yüzaltıncı İnikad, 22 Haziran 1325(5 Temmuz 1909), s.175; Ayrıca, Meşrutiyet Bayramı olarak adlandırılan bu gün için, Osmanlı Hükümeti, konsolosluklara bildiri verirken, İngiliz Dışişleri'ne de bilgi vermiştir. Örnek olarak gösterilecek olursa, Hariciye (Dışişleri) tarafından bağlı konsolosluklar ile Foreign Office'e bilgi akışı sağlanmıştır. bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Nezareti., Londra Sefareti, Dosya No:604, Gömlek No:38; Bayram nedeniyle, Osmanlı topraklarındaki konsoloslukların bayrak çekmesi durumu ortaya çıkmıştır. bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Nezareti., Londra Sefareti, Dosya No:604, Gömlek No:39; Bununla birlikte, Meclis-i Mebusan'da bazı yerler ve kişilerden, bayram ilanına dair, tebrik telgrafları alınmıştır. Telgraflar arasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mekke Emiri Hüseyin, Londra'daki Mebusan Heyeti, Şehremini, İskenderiyeli Müslümanlar gibi birçokları bulunmaktadır. Bkz. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:1, Yüz Yirminci İnikat, 16 Temmuz 1325(29 Temmuz 1909), s. 569-570.

⁶⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima Senesi:1, Cilt:1, Birinci İnikat, 4 Kânunuevvel 1324(17 Aralık 1908), s. 2-3.

⁶⁵ Osmanlı Arşivi (BOA): Yıldız., Yıldız Hususi Maruzat, Dosya No:523, Gömlek No:194.

telgrafta öncelikle, iki devlet arasındaki dostluk bağının güçlenmesine ilişkin güvenin Mebusan Meclisi'nin toplanması nedeniyle bildirildiği açıklaması vardır. İkinci olarak ise, İngiltere Parlamentosu adına üyeler, Mebusan Meclisi'nin açılışından dolayı memnuniyetlerini ve bu dönemin barış içinde tüm Osmanlı yurttaşları hakkında hayırlı olmasını dilediklerini belirtmişlerdir. Önemli bir nokta da, Mebusan Meclisi açılışının dünyanın büyük parlamentoları arasına bir barış inkılâbı olarak yerleştiğini söylemiş olmalarıdır.⁶⁶ Meşrutiyet idaresinin ilanı sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumuna ilişkin olarak Almanya, Rusya, ABD vs. birçok ülkeden tebrik mesajları geldiği görülmektedir.⁶⁷

Diğer taraftan İttihat ve Terakki'ye karşı meşrutiyetin ilanıyla birlikte birtakım muhalif sesler yükselmeye başlayacaktır. Muhalefetin arasında eski Jön Türklerden Mizancı Murad Bey⁶⁸ gibi isimlerin bulunması muhalif kanada güç vermiştir. Bunun yanında özgürlükler alanındaki gelişmeler birtakım gerici çevrelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir kısım vilayetlerde azınlıkların bağımsızlığa giden hareketleri ise Türklük düşüncesinin esas kılınmasını beraberinde getirmiştir.⁶⁹ Bunun dışında anayasanın ortadan kaldırılması düşüncesini taşıyan ve *Volkan* adlı gazetenin sahibi olan Derviş Vahdeti'nin kurduğu "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", İttihat ve Terakki karşıtlığını da üstlenmiştir. İçerisinde askerlerinde bulunduğu bu grup, 1909 yılının Nisan ayında harekete geçerek şeriat isteğini ön plana çıkartmış ve saraya yürümüştür.⁷⁰ Bu muhalif grubun hareketlenmesini tetikleyen olay ise, *Serbesti* gazetesinin başyazarı olan Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve sonrasında İttihat ve Terakki'nin bundan dolayı suçlanmasıdır. Ayrıca bu kişinin cenazesi, muhalif grubun İttihat ve Terakki karşıtı gösterilerine sahne olmuştur.⁷¹ Bununla birlikte Derviş Vahdeti, İttihat ve Terakki'yi Sultan'a rağmen dini yıkmak ve şeriatı ortadan kaldırmakla suçlamıştır. Ek olarak,

⁶⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, Üçüncü İnkat, 9 Kânunuevvel 1324(22 Aralık 1908), s. 16.

⁶⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, Üçüncü İnkat, 9 Kânunuevvel 1324(22 Aralık 1908), ss. 15-27.

⁶⁸ Mizancı Murad Bey'in hayatı ve Jön Türkler ile arasındaki ilişki, ayrıca Sultan II. Abdülhamid'e ve döneme ilişkin bakış açısının detaylarına ilişkin olarak bkz. Tuğrul Otaç, "Mizancı Murad Bey Ve Jön Türk İlişkileri", *Journal Of History School*, C. 11, S. XXXV (2018), ss. 749-94.

⁶⁹ Çavdar, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁷⁰ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 107.

⁷¹ Cenaze merasimi sırasındaki gösterilere ilişkin bir husus arşiv belgelerinde, Ergani Madeni topluluğuna mensup Musa oğlu İbrahim'in halkı kıskırtması ve hatta sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşı olumsuz sözler söylemesi durumuna yer verilmiştir. Bu olay sonrasında olayın faili olan İbrahim, sürgün cezasına çarptırılmıştır. Osmanlı Arşivi (BOA); Zabtiye., Dosya No:67, Gömlek No:116.

hocalar ve softalar tarafından Makedonyalı birliklerin de bulunduğu İstanbul'daki iki kışla kışkırtılmış ve şeriatı savunmaya çağırılmışlardır.⁷² Bu gruba karşı Selanik'te oluşturulan Harekât Ordusu İstanbul'a gelmek suretiyle yönetime el koymuş ve 31 Mart olayı adı verilen bu durum sonucunda⁷³ Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Bu sayede İttihat ve Terakki Cemiyeti artık siyasal parti pozisyonuna gelmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki anlaşılacağı üzere kendi politikalarına karşı durmayacak olan Mehmet Reşat'ı tahta geçirmiştir.⁷⁴

31 Mart Olayı sürecinde meydana gelen diğer çatışma dolu durumların başında, Adana'da yaşanan Türk-Ermeni huzursuzluğu gelmektedir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonucunda, Ermeni toplumunun geçmişten beri hazırlamakta olduğu devrim projelerini hayata geçirmesi bir gerçeklik göstermiştir. Olayların tam başlangıç tarihi olarak 14 Nisan 1909 gösterilmektedir. Diğer taraftan, olayların 15 gün kadar çeşitli merkezlerde yaygınlık göstermesi ve şiddetlenmesi, hükümetin sıkıyönetim (örfi idare) ilanını gerektirmiş⁷⁵ ve bu idare sistemi uygulanmıştır.⁷⁶ Hazırlıklar üzerine, birçok bölgeden Ermeniler, buraya getirilerek bölgede bulunan soydaşlarının yanlarına yerleşmeleri sağlanmıştır.⁷⁷ Olayların organizasyonunda Piskopos Muşeg'in Ermenilere silah sahibi olmalarını dikkatle tavsiye ettiği görülmektedir. Adana bölgesine bu süreç içerisinde, 12.840 silahın girmiş olması, olayların boyutuna yönelik ciddi bir veri sunmaktadır.⁷⁸ Bu silahlar ile çeşitli eğitimler yapılarak, yaşanacak olaylardaki güçlerini

⁷² Tachat Ramavarna Ravindranathan, *The Young Turk Revolution - July 1908 to April 1909: Its Immediate Effects*, (Master Thesis Tezi), Utah: Utah State University, 1970, s. 268-71.

⁷³ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 115; 31 Mart Olayı ile ilgili olarak Mustafa Kemal'in yaptığı değerlendirmeye bakıldığında şöyle söylediği görülmektedir: “*Sarı saran haftiyelerin din perdesi altındaki ilkaatı (yaptıkları) menfaattan başka bir şey değildir. Din, şeriat, hamiyet-i vatan (vatan tutkusu) menfaat-i hakikisi (gerçek yararı) Kur'an-ı Kerim'in ahkâmını ve onun ahkâmı icabatından olan Kanun-u Esasi'yi muhafaza etmektir. İşte bizim hareketimiz bu!*” Ayrıca Mustafa Kemal milletin isteklerini Sultan'ın kabul etmesi, aksi takdirde bir yıkılışın söz konusu olduğu şeklinde bir çerçeve çizmiştir. Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, 2. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008, s. 101.

⁷⁴ Metin Öztürk, *Türkiye'de Asker ve İktidar*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, t.y., s. 16-18.

⁷⁵ Hicri 13 Rebiulavvel 1327 (4 Mayıs 1909) tarihinde Adana'da örf-i idarenin geçici olarak ilan edildiği görülmektedir. Osmanlı Arşivi (BOA); Bab- Ali Evrak Odası, Gömlek No: 3541, Sıra No: 265546.

⁷⁶ Haydar Çoruh, “1909 Adana Ermeni İsyanı ile İlgili Tanin Gazetesi'nde Yayınlanan İki Vesika Hakkında Hüseyin Cahid'in Değerlendirmesi”, *Yeni Türkiye*, S. 60 (2014), s. 2.

⁷⁷ Bu kısımda daha detaylı bir bilgi vermek adına; diğer bölgelerden Ermeni vatandaşların buraya gelmelerindeki amaçlar arasında, sahil bulunması, azınlık nüfusun fazlaca ikamet etmesi ve amaçlarına ulaşmada daha etkili bir zemin taşıması bakımından ciddi bir ehemmiyet taşımaktadır. Osmanlı Arşivi (BOA); Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No:3621, Gömlek No: 271523.

⁷⁸ Bu durum ile ilgili olarak diğer bir pencereden bakıldığında, sıkı bir denetim olmaması nedeniyle silahların getirilmesi ve buna da Avrupa'nın destek verdiği açık bir şekilde görülmektedir. Emine Duran

pekiştirmek istemişler ve bunu açık bir şekilde uygulamışlardır. Silahlanma ve silah talimlerinin yanında, Piskopos Muşeg taraftarlarını oldukça teşvik edici ve ateşlendirici tarzda mitingler düzenlemekten de geri durmamıştır. 14 Nisan öncesinde, olayların ilk kıvılcımı, 27 Mart günü Ermenilerin iki Türk'ü öldürmesiyle ateşlenmiştir. Bununla birlikte, sokaklarda Türklere yönelik hakaretler ve silahlı gösteriler yapmaya başlayınca olayların başlaması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Dedeâğaç'tan askeri birliklerin bölgeye gönderilmesi sırasında, yine, Ermenilerin birtakım silahlı saldırılarda bulundukları da bilinmektedir.⁷⁹

Konuyla ilgili olarak İngiliz Hükümet belgelerinde bu olaya ilişkin kayıtlar tutulduğu da görülmektedir. Örneğin, 16 Ağustos 1909 tarihli “Adana Massacres (Adana Katliamları)” başlıklı belgeyi, Mersin'e konsolos olarak atanan Charles Doughty Wylie kaleme almıştır. Dikkat çekici olan nokta ise, İngiliz konsolosunun bu olayı “Adana Katliamları” şeklinde adlandırması olmuştur. Olayların başlangıcında, iki Türk'ün bir Ermeni tarafından öldürülmesi, Ermeni kişinin Türkler tarafından tehdit edildiği ve onunda bir *revolver* tabanca ile onları vurdukları belirtilmiştir. Ayrıca, bu kişinin olay sonrasında yakalanmadığı ve polisin de detaylı bir araştırma yapmamasının sebebini anlayamadığını ifade etmiştir. Öldürülen 2 Türk'ün cenazelerinde büyük gösteriler meydana geldiği konusunda da bir aktarım sağlanmıştır. Bir başka kısımda, Adana'nın önde gelenlerinden olan Polis Şefi Kadri Bey'in olayların yaşandığı günlerdeki uygulamalarına dikkat çekilmektedir. Belgeye göre, kendisi hükümetten destek istemiş, fakat yeterli derecede karşılık bulamamıştır.

Ermeniler, üyesi oldukları İttihat ve Terakki Cemiyeti aracılığıyla, Kadri Bey'in uyarısını almışlardır. Wylie'nin iddiasına göre, kendi evinde sığınmacı olan Bizdikian'ı ziyaret eden Kadri Bey ona da çeşitli uyarılar yapmıştır. Diğer taraftan, Abdülkadir Bağdadi Efendi ve oğlu şehrin valisini ziyaret etmişler ve burada Türklerin katliam planladıkları şeklinde bir duyum edinmişlerdir. Bunun üzerine Bağdadi'nin “ adam

Pancar, 1909 *Adana Ermeni Olayları*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, 2004, s. 60.

⁷⁹ Oğuzhan Öztürk, 1909 *Ermeni İsyanı ve Meclis-i Mebusan'da Görüşülmesi (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'ne Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Niğde Üniversitesi, 2004, s. 24-26; Hükümet Ermenilerin silah temini yolundaki türlü çalışmalarına karşılık olarak, iskelelerdeki gümrük denetlemesi için birtakım kurullar oluşturmuştur. Olayların daha çetin bir hale gelmesinde arşiv belgesi içerisinde, Vali ile bölgenin askeri komutanının iyi niyetli halleri ve gereken tedbirleri zamanında almamaları etkili olmuştur. Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No:3621, Gömlek No: 271523.

öldürme” şeklindeki uygulamaların yasak kılındığını ve her camiye bu haberin ulaştırılması gerektiğini söylemiştir. Müslüman toplumuna, “şariat için savaşma ve inançlarını savunma” yönünde birtakım çağrılar yapılması da önemli bir noktayı göstermektedir. Wylie, koruma için valinin konağına, yanındaki birtakım yetkili kişilerle gittiğini söylemiştir. Ayrıca Wylie, valinin birliklerini çarşıya göndererek, huzursuzluğu ortadan kaldıracak şansını da yakalamıştır. Ferik’in adamlarının düzensiz bir şekilde kasabada gezerek, çetecileri hükümetin katliam ve yağmalama emri verdiğine inandırmışlardır.⁸⁰

Adana’da bu olaylara ilişkin olarak Meclis-i Mebusan, ilk görüşmesini 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909)’da yapacaktır. Görüşmeye ilişkin bir *takrir*, Adana vekili Ali Münif Bey ve arkadaşları tarafından verilmiştir. Bu önergenin kapsamı, saadet devri meşrutiyette, İslam ve Ermeni unsurlarının bir haftadan beri, kan dökücü bir şekilde çatışmaya devam ettiği, bunların vatanperverler için acı ve keder verici olduğu, Heyet-i Umumiye’nin hareketi yerinde görmesiyle karışıklığın yatıştırılması için ne tür önlemler alındığının açıklanmasını talep eder şekildedir. Ayrıca Adana’dan gelen bir telgrafta, Hristiyanların katledilmeye ve yağmaya maruz kaldıkları, insan öldürme ve yangınların devam ettiği de bildirilmektedir. Muş vekili Kaygam Efendi, bu olayların diğer bölgelere de sıçraması ve yayılmasının bir an önce gerekli önlemlerle engellenmesi gerektiğini belirtmektedir. Meclis Başkanı ise, öncelikle, bir araştırma yapılması gerektiğini, olaylarla ilgili bir yatıştırma durumunu içeren bir tebligat gönderilmesini ve heyet-i vükelanın açıklama yapmasının istenilmesini yerinde bulmuştur. Erzurum vekili Varteks Efendi de, olayları çıkaran ve destekleyen kişilerin ciddi bir şekilde cezalandırılmasını, aksi takdirde, bu olayların diğer illere de yayılacağını belirtmiştir.⁸¹

Olayların sebeplerine gelince, İngiliz Konsolosu Wylie’nin açıklamalarına göre; Meşrutiyet’in tekrar ilanı ve anayasal yönetimin Adana’nın kötü yönetilmesine neden olduğu, valinin ise bu çöküşte haraç almasının, Hristiyan vatandaşların Türkler ile eşit bir statü kazanmasının ve Ermenilerin hızlı bir şekilde özerk yönetim istemelerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bir diğer noktada ise, Müslüman toplumun bazı önderlerinin -Hajin Müftizade gibi bir kısım kişilerin, anayasayı Hristiyan icadı ve

⁸⁰ CAB 37/100/111, *Turkey: Adana Massacres*, “Causes of Massacres”, 16 August 1909, ss. 4-6.

⁸¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:1, Ellisekizinci İnkat, 5 Nisan 1325(18 Nisan 1909), s. 69-71.

kutsal yasalara zıt olarak nitelendirmesi- anayasanın getirdiği eşitliğe karşı olmaları da gösterilmektedir. Olayların hareket safhasına geçmesinde, herkesin silah sahibi olması ve hatta çocukların bile ellerinde silah olmasının da etkisinin olduğu vurgulanması gereken bir husustur. Wylie, Ermenilerin silah bir biçimde etrafta “caka satarak” yürüdüklerini ve Türklere hakaret ettiklerini, bunun dışında bir kısım Ermeni Cemaati önderlerinin de 1895 olaylarının rövanşını almak gayesiyle “intikam”, “ölüme ölüm” şeklinde sloganlarla faaliyette bulunduklarını belirtmektedir.⁸² Bu belgede ayrıca, yerel yönetimin zayıf olduğu ve bu olaylarda zafiyet gösterdiği belirtilmektedir. Adana’daki olaylara ilişkin olarak, şüphe içerisinde olmasına karşılık, Sultan veya İzzet Paşa’dan Muhammedi Cemiyeti aracılığıyla gelen birtakım emirlerin olduğunu söylemektedir. Meclis tarafından bölgeye gönderilen Babikyan Efendi, olayların (onların deyimiyle katliam) önceden planlandığına dair bilgilerin olduğunu açıklamış, fakat Yusuf Kemal Bey ve arkadaşları böyle bir durumun olmadığını belirtmiştir.⁸³

Wylie’nin kendi deyimiyle katliamların meydana gelmesinde, gerici duyguların rol aldığına dair, yeterli kanıt olduğunu söylemesi önemlidir. Hatta burada Hristiyanları öldürenlerin “sizin özgürlüğünüz için” diye bağışladıklarını ve Sultan II. Abdülhamit lehinde tezahüratlarda bulunduklarını açıklaması farklı bir noktaya dikkatleri çekmektedir. Diğer bir ifadesinde Wylie, kendisinin güvendiği bir kişi olan Hacı Osman Bey’in olayları yatıştırmada önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca, dinin tehlike altında olduğu durumunun ifade edilmesiyle, bir yüzbaşı ve hocanın insanları, Samuel ve Saul’un Amalekitlere yaptıkları biçimde öldürdüklerini* belirtmiştir. Öldürme eylemlerini yapanların, Tanrı düşmanlarını öldürerek cennete gitmek ve yağmalama yaparak bu hayatta zengin olma amacı da göttüklerini sözlerine eklemiştir.⁸⁴

⁸² Bu olayın bir diğer anlatımına, Salahi Sonyel’in İngiliz Belgeleri’ndeki Dış İlişkiler Klasöründe yapmış olduğu araştırmalarda şahit olunmaktadır. Salahi Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)”, *Belleten*, C. LI, S. 201 (1987), s. 1268.

⁸³ CAB 37/100/111, *Turkey: Adana Massacres*, “Causes of Massacres”, 16 August 1909, s. 1-3.

* Amalekitler, İncil’de geçen İsrailoğulları’nın düşmanlarıdır. Onların yerleşimler, en geç Kral Hazekiah’ın hâkim olduğu zaman M. Ö. 8. Yüzyıla İncil kaydına göre bildirilmiştir. Kral Saul onlara karşı yiğitçe savaşmış ve yenmiş, İsrailoğulları’na Amalekitlerin yağma ettikleri toprakları teslim etmiştir. Tanrı Saul’a, onları Mısır’dan tamamen çıkarmasını emretmiştir: “*Mısır’dan geldiklerinde, İsrailoğulları’na yaptıkları şey için Amalekitleri cezalandıracağım. Şimdi git, Amalekitlere saldır ve onlara ait ne varsa yok et. Onların canını bağışlama; adam, kadın, çocuk, bebek, sığır, eşek, deve ve koyunlarını öldür.*”

⁸⁴ CAB 37/100/111, *Turkey: Adana Massacres*, “Causes of Massacres”, 16 August 1909, s. 3-4.

İki Türkün öldürülmesi üzerine, Adana'daki bu olaylara ilişkin; yerel yönetimin başında Vali Cevat Bey ve Ferik Mustafa Remzi Paşa'nın görevden alınması, bölgeye bir kruvazör ve denizci asker gönderilmesi, Adana müftüsüne Şeyhülislam tarafından bu olayların şeriata aykırı olduğu yönünde bir telkin yapılması, Ermeni Patriği Ohannes'in bu durumların anayasaya karşı olduğu ve şaşırtıcı bir biçim aldığını söylemesi ve Taşnak lideri Malumyan'ın bu durumun artık bitmesi gerektiği ile sorumlulara gereken cezaların verilmesini istemesi gibi birtakım ciddi gelişmelerin olayların sıcaklığı içerisinde meydana geldiği görülmektedir. Bu arada, Düvel-i Muazzama yani diğer adıyla Büyük Devletler (İngiliz, Fransız ve Rus vd.), 25 Nisan'da Adana'ya savaş gemilerini bölgeye göndermişler ve burada yaşayan gayrimüslimler için bir güvence haline gelmişlerdir.⁸⁵

18 Nisan 1325 (1 Mayıs 1909) tarihindeki Meclis-i Mebusan toplantısına bakıldığında, Dâhiliye Nezareti (Bakanlığı) Müsteşarı Adil Bey ile Ermeni ve Müslüman vekiller arasındaki tartışmalar göze çarpmaktadır. Adil Bey, ilk açıklamalarında, bu olayın kesinlikle son derece üzüntü verici olduğunu ve bu olaylara sebep olanların lanet ile anılacağına yer vermiştir. Ayrıca, Adana'dan gelen telgraflar dâhilinde, bölgeye, Harbiye Nezareti ile görüşerek her türlü askeri gücün gönderilmesinin sağlanacağını belirtmiştir. Bu arada, Adana'ya gönderilen telgrafta, yabancılara karşı her türlü korumanın sağlanmasının istenmesi de önemli bir husustur. Vilayetten gelen bir telgrafta, olayların yatıştırılması adına, eldeki askeri gücün yeterli olmadığı, bu sebeple, çevre illerden destek sağlanması gerektiği belirtilmiştir. 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli telgrafta, Mersin İngiliz Konsolosu'nun (Wylie) bölgeye geldiği, olayların yaşandığı bölgeleri gezmek istemesi üzerine, yanına askerler verilerek bunu yapmasının sağlandığı belirtilmiştir. Bu arada, Ermeniler tarafından kendilerine doğru ateş açılmasına karşı konsolos, uyarma isteğinde bulunsa da, kolundan yaralanmıştır.⁸⁶ Bunun üzerine, konsolosa üzüntü dilekleri iletilmiştir. Olaylar devam ederken çıkan yangına müdahale adına bölgeye giden tulumbacılar Ermeniler tarafından ateş açıldığı belirtilmiştir. Dahası Adil Bey, yapılacak olan incelemelerde tarafsız kalınacağını, bir heyetin bölgeye gideceğini ve cezalandırmalar yapılacağını

⁸⁵ Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", s. 1273-74.

⁸⁶ Konsolosun vurulması olayına ilişkin olarak bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No:3536, Gömlek No:265166; Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", s. 1271.

kaydetmiş, bazı gazetecilerin yaptığı yayınların, olayı daha da teşvik etmesi nedeniyle, üzüntü duyduğunu da ifade etmiştir. Ayrıca, olaylar sırasında zarar görenler için, çeşitli yardımlar yapılacağı da vurgulanmıştır.

Ermeni Vekil Varteks Efendi, tam anlamıyla tatmin edici bir bilgi olmadığından yakınlardan en azından tahmini bir bilgi istemiştir. Nisim Mazliyah Efendi'nin idare-i örfiye(sıkıyönetim) ile ilgili sorusuna, alınan bilgilere bakıldığında, yürürlükte olduğunun anlaşıldığı yönünde cevap vermiştir. Sonrasında ise, bir Divan İnceleme Heyeti'nin yetenekli kişilerden oluşturularak gönderileceğini ve bu kararın Mahmut Şevket Paşa'nın onayından geçtiğini eklemiştir. Bir vekilin, 31 Mart Olayı ile Adana Olayları'nın bir bağlantısı olup olmadığı sorusu üzerine Adil Bey, bunun incelemeler neticesinde ortaya çıkarılabileceğini ve yeni valinin böyle bir bağlantı olduğunu belirttiğine dikkat çekmiştir. Muradyan Hamparsum ve Zehrap Efendi ise, yaşanan durum ile ilgili bölge valisi ve hükümete, belirsizlikler ve dikkatsizlikler üzerine eleştiriler yapmışlardır. Ayrıca Zehrap Efendi, Ermenilerin burada mazlum durumda kaldıklarını ve kendisine gelen bilgilerde, olayların hükümet konağında başlayarak, "Yaşasın Sultan Hamid" sözleriyle devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, valinin Ermenilere zulümde bulunmasının bir zorbalık olduğunu ve bu zorbalığın Sultan II. Abdülhamit'ten kaynaklandığını söylemiştir. Emrullah Efendi'nin açıklamalarında ise, alınacak tedbirler ve faillerin bulunmasının, aceleyle yerine getirilmesi ve bu olayın 31 Mart ile ilişkisi olduğu, ayrıca, Divan-ı Harp gönderilmesi gerektiği, yer bulmuştur. Hristo Dalçef Efendi, olayların tam bir zorbalık ve gericilik olduğunu söylemesi de ayrıca önemlidir. Bu arada Zehrap Efendi bir önerge vererek; zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve faillerin tümünün inceleme altına alınmasını, hükümetten istemiştir.⁸⁷

22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909) tarihinde Meclis-i Mebusan'da, Adana Olayları'nda zarar görenler için bir kanun layihası verilecektir. Buna göre, hazineden 20 bin lira gönderilmesi ve Divan-ı Harp Heyeti'nin bir an önce çalışmalara başlaması

⁸⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:1, Altmışüçüncü İnikat, 18 Nisan 1325(1 Mayıs 1909), s.119-136; diğer taraftan Adana'daki durumdan kaynaklı olarak yoksul kalanlar için talep edilen 1000 lira gönderilmiştir. bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Dahiliye., Mektubi Kalemi, Dosya No:2797, Gömlek No:69.

şeklinde Sadaret'ten gelen tezkere görüşülmüş ve kabul edilmiştir.⁸⁸ Diğer taraftan 28 Nisan 1325 (11 Mayıs 1909) tarihinde, Meclis-i Mebusan'da yapılan toplantı, Dâhiliye Nezareti'nin Adana'da yaşamını yitirenlerle ilişkin bir tezkiresini içermektedir. Burada, Ermeniler'den 20-30 bin kadar insanın yaşamını yitirdiği iddiası, son derece abartılı bulunup, alınan bilgilere göre; Müslümanlardan 1924, Ermenilerden ise 1455 kişinin yaşamını yitirdiği ifade edilmiştir.⁸⁹ Bölgeye gönderilen inceleme heyeti, öncelikle, zarar görenlerin ihtiyaçlarına ilişkin bir araştırma yapmıştır. Sonrasında ise, heyete ilişkin olumsuz davranışların olması, Yusuf Kemal Bey'in isteğiyle yeni bir heyet oluşturulmuştur. İnsanların zararlarını karşılamak adına; 2 yılı içeren ücretsiz tapu senetleri, padişahın emri ile giyecek, bölgelerdeki yıkım için para kaynağı ve ticaret için de bir yasa çıkarılması şeklinde adımlar atıldığı görünmektedir.⁹⁰

Cezalandırmalarla ilgili noktaya gelindiğinde, olaylara dâhil olanlara gerekenin yapıldığı görülmektedir. Bunlara ilişkin olarak örnek vermek gerekirse; 2 Ermeni'yi yaralayıp ölmesine sebep olan, Niğdeli Hüseyin ve Yusuf'un yedi yıl, Dünderli'dan Durmuş ile Hacıbey'den Mehmet, 10 yıl boyunca kürek cezasına çarptırılmışlardır.⁹¹ Bir başka örnekte ise, insanların eşyalarını yağmalayan Hasan adlı kişi ve yanındakinin de kürek cezasına mahkûm oldukları görülmektedir.⁹² Bu cezalandırmalar sonrasında, af durumuna ilişkin kararlar alındığı da dikkat çekicidir. Örneğin, Samuel Avadisyan adlı bir Ermeni'nin, Divan-ı Harp kararıyla küreğe mahkûm edilmesi sonrasında affedilmesi gerçekleşmiştir.⁹³ Tutuklamalarla ilgili sayılar ise sonuç olarak, 683 Müslüman, 173 gayrimüslim şeklinde belirtilmiştir.⁹⁴

⁸⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İctima Senesi:1, Altmışaltıncı İnikat, 21 Nisan 1325(5 Mayıs 1909), s.210; Ayrıca, Dahiliye Nezareti'nin onayıyla Divan-ı Harp heyetinin gönderilmesi ile ilgili karar için bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Dahiliye., Mektubi Kalemi, Dosya No:2804, Gömlek No:36; Heyete seçilen kişiler arasında Yusuf Kemal Bey ve Agop Babikyan bulunmaktadır. Daha sonrasında Sadrazam tarafından destek için yapılan görevlendirme de, bir Müslüman, bir Rum ve bir Musevi bulunmaktadır. Bkz. Oğuzhan Öztürk, *a.g.t.*, s. 51.

⁸⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İctima Senesi:1, Altmışdokuzuncu İnikat, 28 Nisan 1325(11 Mayıs 1909, s.318; Bu konuyla ilgili arşiv belgesi aynı surette arşiv belgelerinde de yer almaktadır. bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Dahiliye., Mektubi Kalemi, Dosya No:2807, Gömlek No:40.

⁹⁰ Duran Pancar, *a.g.t.*, s. 99-100; ayrıca bu konuda Yusuf Kemal Bey, İngiliz Konsolosu Wylie için komisyonun onursal başkanlığı teklifinde bulunmaktadır. Bkz. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", s. 1282.

⁹¹ Osmanlı Arşivi (BOA); Dahiliye., Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, Dosya No:22, Gömlek No:79.

⁹² Osmanlı Arşivi (BOA); İrade., Askeri, Dosya No:91, Gömlek No:41.

⁹³ Osmanlı Arşivi (BOA); İrade., Askeri, Dosya No: 97, Gömlek No:42.

⁹⁴ Duran Pancar, *a.g.t.*, s. 103.

26 Mayıs 1909 tarihinde Mebusan Meclisi'nde okunan Hükümet Programı'nda Hüseyin Hilmi Paşa, Meşrutiyet'in tekrar hissedildiği anlarda, 31 Mart'ta meydana gelen ve gerici diye nitelenen olayın hürriyeti tam kalbinden vurduğunu ve devleti yıkılmaya doğru götürdüğünü, fakat burada yiğit askerlerin bulunduğu Harekât Ordusu'nun yüksek gücü ile bu durumu ortadan kaldırdığını söylemiştir. Ayrıca bu olayı "Darbe-i İstibdad" şeklinde nitelendirmiştir. Bu olay sonunda Sultan II. Abdülhamit'in hâl edildiğini ve sultan-halife olarak Mehmet Reşat'ın başa geçtiğini de bildirmektedir.⁹⁵ Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, bu durum, Şeyhülislam'ın vermiş olduğu fetva ile meşru bir şekilde gerçekleşmiştir.⁹⁶

Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonrası anayasada değişiklikler yapılması gündeme gelmiştir. Bu konuda, Kanun-u Esasi ile ilgili bir kısım değişiklik veya düzeltme yapılması şeklinde, 3 milletvekilinden 28 Kânunuevvel 1324 (10 Ocak 1909) tarihinde teklif verilmiş ve bunun görüşülmesi ile ilgili mecliste istişareler yapılmıştır.⁹⁷ Değişiklik ve düzeltmelerde son 2 maddenin Mebusan Meclisi'nde tartışılması sonrasında, anayasa ile ilgili yapılacak düzenlemeler nihayete ermiştir.⁹⁸ Fakat 27 Temmuz 1325 ya da 9 Ağustos 1909 tarihindeki Mebusan Meclisi görüşmelerinde, ayanın kendilerine Kanun-u Esasi ile ilgili olarak daha iyi bir hale getirmek şartıyla bazı maddelerin tekrar görüşülmesi istenmiş, çoğunlukta maddelerin ise kabul edildiği belirtilmiştir. Belirtilecek diğer bir nokta ise, ayanın tam anlamıyla bir vakit sıkıntısı olduğundan bahsedilen tüm maddelerin incelenmesinin mümkün olmadığı, bunun ya sonradan devamının getirilmesi veya en önemli olanlarının görüşülerek, kanunun yürütme erkine bırakılması şıklarından birinin tercih edilmesi gerektiği şeklinde bir açıklama gözlerden kaçmamaktadır.⁹⁹

⁹⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, Cilt: c003, Birleşim 78, 11 Mayıs 1325(24 Mayıs 1909), s. 635-636.

⁹⁶ Ravindranathan, a.g.t., s. 285; Fetva'nın içeriğinde bakıldığında II. Abdülhamit için; "*şariat kurallarına aykırı davranarak bazı kuralları şariat yapıtlarından çıkartmak, devlet hazinesinden boş yere para harcamak, şeriata aykırı olarak bazı kimseleri öldürtmek, hapsetmek ya da sürgüne göndermek ve halkın birbirlerini öldürmesine varacak kargaşalıklar çıkarmak*" şeklinde suçlamalar yapıldığı görülmektedir. Turan, a.g.e., s. 102.

⁹⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, Dokuzuncu İnikad, 28 Kânunuevvel 1324(10 Ocak 1909), s. 119-120.

⁹⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:1, Yüzüçüncü İnikad, 16 Haziran 1325(29 Haziran 1909).

⁹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima Senesi:1, Cilt:6, Yüzyirmisekizinci İnikad, 27 Temmuz 1325(9 Ağustos 1909).

15 Kasım 1909'daki Âyan Meclisi'nin ikinci toplanma döneminin açılışında, Meclis Başkanı Sait Paşa'nın açılış konuşmasında, daha önce görüşmelerin gizli olduğu fakat şimdi açık yapılacağı öncelikle belirtilmektedir. Diğer taraftan, Kanun-u Esasi'de Âyan veya Mebusan Meclisi'nin kanun yapma hakları kapalı ise de bu önceki toplantıda giderilmiştir. Üç kuvvet unsuru olan Âyan ve Mebusan Meclisleri ile Bakanlar Kurulu'nun yeni kanun yapması veya mevcut olanların düzeltilmesi teklifi ile tasarıları ortaya koyma hakları Kanun-u Esasi'de yapılan değişiklik ile sağlanmıştır. Burada bir başka önemli nokta ise, milletin meşrutiyetin faydaları ve kurallarından yararlanmayı beklediği şeklindeki vurgudur. Geçmiş düzeltme ve geleceği temin Osmanlı unsurlarını birleştirecek kanunlarla meydana gelecektir şeklinde bir yorum da dikkat çekicidir.¹⁰⁰

1911 yılına gelindiğinde İstanbul için yapılan ara seçimi İttihat ve Terakki'ye kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bunu bir kutlamaya dönüştürmüştür. Bu yılın önemli özelliklerinden biri de, “Hizb-i Cedit” adıyla oluşturulan bir grubun çeşitli demokratik taleplerde bulunmaları olmuştur.¹⁰¹ 1912 yılında ise İTC'nin isteği ve baskısıyla yapılan yeni seçimde muhalifler meclis dışarısında kalmıştır. Bu arada İTC aleyhtarı olan bazı gruplar darbe yapma niyetine girişerek İTC'nin etkinliğini ortadan kaldırmak istemişlerdir. Manastır'da bazı subayların başlattığı bir isyan hareketi olan *Halaskar Zabitan*¹⁰² muhalefet arasında etken bir duruma gelmiştir. Mebusan Meclisi de bu süreçte İTC karşıtı tutumlara sahip olmuştur.¹⁰³

1913 yılının Ocak ayında, İttihat ve Terakki'nin tekrar iktidarı ele alma düşüncesini gerçekleştirmesi için gereken tetikleyici durum ortaya çıkacaktır. Edirne'nin hükümet tarafından düşmana verildiği veya pazarlık aracı yapıldığı haberleri, cemiyete tam olarak istediği ortamı hazırlamıştır. Böylece Enver Paşa ve beraberindekiler Babıali'ye bir baskın¹⁰⁴ yaparak Harbiye Nazırı'nı vurmuş ve sonrasında Sadrazam

¹⁰⁰ Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre:1, İctima Senesi:2, Cilt:1, Birinci İnikad, 1 Teşrinisani 1325(15 Kasım 1909), s. 2.

¹⁰¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 298.

¹⁰² Halaskar Zabitan, siyaset ve ordu arasında bir ayırım yapılmasını isteyen ve fakat bu amaca ancak askeri tarzda bir yapılanma ile ulaşacaklarını düşünen askeri bir muhalefet grubudur. Bu hareket bir bakıma bir askeri muhtıra niteliği olarak değerlendirilebilir. Daha fazlası için bkz. Alkan, *a.g.e.*, s. 46-48.

¹⁰³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 73-75.

¹⁰⁴ Baskının gerçekleşmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin üyelerinin hep birlikte merkezlerinden çıkarak, Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüşe geçmeleri ile başlamıştır. Bu sırada Enver Paşa, beyaz bir atın üzerinde ilerliyor ve topluluk tarafından destekleniyordu. Orada bulunanlar hep birlikte, “Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Enver Bey, Müslüman Edirne gâvuruna ram edilmez, Yürüyün Arkadaşlar”, şeklinde

Kamil Paşa'dan istifasını almışlardır.¹⁰⁵ Bu hareket, tam bir hükümet darbesi olarak nitelendirilmiş ve yeni kurulan hükümete Mahmut Şevket Paşa atanmıştır. Bu askeri hükümet darbesi sırasında pek çok insan ile birlikte sloganların kullanılması da dikkat çekicidir. Askeri darbe olan bu olayın adı, *Babıali Baskını* olarak geçmektedir. Bundan sonraki süreçte Edirne'nin geri alınması hususu ön plana çıkmıştır.¹⁰⁶

Mustafa Kemal ve Ali Fethi Bey'in Edirne konusunda Harbiye'ye yolladıkları bir yazının önemi büyüktür. Burada, darbe ile düşürülen hükümetin Edirne konusunda basiretsiz bir ruh halinde olduğu, ancak yeni hükümete karşı tam bir inancın varlığı ve Edirne'yi tekrar kurtarmak konusunda tam desteğin sağlanacağına dair ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca, Edirne'nin tekrar hâkimiyet alanına dâhil edilmesi için askeri bir plan ve çeşitli ikazlar yer almaktadır. Belirtilen hususların yerine getirilmemesi durumunda, önceki hükümeti düşüren yeni hükümetinde aynı şekilde destekten uzak kalacağının işareti verilmiştir.¹⁰⁷

1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğramasıyla birlikte İttihat ve Terakki yönetimini daha da güçlendirici adımlar, anayasa değişiklikleri yapmak suretiyle atılmıştır. Böylece hükümetin nüfuzu padişahın yetkileri karşısında daha da üst noktaya çıkartılmıştır. Bu durum da İttihat ve Terakki'nin başında bulunan Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın etkisiyle 1918'e kadar ülkenin tek otoritesi olmasını sağlamıştır.¹⁰⁸

Bu kısımda İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne geçiş, İttihat ve Terakki'nin siyasi bir faktör haline gelmesi, 31 Mart ve Adana Olayları ile Babıali Baskını'na kısa ve bilgilendirici bir bakış yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamit idaresine karşı büyüyen muhalefetin Balkanlar üzerinden örgütlü bir biçime gelmeleri uzun süredir yürürlükte olmayan Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe koyulması yani meşrutiyetin ilanını kaçınılmaz hale getirmiştir. Tekrar meşrutiyetin ilan edilmesi örgütlü bir yapı haline gelen İttihat ve

söylemlerde bulunarak baskında önemli bir propaganda unsuru olmuşlardır. Sevda Özbek, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Beykent Üniversitesi, 2018, s. 59-60.

¹⁰⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 304; Nazım Paşa, Enver Bey'e karşı "Hainler, beni aldattınız" şeklinde söylemlerde bulunmuş, sonucunda Yakup Cemil tarafından vurulmuştur. Sadrazam Kamil Paşa ise, bu durum karşısında, kendisine "istifa, istifa başka çaren yok Paşa" ifadeleri üzerine istifa kâğıdını imzalamıştır. Burada önemli bir not olarak istifa, İttihatçılar tarafından ordu ve milletin isteğine dayandırılmıştır. Özbek, *a.g.t.*, s. 61.

¹⁰⁶ Afyoncu, Önal, Demir, *a.g.e.*, s. 168-69.

¹⁰⁷ Saime Yüceer, "Balkan Savaşları ve Mustafa Kemal", *Journal Of Turkish Studies*, C. 43 (2015), s. 247-48; Bu kısımda belirtilmesi önem arz eden bir husus olarak *Babıali Baskını*, Mustafa Kemal ve Fethi Bey tarafından "darbe-i hükümet" şeklinde adlandırılmıştır. Turan, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁰⁸ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 19-20.

Terakki'nin artık devlet yönetiminde söz sahibi olmasının yollarını açtığı söylenebilir. Ancak henüz iktidara tam hâkim olamadan eski yönetim taraftarlarının çıkardığı bir ayaklanma, İttihat ve Terakki'nin askeri gücünü de açığa çıkarmış ve sonucunda 1918'e kadar devam edecek yönetim tarzının doğmasına yol açmıştır. Nitekim bu olayla birlikte belki de uzunca yıllardır çeşitli muhalefet grupları halinde mücadele ettikleri meşrutiyet karşıtı da denebilecek Sultan II. Abdülhamit'i tahttan bir fetvayla indirmişlerdir. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda tekrar anayasalı ve meclisli bir yönetim sistemi doğmuş, hatta anayasa değişiklikleriyle padişahın yetkileri kısıtlanmıştır. Bu olayla birlikte Türk Siyasi geleneği geri dönülemez bir biçimde demokratik sisteme doğru yürümeye başlamıştır. Doğaldır ki bu süreç uzun ve zorlu olmuş, bunun nedeni de yüzyıllardır hüküm süren mutlak iktidar yönetim sisteminin kökleşmiş yapısıdır.

2.4. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SIKIYÖNETİM (ÖRFİ İDARE)

Sıkıyönetim veya örfi idare sistemi, öncelikle bir bölge veya ülke çapındaki ciddi asayişsizlikler, savaş ve ayaklanma gibi durumlarda ilan edilecek olağanüstü bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir. Bu sistemde, sıkıyönetim idaresini üstlenecek yapılar da, duruma uygun olarak olağanüstü yetkilerle donanırlar ve ona göre hareket ederler. Ayrıca bu, anayasalarda da detaylı bir biçimde tanımlanmış hukuksal çerçevede yer alan bir uygulama tarzıdır.¹⁰⁹

Kanun-u Esasi'nin ilanı öncesinde kurulan komisyon ile birlikte çalışmalar başlatılmış ve anayasaya şekil verilmeye çalışılmıştır. Mithat Paşa'nın ve Sadrazam'ın da bulunduğu komisyon 119 madde olarak anayasayı Sultan II. Abdülhamit'e sunmuş ve o da bazı değişiklikler çerçevesinde, 113. maddeye padişaha "sürgün etme" yetkisi bulunan eklemeyi yaptırarak ilan etmiştir.¹¹⁰ Kanun-u Esasi'de tanımlanan bu madde ile anayasal özgürlüklerin kısıtlanma altına alındığı, güvenlik güçleri tarafından kuşku edilen kişilerin yurtdışına sürgün edilmesi şeklindeki maddeyle ortaya koyulmuştur. Bu maddenin anayasal ortamı tümüyle tehlikeye attığı açıktır. Hatta

¹⁰⁹ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 1.

¹¹⁰ Osman Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler(1877-1922)*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, 1996, s. 13.

Berkes'in belirttiğine göre Namık Kemal ile Ziya Paşa, bu konuda Mithat Paşa'yı ikna etmeye çalışmışlardır. Paşa aslında bu maddenin özünü kavramasına rağmen Tersane Konferansı'na az bir süre kaldığı için bir şey yapamamıştır. Ayrıca bu maddenin eklenmemesi halinde, II. Abdülhamit'in anayasayı onaylamama şeklinde bir direnç göstermesi de dikkat çekicidir.¹¹¹

Madde 113 ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda olağanüstü hal uygulamasının tanımı ilk kez yapılmış ve örfi idare olarak adlandırılmıştır. Örfi idare olarak adlandırılması ise, Osmanlı hukuk sistemindeki "örf" kavramından yola çıkılması ve bu duruma hukuki bir çerçeve çizilmesiyle ilgilidir. Örfi idarenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk uygulanması, Osmanlı ile Ruslar arasında 1877 yılında başlayan savaş neticesinde şekillenmiştir. Savaş koşullarının Osmanlı için olumsuz bir hava oluşturması ve Rusların cephede üstün konuma geçmesi, toplumda bir kısım memnuniyetsizlikler doğurmuştur. Bu sebeple, 11 Cemaziyelevvel 1294 (24 Mayıs 1877) tarihinde "Dersaadet ve Bilad-ı Selase'nin İdare-i Örfiye tahtına alınması ve keyfiyetin evrak-ı mahsusa ile ilan olunması hakkındaki irade"¹¹² ile Başkent İstanbul'da örfi idarenin ilan edildiği görülmektedir. Diğer taraftan Dâhiliye Nezareti'nin (İçişleri Bakanlığı) çıkarttığı iradeye bakıldığında, çeşitli cezaların tanımlanması ve Divan-ı Harb-i Örfi¹¹³ adı verilen mahkemede yargılama ile çeşitli askeri ifadeler kullanılması örfi idarenin içeriğine ilişkin bilgiler vermektedir.¹¹⁴ Bununla birlikte, 12 Şevval 1294 (20 Eylül 1877) tarihinde "Harbten dolayı Rumeli'nin tamamıyla, Anadolu'da bazı yerlerin örfi idare altına alındığı ve Örfi İdare Kararnamesinin Fırka Kumandanlıklarıyla örfi idare altında bulunan mahallerin askeri kumandanlıklarına gönderildiği" adıyla yer alan belge, Rumeli'nin ve Anadolu'daki bazı vilayetlerin tehlike altında olmasından dolayı örfi idare ilanı ve bununla birlikte içerisinde örfi

¹¹¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 331-32.

¹¹² Osmanlı Arşivi (BOA); Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı, Dosya No:1, Gömlek No:14.

¹¹³ Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemeleri, örfi idarenin ilanından doğan ve suçların yargılanması için Nizamiye ve Şer'i Mahkemelerinin yerine oluşturulan bir mahkemedir. Bu sistemin oluşturulmasındaki amaç ise, ortaya çıkan suçların veya karışıklık ortamının vakit kaybetmeksizin hızlı bir şekilde düzene girmesinin askeri yapıda daha uygun olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmıştır. Bu mahkemelerin adı konusunda sonuna eklenen "Örf", diğer bir askeri mahkeme olan "Divan-ı Harp" ile karıştırılması durumunu ortadan kaldırmıştır. Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler*(1877-1922), s. 36-38.

¹¹⁴ Alkan, *a.g.e.*, s. 67-70.

idarenin uygulanma şartlarını bulunduran kararname ordu komutanlıklarına gönderilmiştir.¹¹⁵

Ayrıca, 30 Nisan 1877 tarihli Örfi İdare Kanun Layihası görüşüldükten sonra Babıali'ye gönderilse de yayınlanmamıştır. Ancak bunun uygulandığı yukarıdaki bilgilerden de anlaşılmaktadır. Kanun içeriğinde ise, savaş, isyan ve tehlikeli durumlar neticesinde örfi idarenin uygulanabileceği karara bağlanmıştır. Sonucunda 2 Ekim 1877'deki *kararname* ile örfi idarenin her türlü açıdan yapılması açıklanmıştır.¹¹⁶ Rus Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte örfi idarenin bir yönetim biçimi olarak uygulandığı görülmektedir. Arnavutluk'ta meydana gelen bazı olaylar neticesinde yatıştırmak ve gerekli denetimi sağlamak için oraya gönderilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, örfi idareyle birlikte Divan-ı Harb-i Örfi kurulmasının gerekliliğine değinmiş ve sert cezaların savunuculuğunu yapmıştır.¹¹⁷

İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin gerginleşmesinden doğan 31 Mart Olayının, Harekât Ordusu tarafından durdurulduğu ve bunun sebepleri önceki bölümde anlatılmıştı. İsyan sonrasında cemiyet, Mahmut Şevket Paşa eliyle örfi idare uygulamasını getirmiş¹¹⁸, ayrıca örfi idareye bağlı olarak askeri yapıda bir mahkeme oluşturulmuştur. Cemiyet, kendisine yöneltilen hareketlere karşılık olarak çeşitli ağır cezalar getirmeye başlamıştır. Bunlar arasında idam cezalarının da olduğu görülmektedir.¹¹⁹

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, örfi idarenin yasal olarak ilanının, Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılıp sonrasında Sultan'ın iradesi ile ilan edilmesi gerekirken, Paşa bunu kendi inisiyatifiyle kararlaştırmış ve sonrasında meclise göndermiş olmasıdır. Sonrasında ise Tevfik Paşa bu durumu yasal yolundan çözerek sıkıntıyı gidermiştir.¹²⁰ İşte bu şekilde Mahmut Şevket Paşa, 3 önemli görevi kendi

¹¹⁵ Osmanlı Arşivi (BOA); Yıldız, Askeri Maruzat, Dosya No:1, Gömlek No:45.

¹¹⁶ Osman Köksal, "Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, S. 12 (2001), s. 160-62.

¹¹⁷ Alkan, *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁸ "İstanbul ve Bilad-ı Selase ile Çatalca ve İzmid Sancakları; Adalar, Kartal, Gebze, Beykoz ve Çekmece kazalarında idare-i örfiye ilanı ve Divan-ı Harb Riyasetine Ferik Huşid Paşa'nın tayini" şeklinde ifade edilen, sıkıyönetimin ilanı ve mahkeme sisteminin oluşturulduğunu gösterir belge için bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); İrade, Askeri, Dosya No:83, Gömlek No:3.

¹¹⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 297.

¹²⁰ Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler(1877-1922)*, s. 20-21.

üzerine almıştır. Bunlar: Harbiye Nazırlığı, Sıkıyönetim Komutanlığı ve baştaki 3 büyük ordunun müfettişliğidir.¹²¹

Başka bir pencereden bakıldığında, önceki bölümde açıklanan 1909 Anayasa değişiklikleri neticesinde, 113. madde üzerinde değişiklik yapılarak örfi idare usulüne ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Maddeye göre; bir bölgede ayaklanma veya kargaşa gibi durumların ortaya çıkması çeşitli izler ile doğrulandığı zaman, geçici olarak örfi idare ilan edilebilir. Örfi idare, memleket içindeki kanun ve nizama geçici olarak ara verilmesinden ibaret olmakta ve örfi idare altında bulunan bölgenin idare şekli, özel kanunlar ile sağlanmıştır.¹²² Maddenin 1876 yılındaki şeklinde mevcut olan padişahın sürgün yetkisinin kaldırıldığı açıkça görülmektedir. Diğer taraftan örfi idare ile ilgili olarak daha önce çıkartılan kararnameye ek olarak, 27 Şaban 1328 yani 3 Eylül 1910 tarihli bir geçici kanun çıkartılmıştır. Bu kanunun içeriğinde ise, örfi idare ilanında silaha sahip olan eşkıya veya çete grubunun ayaklanma çıkartması durumu göz önüne alınmıştır. Ayrıca, Divan-ı Harp mahkemelerine yardımcı olacak “İstidla Komisyonu” ve “Heyet-i Tahkikiye” adındaki yapılar oluşturulmuştur.¹²³

İstanbul ve civarında ilan edilmiş olan örfi idare veya sıkıyönetimin ortadan kaldırılması, Hicri 07 Şaban 1330, Miladi olarak 22 Temmuz 1912 tarihinde gerçekleşmiştir.¹²⁴ Fakat bu süreç, çeşitli huzursuzluklar sebebiyle 17 Eylül 1912 tarihinden itibaren tekrar örfi idare sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla devam edecektir. Bununla birlikte Balkan Savaşı’nın ortaya çıkmasından önce çeşitli gösteriler üzerine Rumeli taraflarında ve İstanbul-Çatalca hattında örfi idareye gerek duyulmuştur. Diğer bir noktada ise, Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesiyle birlikte İttihat ve Terakki’nin örfi idareyi muhalif unsurlara karşı kullandığı söylenebilir. Yine örfi idare ilanı, I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi sonucunda da gerekli görülmüştür. Bu süreç içerisinde, örfi idare uygulayıcısı askeri idare ve bölgelerdeki yönetim olan sivil idarenin birbiriyle çatışması ve bunun da halk tarafından hoş görülmemesi, bazı bölgelerde örfi idarenin kaldırılmasına yol açacaktır. 1917 yılında Meclis-i Vükela’nın

¹²¹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 50.

¹²² Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İç Tüzük Sitesi, *Anayasa 1876 Kanun-u Esasi*, “Metin ve Değişiklik Bilgileri-Metin”, 2014, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf>, s. 53, (05.04.2018).

¹²³ Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler(1877-1922)*, s. 29.

¹²⁴ Osmanlı Arşivi (BOA); Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No:4065, Gömlek No:304823.

verdiği karar neticesinde ise, birçok Anadolu şehrinde örfi idarenin yürürlükten kaldırılması onaylanmıştır. Bununla birlikte, örfi idare konusunda bölge yöneticilerine danışıldıktan sonra Beyrut, Suriye, Halep, Musul, Adana, Antalya, Edirne, İstanbul ve Erzurum gibi vilayetlerde buraların savaş bölgesi olması nedeniyle örfi idare ilan edilmiş, savaş bölgesi olmayan yerlerde ise yürürlükten kaldırılmıştır. Diğer taraftan savaş bölgesi olmasa da çeşitli huzursuzlukların meydana gelmesi nedeniyle örfi idare, Hüdavendigâr Vilayeti¹²⁵ çerçevesinde yürürlüğe girmiştir.¹²⁶ Örfi idarenin uygulanması konusundaki bir başka faaliyet ise, örfi idarenin ilan edildiği bölgelerde, askeri yapının ihtiyaç halinde halktan silah toplayabileceği ve böyle bir görevi sadece askerin yapabileceği şeklinde, Hicri 26 Ramazan 1335, Miladi 16 Temmuz 1917 tarihli Sivas Valisi'ne çekilen telgraf da kendisini göstermektedir.¹²⁷ Rumi 18 Eylül 1335, Miladi olarak 18 Temmuz 1919 tarihinde Örfi İdare'ye ilişkin kararnameye yapılan ek bir kararname, İstidla Komisyonları ve Tahkik Heyetleri'ni ortadan kaldırarak, içinde savcılarının ve sorgu hâkimlerinin bulunduğu yeni bir sistem getirmiştir. Bununla birlikte, Divan-ı Harplerde görevli üyelerin de askerlerden oluşması öngörülmüştür. Ayrıca 24 Kasım 1919 tarihli kararname, Divan-ı Harplerin Askeri Ceza Kanunu'na bağlı olarak belli listedeki kişilerden düzenlenmesi ve meydana getirilmesinden bahsederken, mahkeme içerisinde sorgu hâkiminin bulundurulmamasını belirtmektedir. 23 Şubat 1920 tarihli kararnameye bakıldığında, mahkemelerin üye kadrosunun Harbiye Nezareti tarafından atanacağı ve tamamıyla askeri yapıda olacağı kararlaştırılmıştır.¹²⁸

Bu kısımda örfi idare veya daha yakın dönem ismiyle sıkıyönetim denilebilecek bir yönetim sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkışı, geçirdiği dönüşüm ve örnekleri anlatılmıştır. Örfi idare herhangi bir şekilde ilan edilecek bir kanun değil, kendine bağlı yargı sistemi ve cezalandırma usullerinin bulunduğu bir yapıdır. Ayrıca ilan ediliş tarzıyla da yönetim kademelerinin onayından geçmesi ne derece hukuki bir sistemi temsil ettiğini göstermektedir. Dahası, direkt anayasada bulunması, dönemin şartları göz önüne alındığında büyük önem taşımaktadır.

¹²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA); Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No:4537, Gömlek No:340247.

¹²⁶ Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler(1877-1922)*, s. 21-25.

¹²⁷ Osmanlı Arşivi (BOA); Dâhiliye, Şifre Kalemi, Dosya No:78, Gömlek No:145.

¹²⁸ Köksal, "Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme", s. 167-68.

3. MİLLİ MÜCADELE'DEN ÇOK PARTİLİ HAYATA ASKERİ VE SİVİL GELİŞMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olduğunun göstergesi, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması olmuştur. Diğer taraftan, 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'u işgal ederek¹²⁹, Osmanlı'yı parçalama kararlılıklarını açık bir şekilde belli etmişlerdir. Sonraki süreçte gösteriyor ki Anadolu, İtilaf Kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Bu duruma, Osmanlı yönetimi tarafından sessiz kalındığı açıkça görülmektedir. İşgallerle ilgili olarak, haklarına saygı gösterilmesi durumuyla kabullenenler, İzmir'in 15 Mayıs 1919'daki işgali ve Yunanlıların Anadolu'daki ilerleyişlerine büyük tepki vermişlerdir.¹³⁰ Hiç şüphesiz burada bahsedilmesi gereken en önemli noktalardan biri, Milli Mücadele'ye girilirken Türk ordusunun bozuk bir sistem içinde birleşmekten uzak ve gücünü kaybetmiş halde bulunmasıdır. Bu şartlar altında mühimmat açısından da, meydana gelen yokluklar, bu sürece olumsuz bir etki yapmıştır. Diğer taraftan sadece ordu değil halk da, savaşların sebep olduğu bir yokluk halinin içine hapsolmuştur.¹³¹

Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile beraberindeki Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve sonradan paşa olacak Refet (Bele) Bey ve Rauf (Orbay) Bey dâhil olmak üzere, bulundukları yerden telgraf vasıtasıyla bu kadronun içerisine giren Kazım (Karabekir) Paşa ve Cemal Paşa, Amasya Genelgesi adını alacak olan bir takım kararlar üzerinde anlaşmışlardır. Bu kararlar arasında, ülkenin bütünlüğü ve milletin bağımsızlık durumunun tehlikeye girdiği, ancak İstanbul'daki hükümet unsurlarının buna karşı bir adım atmadığı belirtilmiştir. Ayrıca buradaki kararlar ile birlikte Türk İstiklâli adına, Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması uygun görülmüştür.¹³²

¹²⁹ İşgal sonrasında İstanbul'da 5 sene kadar devam edecek olan işgal yönetimi hakkında detaylı bilgiler için bkz. Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.

¹³⁰ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 179-80.

¹³¹ Oya Çitçi, "Ordu-Siyaset İlişkileri:1920-1938", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 39, S. 04 (2016), s. 20.

¹³² Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 128; Mustafa Kemal Nutuk'ta bu konu hakkında, Anadolu ve Rumeli'nde bulunan Milli Direniş kuvvetlerini birleştirmek açısından Sivas'ta bir kongre toplanması gerektiğini bildirirken, 21-22 Haziran 1919 gecesinde yaverine Amasya Genelgesi'nin maddelerini yazdırmıştır. Sivas'taki Milli kongre öncesi Erzurum'da da bir kongre toplanması kararı göze çarpmaktadır. Diğer taraftan Genelge üzerinde bir kısım imzalar bulunmaktadır. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in Genelgeye imza atmak istemediğini, sonrasında bunun bir anı olduğunu belirtmesi üzerine imzaladığını bildirmektedir. Aynı zamanda Refet Bey'in de imza atmak istemediğini ve hatta kongre toplanmasındaki gaye ve

Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı sonrası, General Milne'nin onun görevi hakkında şüphelere dayanarak Harbiye Nazırlığı'nda onun hakkında soruşturma yapması dikkat çekicidir. Sonrasında kendisinin bölgedeki karışıklıkları ortadan kaldırmak, asayiş sağlamak ve çeşitli silah ve benzeri malzemeleri toplamak gibi görevi olduğu İngilizlere bildirilmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa'yı izleyen bir İngiliz yüzbaşının verdiği bilgiler neticesinde önce General Milne ve sonrasında Amiral Calthorpe¹³³ Hariciye Nazırlığı'na nota göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağırılması şeklinde bir istekte bulunmuşlardır. 8 Haziran¹³⁴ tarihinde, Şevket Turgut Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi istenmişse de, bir aylık sürede devam eden yazışmalar sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu olumlu yanıtlamadığı görülmüştür. Sonrasında ise Mustafa Kemal Paşa artık sine-i millete dönmek gerektiği hususunun da üzerini çezecektir. 8 Temmuz 1919 tarihine gelindiğinde ise bu durum gerçekleşmiş olacaktır. Bu kararda Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf (Orbay) Bey gibi pek çok komutanın görüşlerini de almış ve Anadolu direnişinin büyük bir umut getirdiğini de belirtmiştir. Mustafa Kemal bu sıralarda Amasya halkına bir seslenişte bulunarak, birlikte çalışmak suretiyle vatanın kurtarılması gerektiğinden bahsetmiş, yurdun İngiliz mandası, Pontus ve Ermenistan şeklinde parçalandığını ve bunun şanlı Türk Milleti için kabul edilemez olduğunu da söylemiştir. İstanbul Hükümeti ise, Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa'nın arasını açmak gayesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın yerine onu atama amacında olduğunu belirtmiş olsa da Kazım Karabekir Paşa, görevi kabul

faydanın ne olacağını sorguladığını da belirtmektedir. Ali Fuat (Cebesoy) ise Mustafa Kemal'in bu konudaki amacını açık bir şekilde anlamış ve derhal imzalamıştır. Ali Fuat Paşa'nın açıklama isteği üzerine Refet (Bele), Mustafa Kemal'in deyiimiyle Genelge kararlarına, fark edilmesi zor bir işaret koymuştur. Bkz. Zeynep Korkmaz (çev.), *Nutuk 1919-1927*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, ss. 21-24.

¹³³ Amiral Calthorpe Hariciye Nazırına hitaben, Samsun'da bazı kişilerin çeşitli sıkıntılar yarattığını ve bu durumda Mustafa Kemal Paşa'nın başı çektiğini belirtmektedir. Bu sebepten ötürü de Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz Kuvve-i Askeriyesi tarafından Harbiye Nezareti'ne görevden alınması talimatının verildiğini söylemiştir. Bölgede meydana gelen olaylardan ise bilgi almak istediğini belirtmiştir. Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Nezareti, Siyasi, Dosya No:2608, Gömlek No:6_1; Bunun dışında General Milne'nin Harbiye Nazırına, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin İstanbul'a geri çağırılması için gönderdiği bir telgraf için bkz. Saime Yüceer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Geri Çağırılışı Üzerine Bir İnceleme", *Askeri Tarih Bülteni*, t.y., s. 202.

¹³⁴ Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti tarafından geri çağırılması hakkındaki değerlendirmesinde: Anadolu'ya geçişinden itibaren bu süre zarfında Türk Milleti'nin aydınlatılması ve ordu mensuplarıyla iletişime geçilmesi şeklinde adımlar atıldığını ve bu durumla birlikte emre uymama durumunun bir asi niteliğine büründürdüğünü, bu gibi uygulamaların kişisel nitelikten çıkarılıp, milletin bir ve beraber olarak kaynaşacağı kurul için olması gerektiğini belirtmiştir. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 20.

etmeyerek Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasının sakıncalı bir durum olduğunu eklemiştir.¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik görevinden ayrılması; "sine-i millet" anlayışına binaen ve yanında bulunan arkadaşlarının hükümet emrinden önce istifa etmesi şeklindeki öneriler, 8 Temmuz 1919 tarihinde, sultana gönderilen bir dilekçede belirtilmiştir. Ardından da Mustafa Kemal Paşa, bütün memlekete genelge yayımlamış ve vatanın istiklali adına, milletle yan yana savaşmak arzusunu dile getirmiş, fakat askeri görevinin buna mani olduğunu ve artık sadece milletin isteğiyle hareket edeceğini açıklamıştır.¹³⁶

Askerlik görevinden istifa eden ve sivil bir vatandaş olarak milletin hizmetinde olan Mustafa Kemal Paşa, yurdun işgalcilerden kurtarılması amacıyla tasarladığı çalışmalara, 23 Temmuz 1919 tarihinde başkanı olduğu Erzurum Kongresi ile devam etmiştir. Diğer taraftan, Anadolu'nun Batı kısmında; Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongreleri, eş zamanlı bir direnç mekanizmasının oluşması bakımından önemli görünmektedir.¹³⁷ Alınan kararlara bakıldığında; vatanın parçalanamaz bir bütünlük taşıdığı, düşman işgaline karşı milletin kendini savunacağı, Osmanlı Hükümeti'nin görevini yapamadığı takdirde süreli bir hükümet oluşturulacağı, bağımsızlığı gölgeleyici bir sistem olan manda ve himayenin reddedildiği ve azınlık haklarının bizim haklar dengemizi sarsacak nitelikte olamayacağı görülmektedir.¹³⁸ 29 Şevval 1337 (28

¹³⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 230-36.

¹³⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 248-49 ; Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden istifa etmesi hakkındaki belge ve buna ilişkin Sivas Valisi'nin de düşüncelerini içeren belge için bkz. Osmanlı arşivi (BOA); Dahiliye., Şifre Kalem, Dosya No:637, Gömlek No:10; Ayrıca Paşa, kendisine hava değişimi almasının ve hiçbir işe karışmaması gerektiğinin önerildiğini, sonrasında hem padişah hem de Harbiye'nin kendisine "mutlaka gelmesi" şeklindeki emirleri üzerine gelemeyeceğini söylediğini belirtmektedir. Sonrasında ise, hükümetin görevine son verdiğini ve kendisinin de bu anda askerlik görevini bıraktığını açıklamaktadır. Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 28.

¹³⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 2. b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s. 139.

¹³⁸ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 45-46; İngiliz İstihbaratı da Erzurum Kongresi'nin yakından izlemiştir. İngilizler kongrede; Azerbaycan, İran ve diğer Müslümanların bulunduğunu eklemektedirler. Ayrıca, kongrenin "büyük ve birleşik bir Türkiye kurmak" amacını taşıdığını da belirtmektedirler. Ayrıca, Mustafa Kemal'in Kürtlerin de yanlarına gelmeleri ile günden güne büyüdüğü şeklinde haberler verilmektedir. Diğer taraftan, İngilizlerin bir kontrol subayı olan Yarbey Rawlinson, Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmıştır. Rawlinson'un belirttiğine göre Mustafa Kemal burada, İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını ve Milli Mücadele'nin bir devrimci hedefte olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Paris'te yapılacak kongrenin, Ermenistan kurulması ve toprak verilmesi restleşmesine devam etmesi durumunda, devrimci bir ordunun buna karşı koyacağını belirtmiştir. Yine Rawlinson, Mustafa Kemal'in Bolşevikliği kesin olarak reddettiğini, Enver Paşa'ya kişisel bir karşıtlığı bulunduğunu da söylemektedir. Bu gibi bir devrimci hareketin başarıya ulaşma ihtimalinin büyük olduğunu da açıklamıştır. Yine bir ek olarak, Mustafa Kemal

Temmuz 1919) tarihinde, İstanbul Hükümeti ve Hariciye, Harbiye ve Dâhiliye Nazırlıklarının isteği ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in yakalanması hakkında, bir karar çıkartıldığı görülmektedir.¹³⁹ Bu yakalama kararının uygulanması için hükümet, çeşitli illerin mutasarrıflıklarına gönderdiği bildiri ile bunu gerçekleştirme yoluna gitmiştir.¹⁴⁰

4 Eylül 1919 tarihi ise daha büyük bir etki sahibi kongrenin toplandığı tarihtir. Sivas Kongresi olarak anılan bu kongre, öncelikle Erzurum'a göre, doğu ve batıda örgütlenenlerin farklı anlayışlar taşıması nedeniyle az kişiyle toplanmış, fakat sonrasında gereken mevcut sağlanmıştır. Kongre'nin ana gündem maddeleri arasına, Amerikan mandasının istenmesi girmiştir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın akılcı bir manevrası ile Amerika'nın bizi isteyip istemediğini sorması, bunun tarafı olanları düşünceye sevk etmiştir. Diğer taraftan, Sivas Kongresi'nin engellenmesi adına Elazığ Valisi Ali Galip, İngiliz Binbaşı Noel ve bazı Kürt aşiret temsilcileri bir araya gelmişlerdir. Fakat bu durum telgraf trafiği neticesinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından fark edilip önlem alınmasıyla püskürtülmüştür. Yapılan bu hareketin cezasız kalmaması adına İstanbul'a telgraf çekilmiş ve Damat Ferit'in görevden alınması istenmiş, bu olmayınca da tüm haberleşme ağı kapatılmıştır. Alınan kararlara bakıldığında ise, Erzurum Kongresi'nin tamamıyla geçerli olduğu, Anadolu ve Rumeli'deki savunma örgütlerinin birleşmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olarak görev yaptığı bir temsil heyetinin oluşturulması görülmektedir.¹⁴¹

Bu arada, Damat Ferit Paşa istifasını vermiş ve Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin tarzı, Damat Ferit Paşa'nın Milli Mücadele karşıtlığının dışında, daha çok müzakereler yapılması ve birlikte sorunların aşılması şeklinde olmuştur. Bu amaçla, "Amasya Görüşmeleri" adı verilen toplantılar yapılmış, Meclis-i Mebusan'ın tekrar oluşturulması ve Milli Mücadele Hareketi'nin tek gayesi olan "Misak-ı Milli" kararlarının kabul edilmesi, şeklinde birtakım uzlaşmalar

için 100 bin kadar asker toplayabileceği ve yeterli miktarda teçhizata sahip olduğu şeklinde de bilgiler verilmektedir. Bkz. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 29-31.

¹³⁹ Osmanlı Arşivi (BOA); Bab-ı Ali Evrak Odası., Dosya No:4584, Gömlek No:343763; Sonraki gün, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in İstanbul Hükümeti aleyhinde propaganda yaptıkları hakkında alınan bilgiler sebebiyle, İstanbul'a gönderilmeleri Meclis-i Vükela kayıtlarında görülmektedir. Bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Meclis-i Vükela Mazbataları., Dosya No:216, Gömlek No:95.

¹⁴⁰ Osmanlı Arşivi (BOA); Dahiliye., Şifre Kalemi, Dosya No:101, Gömlek No:70.

¹⁴¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 136-39.

sağlanmıştır.¹⁴² Diğer taraftan, 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan, isteklere binaen tekrar açılmıştır. Meclis içerisindeki çoğunluk Milli Mücadeleyi destekleyen bir tavır almış, sonucunda, belki de en önemli kısım olan “Misak-ı Milli” kabul edilmiştir. Bu karar ile birlikte İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 tarihinde, İstanbul’u resmi olarak da işgal etmişler, mecliste bulunan bir kısım milletvekillerini tutuklayarak Malta’ya sürgüne göndermişlerdir. 18 Mart’ta toplantı yapan meclis, bu durumları protesto ederek, tatil hükmünü kullanma yoluna gitmiş ve 11 Nisan’da ise Sultan Vahideddin tarafından fesih edilmiştir.¹⁴³

Meclis-i Mebusan’ın görevine devam edememesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele’nin merkezi Ankara’da yeni bir meclis toplanması adına, seçim yapılmasını ifade etmiştir. Bu meclis için başta “Kurucu” ifadesini kullansa da, sonrasında, Erzurum ve Sivas’tan gelen birtakım uyarılar üzerine, bu meclisin “olağanüstü” olduğunu ifade etmiştir. Seçimlere ilişkin olarak; valilikler, sancaklar ve kolorduların komutanlıklarına, birtakım telgraflar gönderilmiştir. Bu süreç içerisinde, Mustafa Kemal Paşa ve Meclis-i Mebusan’ın Başkanı olan Celaledin Arif Bey arasında, meclisin niteliği ve yetkileri konusunda ihtilaflar meydana gelmiştir. Seçim sürecinde ise, Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği bilgiye göre; Dersim, Trabzon, Elazığ, Konya ve Diyarbakır şehirlerinde, yönetici konumunda bulunanlar tarafından birtakım engellemeler yapıldığı görülmektedir. Bu arada, Samsun’daki ordu mensuplarının da, padişah dışındaki emirleri uygulamaktan kaçındıklarına dair bilgiler verilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, meclisin toplanacağı süreçte, çeşitli bölgelerde çıkan karışıklıkların ortadan kaldırılması ve seçilen milletvekillerinin sorunsuz bir şekilde Ankara’ya gelmeleri için uğraştığını belirtmektedir. Sonuç olarak, 23 Nisan 1920 Cuma günü meclisin toplanma kararı alınmış, Mustafa Kemal Paşa tarafından tüm askeri birliklere, idari yönetim birimlerine ve halka bir bildiri yapılmıştır. Millet meclisi; Cuma günü namaz sonrası, Kur’an ve Mevlit okunması gibi bazı dini ve askeri birtakım törenler ile açılacaktır, şeklinde kararlar bildirilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa, hükümetin kurulmasının gerekliliği ve meclis üzerinde başka bir kuvvetin hâkimiyeti olmadığını ilan etmiştir. Bu süreçle birlikte meclis, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığa

¹⁴² Turan, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁴³ Lewis, *a.g.e.*, s. 337-38; Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta, Meclis-i Mebusan’ın bu kararlar doğrultusunda, saldırıya maruz kalacağı ve fesih olunacağını beklediğini söylemektedir. Ayrıca, Meclis Başkanı olmak isteğinin, gerektiği zaman, milletvekillerini tekrar bir araya getirerek, meclisi toplamak niyetinden ileri geldiğini söylemektedir. Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 248.

layık görmüştür. Diğer taraftan, hükümet oluşturulma gerekliliği de İcra Vekilleri Heyeti'nin (Bakanlar Kurulu) Mayıs'ın 2.günü yapılan oturumda çıkartılan bir kanunla, 11 kişiden oluşacak şekilde meydana getirilmiştir. Burada askeri bakımdan, o zamanki adı ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye yani Genelkurmay Başkanlığı'nın başına İsmet Bey getirilmiştir.¹⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan Milli Mücadele ve Büyük Millet Meclisi'nin açılması, Birinci Dünya Savaşı sonrası alınan yenilgi ve imzalanan anlaşmalara karşı bir başkaldırmadır. Meclis içerisinde askeri bakımdan önemli olan nokta Genelkurmay Başkanlığı vazifesinin milletvekilleri tarafından onaylanması ve Bakanlar Kurulu içerisinde yer almasıdır. Bu da ordu yönetiminin en başındaki ismin milletin meclisinde yer alarak önceki geleneğin sürdürülmesi gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. 1920 yılında çıkartılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bakıldığında, bir askeri durumun varlığı görülebilir. Çünkü vatana ihanet olgusu askerlikle dönemin şartları da göz önüne alındığında iç içe geçmiş bir durumdur.¹⁴⁵ Kanuna ilişkin teklifi, Karahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey vermiştir. Teklifte, Milli Meclis'in kararlarına karşı gelenler ve itaat göstermeyenlerin “vatan haini” olacakları ve bu kanuna göre muamele edilmeleri belirtilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 266-302; Bu arada, Damat Ferit'in tekrar hükümeti kurması ile Milli Mücadele'ye karşı sertleşme devam etmiştir. Buna yönelik olarak, dini bir meşruluk katması açısından Şeyhülislam'dan fetva alınarak, Mustafa Kemal Paşa ve yanındakilerin isyankâr ilan edildikleri ve öldürülmelerinin kaçınılmaz olduğu, kararlaştırılmıştır. Sonrasında, Milli Mücadele'ye karşı çeşitli ayaklanmalar desteklenmiş ve divan-ı harp de, ölüm cezalarını kesinleştirmiştir. Sonucunda, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler de, Ankara Müftüsü Borekçizade Rıfat ve birçok Anadolu Müftüsünden karşı bir fetva almış ve Sadrazam Damat Ferit'i de vatan haini ilan ettirmiştir bkz. Lewis, *a.g.e.*, s. 339-40; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 182-83; fetva ile ilgili olarak diğer bilgiler için bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 307-9.

¹⁴⁵ Tanör, *a.g.e.*, s. 234-38; İngiliz Raporlarına bakıldığında, meclis iradesine dayanarak yapılan yasaların, çeşitli taraflardan karışıklık davranışına maruz kalması durumunda, ölüm yasasının devreye gireceği şeklinde, değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Bkz. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 73.

¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 1.Cilt, 3.Birleşim, 25 Nisan 1920, s.63; Kanun 29 Nisan 1336 günü TBMM'de yapılan görüşmeler sonrasında, kabul edilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 1.Cilt, 7.Birleşim, 29 Nisan 1920, ss.137-145; Kanun maddelerinin Resmi Gazetede yayımlandığı yer için bkz. T.C. Resmi Gazete, “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”, 7 Şubat 1921, s.3; Ayrıca kanunla birlikte, uygulama açısından da “İstiklal Mahkemeleri” adıyla anılan, olağanüstü yetkili mahkemelerin oluşturulduğu da eklenmelidir. Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 302; Diğer taraftan 19 Mayıs 1920 tarihinde Ertuğrul Mebusu Hamdi Bey, kanuna bir madde eklenerek; çeşitli şekillerde halkın huzurunu bozan kişilere ilişkin cezalandırmanın yapılmasını istemiştir. Bu da olmazsa, ceza kanunda bir düzenleme ile gerekli cezaların uygulanmasının zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 1.Cilt, 18.Birleşim, 19 Mayıs 1336 (19 Mayıs 1920), s.344.

TBMM'nin ilk dönemindeki (13 Eylül 1920), İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) Programı; ordunun vaziyetiyle ilgili atılacak olan her türlü adımın ve tüm ihtiyaçların karşılanması gibi durumların, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Bakanlık) tarafından uygulanacağını açıklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, ordunun TBMM'nin hizmetinde olduğu, şeklinde açıklama yaparak, bir bakıma millet iradesinin ordu tarafından sağlanacağını ifade etmektedir.¹⁴⁷

Bu sıralarda Milli Mücadele Hareketi'ne karşı birtakım isyanların meydana geldiği görülmektedir. Bunlar arasında Anzavur İsyanı, Biga civarından Karacabey bölgesine kadar bir alanı kapsamıştır. Bununla birlikte, Düzce, Adapazarı ve Bolu'da da bir kısım ayaklanmalar çıkmış ve bunlar Ankara civarına değin yayılmıştır. Ayrıca, Konya bölgesinde Delibaş Mehmet ve Yozgat'ta ise Çapanoğlu ayaklanmaları çıkmıştır. Bu duruma ek olarak, İstanbul Hükümeti'nin Ankara'ya karşı oluşturduğu Kuvayı İnzibatiye de, ayaklanmalara benzer olarak büyük zorluklar çıkartmıştır. Kuvayı İnzibatiye Ali Fuat Paşa'nın komutanlığındaki Kuvayı Milliye tarafından dağıtılmıştır. Diğer ayaklanmalardaki ise, Çerkez Ethem ve birlikleri en büyük rolü üstlenmişlerdir.¹⁴⁸

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkesi sonrasında bir barış antlaşması imzalamak adına, İtalya San Remo'da yaptıkları toplantı ile anlaşmanın son halinin karara bağlamışlardır. San Remo'daki toplantıya, Osmanlı Hükümeti adına Tevfik Paşa katılmış ve gördüğü anlaşma metniyle devletin tamamen ortadan kaldırılmak istendiğine şahit olmuştur. Bu anlaşmaya göre; Trakya'nın doğusu ve 5 yıl içerisinde katılma durumunu gözeterek İzmir, Manisa, Ayvalık civarı Yunanistan hâkimiyetine girmesi, Doğu'da bir Ermenistan Devleti kurulması ve sınırlarının ABD Başkanı Wilson önderliğinde belirlenmesi, Ermenistan Devleti sınırı dışında kalan doğu ve güneydoğuda bağımsız olma tercihiyle bir Kürdistan Devleti kurulması, Boğazlar ile ilgili olarak kurulacak bir komisyon ile yönetim ve güvenlik gibi işlemlerin sağlanması ile geçişlerin bu komisyonun kararına göre oluşturulması, Osmanlı askeri kuvvetlerinin sayısının toplamda 50.700 olması ve diğer taraftan İtilaf Devletleri adına nüfus bölgeleri oluşturulması ile ilgili bir maliye komisyonu kurularak Osmanlı maliyesinin bu kurulca

¹⁴⁷ Çitçi, a.g.m., s. 27; İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulması, TBMM'de 2 Mayıs 1920'de yapılan görüşmelerde ele alınmış ve sonuç olarak, bir kanun şeklinde meydana getirilmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti de bu şekilde, heyet içerisine alınmıştır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 1.Cilt, 9.Birleşim, 2 Mayıs 1336 (2 Mayıs 1920), ss.184-187.

¹⁴⁸ Sina Akşin, a.g.e., s. 151-52; Mustafa Kemal Paşa'nın isyanlar ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. Korkmaz, a.g.e., ss. 303-7.

denetlenmesi gibi birçok konuda hükümler belirlenmiştir. Buna ilişkin olarak, Sultan dahi bu anlaşmayı imzalamada çekimser kalmış, fakat Yunanlıların 22 Haziran'daki ilk hücumları, devamında Batı Anadolu, Bursa, Uşak bölgelerini ele geçirmeleri ve buna karşı koyulamaması, anlaşmanın kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. Anlaşma, bir Saltanat Şurası'nda kabul edilmiş ve neticede 10 Ağustos 1920'de Paris Barış Konferansı çerçevesinde imzalanmıştır.¹⁴⁹

Türk Ordusu'nun Milli Mücadele sürecindeki ilk başarılarını Doğu Cephesi'nde elde ettiği görülmektedir. Bu başarı Ermenilerin, Anadolu'daki Yunan işgali ve Milli Mücadele Hareketi'ne karşı başlatılan ayaklanmaları fırsat olarak kullanmak istemesi ve saldırıya geçmesi üzerine, Doğu'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın bunu püskürtmesi ve kaybedilen yerleri geri alması sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Anlaşması, Milli Mücadele Hareketi'nin ulaştığı diplomatik ve siyasi bir zafer olmuştur. Diğer taraftan, Batı Anadolu'da da aynı şekilde bir düzenli ordu oluşturmak adına Kuvayı Milliye içerisinde bulunan Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe'ye öneriler yapılsa da, kabul görmemiştir. Bununla birlikte, Çerkez Ethem'in Ankara'ya karşı kendini daha üstün tutması ve güç gösterisi yapması üzerine askeri birlikler gönderilmiş, sonuç olarak Çerkez Ethem Yunan birliklerine sığınmak zorunda kalmıştır. Yunanistan'da meydana gelen kral değişiminin, Anadolu'daki amaçlarını değiştirmemesiyle birlikte, Yunan Kuvvetleri Türk Ordusu karşısına çıkmış ve ilk büyük muharebe, 1921 yılı Ocak ayının 6 ile 10'u arasında meydana gelmiştir. Bu muharebede, aslında, Yunan Ordusu her bakımdan Türk Ordusu'ndan daha üstün görülse de, Türk Ordusu gereken savunmayı göstermiş ve

¹⁴⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 152-54; İngiliz belgelerine bakıldığında Sevr Anlaşması şartları, 22 Mayıs 1920'de TBMM'de çok şiddetli bir şekilde redde ve İstanbul Hükümeti ile İngiltere'ye karşı tepkiye yol açmıştır. Hatta bir milletvekilinin de Avrupa Devletleri'nin kötü ve şeytani yüzünün görüldüğünü söylemesi de önemlidir. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın da milli onura büyük bir hakaret yapıldığı şeklindeki ifadesi de yer almaktadır. Öte yandan Saltanat Şurası denilen yapının 22 Temmuz'da anlaşmayı imzalamak için toplandığı ve Mareşal Rıza Paşa hariç, diğerleri tarafından kabul edildiği belirtilmektedir. Bkz. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, ss. 77-92; Bu anlaşmanın Saltanat Şurası'nda kabul edildiğini Cumhuriyet Arşivi'ndeki 30 Ocak 1923 tarihli "Damat Ferit Kabinesi'nde bulunanlarla, Sevr Antlaşması'nı kabul eden Saltanat Şurası üyelerine hiçbir adla para verilmemesi" isimli belgeden doğrulamak mümkündür bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu:6, Gömlek:47, Sıra:9; Diğer taraftan Sevr Anlaşması'nın metni de Osmanlı Arşivi'nde "Müttefik Devletler ve Türkiye arasında Sevr'de imzalanan antlaşma" adıyla bulunmaktadır bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Nezareti., Siyasi, Dosya No:2308, Gömlek No:9; Diğer taraftan anlaşmanın mecliste ilk tartışılması ve hakkında söylenenler ile anlaşmanın bölümlerinin açıklanması ile ilgili tüm bilgiler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 2.Cilt, 19.Birleşim, 22 Mayıs 1336(22 Mayıs 1920), ss. 13-22.

onları geri püskürtmeyi başarmıştır. Türk Ordusu'nun başarısı, İtilaf Devletleri üzerinde de güçlü bir etki yaratmış, devamında Sevr'in tekrar görüşülmesini sağlamak amacıyla Londra'da bir konferans toplanması önerilmiştir. Hatta İtilaf Devletleri, konferans için yapılan çağrıda, Osmanlı temsilcileri yanında Ankara'nın da yer almasını istemişlerdir. Mustafa Kemal, İstanbul'a karşı, bu durumun ortaya çıkmasının Milli Mücadele'nin bir kazancı olduğunu ve temsilcilerin Ankara tarafından seçilmesi gerektiğini söylemesi önemlidir. Sonrasında ise, Ankara, kendisine doğrudan çağrı gelmesini istemiş ve bu talep olumlu karşılanmıştır. Konferans, İtilaf Devletleri'nin Sevr'den bazı değişiklikler yaparak onaylatmak istemesi ve Ankara'nın Misak-ı Milli üzerinde herhangi bir taviz vermemesi üzerine sonuçsuz kalmıştır. Bekir Sami Bey ise, Ankara'ya danışmadan İngiltere, Fransa ve İtalya ile Misak-ı Milliye aykırı müzakereler yapmış ve bunlar Ankara tarafından kesin bir dille reddedilmiştir.¹⁵⁰

20 Ocak 1921 tarihine gelindiğinde ise, yeni devlet sisteminin uygulanmaya koyulması açısından son derece önemli bir adım olarak anayasa kabul edilmiştir. Anayasanın kabul tarihine giden sürecin arka planında, Bakanlar Kurulu'nun vermiş olduğu bir layiha ciddi bir adımdır. Bu layiha, halkçı bir tarzda, TBMM'nin Müslüman çoğunluğun bağımsızlığını koruma amacını ve ordunun da emperyalistlere karşı bir savunma aracı olarak meclisin emrinde bir güç olduğunu belirtmiştir. Anayasa, tam anlamıyla bir anayasa olmayarak geçiş dönemini yansıttığı için temel hak ve özgürlükler konusunda bir karar alınmamıştır. Diğer yandan bu anayasa, kanun şeklinde yapılmış ve 23 maddeden oluşmuştur.¹⁵¹ Diğer taraftan ilk maddeye bakıldığında, halkın egemenlik hakkını eline aldığı duyurulmuştur. Halkın idare biçimi, kendini temsil

¹⁵⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 157-60; Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'nın gelen telgrafına binaen verdiği yanıt, Sultan'dan TBMM'nin tanınmasını istemesi ve bir kısım bilgilendirmeler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 7.Cilt, 139.Birleşim, 29 Kanunusani 1337 (29 Ocak 1921), ss. 410-415; Ayrıca, İstanbul temsilcileri dışında, TBMM'nin de kendi temsilcilerini göndermesine ilişkin belge için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1920-28), Kutu:2, Gömlek:33, Sıra:9; Konferans için TBMM Bekir Sami Bey liderliğinde bir heyet gönderilmesini kararlaştırmıştır bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1920-28), Kutu:2, Gömlek:33, Sıra:14; Bekir Sami Bey'in yapmış olduğu anlaşmalar ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 37-38; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 399-402.

¹⁵¹ Tanör, *a.g.e.*, s. 247-53.

edecek vekiller ile TBMM çatısı altında, ikinci maddeye göre uygulanır. Ayrıca, devletin TBMM yetkisi altında yönetileceği de üçüncü madde ile ilan edilmiştir.¹⁵²

Askeri üst rütbelilerin, tam da savaş ortasında geldiği önemli konumlar arasında en önemlisi olarak, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun da başına gelmesi, belirtilmesi gereken noktalardandır.¹⁵³ Bu arada, Ankara, dünya çapında büyük bir devlet tarafından Misak-ı Milli'nin tanınması adına Sovyetler ile görüşmelerde bulunmuş ve sonucunda 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma, sınır konusunda bir belirlilik içermekle birlikte, içinde bulunulan şartlardan dolayı Ankara'ya hem para hem de teçhizat yardımı sağlamayı teyit etmiştir.¹⁵⁴

Konferans sonrasında, Yunan Birlikleri'nin Bursa ve Uşak'taki kuvvetleri, 23 Mart tarihinde saldırıya geçmişlerdir. Türk Ordusu ise, İsmet Paşa komutasında, savaşı İnönü bölgesinde karşılamakla görevli olmuştur. Bununla birlikte İkinci İnönü Muharebesi, 26 Mart günü başlayan çatışmalar, 1 Nisan itibarıyla Türk Ordusu'nun zaferiyle perçinlenmiştir. Bu zaferin ardından Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya hitaben şöyle demiştir: *"...Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu..."*¹⁵⁵

Türk Ordusu'nun İnönü zaferleri, Yunanlılar açısından olumsuz bir hava sergilese de, işgalleri genişletmek ve Türk Ordusu'nun direncini kırmak için, daha büyük bir saldırı planı yapmaktadırlar. Bu amaca ilişkin Temmuz ayında yaptıkları ilk saldırı başarıya ulaşmış, Türk Ordusu Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Doğal olarak bu durum, TBMM

¹⁵² Teşkilat-ı Esasiye Kanunu,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100085.pdf, s. 1.

¹⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 7.Cilt, 138.Birleşim, 26 Kanunusani (26 Ocak 1921), ss. 372-373; aynı karar Cumhuriyet Arşivinde de 19 Mayıs 1921 tarihi verilmiş şekilde bulunmaktadır bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1920-28), Kutu:3, Gömlek:20, Sıra:12.

¹⁵⁴ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 160; Moskova Anlaşması'nın imzalanması öncesindeki gelişmeler ve anlaşma ile ilgili bilgiler için bkz. Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, 2. b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016, ss. 134-47.

¹⁵⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 393-94; İkinci İnönü Muharebesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 290-93.

içerisinde tepkilere neden olmuş ve Mustafa Kemal Paşa için ordunun başına geçerek, sorumluluğu kendi eline alması istenmiştir. Dolayısıyla, 5 Ağustos 1921 tarihinde, Rıza Nur ve yakınındakilerin verdikleri kanun teklifi ile TBMM'den çıkan 144 sayılı kanun Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık unvanını; ordunun ihtiyaçlarını maddi ve manevi surette sağlamak, yeterlilik ve idare konusunda daha etkin hale gelmesi için, 3 ay süre zarfıyla, vermiştir.¹⁵⁶ Bu süreç içerisinde Mustafa Kemal Paşa, Tekalif-i Milliye emirlerini çıkartarak bir toplumsal seferberlik uygulanmasını sağlamıştır. Türk ve Yunan Ordularının karşılaşması ise 23 Ağustos'ta başlamış, muharebe esnasında, asker ve teçhizat sayısı bakımından üstünlük yine Yunan Ordusu'nun elinde olsa da, 13 Eylül 1921'de Türk Ordusu'nun zaferi ile neticelenmiştir. Bu zafer; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazilik ve Mareşallik" rütbelerini getirmiş, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Fransa'nın TBMM ile Ankara Anlaşması'nı yaparak savaştan çekilmesi, Güney cephesinde başarı sağlanması, İtilaf Devletleri'nin bölünmesi ve içerisinde bulunan büyük bir devletin TBMM'yi ilk kez tanınması¹⁵⁷, İngilizlerin esirler konusunda anlaşma yapmaya razı olması ve Kars Anlaşması'nın Kafkaslar'ın üç devleti ile yapılması sonuçlarını getirmiştir.¹⁵⁸

TBMM'de siyasi anlaşmazlıklar silsilesi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı beliren gruplar,

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 12.Cilt, 62.Birleşim, 5 Ağustos 1337 (5 Ağustos 1921), s. 18-22; Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100144.pdf; Başkomutanlık Kanunu'nun kabul edildiği tarihte, mecliste, İsmet Paşa'nın istifası üzerine Genelkurmay Başkanlığı'na, yapılan oylama ile 183 vekil Fevzi Paşa seçilmiştir. Bu şekilde, Milli Savunma Bakanlığı'nın açık kalması Refet Paşa'nın seçilmesi ile ilgili bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 12.Cilt, 62.Birleşim, 5 Ağustos 1337 (5 Ağustos 1921), s. 19-21.

¹⁵⁷ Anlaşmanın çerçevesindeki gelişmeler ve içerdiği maddelerle ilgili olarak bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, 18. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, C. 1, s. 149-51; Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3. b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s. 36-40; Ayrıca, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Ankara Anlaşması ile ilgili TBMM'deki açıklamaları ve anlaşmanın maddeleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 14.Cilt, 103.Birleşim, 1 Teşrinisani 1337 (1 Kasım 1921), s. 24-27.

¹⁵⁸ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 161-64; Atatürk'ün Nutuk'ta Sakarya Muhaberesi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler ile ilgili verdiği bilgiler için bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 413-24; Aynı şekilde, Sakarya Muhaberesi öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, ss. 412-39; Bununla birlikte, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazilik ve Mareşallik" verilmesi için TBMM'den 153 sayılı kanun çıkartılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 12.Cilt, 79.Birleşim, 19 Eylül 1337 (19 Eylül 1921), ss. 263-266; Sakarya Zaferi sonrasında, Bakanlık nezdinde Milli Savunmanın başına Kazım Paşa'nın seçilmesi, 147 kabul ve 27 karşı oy sonucunda mecliste kararlaştırılması ile ilgili bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 16.Cilt, 144.Birleşim, 14 Kanunusani 1338 (14 Ocak 1922), ss.48-49; Kars Anlaşması'nın onaylanması, maddeleri ve görüşmeleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 18.Cilt, 9.Birleşim, 16 Mart 1338 (16 Mart 1922), ss. 248-261.

daha çok, onun getirdiği fikirlere karşı olunmasından kaynaklanmıştır. Diğer taraftan, Milli Mücadele'nin diğer komutanları da, Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamak istediği devrimler ve cumhuriyet fikirlerine karşı noktada bulunmuşlardır. Bu muhalif hareket, aynı şekilde, kendisini Başkomutanlık Kanunu'nun uzatılması görüşmelerinde de göstermiştir. Bu arada, ordunun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması da İsmet Paşa tarafından istenmiştir. Yine Başkomutanlık Kanunu, çeşitli muhalif davranışlara rağmen, 6 Mayıs tarihinde 177 evet, 11 hayır ve 3 çekimser oyla tekrar uzatılmıştır. Ayrıca, bakanların seçimine yönelik, meclisin bizzat seçim yapma durumu tekrar kabul edilmiş ve bunun üzerine Bakanlar Kurulu tamamıyla istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu durum üzerine başta istifayı düşünse de vazgeçecek ve daha sonra mecliste yapılan Başkomutanlık kanunu ile ilgili görüşmede, ordunun taarruz için gereken hazırlıkları tamamladığını ve meclisin Başkomutanlığa tanıdığı kendi yetkilerine gerek kalmadığını belirtecektir.¹⁵⁹

Taarruz noktasında, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, kararını 2 ay önceden vermiştir. Yapılacak olan taarruzun tam anlamıyla değerlendirmesi, Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı ve Batı Cephesi Komutanı arasında yapılan görüşmede neticelendirilmiştir. Türk ve Yunan Ordularının askeri malzeme hususundaki donanımı, Yunan tarafının lehine olsa da, Türk tarafı da süvari birlikleri noktasında daha etkili bir pozisyonda yer almaktadır. Bu taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın askeri stratejisi, Türk Kuvvetlerini Yunan Ordusu'nun yalnızca dış kanadına doğru mevzilendirmek ve meydan muharebesi oluşturmaktır. Bunun için gerekli bölge, Afyon ve Dumlupınar arasındaki hat olarak belirlenmiştir. Türk Ordusu'nun tam anlamıyla hazır hale gelmesi için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emri çıkmıştır. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa, gizli bir şekilde Ankara'dan ayrılmış, cepheye gitmiş ve gerekli taarruz emrini vermiştir. 26 Ağustos 1922 sabahı, Türk Ordusu'nun topçuları saldırıya başlamışlardır. Öncelikle, düşmanın belirli noktalardaki mevzileri ele geçirilmiş, 30 Ağustos günü ise yapılan Başkomutanlık Savaşı neticesinde, Yunan Ordusu'nun büyük kısmı imha edilmiş ve Başkomutanları Trikopis esir alınmıştır. Bu arada, ateşkes teklifi gelse de, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, artık böyle bir durumun söz konusu olmadığını açıklamıştır. Diğer taraftan verdiği "ilk hedefiniz Akdeniz" emri neticesinde, Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir. Bu durumun

¹⁵⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 346-51.

Mustafa Kemal Paşa'nın gözündeki tasviri, Türk Ordusu'nun tümüyle meydana getirmiş olduğu harika bir olay şeklindedir.¹⁶⁰ Zafer sonrasında ise, gösterdikleri başarılar ve dirayetle, bir kısım komutanların ve subayların takdir edilmelerine ilişkin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa, Miralay Âşir Bey, Alaeddin Bey ve Kaymakam Ethem Bey tarafından meclise bir tezkere verilmiştir. Ayrıca Kazım Paşa, bunlar arasında terfi alanların da bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶¹

İşgal altındaki İzmir ve Bursa'nın kurtarılması sonrasında, işgal altındaki İstanbul ve Trakya bölgesinin de, düşmanlardan temizlenmesi amacı ön planda tutulmuştur. İngilizler ise, müttefikler ve sömürgelerden takviye isteyerek buraları koruma politikasına girişmiştir. Fransa ve İtalya, artık savaşma arzusunda olmamalarından dolayı, olumsuz cevap vermişlerdir. İngiliz Başbakan Lloyd George, İngiltere'nin Çanakkale'yi savunma konusunda tam anlamıyla kararlılık içinde bulunduğunu ve de gerektiğinde savaşılacağını belirtmiştir. Fakat böyle bir emrin gerekli olmadığı General Harington tarafından açıklanmış ve sonrasında Mudanya'da görüşmeler başlamıştır. Görüşmelere, İngiltere, Fransa ve İtalya katılacaktır. Yunan tarafı ise görüşmelere bizzat katılmadan, Mudanya açıklarında beklemeye bulunmuştur. 3 Ekim'de başlayan görüşmeler 11 Ekim'de Mütareke imzalanmasıyla sonuçlanmış ve buna göre; Yunan Ordusu'nun Doğu Trakya'da işgal ettiği yerlerden çekilmesi ve İtilaf Kuvvetleri'ne teslim etmesi, bundan sonra TBMM'nin bu bölgeyi İtilaf kuvvetlerinden bizzat teslim almasının 30 gün içinde uygulanması kararlaştırılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için TBMM, Tuğgeneral Refet Paşa'yı görevlendirmiştir.¹⁶² Heyecan içerisindeki halkın gösterileri arasında Refet Paşa, bölgeye gelerek Doğu Trakya'yı İtilaf Kuvvetleri'nden teslim almıştır. İngiltere tarafında ise, politikaları başarısız olan Başbakan Lloyd George istifa etmiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 449-59.

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 22.Cilt, 96.Birleşim, 4 Eylül 1338 (4 Eylül 1922), s.472; Bununla birlikte, İcra Vekilleri Heyeti yani Bakanlar Kurulu'nun tüm üyeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın üstün komutanlık yeteneği ve Türk Ordusu'nu zafere ulaştırmadaki başarısından dolayı, tebrik etmişlerdir. Bu belge için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:1, Gömlek:1, Sıra:3; Mustafa Kemal Paşa'nın bu savaşla ilgili meclisteki konuşmasında verdiği tüm ayrıntılar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 23.Cilt, 112.Birleşim, 4 Eylül 1338 (4 Eylül 1922), ss. 264-278.

¹⁶² Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı(1920-28), Kutu:5, Gömlek:30, Sıra:15; TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 23.Cilt, 117.Birleşim, 11 Ekim 1338 (11 Ekim 1922), s. 341-342.

¹⁶³ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s. 104-6; Sina Akşin, *a.g.e.*, ss. 172-73; Mudanya ile ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın aktardığı bilgiler için bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 460-461; Yunanlılar bu anlaşmayı kabul etmeseler bile, bir problem olmayacağı General Harington tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca General Harington

Mütareke sonrasında, barış görüşmelerinin yapılacağı yer konusunda adına İtilaf Devletleri öncelikle Venedik fikrinde olsalar da, ardından Lozan'da karar kılınmıştır. Fakat anlaşma görüşmeleri için yaptıkları çağrı, İstanbul Hükümeti öncülüğünde Ankara'nın da bulunması gerektiği şeklindeydi. Ankara Hükümeti'nin temsilci göndermesi açısından Sadrazam Tevfik Paşa, gönderdiği telgrafta, sanki Milli Mücadele sırasında İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduklarını unutmuş gibi, birlik olmak gerektiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal ise, milletin kendi bağımsızlığının ve otoritesinin temsilcisinin sadece TBMM olduğunu açıkça ifade ederek, İstanbul Hükümeti'ne gereken cevabı vermiştir. Sadrazamın ifadeleri TBMM görüşmelerinde, şiddetle karşılanmış ve bunun vatana ihanetle eşdeğer olduğu belirtilmiştir. Ardından, yönetim sistemi anlamında, Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği önergeyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu ve hâkimiyetinin sonlandığı ve hilafetin ayrı olarak Osmanlılar tarafından temsil edilmesi ile halifenin TBMM tarafından seçilmesi şeklinde, milletin egemenlik haklarını kendi eline aldığını gösteren bir karar alınmıştır. Milli Mücadele'de etkin komutanlardan Rauf Orbay ve Refet Bele'nin bu duruma olumsuz baktıkları ortadadır. Mustafa Kemal Paşa, mecliste uzunca bir konuşma ile hilafetin tarihi arka planını açıklamış ve sonrasında Sultan Vahideddin'in yaptıklarına değinmiştir. Yine birtakım ihtilaflara karşı da bir konuşma yaparak, bunun bir oldubitti olduğunu ve milletin hâkimiyeti eline aldığını, bu sürecin akışa uygun olarak kabullenilmesini, aksi takdirde birtakım kâfaların kesileceğini söylemesi, yaratılacak olumsuz havaya karşı aldığı önlem olmuştur. Ziya Hurşit'in karşı çıkmasına rağmen tamamıyla kabul edilen yasa, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16 Mart 1920 tarihindeki İtilaf Devletleri işgali ile sona erdiğini ve halifeliğin Osmanlı Hanedanı'na ait olduğunu kabul edilmiştir. Diğer taraftan, Sultan Vahideddin, 16 Kasım 1922 tarihinde İngiliz

gördükleri güzel muameleden dolayı, TBMM Hükümeti ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya İngiltere Devleti adına teşekkür etmiştir. Hariciye Vekili yani Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, bu anlaşma ile Misak-ı Milli amaçlarına ulaşmanın bir adım daha yaklaştığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Mütareke Anlaşması'nın diğer detayları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 23.Cilt, 117.Birleşim, 11 Ekim 1338 (11 Ekim 1922), ss. 349-354; Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in bildirdiğine göre, Yunanistan'ın Mudanya Mütareke Anlaşması'nı imzalaması 14 Ekim günü gerçekleşmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 23.Cilt, 120. Birleşim, 16 Ekim 1338 (16 Ekim 1922), s. 433.

İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington'a, İngiltere Devleti'ne sığındığını ve İstanbul'dan ayrılmak istediğini belirtmiş ve 17 Kasım' da İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁶⁴

Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, 18 Kasım 1922'de, Vahideddin'in İngiliz savaş gemisiyle kaçtığını, Refet Paşa'dan gelen telgraf neticesinde açıklamıştır. Bu durumun açıklanması üzerine, milletvekilleri arasından tepki sesleri yükselmiştir. Diğer taraftan, Sultan Vahideddin'in ülkeden çıkarılmasıyla ilgili olarak, Şeriye Vekili Vehbi Efendi tarafından, düşmanın Müslümanlar üzerindeki durumunu kabullenen, onlara uyan ve himayelerine girerek Halifelik makamını terk etmesi üzerine, bu durumun uygun olduğunu bir fetvayla ortaya koymuştur. Bununla birlikte, mecliste yapılan görüşmeler neticesinde Abdülmecit Efendi 148 oy ile yeni halife seçilmiştir.¹⁶⁵

Lozan'a barış anlaşması için gönderilecek heyetin başında, Mudanya'da izlediği yöntemle başarı kazanan İsmet Paşa ve beraberinde Rıza Nur ile Hasan Saka bulunmaktadır. İsmet Paşa'nın heyetin başında olması, Mudanya'daki stratejisinden dolayı, İngilizleri hiç memnun etmemiştir. Lozan'da görüşülecek konular üzerinde, birtakım kırmızıçizgilerin bulunması gerektiği sürekli olarak ifade edilmektedir. Bunlar arasında; Misak-ı Millinin varlığı, Ermenistan kurulmasının reddi, Musul-Kerkük-Süleymaniye'nin Türkiye'ye teslimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının ona tâbi olan devletlerarasında pay edilmesi, kapitülasyonlar konusunda taviz verilmemesi vb. konular bulunmaktadır. Bu arada, İsmet Paşa ve heyeti, 9 Kasım 1922 tarihinde Lozan'a hareket etmiştir. Diğer taraftan, Avrupa Basını, Türkiye'nin fazlaca isteklerine karşı bir duruşun bulunduğunu ve kendilerini aşmalarının kabul edilemez olduğu yönünde yorumlar yapmıştır. İngiliz Başbakan Lord Curzon, konferans öncesi İtilaf Devletleri arasında bir anlaşma yapılmasından yana olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 366-71; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 463-72; Saltanatın Kaldırılması hakkında meclisteki görüşmeler ve Mustafa Kemal Paşa'nın tam konuşması için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 24.Cilt, 130.Birleşim, 1 Kasım 1338 (1 Kasım 1922), ss. 305-316.

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 1.Dönem, 24.Cilt, 140.Birleşim, 18 Teşrinisani 1338 (18 Kasım 1922), ss.562-565; Diğer taraftan Vahideddin'in hal edilmesi ve Abdülmecid Efendi'nin Halife seçilmesinin, imam ve hatipler ile tüm halka duyurulması hakkındaki belge için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Diyanet İşleri Başkanlığı., Diyanet İşleri Reisliği, Kutu:2, Gömlek:4, Sıra:3; Yine Vahideddin'in tahttan indirilmesi ve Halifeliğin Abdülmecid Efendi'ye verilmesi ile ilgili detaylı belgeler için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:202, Gömlek:379, Sıra:18.

¹⁶⁶ Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 24-32; Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Bey (Saka) ve Adana Milletvekili Zekai Bey, orada bulundukları süre içerisinde, TBMM'deki görevlerinden izinli sayılmaları ile ilgili belge için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:218, Gömlek:473, Sıra:14.

Lozan Konferansı, her türlü olumsuz havanın bulunduğu bir ortamda 20 Kasım günü toplanmıştır. Bu sıralarda, İngiliz ve İtalyan gazetelerinde Türk Heyeti'ne karşı İtilaf Devletleri'nin kontrolündeki Ermeniler tarafından saldırı yapılacağı iddiası gündeme taşınmıştır. Bunun Refet Paşa'nın verdiği telgrafta da belirtildiği ifade edilmiştir. Konferansla ilgili olarak, İtilaf Devletleri, Boğazlar ve azınlıkların durumuna ilişkin daha hâkim bir konumda olunca, İsmet Paşa, Ankara'ya konferansın askıya alınabileceğini bildirmektedir. Zaten bu durum Cumhuriyet Arşivi bünyesindeki, Lord Curzon'un Türkiye'ye karşı Sevr taslağını kabul ettirme tutumunu içeren belgeden de anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ Bunlara ek olarak, Adalar, Musul, kapitülasyonlardan vazgeçme, imparatorluk borçları konularında bir uzlaşmaya ulaşılamamıştır. Buna karşılık Lord Curzon, İsmet Paşa'ya, her türlü teklifin kabul edilmediğini ve Türkiye'nin mevcut durumunun kötü olduğunu, kabul edilmeyen her noktanın daha sonra kendilerine gösterileceğini söylemiştir. İsmet Paşa ise, Türk Milleti'nin haklı olan bir durumun mevcut bulunduğunu ve gerekenlerin alınması gerektiğini söyleyerek, onlara muhtaç olunursa bu durumu o zaman hatırlatabileceklerini ifade etmiştir. Bundan sonraki süreçte de, Türkiye'nin anlaşma taslağı üzerine imza koymaması, konferansın durmasına yol açmıştır. Konferansın durduğu sırada, İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve Mustafa Kemal burada, önlerine konulan taslağın imzalanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Konferansın devamı konusunda da, Musul ve Türkiye'nin bağımsızlık haklarının korunması noktalarında uzlaşılması sonucu gerçekleşmesinin mümkün olabileceği Mustafa Kemal tarafından belirtilmiştir.¹⁶⁸

Konferans 23 Nisan tarihinde tekrar toplanmış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde sonuca ulaşmıştır. İmzalanan bu anlaşmada, öncelikli kırmızıçizgilerden olan kapitülasyonların feshedilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları ile ilgili durum ise, İmparatorluk coğrafyasında bulunan devletlerce taksitler halinde ödenecektir. Adalar konusunda, İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adası'nın Türk hâkimiyetinde olması onaylanırken, diğerleri, Yunanistan'a bırakılmıştır. Milli Sınırları içeren Misak-ı Millinin vazgeçilmez unsurlarından Musul'un statüsü ise, Milletler Cemiyeti nezdinde belirlenmek amacıyla, anlaşma dışında kalmıştır. Boğazlar konusunda ise, yine Sevr'deki gibi komisyon kurularak denetim verilmiş, fakat

¹⁶⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 290-95; Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:218, Gömlek:472, Sıra:26.

¹⁶⁸ Turan, *a.g.e.*, s. 374-77.

Türkiye’de bu komisyon içinde bulunacak, geçişler Türkiye’nin savaş içinde bulunması halinde tarafsız bir şekilde gerçekleştirilecek ve Türkiye’nin Boğazlar civarında askeri gücü bulunmayacak şekilde kararlar alınmıştır.¹⁶⁹

Lozan Barış Antlaşması’nın TBMM tarafından onaylanması işlemi, 21 Ağustos’ta meclise verilen kanun layihası ve Dışişleri Encümeni mazbatasını ile başlamıştır. Anlaşma ile ilgili tüm bölümler ve maddelerin TBMM’de görüşüldüğü ve Bakanlar Kurulu Başkanı Ali Fuat Paşa tarafından onayının istendiği görülmektedir. Yine 22 Ağustos tarihinde görüşmeler devam etmiş ve milletvekillerinin konuya ilişkin görüşleri ifade edilmiştir. 23 Ağustos günkü oturumda ise ilk söz İsmet Paşa’nın olmuş ve Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren gelişen süreci anlatmıştır. Burada önemli bir nokta, Milli Mücadele’nin askeri kısmının bittiği ve Mudanya Mütarekesi ile siyasi kısmın başladığını vurgulaması olmuştur. Diğer taraftan Lozan’ın öncesi ve sonrasındaki tüm gelişmeler ile içerikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Antlaşma’nın mecliste kabulü de, kısımlar halinde oylanması ile 23 Ağustos’taki oturumda, 4 kanun halinde; ilkinde 227’den 213, ikincisinde, 220’de 206, üçüncüsünde 221’de 208 ve dördüncüsünde 225’de 212 kabul edilmiş ve onaylanmıştır.¹⁷⁰

Bu onaylama ve imza etme süreci ile birlikte Türkiye, askeri zaferine büyük bir siyasi zafer eklemiştir. Bağımsızlık hedefiyle yola çıkıp, türlü zorlukların üstesinden gelmeyi başaran Gazi Mustafa Kemal ve beraberindekiler ile yüce Türk Milleti, dünyaya bulunmak istediği konumu adeta haykırmıştır. Mondros ve Sevr paçavralarının getirdiği statünün, Türklüğü Anadolu’dan silmeye çalışıldığının kavranması ve buna izin verilmesinin ne şartta olunursa olursun mümkün olmayacağını belirtmesi ve nihayet Lozan’da eşit bir konumda haklarımızı uluslararası bir belgeyle kazanmamız açısından nadir kazanılacak zaferlerdendir. Burada unutmamak gerekir ki, Türkiye’nin savaşı kazanmış ve Mudanya’da bir mütareke imzalamış olduğu bilinse de, karşısında dünyanın her bakımdan kendisinden üstün olan devletleri vardır. İşte bu ortamda, dirayetli durmanın ve asla boyun eğmemenin önemi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

¹⁶⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 179-80; Sevr ve Lozan karşılaştırması ile detayları için bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 507-18.

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 1.Cilt, 7.Birleşim, 21 Ağustos 1339 (21 Ağustos 1923), ss. 111-242; TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 1.Cilt, 8.Birleşim, 22 Ağustos 1339 (22 Ağustos 1923), ss. 245-261; TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 1.Cilt, 9.Birleşim, 23 Ağustos 1339 (23 Ağustos 1923), ss. 264-291; Lozan Barış Antlaşması’nın Fransızca olarak arşivdeki sureti için bkz. Osmanlı Arşivi (BOA); Hariciye Nezareti., İstanbul Murahhaslığı, Dosya No:11, Gömlek No:2.

Devletin yönetim sisteminin yani rejiminin, saltanatın kaldırılması sonrasında, belirlenmesine doğru giderken yeni birkaç gelişme yaşanmıştır. Öncelikle, TBMM'nin açılmasından bu yana yeni devletin başkentinin olmaması buna bir çözüm bulunmasını gerektirmiştir. Yine, saltanat sisteminin kaldırılması ile bunu belirlemek ve İstanbul'un eski sistemin bir temsilcisi olması, ayrıca, Lozan'da alınan kararlar neticesinde, bir bakıma güvenlik sorununun ortada olması, belirleme noktasında adım atılmasını kolaylaştırmıştır. Bu bakımdan, İsmet Paşa ve beraberindekilerin “Ankara'nın Merkezi Hükümet ittihazına dair kanun teklifi ve Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası” 13 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de görüşülmüş ve büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Buna başta Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey İstanbul'a kırgınlık, gücenme var sözleriyle karşı çıkmış, sonrasında Celal Nuri Bey'de buna karşı çıkarak, bu durumun bir gerçeklikten ibaret olduğunu belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey de, İstanbul'un Halifelik merkezi olması ve Türk tarihindeki yerine ilişkin birtakım açıklamalar yaparak, İstanbul'un öneminden bahsetmiştir. Besim Atalay ise, Ankara'nın Milli Mücadele'nin zaferle noktalanmasındaki en önemli yer olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

Siyasi gelişmeler içerisinde, Sivas Kongresi'nde birleşerek tek bir çatı haline gelen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM'de kendini bir grup halinde bir konuma getirmiş, sonrasında ise Mustafa Kemal'in Halk Fırkası kurulacağını açıklaması bulunmaktadır. Buna ilişkin olarak, “Dokuz Umde” adıyla Halk Fırkası'nı oluşturacak temel ilkeler belirlenmiştir. Halk Fırkası kuruluşu ile ilgili başvuru, resmi olarak, 11 Eylül 1923 tarihinde kurulmuştur. Bu siyasi partinin, tüzüğüne bakıldığında, ilk olarak demokrasinin tesisi, çağdaş yapıya ulaşma ve hukukun egemen olduğu bir sistem öngörüldüğü belirtilmiştir. Bununla birlikte, her türlü ayrımcılığa karşı çıkmış ve Türk vatandaşlığı ile kültür bütünlüğünü kabullenen herkesin burada bulunabileceği açıklanmıştır. Partinin yönetimi noktasında, Genel Başkanlık, Genel İdare Komitesi ve Genel Sekreterlik oluşturulmuştur. İlk olarak, Genel Başkan Mustafa Kemal ve Genel Sekreter de Recep Peker seçilmiştir.¹⁷²

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 2.Cilt, 35.Birleşim, 13 Teşrinievvel 1339 (13 Ekim 1923), ss. 665-670; Ankara'nın Başkent ilanı ile ilgili kararın arşivdeki yeri için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Diyanet İşleri Başkanlığı., Diyanet İşleri Reisliği, Kutu:8, Gömlek:65, Sıra:38.

¹⁷² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, 4. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 40-51; Turan, a.g.e., s. 389-96.

Ankara'nın da Başkent olmasıyla birlikte yeni rejimin ilanı için artık TBMM'de anayasada değişiklik yapılması noktası kalmıştır. Buraya doğru gelirken de, basında cumhuriyet fikrine yönelik olumlu-olumsuz fikirler tartışılmıştır. Meclis içerisinde de bazı tartışmalar üzerine 26 Ekim akşamı Çankaya'da bakanlar ile görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa, istifa istemiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa, mecliste istifalar üzerine yeni kabinenin kurulmasında yaşanan sorunları önceden görmüş ve bunun üzerine rejim değişikliğinin gerekliliği hususunu, doğal bir yoldan yüce meclise göstermiştir. Diğer taraftan, 28 Ekim günü akşamı, Çankaya'da bir toplantı yaparak, İsmet Paşa, Kazım Paşa (Özalp), Ruşen Eşref ve diğerlerine anayasa değişikliği ile beraber "Cumhuriyet" rejiminin ilanının 29 Ekim günü gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa birlikte anayasa değişikliği hazırlamışlar ve ertesi gün bu, Halk Fırkası grubunda da tartışılmış ve sonunda kabul edilmiştir.¹⁷³

Ardından TBMM'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun konuya ilişkin maddelerinde değişiklik yapılması hakkında bir kanun teklifi verilmiştir. Teklif içerisinde hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması prensibinin, aslında cumhuriyet rejimini anlattığı ve işaret ettiği belirtilmiş, bununla birlikte devlet başkanlığının Reisicumhur (Cumhurbaşkanı)¹⁷⁴ tarafından sürdürülmesi ve Başvekil (Başbakan) atamasının CB onayıyla gerçekleştirilmesi usulü görülmektedir. Ayrıca, devlet dininin İslamiyet olması ve dilin Türkçe olması konusunda da ifadeler verilmiştir. Böylece birinci madde içerisine ekleme yapılarak, "Türkiye Devleti'nin Şekli Hükümeti Cumhuriyettir" ibaresi konulmuştur. Bu arada, mecliste yapılan görüşmelerde, Mehmed Emin Bey'in konuşması sırasında, cumhuriyet idaresi için yaptığı dualar ve milletvekillerinden "Yaşasın Cumhuriyet" şeklinde 3 kere sesli biçimde söylemelerini istemesi önemlidir. Cumhurbaşkanlığı seçimine bakıldığında, 158 milletvekilinin katılımının olduğu ve oybirliğiyle Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı seçtikleri açıklanmıştır. Seçim sonrası Gazi Mustafa Kemal Paşa, zaten mevcutta bulunan ve dünya tarafından da görülen bir durumun açıklığa kavuştuğunu, devlet yönetiminde bugüne kadar meclis başkanı olarak ifa edilen görevin artık CB olarak kendisine verilmesinden duyduğu memnuniyeti de ifade etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin aydınlık olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan

¹⁷³ Turan, *a.g.e.*, s. 400-403; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 543-50.

¹⁷⁴ Bundan sonraki kısımlarda "Cumhurbaşkanı" kelimesinin yerine "CB" kısaltması kullanılacaktır.

cumhurbaşkanlığı seçimini takip eden zamanda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı içinde 101 pare top atışı yapılması teklifi yapılmış ve kabul edilmiştir.¹⁷⁵

Bu süreçle birlikte görülüyor ki, devlet sistemi tam anlamıyla açığa kavuşturulmuştur. Rejimin ilanı öncesindeki, Meclis Hükümeti sistemindeki vekiller arasından Bakanlar Kurulu belirleme esası, yerini meclis tarafından seçilen ve devletin başı olan CB'nin iradesine bırakmıştır. Bununla birlikte, Meclis Hükümeti sistemindeki Bakanlar Kurulu'nun yerine, bu yeni kabine sisteminde daha teşekküllü ve güçlü bir Bakanlar Kurulu gelmiştir. Bu şekilde, parlamenter demokratik sistemin hedeflenmesinde, yapısal bir sorun çözülmüştür.

Lozan sonrasında, siyaset ve ordunun birbirinden ayrılması açısından birtakım gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu sırada, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa Bir ve İkinci Ordu Müfettişliklerine atanmıştır. Yine bununla birlikte Refet Paşa'da askerlik görevinden istifasını vermiştir. Görüldüğü üzere, komutanların ordu veya siyaset arasında gidip geldikleri bir durum söz konusudur. Durumla ilgili olarak, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamak istediği arzusu da, siyaset ve ordunun birbirine geçmiş halinden sıyrılmasıdır. 1923 Kasım ayında Başbakan İsmet Paşa'da, konuyla ilgili olarak, “Balkan Savaşları” çerçevesindeki siyaset-ordu birleşiminin verdiği zararları gözler önüne sermiştir.¹⁷⁶ Ardından, siyaset ve ordu arasındaki bu durumun çözülmesi durumu, 19 Aralık 1923 tarihinde, “Türkiye Büyük Millet Meclisine intihap edilen ve edilecek olan bilumum mensubini askeriyenin tâbi olacakları şerait hakkında kanun” ile bir şekle oturtulmuştur. Buna göre: kara, deniz ve jandarmaya bağlı olan ordu mensuplarının, istifa veya emeklilik hakkına sahip olsun veya olmasın milletvekili seçimi ilanı başlangıcından on gün içinde usule uygun bir şekilde istifalarını bildirmeyenler milletvekili seçilemezler, yine bununla birlikte askerlik görevinde bulunan komutanlar meclis görüşmelerine katılamazlar, şeklinde maddelerin bulunduğu kanun 385 sayı ile kabul edilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 3.Cilt, 29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923), ss. 89-100; Cumhuriyet Arşivinde de, Cumhuriyetin kabulü ve CB olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği ile ilgili belge bulunmaktadır. Cumhuriyet Arşivi; Diyanet İşleri Başkanlığı., Diyanet İşleri Reisliği, Kutu:13, Gömlek:109, Sıra:2;

¹⁷⁶ Çitçi, a.g.m., s. 33.

¹⁷⁷ Türkiye Büyük' Millet Meclisine intihap edilen ve edilecek olan bilumum mensubini askeriyenin tâbi olacaklarışeraithakkındakanun”,https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun_tbm002/kanuntbm002/kanuntbm00200385.pdf; Kanunun meclisteki görüşmeleri ve kabulü ile

Cumhuriyet'in kurulması sonrası muhalif hareketlenmeler ve tartışmaların en çok yaşandığı konu, halifelik olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak mecliste, yetki ve pozisyon tartışmaları yaşanmıştır. Ayrıca, Halifenin, bir devlet başkanı gibi davranışlar içerisine girmesi de sorunların yaşanmasına ve bu kurumun ortadan kaldırılmasına yönelik düşünceyi daha da sağlamlaştırmıştır. Hatta CB Mustafa Kemal, okul kitaplarında Tuğrul Bey'in Halifelik makamına yönelik tutumunu, Türk Tarihi için birtakım sıkıntıların sebebi olduğunu söylemiştir. Buna yönelik olarak, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa birlikte 27 Şubat 1924 tarihinde, "Halifeliğin Kaldırılması", "Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin Kaldırılması" ve "Tevhid-i Tedrisat" hakkında karar aldıklarını, dış temsilciliklere duyurmuşlardır. Yine buna ek olarak, Mustafa Kemal ve yanında bulunan komutanlar İzmir'de "Harp Oyunları" için buluşmuş ve yapılan toplantıda bu konuda ortak karara varılmıştır. Ayrıca, Osmanlı soyuna bağlı olanların Türkiye dışına çıkarılmaları ile ilgili de bir adım atılmıştır. Bunlarla ilgili olarak, 3 Mart 1924'te kanun kabul edilmiş, Halifelik kaldırılmış, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti yani Genelkurmay Bakanlığı yerini Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği yani Genelkurmay Başkanlığı'na bırakmıştır.¹⁷⁸

20 Nisan 1924 tarihi ise, Türkiye Devleti'nin bir cumhuriyet olarak, ilk anayasasının ilan edildiği tarih olma özelliğini taşımaktadır. 1921'deki anayasaya göre daha geniş ve ayrıntılı olan bu anayasa 1961 tarihine kadar yürürlükte kalacaktır. Önemli hususlara bakıldığında, devletin dininin İslam olduğu hükmü, 1921 Anayasası'ndaki milletin kendisini bizzat kendi eliyle idare etmesi esassından milletin temsilcisi olan milletvekillerinin bu hakkı millet lehine kullanacakları gibi bir hüküm ile kişi hak ve özgürlüklerini içeren bir bölüm olması sebebiyle ciddi bir karakter taşımaktadır. Yine dikkat çekici bir husus olarak "Başkomutanlık" makamının kullanımına ilişkin yapılan açıklama göze çarpmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

ilgili olarak bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 4.Cilt, 70.Birleşim, 19 Aralık 1339 (19 Aralık 1923), ss. 317-323.

¹⁷⁸ Turan, *a.g.e.*, s. 417-26; Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Vekâletinin kaldırılması ile ilgili görüşmeler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 7.Cilt, 2.Birleşim, 3 Mart 1340 (3 Mart 1924), ss. 21-24; Tevhid-i Tedrisat Kanunu için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 7.Cilt, 2.Birleşim, 3 Mart 1340 (3 Mart 1924), ss. 24-27; Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı soyunun Türkiye'den çıkartılması hakkındaki kanun için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 7.Cilt, 2.Birleşim, 3 Mart 1340 (3 Mart 1924), ss. 27-69; Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaleti sonrasında Genelkurmay Başkanlığı'na Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın tayini ile ilgili belge için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Kutu:3, Gömlek:6, Sıra:19.

Başkomutanlık makamının sahibi padişah iken 1924 Anayasası'nın getirdiği hüküm, makamın TBMM'nin ruhunda ve şahsiyetinde olduğunu, şahıs olarak bunu temsil edecek makamın ise devletin başı olan CB olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹

Yine 24 Anayasası'nda sıkıyönetim o zamanki ismiyle örfi idare ile ilgili 86. maddede yapılan tanımlamaya bakmak, böyle bir askeri güvenlik sisteminin şartlarının ne şekilde işletileceğini gösterecektir. Buna göre; savaş durumu, cumhuriyet rejimine karşı herhangi bir ayaklanma veya bir hareketlenme sistemin uygulanma şartlarını doğurur. Tabii bunun yasal bir çerçevede ele alınması adına, Bakanlar Kurulu ve TBMM tarafından onaylanarak 1 ay zarfından yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Ancak "1 ay" sınırlaması öncelikli bir mevzuat gereksinimi olsa da, süresi bittiği zaman yine TBMM onayıyla uzatılabilir. Diğer taraftan sistemin uygulanmasında, birtakım temel hak ve özgürlüklerde, basın ve yayın işlerinde sınırlamalara gidilerek güvenlik ortamı oluşturulmaya çalışılır.¹⁸⁰

Ordu ve siyaset ayrışması anlamındaki muhalif hareket, CB Mustafa Kemal Paşa ve yanındakilere karşı farklı yollara başvurmaktadır. Nutuk'ta Mustafa Kemal'in "Paşalar Komplosu" olarak nitelendirdiği bu hareket, Kazım Karabekir'in "sözlerinin dikkate alınmaması" şeklindeki sebeplere binaen istifa etmesi ile başlamıştır. Ardından da, Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından akşam yemeğine davetli olsa da gelmemiş ve Fevzi Çakmak Paşa ile görüşerek, müfettişlik görevinden istifasını vermiştir. Bununla birlikte hareket, çeşitli vasıtalarla Mustafa Kemal ve cumhuriyet taraftarlarını millet nezdinde olumsuz bir hava içerisine sokmaya çalışmıştır. Buna karşın Mustafa Kemal, diğer ordu komutanlarına telgraflar çekerek, milletvekilliği görevlerinden ayrılıp askerlik görevlerinde daha etkili çalışmaları isteğini belirtmiştir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa, İzzettin Paşa, Ali Hikmet Paşa, Şükrü Naili

¹⁷⁹ Tanör, *a.g.e.*, s. 294-302.

¹⁸⁰ M. Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s. 28-29; Ayrıca Üskül, 24 Anayasası'ndaki Sıkıyönetimle ilgili yargı yolunun kapalı olmasının haricinde, böyle bir sistemin uygulanması sırasındaki eylemlerde "ölçülülük" esasını getirerek, bir bakıma sistemin eylemlerini keyfiyetten çıkartmayı amaçlamıştır. Bkz. aynı eser, s.56; Maddenin Anayasa görüşmeleri çerçevesinde tartışmalara sebep olduğu TBMM Zabıtlarında görülmektedir. İlk teklifte maddede, Bakanlar Kurulu'ndan sonra meclisin onayına sunulan Örfi İdare, eğer meclis açık değilse açıldığı zaman onayı alınır. Ancak buradan anlaşıldığı üzere, meclis açık olmasa da bu karar Bakanlar Kurulu'ndan geçtiğinde uygulamaya konulur. Doğal olarak buna karşılık olarak bir keyfiyet durumunun arz edebileceğine yönelik eleştiriler gelmesi neticesinde maddede değişiklik yapılarak, meclis açık olmadığı takdirde derhal toplantıya çağırılması kabul edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 8. Cilt, 42. Birleşim, 20 Nisan 1924, s. 906-908.

Paşa, Fahrettin Paşa buna olumlu yanıt vermişlerdir. Cafer Tayyar ve Cevat Paşalar ise, Mustafa Kemal Paşa'ya duydukları saygıyı ve sevgiyi belirtmiş ve bu durumun seçmenlerine yönelik bir saygısızlık olacağını belirtmişlerse de, muhalif paşaların içinde bulunduğu duruma dâhil olmadıkları anlaşılmıştır.¹⁸¹ Diğer yandan, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa'ya, milletvekilliği görevlerini icra etmeleri için askeri görevlerini yerlerine gelecek olan komutanlara devir-teslim işlemini yapmaları gerektiği yönünde bildirimde bulunulmuştur.¹⁸²

Muhalif siyasi parti haline dönüşmede son nokta, İsmet Paşa'nın Hükümeti'ne verilen güvenoyu neticesinde, Rauf Bey başta olmak üzere 11 milletvekilinin Halk Fırkası'ndan istifaları ve bir önceki paragrafta anlatılanların da eklenmesiyle meydana gelmiştir.¹⁸³ Fırka kuruluşu öncesinde, isimler üzerinde bazı tartışmalar yaşanmış ve kurucularının kendilerine karşı mevcut bulunan "Cumhuriyet karşıtı" meselesini, ismine "Terakkiperver" yani ilerici anlamına gelen ve "Cumhuriyet" kavramının da eklenmesiyle tam bir cumhuriyetçi parti imajı verilmesi amaçlanmıştır.¹⁸⁴ Diğer taraftan Halk Fırkası'nın 10 Kasım 1924 tarihli grup toplantısında İçişleri Bakanı Recep Bey, Halk Fırkası'nın kapsamına değinmiş ve tam anlamıyla cumhuriyetçiliğin ve milli hâkimiyet ilkesinin temsilcisi olduğunu belirterek, muhalefetin daha çok milli hâkimiyete bağlı ve cumhuriyetçi olduğunun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Ardından da, fırkanın özünde bulunan cumhuriyetçilik ruhunun ortaya çıkarılarak, bazı durumlarda zemin bulabilecek tartışmaların kesilmesini belirtmiş ve fırkanın isminin önüne "Cumhuriyet" gelmesi kabul edilmiştir.¹⁸⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ise, 17 Kasım 1924 tarihinde gerçekleşmiş ve başkanın Kazım Karabekir Paşa, ikinci başkanın Adnan Bey (Adivar) ile Rauf Bey, Genel Sekreterin Ali Fuat Paşa'nın olmasıyla tamamlanmıştır. Bu fırka, özü itibarıyla, liberal bir noktada bulunan ve dini hassasiyetleri de gözettiğini ifade eden bir noktada bulunmuştur. Fırkaya destek noktasında ise, İstanbul'daki *Tevhid-i Efkar*, *İstiklâl*, *Son Telgraf* ve *Vatan* gazeteleri etrafında şekillenen bir muhalif basın

¹⁸¹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 576-81; Tunçay, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁸² Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:46, Gömlek:299, Sıra:12; Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:4, Gömlek:23, Sıra:41.

¹⁸³ Tunçay, *a.g.e.*, s. 106-7.

¹⁸⁴ Saim Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Yeni Türkiye*, C. 16 (2002), s. 534-45.

¹⁸⁵ Yücel Demirel, Osman Zeki Konur (ed.), *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002, s. 593-603.

bulunmaktadır.¹⁸⁶ Hasan Rıza Soyak'ın değerlendirmesine bakıldığında parti, çabuk bir şekilde taban bulmak adına dini konuları öne çıkartmış ve bir an önce memleket dâhilindeki eski uygulamaları ortadan kaldırmak için yapılan müdahalelere karşı bir durum ortaya çıkartmıştır. Bu gibi kişilerin parti içerisindeki nüfuz sahibi olmalarına partinin lider kadrosunun göz yumduğunu söylemesi de önemlidir.¹⁸⁷

1925 yılında çıkan Kürt Ayaklanması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir muhalefet grubu oluşturması, iktidar tarafından bir bakıma sıkıyönetim sisteminin uygulanacağı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulanmasını getirmiştir. Burada daha çok, taşra yapısının gelenekselliğine bağlı olarak yeni devletin mekanizmasına karşıt olarak görülen dine bağlı gerici düşünce ön plana çıkartılmıştır. TCF tam bu ortamda tehlikenin ana merkezi olarak görülerek, aslında yeni devlet sisteminin tam olarak uygulanmasında bölünmüşlük çıkmaması açısından kapatılmıştır.¹⁸⁸

Takrir-i Sükûn Kanunun ilanının sebebine bakıldığında, 1925 yılının 13 Şubat gününde Ergani'nin Piran adındaki köyünde, eşkıyalık nedeniyle tutuklanması gereken Şeyh Said ve beraberindekilerin güvenlik güçlerine teslim olmayarak başlattıkları ayaklanma görülmektedir. Askerler ile çatışan bu isyancılar, güçlenme göstererek bazı civar şehirleri de ele geçirmişlerdir. Uzunca bir süre sonrasında güvenlik güçleri kontrolü ele alarak isyanın başındaki ve beraberindekileri ele geçirmişlerdir. İsyanın ortaya çıkması sonrasında, sıkıyönetim yani örfi idare 23 Şubat 1924 tarihinde "Ergani'de çıkan isyanı önlemek için Diyarbakır, Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Mardin, Siverek, Urfa, Bitlis, Van, Hakkari ve Kiğı'da" ilan edilmiş¹⁸⁹, bununla birlikte

¹⁸⁶ Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", s. 534-45; CB Mustafa Kemal Paşa muhalif fırka kuruluşuna ilişkin; artık gizli kalınmadığını ve "Cumhuriyet" kelimesini önceleri söylemekten dahi çekinenlerin İleri Cumhuriyetçi olmalarının ciddiye alınmayacağını, "dini düşüncelere saygılıdır" ifadesinin şüpheler ve geçmişten gelen bağnazlığın bir bayraktarlığı olduğunu ve bunun muhalif unsurları kendisi ve Cumhuriyet rejimine karşı harekete geçirmede bir adım olacağını ve bu fırkanın "en hain kafaların eseri" olduğu şeklinde eleştirdiği görülmektedir. Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 601-2.

¹⁸⁷ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 297-98.

¹⁸⁸ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 92; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasındaki durum, Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgede de, "dini siyasete alet etmek" şeklinde bir sebep sonucunda şekillenmiştir. Bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu:14, Gömlek:32, Sıra:19.

¹⁸⁹ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), Kutu: 12, Gömlek:76, Sıra:17; Sıkıyönetim (Örfi İdare), Fethi Bey Hükümeti tarafından kararlaştırılmış ve TBMM onayına sunulmuştur. 24 Şubat tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerde Fethi Bey isyan ve Sıkıyönetime ilişkin bilgileri meclise aktarmıştır. Şeyh Said ve beraberindekilerin birlikte Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı muhalif kişilerle iletişimde oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca isyana başlamak için Halep'ten ve İstanbul'dan kendisine gelecek haberi bekledikten sonra, harekete geçmiştir. Bununla birlikte Diyarbakır'da isyan

isyanın genişlemesi üzerine Malatya da bu kapsama 24 Şubat 1925’de alınmıştır.¹⁹⁰ Ayrıca belirtilmesi gereken diğer nokta da, Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun ilk maddesine, dinin siyasete alet edilmemesi açısından ekleme yapılması olmuştur.¹⁹¹ Bu da gösteriyor ki olayın bir yönü, dini bir çerçeveye bürünerek meydana gelmiş ve buna yönelik olarak da hem bu hem de sonraki örneklerinde önceden bir engelleme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Fethi Bey Hükümeti düşürülmüş ve Fethi Bey’de istifasını sunmuştur.¹⁹² Yeni hükümet İsmet Paşa başkanlığında kurularak, isyan ile ilgili adımlar daha da sert hale gelmeye başlamış ve 4 Mart tarihinde “Takrir-i Sükûn Kanunu” kabul edilmiştir. Kanuna göre, irticai hareketlenmeler ile isyanların herhangi bir girişim ve teşvik neticesinde ülke çapında asayiş düzenini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetleri ve buna yönelik yayın hareketleri hükümet ve CB tarafından yasak hale getirilmiştir. Ayrıca bu gibi eylemlerle ilgili olarak İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla yargısal bir yürütme de söz konusu edilmiştir. Kanun kabulü sonrasında Başbakan İsmet İnönü tarafından verilen önerge ile isyan bölgesinde ve Ankara’da İstiklal Mahkemeleri kurulması tezkeresi verilmiştir.¹⁹³

Diğer bir perspektiften, ordu ile ilgili yapısal düzenlemeler, 1925 yılı içerisinde kurulan Âlî Askeri Şurası ve askeri birtakım hususların düzenlenmesi konu alan hususları yansıtmaktadır. Bu bağlamda, çeşitli eleştiriler, Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanlığı ve Başkomutanlık makamını temsil etmesi sebebiyle, ordu üzerinde

devam ederken bazı destekçiler, Hükümet Konağı ve Parti merkezi civarında CB Gazi Mustafa Kemal Paşa ve diğer devlet erkânı hakkında kötü ve çirkin hakaretler içeren bildirileri yapıştırmışlardır. Görüşmeler sırasında Terakkiperver Fırka Başkanı Kazım Karabekir Paşa, dinin bu gibi bir harekete karıştırıldığını, iç ve dış tehlikeler karşısında birlik içerisinde durulacağını ve yapılması gerekenlerin herkes tarafından yapılacağını belirtmesi önemlidir. Yine son kısımlarda Fethi Bey, bu isyanı 31 Mart Olayı ile ilişkilendirerek, aynı şekilde din faktörünün burada da ön plana alınarak devlete karşı kullanıldığını ifade etmektedir. Fethi Bey’in bir diğer ifadesinde de, dinin kullanımının “kürtçülük” propagandasını giydirmek maksadı taşıdığı görülmektedir. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 14.Cilt, 64. Birleşim, 25 Şubat 1925, s. 306-309

¹⁹⁰ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), Kutu:12, Gömlek:77, Sıra:1; Ayrıca Başbakanlık Kararnamesi olarak ilan edilen bu Sıkıyönetim, 1 gün sonrasında TBMM onayına sunulmuş ve kabul edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 14.Cilt, 64. Birleşim, 25 Şubat 1925, s. 309.

¹⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 14.Cilt, 64. Birleşim, 25 Şubat 1925, s. 309-311.

¹⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 15.Cilt, 68.Birleşim, 3 Mart 1925, s. 110-111.

¹⁹³ Takrir-i Sükûn ile birlikte basına yönelik olarak adımlar atılmış, bazı gazete ve dergiler kapatılırken, gazeteciler de tutuklanmıştır. Bununla ilgili olarak muhalefetin hükümete “keyfiyet” tutumuyla hareket ettiği suçlaması yapılmıştır. Tunçay, *a.g.e.*, ss. 134-52; Üskül, *Siyaset ve Asker*, ss. 77-89; Takrir-i Sükûn Kanunu, İsmet Paşa’nın Başbakanlığı ve Ankara ve isyan bölgesinde İstiklal Mahkemesi kurulması ile ilgili olarak bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 15.Cilt, 69.Birleşim, 4 Mart 1925, ss.127-154; Şeyh Sait isyanı ve Takrir-i Sükûn hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Gülben Mat, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008, ss. 110-23.

hâkimiyetini kuracağı düşüncelerinden kaynaklanmıştır.¹⁹⁴ TBMM Zabıt Cerideleri'nde de Âli Şurayı Askeri olarak geçen yapının görevleri ve teşkilat sistemi için öncelikle bir kanun layihası ve Milli Müdafaa (Savunma) Encümeni'nin mazbatasını verilmiştir. Buna göre; sadece barış zamanında ve merkezi hükümet nezdinde faaliyet yürütmek üzere bir Âli Şurayı Askeri kurulmuştur. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nde birtakım terfi ve diğer birtakım düzenlemelerin yapılması, ordu bünyesindeki askeri malzemelerin tespiti ve yeterliliği, askeri kanunlar ve fabrikalar inşaatı, teşkilatın başının CB olması, seferberlik durumlarına ilişkin kararların Milli Savunma, Deniz ve Genelkurmay'ın ortak müzakereleri sonucu uygulanması gibi birçok konuda atılacak adımların bu yapı içerisinde alınacak kararlar ile uygulanacağı belirtilmiştir.¹⁹⁵

1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast girişimleri, aslında devrimlere karşı başlatılan bir karşı hareket olmuştur. Öncelikle Ermeni bir örgütçü olan Manok Manukyan tarafından gerçekleştirilmek istenen suikast başarısız olmuş, sonrasında Atatürk'ün İzmir gezisi sırasında eski İttihatçılar tarafından gerçekleştirilmek istenen suikast girişimi bertaraf edilmiştir. Bu durumda İstiklal Mahkemeleri'nin yapacağı soruşturma geniş çerçeveli olmuş 18 kişinin idam edilmesi ve TCF önderlerinin de tutuklanmasına yol açmıştır. Görüldüğü üzere İstiklal Mahkemeleri sıkıyönetim tarzı bir hareket çerçevesinde işlerini yürütmüş ve hiçbir şekilde kendisine verilen görevden taviz vermemiştir. 1927 yılında gerçekleştirilmesi düşünülen iki suikast girişimi de başarısız olmuştur.¹⁹⁶

1926 yılında meydana gelen suikast girişimlerine yönelik çok çeşitli çevrelerden kınama mesajları ve CB Mustafa Kemal'e destekler gelmiştir. Buna yönelik olarak, 18 Haziran 1926'da Darülfünun yöneticileri ve öğrencilerinin bir kınama telgrafi gönderdiği görülmüştür.¹⁹⁷ Bunun dışında, Çıldır Kazası halkının kınama¹⁹⁸ ve Alman

¹⁹⁴ Çitçi, a.g.m., s. 37.

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 12.Cilt, 41.Birleşim, 26 Ocak 1341 (26 Ocak 1925), s. 333-334; Ayrıca daha fazlası için aynı yer, s.334-347; Diğer taraftan İzmit Mebusu Mustafa Bey'in Şurayı Askeri'nin kuruluşuna ilişkin bir teklifi vardır. Bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:45, Gömlek:291, Sıra:24; Kanun, maddeleri ile birlikte oylanarak 22 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 2.Dönem, 18.Cilt, 109.Birleşim, 22 Nisan 1341 (26 Nisan 1925), s. 396-397.

¹⁹⁶ Sina Akşin, a.g.e., s. 198-99.

¹⁹⁷ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:1, Gömlek:1, Sıra:23.

¹⁹⁸ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:1, Gömlek:1, Sıra:24.

bir baron olan Max Oppenheim tarafından gönderilen bir üzüntü telgrafı da bulunmaktadır.¹⁹⁹

Cumhuriyet Tarihi'nin ikinci muhalefet partisini kurma girişimi, CB Mustafa Kemal Paşa'nın isteği neticesinde şekillenmiştir. CB Mustafa Kemal Paşa, devrimlerden taviz vermeden bu partinin hükümeti eleştirmesi gerektiğini düşünmüştür. 12 Ağustos 1930'da kurulan ve adı "Serbest Cumhuriyet" olarak açıklanan parti; 10 Ağustos 1930 tarihli Akşam Gazetesi manşetine bakıldığında, yeni siyasal fırka veya partinin adının "Serbest Cumhuriyet" olduğu açıklanmıştır. Bununla ilişkili olarak, Genel Başkan Fethi Bey'in öncelikle sefirlikten ayrıldığı belirtilmiştir. Diğer taraftan parti içerisine, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip, Samih Rıfat ve Mazhar Müfit gibi birçok ismin katılacağı söylenmiştir. Parti programı hakkında, laikliği ön plana almak, seçimlerin tek dereceli olması, vergilerin kısılması, fikir özgürlüğü sağlanması, yabancı sermayeyi teşvik, uluslararası örgütlerle sıkı temas kurmak gibi birçok ilkenin ön planda olduğu görülmüştür.²⁰⁰ Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa partinin programıyla ilgili, ekonomik yatırım konularında devletin öncü olması ve Türk Kadınlarına yönelik siyasi hakların verilmesi yönünde eklemeler yapılmasını istemiştir. Partinin basın alanındaki destekçileri Yarın ve Son Posta gazeteleri olmuştur.²⁰¹

CB Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1930'da mecliste yaptığı konuşmada ise; önceki sene içerisinde birtakım huzur bozucu olayların meydana geldiği, fakat bunun ordu ve jandarmanın direnci ve cesur tavrıyla aşıldığı, yeniden siyasi fırkaların (parti) ortaya çıkması, milletin kesinlikle siyasi düşmanlıklardan uzak durması ve ayrıca

¹⁹⁹ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:230, Gömlek:552, Sıra:25; Tam adı Max Von Oppenheim olan bu kişi hakkında yapılmış olan çalışmada, Köln'de 1860'da doğmuş olduğu belirtilmiştir. Kişinin ilgi alanına bakıldığında İslam ve Doğu coğrafyası oluşturmuş, buna ilişkin olarak da İstanbul ve Fas gibi yerlere seyahatler gerçekleştirmiştir. Onun Almanya'nın dönem politikalarına uygun olarak sömürgecilik anlayışına katkı sunduğu da görülmektedir. Hatta kendisi Sultan II. Abdülhamit ile de bir görüşme yapmıştır. Kendisine 1910 yılında Alman Kayzeri Wilhelm tarafından da "Ministerresident" olarak Türkçede "Orta elçilik" görevi almıştır. Kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam eliyle İngiltere'ye karşı müttefik olarak kabul edilmesini istemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise birçok cepheyi ziyaret etmiş ve Enver, Cemal Paşa ve sonradan Limon Von Sanders ile Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret etmiştir. Diğer taraftan da arkeolojik çalışmalara girişmiş ve çeşitli kazılar yapmıştır. Daha fazla bilgi için bu konuda yapılmış olan çalışmaya bkz. Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim Ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, S. 53 (2012), ss. 211-52.

²⁰⁰ *Akşam*, 10 Ağustos 1930, s.1; Bununla birlikte 12 Ağustos tarihli yayına bakıldığında, Başbakan İsmet Paşa'nın Fethi Bey'in açıklamalarını açık ve detaylı yapması sonrası cevaplandırılacağını söylemesi görülmektedir. Ayrıca, CB Mustafa Kemal Paşa'nın Fethi Bey'in mektubuna verdiği cevapta en önemli nokta, "laik cumhuriyet" ilkesinde hemfikir olunmasıdır. *Akşam*, 12 Ağustos 1930, s.1.

²⁰¹ Turan, *a.g.e.*, s. 529-30.

fırkaların içerisinde girecek olan samimi olmayan, gizli maksatları bulunan kişilerin kötü görülmesi ve fırkaların da bu gibi durumlardan da uzak durması gerektiği, şeklinde ifadelerle rastlanmaktadır.²⁰²

Serbest Fırkanın Başkanı ve Gümüşhane Vekili olan Ali Fethi Bey'in mecliste, belediye seçimlerinde yolsuzluklara ilişkin İçişleri Bakanı'ndan 15 Kasım'da açıklama istemiştir. Fethi Bey, halkın seçim hakkını her türlü zorluğa karşılık yerine getirme arzusunda olduğunu açıklamıştır. Seçimlerde istediği şekilde oy veren halkın, kendi istediği tarafa oy vermediğini gören bir kısım partilerin ve memurların, insanlara komünist, gerici ve anarşist gibi yaftalarda bulunduğunu da belirtmiştir. Ayrıca, bugüne kadar hükümetten memnun bir halk varsa, neden birden bire karşı tarafa geçtiler diye de sormuştur. Nihai noktada, seçmenlere listelerde isimlerinin bulunmadığı şeklinde ifadelerde bulunularak, oy kullanmalarının engellendiğini dile getirmiştir.²⁰³ Bu konuya ilişkin CB Mustafa Kemal Paşa, Hasan Rıza (Soyak) ile konuşmasında; seçimlerden CHF'nin değil, devlet bürokrasisini oluşturan etkenlerin kazandığını belirterek²⁰⁴, bir bakıma seçimlerin serbest usullerle yapılmadığını ifade etmiştir.

İsmet Paşa ve Fethi Bey arasındaki zıtlaşmanın boyutu CB Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini çekmiş, iki parti arasında uzlaşma olması adına bazı temel ilkelere "Ulusal Blok" kurulmasını talep etmiş, fakat bu CHF içinden olumlu yanıt alamayınca Fethi Bey'e, kendisinin ve onun partilerinin lideri olacaklarını söylemiştir. İşte partinin kapatılmasındaki bir diğer sebep de bu şekilde doğmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya kalacağını düşünen Fethi Bey, partisini kapatmak yolunu seçmiştir.²⁰⁵ Partinin kapatılması sonrasında İçişleri Bakanı (Dahiliye Vekili) Şükrü Kaya'nın Başbakan (Başvekil) İsmet Paşa'ya gönderdiği yazıda, CB Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Aralık 1930'daki Alpullu Şeker Fabrikası ziyareti sırasında, CHF il binasına gelmiş ve burada

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, 3.Dönem, 22.Cilt, 1.Birleşim, 1 Kasım 1930, s. 2-3.

²⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, 3.Dönem, 22.Cilt, 5.Birleşim, 15 Kasım 1930, s. 16-17.

²⁰⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 533.

²⁰⁵ Turan, *a.g.e.*, s. 533-36; Fethi Bey'in partisini kapatmada öne sürdüğü bu sebep ile ilgili Soyak, kabul edilebilecek bir şey olmadığını ve ayrıca geniş bir direnç isteyen ve sıkı çalışmayı gerektiren bir durumun ortaya çıktığını belirtmiştir. Diğer taraftan İsmet Paşa ve Fethi Bey'in demokrasinin Türkiye Cumhuriyeti'nde etkin kılınmasını gerektiren şartları olumsuz bir duruma soktukları ve Mustafa Kemal Paşa'ya bu konuda yardımcı olmadıklarını da ifade etmiştir. Soyak, *a.g.e.*, s. 426.

fırkanın vatan için yaptığı hizmetlere değindiği, SCF'yi her yönden şiddetle eleştirdiği, görülmektedir.²⁰⁶

SCF'nin kurulması sonrası karşı devrim hareketinin cesaretlenmesi, Menemen'de meydana gelecek olan gerici bir kalkışmayı tetiklemiştir. Bu olay²⁰⁷ neticesinde, sıkıyönetim²⁰⁸ ilan edilerek divan-ı harp kurulmuş ve olayı gerçekleştiren 37 kişi idama mahkûm olmuştur. İdamlarla ilgili olarak meclis, 37 kişinin 2'sinin cezasını iki seneye çevirmiştir. Bununla birlikte, 35 kişi arasından 1 kişinin cezanın uygulanacağı sırada firar ettiği görülmekle beraber, sonrasında yakalanıp idam cezası uygulanmıştır. Diğer taraftan sıkıyönetim 26 Şubat 1931'de Balıkesir ve Manisa'dan, 8 Mart'ta ise Menemen'den kaldırılmıştır.²⁰⁹ Cumhuriyet rejimine karşı veya toplumsal sorunlardan dolayı yaşanan birtakım olaylar sonucunda sıkıyönetim ilanına başvurulduğu daha öncede görülmüştür. Buradaki uygulamada ise, kesin bir şekilde cumhuriyet rejimine karşı olmak düşüncesiyle meydana gelen olaya yönelik bir bastırma ve cezalandırma işlemleri ortaya çıkmıştır.

Askeri manadaki düzenlemelere bakıldığında 1 Nisan 1923'ten itibaren tekrar faaliyete geçen Harp Okulu, daha önce eğitimlerden uzak kalmış olan subay gruplarını eğitime almıştır. Okulun ders düzeni içerisinde, kendi yayınlarının haricinde bir yayının kabul edilmemesi durumu önemli bir husustur. Ayrıca 1930 itibariyle yavaş yavaş sistem değişikliği sert bir şekle bürünmüş olsa da, Osmanlı'daki uygulamalardan birçoğu yeni sistemde yer almamıştır. Yine Harp Okulu'nda yeniliklere devam edilmiş,

²⁰⁶ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu:2, Gömlek:9, Sıra:40.

²⁰⁷ Olay, 23 Aralık 1930 günü, Manisa'dan Menemen'e doğru yola çıkan ve kendini "mehdi" ilan edecek olan Giritli Mehmet ve beraberindekiler tarafından başlatılmış, bu kişilerin Asteğmen Öğretmen Kubilay'ı şehit etmeleriyle devam etmiştir. Mat, *a.g.t.*, ss. 123-38; Necdet Aysal, "Yönetim Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler 'Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı'", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 44 (2009), ss. 599-611.

²⁰⁸ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu:16, Gömlek:83, Sıra:11; CB ve Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile ilan edilen sıkıyönetim için meclisten de onay almıştır. Ayrıca İsmet Paşa, Mazhar Müfit Bey ve beraberindekilerin bu olay hakkındaki sorularına ayrıntılı cevaplar vermiş, olayın önemli noktalarına değinmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 3.Dönem, 24.Cilt, 17.Birleşim, 1 Ocak 1931, ss. 3-9

²⁰⁹ Tunçay, *a.g.e.*, s. 303-5; Üskül, Sıkıyönetim Komutanlığına Fahrettin Paşa ve Divan-ı Harp'in başkanlığına ise Mustafa Muğlalı Paşa'nın atandığını belirtmekle beraber, ilk başta tutuklu sayısının 300 olduğuna, sıkıyönetim sisteminin yerel çerçevede ilan edilmesine karşın, tüm ülke çapında soruşturmalar ve tutuklamaları içerdiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan, sıkıyönetimin uygulanmasında önemli olan bildiriler, 5 Ocak'tan itibaren görülmeye başlamış, içerik olarak; şehir girişlerinde kimlik kontrolleri yapıldığı, akşam 5 civarında alkollü içki satışının yasaklandığı, sonrasında sosyal tüketim alanlarının kapatılması gerektiği ve 8 Ocak itibariyle de sokağa çıkma yasağı ile, basın alanına kısıtlama getirildiği görülmektedir. Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 96-98.

hem kapasite arttırılmış hem de nitelikli ve stratejiye dayalı bir yetiştirme usulü başlatılmıştır.²¹⁰

10 Kasım 1938 yılında rahatsızlığı uzun süredir devam eden CB Mustafa Kemal Atatürk vefat etmiştir. Arkasından da Milli Mücadele'deki İnönü Savaşları'nın komutanı İsmet İnönü CB seçilmiştir. İnönü'nün CB olduğu dönem İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına denk gelmiş ve savaşa yönelik Türkiye'nin tutumları da netleşmeye başlamıştır. Türkiye, tarafsız bir politikayla savaşın iki tarafıyla da uzlaşma içerisinde ilişkileri yürütmeyi kendisine amaç edinmiştir. Fakat Almanların 43 sonrasında yenilmeye başlaması Türkiye'nin yavaş yavaş politikalarını Müttefik Devletlerden yana koymasına ve Almanlara savaş ilan etmesine yol açmıştır. Buradan anlaşılabilecek olan durum şudur ki, Türkiye, savaş sonrası durumu düşünerek akılcı bir yola kendisini sokmuş ve bu sistem içerisinde kendisine yer edinmiştir.²¹¹

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcının yarattığı savaş durumu nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti de kendi savunma mekanizmalarını aktif hale getirmek açısından adımlar atmaya başlamıştır. Bunlar arasında en önemlisi belki de, 7 yıl kadar sürecek olan bazen gereklilik bazen keyfiyet şeklinde tutumların sahne olduğu sıkıyönetimdir. Sıkıyönetim ilanı öncesinde, önceki Örfi İdare Kanunu yerine yenisinin yapılması kararlaştırılmıştır. Muhtemelen böyle bir duruma geçilmek istenmesi, savaş şartlarında ortaya çıkabilecek olan olumsuz durumlar veya idarenin asayişin bozulmasına yönelik belirleyeceği sebep ve gerekçelere göre sıkıyönetim sisteminin uygulanma arzusundan kaynaklanmaktadır.²¹² CB ve Bakanlar Kurulu'nun diğer üyeleri tarafından imzalanan kararname ile İsmet İnönü Dönemi'nin ilk sıkıyönetimi, 1924 Anayasası'nın daha önce bahsedilen 86. maddesindeki "savaş durumu"na atıf yaparak, belki de Batı'daki sınırın ve Boğazların güvenliği ile ilgili olarak "İstanbul, Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve

²¹⁰ Akyaz, *a.g.e.*, s. 36-39.

²¹¹ Lewis, *a.g.e.*, ss. 393-96; İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin dış politikasına yönelik detaylı bilgiler için bkz. Tuğrul Otaç, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları Ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2019), ss. 97-126.

²¹² 3832 Sayılı Örfi İdare Kanunu; İçişleri Bakanlığının uygun göreceği durumlarla ilan olunur, sıkıyönetim çevresindeki polis ve benzeri güvenlik güçlerinin yetkileri askeri kurumların yetkisine girer, sabıka kaydı bulunan kişilerin sıkıyönetim çevresinden çıkartılması, en önemlilerinden ve daha sonra eleştiri konusu olacak basın-yayın organlarının getirilmesi ve yayını gibi konularda kısıtlama-sansür uygulanması vb. 15 maddeden oluşmaktadır. Kanunun kabul tarihi 22 Mayıs olmakla beraber, Resmi Gazete'deki ilanı 25 Mayıs 1940'tır. Bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc021/kanuntbmmc021/kanuntbmmc02103832.pdf.

Kocaeli” illerinde anayasanın verdiği ilk süre olan 1 aya bağlı olarak sıkıyönetim ilan edilmiştir.²¹³ Bu sıkıyönetim sistemi, savaşın bitmesi sonrasında 22 Aralık 1947 tarihine kadar devam etmiş, aşağıda bahsedilecek olan çok partili sistemde ortaya çıkan muhalefet partisinin tepkilerini de beraberinde getirmiştir.²¹⁴

Diğer taraftan devlet sisteminde ordunun yeri, yerini 1944’ten itibaren bürokratik elitlere bırakmıştır. Yine aynı dönemde ordunun Başbakanlığa bağlanması da, merkezi yönetimin güçlendiğini ve orduyu kendi otoritesi altına almaya başladığını göstermektedir.²¹⁵

Türkiye'nin demokratikleşmesi yolundaki en önemli adımlardan birisi de, çok partili hayata geçiştir. İlk denemelerden sonra, tek parti rejimi ile yönetilen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuz etkenler²¹⁶ ve içeride büyüyen muhalefet ve huzursuzlukların karşısında bir muhalefet partisinin kurulması, toplumsal kontrol mekanizması ve demokratikleşme adına bir zorunluluk olarak görülmüştür. Bu ortama, en büyük destek rejimin ikinci adamı olarak görülen Milli Şef ve CB İsmet İnönü'den gelmiştir. İnönü, çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarda demokrasinin tam anlamıyla tesis edilmesi yönünde adımlar atılmasının haberlerini önceden vermiştir. Cumhuriyet'in getirmiş olduğu devrimler süreci de çok partili demokratik hayatın tesisinde güçlü bir zemin oluşturma görevi görmüş ve bu doğal bir zamanlama haline gelmiştir. CHP yapılan ara seçimlerde aday çıkartmayıp bağımsızların önünü açarak ve parti içinde bir muhalefet grubu oluşturarak artık tam teşekküllü bir muhalefet partisinin doğmasında büyük bir etken olmuştur. Diğer taraftan, savaş sonrası toplanan San Francisco Konferansı'nda Türk temsilcisi olarak yer alan Hasan Saka, Batı'nın yanında

²¹³ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu:93, Gömlek:107, Sıra:5;

²¹⁴ Mat, *a.g.t.*, ss. 152-89; Sıkıyönetimin 1947'deki kaldırılışına kadar geçen süre içerisindeki uzatmalarında, eleştiri almamak veya onları etkisiz kılmak adına sıkıyönetim sisteminin devamının hiçbir şekilde toplum üzerinde bir baskı unsuru olmadığı, vatandaşların bununla ilgili bir rahatsızlıkları olmadığı gibi gerekçeler, iktidar tarafından meşruiyet sağlama açısından ileri sürülmüş gibi görünmektedir. Ayrıca bu dönemde, "komünizm tehlikesi" temasıyla ABD'den dünyaya yayılan tutum, Türkiye'ye de ulaşmış ve sıkıyönetim sistemi içerisinde bununla da mücadeleye girilmiştir. İdeolojik bağlamda komünizm dışında, "dini-irticai faaliyetler" ve "Turancılık" gibi konular da sıkıyönetimin eylemlerinden nasibini almıştır. Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 101-18.

²¹⁵ Akyaz, *a.g.e.*, s. 40-41.

²¹⁶ Bu kısımda, Türkiye'nin içinden geçmiş olduğu sıkıntılı durum, ekonomik kaynakların savaş sebebiyle ordu bünyesine girmesi olmuştur. Her taraftan bu durum, ekonomik şartların üstesinden gelemeyeceği bir hale gelmiştir. Dengeli para siyaseti terk edilmiş ve sürekli bir şekilde, 1944 yılı sonuna kadar para basımı arttırılmıştır. Askeri harcamaların getirdiği olumsuz etki, tarımla birlikte üretim sahasına da yansımış, enflasyon ile birlikte hayat pahalılığı artmıştır. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 9. b., İstanbul: Cem Yayınevi, 1986, s. 307-8.

yer almada bir koşul olarak kabul edilebilecek ve savaştan yenik çıkan tek parti sistemlerinin sonlanması da göz önünde bulundurulduğu bir ortamda, Türkiye'nin demokratik bir sisteme geçişinin sağlanacağını ifade etmiştir.²¹⁷ 18 Temmuz 1945'de Milli Kalkınma Partisi kurulmuş ve sonrasında CHP'den istifa eden ve CHP içerisinde tam denetim sağlanması ve demokrasinin tesisini isteyen Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü tarafından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti²¹⁸ kurulmuştur. Partinin kurulmasındaki destek ise, kurucu kadronun başındaki Celal Bayar'ın Atatürk Devrimleri'ne bağlılığı düşüncesinden dolayı tam anlamıyla sağlanmıştır.²¹⁹

Milli Mücadele'den başlayarak çok partili hayata geçişe kadar anlatılan bu kısımda esas başlıklara bir altyapı ve süreklilik sağlama amacı güdülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan başlattığı Milli Mücadele, Cumhuriyet'in kurulması ve sonrasındaki siyasi ve askeri gelişmeler önemli bilgiler içermektedir. Bu kısımda siyaset-asker ilişkilerine iki tarafın içerisindeki gelişmelerin ne derece etki ettiği ve nasıl sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Ayrıca sonraki kısımlarda bahsedilecek olan darbe veya bazı olağanüstü gelişmelerin olduğu dönemlerde uygulanan örfi idare veya sıkıyönetimin cumhuriyet ilanı sonrası niteliği ve uygulanış şekline de yer ayrılmıştır. Bu sayede yargısal amaçlı kurulan mahkemelerin özellikle 71 Muhtırası sonrasında kurulan sıkıyönetim mahkemelerinin bir arka planı olabileceğinden yola çıkarak anlatılması önemlidir.

²¹⁷ Şarika Gedikli Berber, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası", *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11 (2012), s. 136; 1946 yılında Uluslararası sistem normal demokrasiye dönüşüne onay verir vermez, muhalefet partilerinin oluşmasına izin verilmiştir. Walter F. Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961*, Westport: Greenwood Press, 1980, s. 6.

²¹⁸ Bundan sonraki kısımlarda "Demokrat Parti" yerine "DP" kısaltması kullanılacaktır.

²¹⁹ Tanör, *a.g.e.*, ss. 335-41; Ayşegül Şentürk, *Necmettin Sadık Sadak Gazeteci ve Siyasi Kimliği*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011, s. 99-100.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN İLK ASKERİ MÜDAHALESİ: 27 MAYIS 1960 DARBESİ

1. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE DP İKTİDARI

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkenin siyasi havası, CHP içerisinde gelen birtakım muhalif sesler ile birlikte yönetimdeki değişim beklentisinin, belki de kurulacak bir partinin başına Rauf Orbay'ın geçmesi gerektiği izlenimi Ahmet Emin Yalman tarafından İngilizlere verilmiştir. Bu arada Yalman'ın İngiliz bir yetkiliyle yaptığı görüşmede, İnönü dönemi için “evet efendim” şeklinde bir düstura sahip bürokrat sınıfı yaratıldığını, fakat Atatürk döneminin böyle olmadığını söylemiş olsa da, İngiliz yetkili bunun pek de gerçekçi olmadığını açıklamıştır.²²⁰ CHP iktidarı altında başlayan muhalif siyasi parti oluşumları içerisinde öncelikle, Milli Kalkınma Partisi kurulmuş, fakat bu parti beklenen muhalefet hareketini yaratamamıştır. Süreç içerisinde, “Çiftçiye Topraklandırma” adındaki kanun için yapılan görüşmelerde, CHP içerisindeki muhalefet canlanmış ve ortak bir çalışma grubu oluşturularak yasaya karşı, “Dörtlü Takrir” adı verilen bildiriye hazırlamışlardır. Aslında kanun, ihtiyacı olan çiftçilere toprak dağıtmak ve malzeme temin etmek gibi amaçlar taşımıştır. Ancak bu toprak sahipleri tarafından çok da hoş karşılanmamış ve iktidara karşı muhalefetin kıvılcım noktası olmuştur. Devamında, Adnan Menderes ve Köprülü disiplin kurallarına riayet etmemekten ihraç²²¹, Refik Koraltan ve Bayar'ın da istifalarıyla yeni oluşumun lider kadrosu oluşmuştur. Parti ismi konusunda basında yer verilen haberlerde "Kemalist Parti" ve "Demokratik Çiftçi Partisi" şeklinde iddialar ortaya atılmıştır. Parti, üst kısımda da belirtildiği üzere 7 Ocak'ta kurularak Türk Siyasi Hayatına dâhil olmuştur.²²²

²²⁰ Resul Babaoğlu, “İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu Ve 1946 Seçimleri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (2017), s. 378-379.

²²¹ Bu ihraç ile ilgili olarak Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belge, CHP'nin ihraç ile ilgili bir genelge çıkardığını göstermektedir. Adnan Menderes ve Köprülü'nün partinin milletvekili olmalarına rağmen, parti karşıtı *Vatan* gazetesinde yazılarının yer alması ve buna bağlı parti tüzük ve programına aykırı hareketlerde bulunmaları, kararın verilmesinde etkindir. Savunmalarında, herhangi bir aykırılık bulunmadığı, demokratik usullere uygun olduğunu söylemeleri dikkat çekicidir. Onların ülkede gerçek bir demokrasi olmadığını iddia ettikleri ve partiyi eleştirdikleri, bunun da siyasi bir mücadele olduğu, parti tarafından belirtilmiştir. Karar ise parti tüzüğünün 147-148-149 ve 150. maddelerine göre alınmıştır. Cumhuriyet Arşivi; Siyasi Partiler., Cumhuriyet Halk Partisi, Kutu:5, Gömlek:27, Sıra:17.

²²² Resul Babaoğlu, a.g.m., s. 379-83; Ayrıca DP'nin kuruluşuna giden süreçle ilgili bkz. Lewis, a.g.e., ss. 407-9; DP'nin kuruluşuna ilişkin *Akşam* gazetesi 8 Ocak 1946 tarihli haberinde, Celal Bayar'ın

DP'nin kuruluşu ile birlikte partinin yer aldığı konumun CHP'den farklı olduğu ifade edilmiştir. DP programında, “Devletçilik” ilkesinin yeri, milletin menfaatlerine bağlı olarak, özel sermayeyi teşvik etmek olarak belirtilmiştir.²²³ Bununla birlikte, il teşkilatları oluşturulmasında ise, DP'nin liberal tarzda olduğunu gösterecek eşraf ve tüccar grubunun ön planda olduğu da görülmüştür. Partinin kuruluşu ile birlikte, CHP'den geçişlerin meydana gelmesi tereddütlü bir hava yaratmış ve iktidar partisi, buna karşı değişim ve “değişilmez genel başkanlık” makamını seçime bağlamak şeklinde önlemler almıştır. Bu arada, çeşitli baskılar neticesinde DP, belediye seçimlerine katılmama kararı alınca, iktidar karşı bir hamleyle seçim yasasında değişim yapmış ve genel seçimleri 1 sene önceye almıştır. Bu durumda DP, seçimlere teşkilatlarını tamamlamadan girse de etkili bir propaganda süreci yürütmüş, Milli Mücadele Kahramanı ve ilk Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, CHP'nin tekliflerini reddederek müstakil listeden DP adayı yapılmıştır. 21 Temmuz'da yapılan genel seçim tek derece usulünü öngörse de, açık oy gizli sayım sistemiyle gerçekleşmiş ve sonucunda DP seçim yenilgisini, 62 milletvekili ile almıştır.²²⁴ Seçimler sonrasında bir beyanname yayınlayan DP, 21 Temmuz seçimlerinde normalde demokrasi ilkelerine uygun bir şekilde oyların sayılması ve dağıtılması gerekirken, bunun böyle yapılmadığını ve sanki devlet aygıtlarının görevinin iktidar partisi CHP'yi tekrar iktidara taşımak niyetinde olduğunu açıklamıştır. Buna ilişkin her türlü öneri ve eleştirilerin iktidar tarafından ciddiye alınmadığı da belirtilmiştir.²²⁵

DP bünyesinden gelen hareketlenme, kontrollü muhalefet kalıbından çıkma durumunu göstermiştir. Bunun üzerine iktidardan kendilerine yapılan baskılar arttırılmış, ancak DP bu konuda hiçbir geri adım atmamıştır. Radikal bir şekilde

gazetecilerle yaptığı konuşmaya yer verilmiştir. Burada Bayar, partinin diğerlerinden farklı olduğunu ve Türk Milleti için sorumluluk yüklendiklerini söylemiştir. *Akşam*, 8 Ocak 1946.

²²³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, 2. b., İstanbul: Arba Yayınları, 1995, s. 664.

²²⁴ Gedikli Berber, a.g.m., s. 138-40; *Akşam* gazetesinin, 24 Temmuz 1946 tarihli manşetinde seçimlere ilişkin sonuçlarını, 391 CHP, 62 DP ve 12 Bağımsız olarak açıklamıştır. CHP içerisinde milletvekili olan en önemli isimler; Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Hamdullah Suphi ve Recep Peker şeklinde verilmiştir. DP'nin listesinden milletvekili olan önemli isimler; Mareşal Fevzi Çakmak, DP Genel Başkanı Celal Bayar, Adnan Adıvar, Yusuf Kemal Tengirşenk, Adnan Menderes ve Refik Koraltan olmuştur. *Akşam*, 24 Temmuz 1946.

²²⁵ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kutu:12, Gömlek:71, Sıra:9; Buna ilişkin olarak meclis bünyesinde tartışmalar çıkmış, sonrasında ise birçok vilayetin seçim sonuçları ile ilgili de itirazlar yükselince bir komisyon kurulmuş, fakat DP'nin arzu ettiği bir sonuç alınamamıştır. Gedikli Berber, a.g.m., s. 140-41; TBMM Tutanak Dergisi, 8.Dönem, 1.Cilt, 8.Birleşim, 26 Ağustos 1946, ss. 91-218.

karşılıklı mevzilere geçilen bir vaziyette CB İnönü, liderler ile birlikte bir uzlaşma arayışı içine girmiş ve en sonunda iki partiye eşit mesafede olduğunu açıklayan 12 Temmuz Beyannamesi'ni açıklamıştır.²²⁶ Bu ortamda Türkiye'nin çok partili demokratik hayattan geri dönmemesi dış politikadaki duruma ve ABD'den gelecek yardımlara²²⁷ bağlı kalmıştır. 1950 yılında yapılan seçimlere kadar baskı yavaş yavaş hafifletilmiş ve muhalefetin eleştirilerine maruz kalan seçim yasası değiştirilerek adil bir ortamda seçime gidilmiş ve halkın oylarıyla iktidar değişmiştir.²²⁸

1950 seçimlerinden yüksek bir oy oranı ve milletvekili sayısı ile çıkan DP, hükümet, meclis başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı makamlarını kendi eli altında toplamıştır. DP'nin CHP'ye yönelik bakışında ise her an kendisine karşı bir hareket içerisine girilebileceği endişesi yatmıştır. Ankara ve Erzurum arasında yapılan askeri uçuşlarda halka havadan bir kısım bildiriler dağıtılarak İnönü'nün milli birliğin temsilcisi olarak gösterilmesi ve bir albayın Menderes'e karşı müdahale olacağını söylemesi ordu mekanizması içerisinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu

²²⁶ Beyannamede, öncelikli olarak CB ve Parti Başkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'de demokratik hayatın tesisi için samimi bir hareket başlattığı belirtilmektedir. Diğer taraftan, duyurulan beyanname, DP tarafından kendi lehine kullanılmak suretiyle halkın gözünde CHP'nin düşürülmek istenmesinin muhtemel olduğunu da açıklamaktadır. DP'nin uygulamaya çalıştığı her türlü kışkırtmanın sonuç alamadığı ve tüm yolların tükenmesi nedeniyle CB İnönü'ye başvurulduğu ifade edilmektedir. Yine burada, DP'nin uygulamaya çalıştığı karşıtlık politikasının meşru olmadığına değinilmiştir. Ancak, bir demokratik sistemde muhalefet partisinin herhangi bir baskı altına girmemesi ve yapacağı propagandalarda serbest olması gerektiği söylenmiştir. Cumhuriyet Arşivi; Siyasi Partiler., Cumhuriyet Halk Partisi, Kutu:7, Gömlek:39, Sıra:9.

²²⁷ 1947 yılında ilk adım olarak ABD tarafından Sovyetlere karşı desteklenmek bağlamında Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Amerikalı bir heyet Türk Silahlı Kuvvetleri'ni incelemek üzere Türkiye'ye gelmiş ve eksiklikleri raporlamıştır. Ayrıca ordunun modern bir hale getirilmesi gerektiği ve asker sayısında azaltmaya gitmenin olumlu bir etki yapacağını da ifade etmişlerdir. Türkiye bu şekilde askeri sistemini yeniden değiştirmeye başlamış, daha önce Prusya yani Almanlar sistemine entegre olan sistem yavaş yavaş ABD'ye doğru kaymaya başlamıştır. Akyaz, *a.g.e.*, s. 45-47.

²²⁸ Kalaycıoğlu, Sarıbay, *a.g.e.*, ss. 211-13; DP seçimlere yönelik olarak, kökleşmiş bir kampanya ve üstün bir organizasyon kurmuştur. Bu seçimlerde özgür bir ortam oluşmuş ve daha öncekinin tersine, DP tüm illerde teşkilatlanmıştır. Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961*, s. 7; 1950'ye kadar olan süreçte, CHP içerisinde radikal diye tanımlanabilecek grubun temsilcisi olarak görülen Başbakan Recep Peker'in 12 Temmuz Beyannamesi sonrası İsmet İnönü ile ters düştüğünden dolayı istifa ettiği görülmüştür. İktidar-muhalefet arası ilişkiler ve toplumsal yapıda oluşan veya oluşması muhtemel gerginliklerin önlenmesini isteyen CB İsmet İnönü, Hasan Saka'yı Başbakan olarak atamıştır. Sonrasında ise Şemsettin Günaltay başbakan olunca muhalefetin en bariz eleştirilerine konu olan seçim yasasında değişiklik yapılarak demokratik bir nitelik kazandırılmıştır. Zaten 1950 seçimlerini DP'nin kazanması da bu değişikliğin hayata geçirilmesiyle olacaktır. Şentürk, *a.g.t.*, s. 102.

değişikliklerin yapılması ordunun iktidarın tam kontrolü altına girmesi ve ortaya çıkabilecek olan müdahale faaliyetlerinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.²²⁹

Diğer taraftan, 14 Mayıs 1950 seçimleri akşamında CB İnönü'ye, askerler tarafından seçimlere ve yeni iktidara karşı müdahale seçeneği sunulmuştur. Burada komünistlerin seçimlere hile karıştırdığının iddia edilmesi yoluyla düşünülen müdahalenin meşrulaştırılması düşünülmüştür. Birand'ın belirttiğine göre bu düşünce köşke *Ulus* gazetesi aracılığıyla gönderilmiştir. CB İnönü, halkın iradesinin nasıl tecelli ettiyse seçim sonuçlarının o şekilde kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.²³⁰

Seçimlerle ilgili İngiliz Belgesi'nde 1950 yılının olağanüstü olayı olarak DP'nin "ezici" bir çoğunlukla iktidara gelmesi ifade edilirken, dikkat çekici bir ifade de, hükümet değişikliğinin "sakin" bir şekilde olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında DP'nin iktidar olmasında, yaşadıkları zorluklar ve talihsizliklerden yönetimi sorumlu tutan kırsal kesimdeki işçi ve çiftçilerin büyük etken olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca DP, tüccarlar ve kendilerine özel sermaye yaratmak için daha fazla fırsat elde etmek isteyen küçük sanayicilerin de desteğini almıştır şeklinde bir ifade de dikkatlerden kaçmamaktadır. Belgede kullanılan ifadeye göre "çok şaşırtıcı" bir şekilde memurların da DP'ye destek olduğu vurgulanmıştır. Bir başka önemli ifadeye bakıldığında, DP'nin muhaliflere yönelik mağdur etme ve yönetim kademelerinde tasfiye uygulamalarına girişmeme noktasındaki tutumunun pek de samimi olmadığı dile getirilmiştir. Seçim kampanyalarında iktidardaki partinin yanında saf tutan vali ve diğer yerel yöneticilerin görevden alındıkları, yukarıdaki ifadenin sağlaması olarak gösterilmiştir. DP döneminin siyasi söylemler bağlamında nasıl şekilleneceğine dair ilk işaretin Başbakan Adnan Menderes'in TBMM'deki ilk konuşmasında verildiği ifade edilmiştir. Yine belgedeki

²²⁹ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 47-48; DP seçimlerden güçlü bir şekilde, yüzde 53 gibi bir oy ile 408 milletvekili almış, önceki iktidar CHP ise yüzde 39 küsur bir oy alsa da sadece 69 milletvekili almıştır. Yukarıda belirtildiği gibi orduya yönelik değişimlerin başlaması, darbe hazırlığı söylentilerinden kaynaklanmış ve bunun sonucunda Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman dâhil, Kazım Orbay ve Salih Omurtak olmak üzere tasfiyeler yapılmıştır. Gamze Budak, *Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu Siyaset İlişkisi Ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2017, s. 16.

²³⁰ Mehmet Ali Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu 3*, Belgesel Brüksel Yapım, 1991, blm. 13:17-14:53; Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta Akyaz'ın aktardığı kaynaklara göre CHP ve İnönü tarafındakilerin böyle bir durum yaşanmadığını belirtmeleri ve diğer birçok kaynağın ise bunu doğruladığıdır. Akyaz, *a.g.e.*, s. 64.

bir diğ er ifadede DP'nin yakaladığı ezici gücün tesir ettiğ i kibir duygusunun CHP döneminin soruşturulması ve halka duyurulması amacını taşıdığı beyan edilmiştir.²³¹

DP'nin iktidara gelmesiyle, önceden beri CHP'nin yanında olduğı düşünölen ve öyle olacağı zannedilen ordunun üst kademesinde derin bir tasfiye hareketi başlatılmıştır. Henüz seçimlerden kısa bir zaman geçmesine rağmen böyle bir harekete girişmenin, ordunun üst kademesindekiler aracılığıyla bir darbe yapılabileceğ i veya DP'nin kendine yakın-sadık komutanları görev başına getirmeyi amaç edinmesi yüksek ihtimalli bir durumdur. DP'ye destek veren komutanlar da muhtemelen, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında İnönü yönetimine muhalif tavır sergileyenlerdendir. Akyaz'ın aktardığına göre bu çeşit bir tasfiyede CHP ve DP'li muvazzafların arasındaki rekabetin rol aldığı söylenmiştir, tasfiyesi gerçekleştirilen önemli isimler (Genelkurmay Başkanı Org. Nafiz Gürman, Org. Salih Omurtak, Org. Kazım Orbay vb.) ile birlikte CHP'nin ordu içerisindeki gücü de ortadan kaldırılmak istenmiştir.²³²

Değişiklikler ile ilgili Milli Savunma Bakanı tam anlamıyla politik bir cevap vererek, değişikliklerin kanunun hükümete verdiği yetkiyle gerçekleştirildiğini açıklamıştır.²³³ Bunlara ek olarak *Zafer* gazetesinde Mümtaz Faik Fenik'in köşe yazısında, DP iktidarının böyle bir değişikliğ e imza atmasının, CHP döneminde uygulamaya konulan kanunlardan kaynaklandığı belirtilmiştir. *Ulus* gazetesi ve CHP kaynaklarının bu konuyu farklı noktalara çekmesinin de anlamsız olduğunu eklemiştir. Bir hususta da Fenik, yukarıdaki paragrafta verilen seçim akşamı generallerin İnönü'yü ziyaretini *Hürriyet* gazetesinin bir iddiası olarak gördüklerini, ancak *Ulus*'ün hükümet üzerinde suçlama yapmak yerine İnönü'den detaylı açıklama istemesi gerektiğini beyan etmiştir.²³⁴ *Zafer* yazarının görüşlerine bakıldığında DP'ye yakın olduğu çıkarılabilir. Ancak hükümetin gerçekleştirdiğ i değişikliklerin kanuni olduğunu ve seçim akşamı meydana gelen olayı kabul etmediklerini söyleyerek; CHP ve yanlılarının o olayla uğraşmalarını sağlamak ve DP üzerine yönelik suçlamaları da gündemden kaldırmak istediğ i düşünölebilir.

²³¹ FO 371/95267, *Annual Report on Turkey for 1950*, "Minutes", 17 January 1951.

²³² Akyaz, a.g.e., s. 66-67; Selahattin Çalışal, *Türk Siyasal Hayatı Demokrat Parti Dönemi Politik Patronaj İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Pamukkale Üniversitesi, 2015, s. 54.

²³³ *Milliyet*, 11 Haziran 1950; *Zafer*, 11 Haziran 1950.

²³⁴ *Zafer*, "Yüksek Komutadaki Son Değişiklikler", 11 Haziran 1950.

İngiliz belgelerinde Türk Ordusu ile ilgili yapılan bazı değerlendirmeler önemli hususları içermektedir. Son yıllara bakıldığında Türk Ordusu'nun ilerleme yolunda olduğu, ancak Amerikan amaçlarında bir hayal kırıklığı yarattığına dikkat çekilmiştir. Bunun da ordu içerisinde bulunan ve yeni gelişmelere kapalı olduğu ifade edilen subaylardan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu sebeple bir zorunlu emeklilik yapılmasının çözüm olabileceği noktasında görüş bildirilmiştir. Amerikalıların Türk Ordusu'nun yapısına sanki kendi ordusu gibi eğitim görmüş, teçhizata sahip bir yapıymış gibi bakmasının da bir hata olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Amerikan subay öğretim tekniğinin tarım ulusu üzerinde ele alınmasının yanlış olduğu ve öğretilen hususları kafalarında özümsemek için yeterli süreleri bulunmayan “peasant soldiery” veya “köylü askerler” için çok fazla teknik bilgi verildiği de eleştiri konusu olmuştur. Ancak bu tür durumlara rağmen belli bir gelişme kaydedildiği şeklinde ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında Türkiye’de sanayi ve teknik anlamda materyal eksikliğinin olduğu şeklinde ifadelere rastlanmıştır. Diğer bir nokta, birçok kıdemli subayın zorunlu olarak emekli edildiği ve bunlara ek olarak birçok ismin daha emekli edileceği yönünde yapılan değerlendirmedir. Belgenin yazarı astsubayların şartlarında iyileştirmenin yapılmasıyla ilgili yasa çıkartıldığını ve kendisinin buna daha önce raporunda yer verdiğini söylemiştir. Bu durumda yüzbaşı olma fırsatlarının ve maaşların daha yüksek olacağı vurgulanmıştır.²³⁵

Ordunun geçirdiği bir diğer dönüşüm ise, çok partili hayat ve Batı ile bağlantı halinde olunan dönem içerisinde meydana gelmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olması, ABD ile işbirliği gibi durumlar ordunun modernizasyonu konusunda adımlar atılmasını gerektirmiştir. Böyle bir ortamda, DP ise kendi meşruiyetini sağlamak adına yaş ve rütbe bakımından yüksek konumda bulunan komutanlarla işbirliği içerisinde olmuş ve daha alt seviyede bulunanları ise bu durumdan soyutlamıştır. DP ve komutanlar arasındaki bu ilişki nitekim rahatsızlık içerisinde bulunan ve gizli örgütler kuran subaylar için başlarına geçirecekleri rütbeli bir komutan bulma konusunda sıkıntı yaşamalarına sebep olmuştur. Subaylar, DP yönetiminin orduya yönelik politikalarının yetersiz olduğunu ve ülkenin sıkıntı içerisinde bulunduğunu, diğer NATO üyeleriyle karşılaştırdıklarında görmüşlerdir. Bu konuda DP'nin politikası aslında ordunun modernizasyonunun Batı ile ittifaklar neticesinde gelecek yardımlarla sağlanması

²³⁵ FO 371/101882, *Annual Report on the Turkish Army for 1951, 1952.*

olmuştur. Yani anlaşılacağı üzere DP'nin politikaları farklı alanlarda yoğunlaşmıştır. DP döneminde bu subay grupları arasında meydana gelen rahatsızlık muhalif bir yapılanma içerisine girmiştir.²³⁶

“Secret” yani “Gizli” ibareli İngiliz belgelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1952 yılı içerisinde maruz kaldığı etkilerin dikkate değer olduğu belirtilmiş ve buna önemli yer ayrılmıştır. Öncelikle bu yılın başında Türkiye'nin “Supreme Headquarters Allied Powers Europe” yani “Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargahı” üyesi olarak sonrasında İtalya ve Yunanistan ile birlikte Güney Avrupa Komutanlığı'na tayin edilmesinin önemli bir gelişme olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ve Yunanistan'ın “Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Karargahı” kurduklarına yer verilmiştir. Amerikan askeri heyetinin amacına bakıldığında, ordunun yeni ekipman bakımları ve genç subayların teknik eğitimleri olduğu vurgulanmıştır. Yine bu amaç kapsamında Türkler tarafından o zamana kadar bilinmeyen askeri malzemelerin gelmesinde önem sahibi olan ordunun örgütlenme ve yapısında belli değişikliklere etki edildiği görülmüştür. Ancak bir türlü kıdemli subaylar üzerinde ciddi bir etki yaratılamamıştır. Belirtilen dikkat çekici bir nokta, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin taktik prensiplerinin oldukça eski ve modası geçmiş olduğuna yapılan vurgudur. Bunu değiştirmek adına Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanı'nın bir miktar etki yapabileceği dair umutlar bulunduğu dile getirilmiştir.²³⁷

1953 yılına bakıldığında İngiliz belgeleri, partiler arasındaki sürtüşmenin arttığını ve bu durumda “otoriterleşme” eğiliminde olan Başbakan Adnan Menderes'in tutumunun etken olduğuna yer vermiştir. Dini istismar yapmakla hükümet tarafından Millet Partisi'nin suçlanması ve partiyi kapatmaya yönelik tavır, muhalefet tarafından tepki çekmiştir. Diğer taraftan hükümetin “dini siyasi amaçlar için kullanma” suçlarına yönelik cezalarda artırma gitmesi ve buna yönelik polise geniş yetkiler vermesinin de muhalefetin tepkisine neden olduğu dile getirilmiştir. DP'nin Aralık ayında CHP'nin mal ve mülklerine el koyan bir yasa çıkarması üstte belirtilen “otoriterleşme” eğiliminin bir göstergesidir. Ancak bu yasa DP içerisinde birtakım milletvekillerinden destek

²³⁶ Ahmad, *a.g.e.*, s. 19-20; Akyaz, *a.g.e.*, ss. 48-56; DP iktidarının başlangıcı ile 1953 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bünyesindeki tüm değişim ve gelişimler adına bkz. Hasan Karakuzu, Yücel Namal, “Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Türk Ordusu (1950-1953)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 44 (2016), ss. 448-65.

²³⁷ FO 371/107574, *Annual Report on the Turkish Army for 1952, 1953*.

görmemiş ve demokrasinin geleceği için bir “şanssızlık ve hastalık” olarak görülmüştür. Bu şekilde Mayıs 1954’te yapılacak seçimler öncesinde iktidar ve ana muhalefet arasındaki gerginlik üst noktaya çıkmıştır.²³⁸

Yukarıda bahsedilen noktaların “otoriterleşme” eğilimine doğru gittiğini belirten İngiliz belgelerinde bahsedilen noktaların doğruluğu su götürmez bir gerçektir. Bu hususta Türkçe ezan uygulamasından vazgeçilmesi, yine bazı DP üyelerinin devrim kanunlarına ters olarak fes ve çarşaf giymesi ve Arap harflerinin kullanımına geçilmesi istekleri bu ortamın oluşacağını göstermiştir. DP karşıtlık oluşturma bağlamında CHP’ye yönelik olarak sürekli eleştiriler ve tek parti dönemine yönelik suçlayıcı tutuma bürünmesi de yukarıdaki hususların birer devamıdır. Nitekim CHP’ye yönelik bu tutumları nihayet 1953 yılında Hüseyin Cahit Yalçın’ın dokunulmazlığının kaldırılması ve CHP’nin mal-mülklerinin hazineye devredilmesine yönelik adım, DP’nin ilk dönemindeki en üst anti-demokratik uygulamadır.²³⁹

2 Mayıs 1954’te yapılan genel seçimler DP’nin tekrar iktidara gelmesine yol açmıştır. Katılım oranının %88 olduğu bu seçime 9 milyon kadar vatandaş iştirak etmiştir. Toplamda 541 milletvekilliğinden 503 DP, 31 CHP, 5 CMP, 2 de bağımsız milletvekili meclise girmiştir.²⁴⁰ *Milliyet* gazetesinin 5 Mayıs tarihli sayısında ise, Tunceli’deki CHP’li 2 milletvekili DP’ye katıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, 57 ilde DP, 3 ilde CHP ve 1 ilde ise CMP birinci parti olarak seçimlerden çıkmıştır.²⁴¹ Burada görüldüğü üzere çok yüksek miktarda ilde birinci gelmesine rağmen DP, muhalefet partilerinin birinci geldiği illerde düzenlemeye gitmiştir. Bunun sonucunda Malatya, ikiye ayrılarak, Malatya ve Adıyaman şeklinde iki il olmuştur. Bununla birlikte CMP’nin Kırşehir’de birinci parti olması da iktidar nezdinde kızgınlık yaratmış ve Kırşehir ilden ilçe statüsüne düşürülmüştür.²⁴² Bu şekilde DP, ikinci kez yüksek bir oy

²³⁸ FO 371/112921, *Annual Review for Turkey for 1953*, 1 January 1954.

²³⁹ Şentürk, *a.g.t.*, s. 103-6.

²⁴⁰ “1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri”, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.

²⁴¹ *Milliyet*, 5 Mayıs 1954.

²⁴² Saime Yüceer, “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)”, Türk Tarihinde Adnan Menderes, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2012, s. 733; Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış*, C. 2, S. 4 (2009), s. 127; Diğer taraftan Malatya’nın bölünmesi ve Adıyaman’ın kurulması hakkındaki kanun görüşmelerinde İçişleri Bakanı Namık Gedik bölünme kararına ilişkin olarak, Malatya ile bir bağ bulunmaması ve kış aylarında yaşanan sorunlar yüzünden bu kararı aldıklarına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Daha detaylı bilgiler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 10.dönem, 1. Cilt, 8.Birleşim, 14 Haziran 1954, ss.164-

oranı ve milletvekili sayısına sahip olmasına rağmen, muhalefeti ve muhalefete yüksek oy veren illeri cezalandırma yoluna gitmiştir. Malatya ve Kırşehir’de yaşanan bu olay, “anti demokratik” bir tutumun tezahürü olarak değerlendirilebilir.

1955 yılının Eylül ayına gelindiğinde, Türkiye-Yunanistan-İngiltere arasında gelip giden “Kıbrıs Sorunu” çözümüne ilişkin Londra’da toplanan konferans devam ederken, *İstanbul Ekspres* adlı bir gazete ve radyo haber bülteni ile Atatürk’ün Selanik’teki doğduğu ve büyüdüğü evin bombalı saldırıya haberinin verilmesi üzerine İstanbul ve İzmir’de büyük olaylar meydana gelmiştir. Olaylara ilişkin olarak Rum azınlıkların yaşadıkları yerler, dükkânlar ve ibadet yerleri hedef alınmıştır. Bu olaylar üzerine İstanbul’a gitmekte olan CB ve Başbakan Adnan Menderes, sıkıyönetim ilanı üzerinde düşünmüşler ve bunu ilan etmişlerdir.²⁴³ Olaylarla ilgili olarak Rumlardan ölü ve yaralı sayısının az olmasına rağmen, mal ve mülklerde önemli miktarda kayıplar ortaya çıkmıştır. Bu olaylarla ilgili olarak komünizm ve sol görüşe mensup kişilerin suçlanması ve hatta tutuklanması meydana gelse de bunların suçsuzluğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan olayların yatışması sonrasında, hükümet tarafından sıkıyönetimin uzatılması için mecliste yapılan görüşmede 6 ay gibi uzun bir süre ile kabul kararı alınmış, ancak bu süre bitmeden sıkıyönetim kaldırılmıştır. Sıkıyönetim

181; Ayrıca bu 6418 sayılı kanun olarak çıkmıştır “Malatya vilâyetine bağlı Adıyaman kazasında (Adıyaman) adıyla yeniden bir vilâyet kurulması hakkında Kanun”, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706418.pdf; Kırşehir ilinin kaldırılması ile ilgili görüşmeler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 1.Cilt, 15.Birleşim, 30 Haziran 1954, ss.343-361; Kanun metni için de ayrıca bkz. “Kırşehir vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair Kanun”, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706429.pdf.

²⁴³ Sıkıyönetim ilanı ile ilgili kararname şu şekildedir: “Kıbrıs meselesi ve Selanik’te Atatürk’ün doğduğu eve ve Konsoloshanemize karşı vuku bulan tecavüzü vesile ittihaz ederek vatandaşları tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak Hükümet kuvvetlerine karşı koymak suretiyle girişilen toplu hareketlerin amme huzur ve asayişini ihlâl edecek istidat göstermesi muvacehesinde, Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesi hükmüne tevfikân İstanbul, İzmir ve Ankara vilâyetlerinde Örfî İdare ilânı; İcra Vekilleri Heyetinin 7/ 9 / 1955 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır”. Kararname içerisinde Milli Savunma ve Dâhiliye Bakanları’nın imzaları Londra’da bulunmaları nedeniyle yoktur. Ayrıca Anayasa’ya göre gerekli olan süre zarfının belirtilmediği de görülmektedir. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu: 140, Gömlek:82, Sıra:2; Alınan Sıkıyönetim kararı sonrasında CB Celal Bayar meclisi toplantıya çağırılmıştır. İsmet İnönü, mecliste sıkıyönetimle ilgili yaptığı konuşmada olayların vahimliği dışında, bunları uygulayan kişilerin herhangi bir engelle karşılaşmadıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca böyle bir hadisenin Türk Milletini dünya çapında kötü bir duruma düşürmek görevini üstlenmiş olduğunu söylemektedir. Bunun dışında diğer partilerin de milletvekillerinin buna benzer açıklamaları olmuştur. Hükümet tarafından Fuat Köprülü’nün açıklamalarında en dikkat çekici kısım, bu olayların çıkacağı ile ilgili öncesinde haberdar olunduğu, bir kısım tedbirler alındığı, ancak zamanın tahmin edilememesi ve olayların ani bir şekilde ilerlemesine yöneliktir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 7.Cilt, 82.Birleşim, 12 Eylül 1955, ss. 668-394.

sisteminin bu süre içerisinde, keyfiyet usulüyle birtakım toplumsal durumlara karşı da yasaklar koyduğu görülmüştür. Bununla ilgili olarak, vatandaşın yaptığı düğünle ilgili hapis cezası, basınla ilgili olarak birçok kapatma olayı, birçok toplumsal kuruluşların organizasyonlarıyla ilgili izin alma yöntemini devreye sokması, keyfiyetin ne derecede olduğunu göstermiştir.²⁴⁴

Kıbrıs'la ilgili Londra Konferansı sırasında İngiliz belgelerine göre Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin Kıbrıs'a olan ilgisinin tarihi ve jeopolitik nedenlerden kaynaklandığını açık ve ikna edici bir biçimde ifade etmiştir. Yine konferans sırasında, İstanbul ve İzmir'de çıkan 6-7 Eylül olaylarına ilişkin, "Türk çeteleri" tarafından Rum kilise ve alışveriş yerlerine saldırı düzenlenmiş şeklinde bilgiler verilmiştir. Bu durum, yıkıcı bir şekilde, Türkiye'nin "iyi" anılmasının yurtdışında sarsılacağını belirtmekle beraber, 25 yıllık Türk-Yunan dostluğunun da bundan zarar göreceği ifade edilmiştir. Türkiye'nin henüz Batı'daki demokrasilerin ulaştığı noktaya kadar gelişmediği de açıklanmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in olaylardan dolayı vicdan azabı duyduğunu ve saldırıya uğrayanların zararlarının telafi edileceğini açıkladığı da kayda geçmiştir. Ayrıca sıkıyönetim idaresinde, basınla ilgili olarak sadece iç meseleler değil, Kıbrıs, Yunanistan veya diğer sorunlarla ilgili olarak halkı kışkırtacak yayınlar yapması da yasaklanmıştır. Bununla beraber basın için özgür ortamın, Ankara ve İzmir'e aralık ayında sıkıyönetimin kaldırılması ile tekrar düzenleme ile sağlandığı belirtilmiştir. Sıkıyönetim idaresinin siyasi alanı kontrol etmeye yönelik sertleştirmeye fayda sağlamak için ilan edilmediği, yasa ve düzenin sürdürülmesi adına diktatörlük rejiminin az ya da çok dayatılması tehlikesi ortadan kalkmıştır.²⁴⁵

Ordu içerisinde bulunan aşırı denebilecek görüşlere sahip subaylar, hem CHP hem de DP'ye karşı olumsuz bir tavır içerisinde olmuşlardır. Aslında bu tarz

²⁴⁴ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 123-35; Bu olaylar, Türkiye'nin sonraki zor durumlarda kendisini rahatlatmak için azınlıklar üzerinde baskı kurabileceğini göstermekte ve Yunan-Rum tarafla ilişkilerde yara açılmasına sebep olmaktadır. Oran, *a.g.e.*, C. 1, s. 600-602; Olaylarda zarar görenler için, Başbakanlıktan 50 bin lira kadar bir yardım yapılması sağlanmış, Başbakan Menderes de şahsi yardımda bulunmuştur. Farklı bir noktada, olayların failleriyle ilgili olarak "Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti" nin de dâhil olması sebebiyle kapatılma kararı alınmıştır. Yine belki de olayların çıkışı ve sonrasında engelleme noktasında çekingenlik veya müdahale etmeme tutumunu gerçekleştiren güvenlik güçlerinden sorumlu İçişleri Bakanı Namık Gedik, CB Celal Bayar tarafından suçlanmış, bu arada da istifa etmiştir. Mat, *a.g.t.*, s. 223-35.

²⁴⁵ FO 371/123999, *Turkey: Annual Review for 1955*, "Bowker to Selwyn Lloyd", 16 January 1956.

örgütlenmeler, İnönü Dönemi'ne karşı, politikaların orduda rahatsızlık uyandırması ve sonrasında 1946 seçimlerindeki olumsuz durumla birlikte, harekete geçmek isteyen birtakım subayın öncülüğünde kurulmaya başlamıştır.²⁴⁶ Subayların rahatsız olduğu diğer bir husus ise, Türk Ordusu ile diğerlerinin karşılaştırıldığında ortaya çıkan vaziyet olmuştur. Müdahale konusunda generallere yapılan teklifler İkinci Dünya Savaşı'nın devam etmekte olduğundan kabul edilmemiştir. Darbe dönemlerinde adlarından sıkça söz ettiren Seyfi Kurtbek, Cemal Tural, Cevdet Sunay ve Memduh Tağmaç gibi isimler bu dönemde cunta örgütlenmeleri arasında yer almışlardır.²⁴⁷

1950'den sonra değişen siyasi ortamda ordunun pozisyonunda irili ufaklı gizli örgütlerin kurulduğu görülmekte ve bunları bizzat içinde bulunanlardan Alparslan Türkeş doğrulamıştır.²⁴⁸ 1954 yılına gelindiğinde, bu tarzdan subayların gizli denebilecek askeri yapılar oluşturdukları görülmüştür. Daha da önemlisi 1957 yılında böyle bir grubun iktidara el koymayı düşündüğü ve planladığı da dikkat çekici bir durumdur.²⁴⁹ Bu cunta örgütlenmeleri yönetime müdahale için gün saymaya başlamıştır. Ankara ve İstanbul'daki örgütlerin ortak toplantısında Talat Aydemir, darbenin 29 Ekim günü yapılmasını önermiştir. Buradaki meşruiyet durumu, seçimlerin Cumhuriyet Bayramı'ndan 2 gün önce olması ve seçimler sonucunda DP'nin kaybedeceği, fakat iktidarı bırakmak istemeyeceği şeklindedir. Ancak DP, 1957 seçimlerinden²⁵⁰ galip çıkınca, bu düşünceler meydana gelme imkânı bulamamıştır. Dönemin yarbayı ve ihtilalci örgütlenmelerin başında bulunan Faruk Güventürk, bu çeşit yapıların belki de daha meşru bir vaziyete girmek açısından hiyerarşik anlamda general rütbesinde komutan aramaları sonucunda DP'nin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'i önermiştir. Ancak, öncesinde de İsmet İnönü ile de iletişime geçilse de, Paşa bunu reddetmiştir. Önerinin gerçekleştirilme safhası yine Faruk Güventürk'ün Milli Savunma Bakanlığı'na

²⁴⁶ Budak, *a.g.t.*, s. 15; Türkeş'in ifadelerinin daha da detayına bakıldığında, 1941'li yıllarda bu tarz yapılanmaların oluştuğu, 1942-43 yıllarında ise bir kısım subay toplanarak İnönü iktidarını düşürmek üzere and içtikleri görülmektedir. Ayrıca Türkeş, bu durumun neden ortaya çıktığını açıklarken, İnönü iktidarının tekçi bir sistem içinde olduğunu ve Silahlı Kuvvetlere yönelik İnönü'nün kayıtsız ve sorumsuz bir hal içinde bulunmasından yakınmaktadır. Gül Tüba Taşpınar, *27 Mayıs 1960 Darbesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1996, s. 36-37.

²⁴⁷ Akyaz, *a.g.e.*, s. 59-60.

²⁴⁸ Burak, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", s. 51.

²⁴⁹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 242-43; Bu oluşum, "Atatürkçüler Cemiyeti" olarak adlandırılmıştır. Taşpınar, *a.g.t.*, s. 38; Oluşumun, Uğur Mumcu'nun Osman Köksal'ın notlarından aktardığı bilgilerde 1956'da Köksal'ın kendisinin de dâhil olduğu 4 Kurmay Binbaşı olan Sezai Okan, Talat Aydemir ve Adnan Çelikoğlu tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Uğur Mumcu, *İnkılap Mektupları*, 19. b., Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 2009, s. 8.

²⁵⁰ Bir sonraki paragrafta detaylandırılmıştır.

gitmesi ile gerçekleşmiş, ancak bakan liderliğe olumlu yanıt vermese de, “isterseniz yapın” diye de destekleyici bir ifade de bulunmuştur. Bir başka tarafta ise, Samet Kuşçu adındaki Binbaşı, Başbakan Menderes’e darbe yapılacağını bildirmiştir. DP’nin 1957 seçimlerini oylarının düşmesiyle kazanması ve muhalefetin artması neticesinde endişe içerisinde girmesi baskıcı politikalara geçmesini de beraberinde getirmiştir. Buna karşı olarak ordu içerisinde DP’nin kendilerine ve topluma yönelik uygulamalarını eleştiren Talat Aydemir ve beraberindekiler gizli örgütlenmeye gitmişlerdir. 1958 yılı içerisinde de 9 subay iktidara karşı faaliyette oldukları gerekçesiyle tutuklansa da, askeri mahkeme tarafından beraat kararıyla serbest kalmışlardır.²⁵¹ Beraat kararının çıkmasında delil yetersizliği argümanından hareket edilmiştir. Hükümete cuntayla ilgili bilgi veren Samet Kuşçu, ordunun isyan etmesine sebep olabilecek bir eylemde bulunduğundan 2 yıl zarfında hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁵²

1957 yılının seçim yılı olarak kabul edilmesi, DP’nin kendine yönelik oluşmakta olan muhalefet bloğunu engelleme girişimi sebep olabilir. CHP, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi’nin DP’nin anti-demokratik uygulamalarına karşı “Milli Muhalefet Cephesi” adı verilen bir blok oluşturma girişimi, DP’nin seçimlerin 27 Ekim’de yapılacağını açıklaması sonrası 11 Eylül’de Seçim Yasası’nda değişiklik yaparak seçimlere blok halinde girme imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu şekilde DP, seçimlerde karşısında bütün halinde bir muhalefet grubu görmeyi ortadan kaldırmış, seçim sonuçlarına ilişkin de muhalefetin toplu bir oy almasını engellemiştir. Bu süreçte 1954 seçimleri sonrası ilçe haline getirilen Kırşehir’in tekrar vilayet yapılması gibi ilginç bir durumda yaşanmıştır. Seçimlere gidilirken iktidar-muhalefet bloğunun söylemlerindeki gerginlik, 27 Ekim’de sonuçların açıklanmasıyla iki tarafa mensup insanların şiddet eylemlerini getirmiştir.²⁵³

²⁵¹ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 50-51; Budak, *a.g.t.*, s. 17; Değerlendirmelere bakıldığında bu durumun kesinlikle iktidara yönelik bir komplo olduğu ve Silahlı Kuvvetler ile ilişkilendirilemeyeceği söylenmiştir. Mehmet Ali Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu* 6, Brüksel Yapım, 1991, ss. 15:21-23:01; Ayrıca bu olayın ortaya çıkması ve gelişimi ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Bkz. Mumcu, *a.g.e.*, ss. 28-38.

²⁵² Mumcu, *a.g.e.*, s. 40.

²⁵³ Emel Aslan, *Türkiye’nin İç Siyaseti’nde Demokrat Parti (1950-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ahi Evran Üniversitesi, 2014, s. 82-89; Kırşehir’in yeniden il statüsüne getirilmesiyle ilgili kanun tartışmaları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 20.Cilt, 80.Birleşim, 12 Haziran 1957, ss.147-164; TBMM’de yapılan tartışmalar sırasında CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın CB Celal Bayar’a sert eleştirilerde bulunduğu, ardından DP’lilerle arasında kavgaya varan olaylar yaşandığı ve sonucunda Bölükbaşı’nın meclisten çıkarılma cezası aldığı belirtilmiştir. *Milliyet*, "Kırşehir Tekrar

Diğer yandan seçim sonuçlarına bakıldığında katılım bir öncekine göre azalma göstermiş ve %76,6'ya düşmüştür. 610'a yükselen toplam milletvekili sayısından 424'ünü DP, 178'ini CHP, 4 CMP elde etmiştir. Burada artık iki parti arasındaki makasın daraldığı görülmektedir. CHP oylarını %41'e yükseltirken DP'nin oyları %48 civarına gerilemiştir. Aslında bu seçim sonuçlarını daha öncekilere kıyasla hem katılım açısından hem de oy dağılımı açısından DP'ye yönelik bir uyarı olarak okumak mümkündür.²⁵⁴ Bu arada seçimle birlikte bazı yerlerde DP ve CHP'liler arasında birtakım hadiselerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Buna ilişkin olarak CHP Genel başkanı İnönü, Başbakan Menderes'e bununla ilgili şikâyetle bulunsun da, karşılığında verilen cevap CHP'nin memleket dâhilinde olaylar çıkartmaya çalıştığı olmuştur.²⁵⁵

Seçim süreciyle ilgili İngiliz belgelerindeki yıllık raporlar çok detay içermese de önemli bilgiler vermektedir. Seçimlerden önce iktidar-muhalefet ilişkilerinin sakin bir havada geçtiği, ancak sonrasında 2 gazeteciye "başbakana hakaret" davasından 8 ay hapis cezası verilince tekrar gerginlik başladığına yer verilmiştir. Bunun dışında CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın Kırşehir'in tekrar il statüsüne getirilmesiyle ilgili görüşmelerden sonra dokunulmazlığının kaldırıldığı ve tutuklandığına yönelik bilgiler de verilmiştir. Diğer yandan muhalefetin seçimlere birlikte katılma kararına karşılık DP'nin Seçim Yasası'nda değişiklik yaparak bunu önlemesinin de iktidar-muhalefet ilişkilerini gerdiği dile getirilmiştir. Seçimin bitimiyle birlikte başlayan tartışma ve şiddetin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını gölgelediği belirtilmiştir. DP'nin iktidarının devam ettiği, ancak TBMM'deki sandalye sayısının azaldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca DP'nin TBMM'de muhalefetin etkisini kırmak adına bazı kısıtlayıcı kararlar almaya çalıştığı da vurgulanmıştır. Yapılan önemli bir değerlendirmede Türkiye'nin demokrasi yolunda henüz başlangıç aşamasını geçirdiği, fikirlerden çok lider statüsünün

Vilayet Oldu", 13 Haziran 1957; Ardından Bölükbaşı'nın milletvekili dokunulmazlığı "teşrii masuniyetin kaldırılması" adıyla kararlaştırılmıştır. Kararın alınmasında DP'den 247 kabul oyu, muhalefetten ise 49 ret oyu çıkmıştır. *Milliyet*, 25 Haziran 1957; TBMM Zabıt Ceridesi, 10.Dönem, 20.Cilt, 85.Birleşim, 25 Haziran 1957.

²⁵⁴ "1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri", <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.

²⁵⁵ *Milliyet*, 30 Ekim 1957; Sandıklar dahil olmak üzere seçim sonuçlarıyla ilgili dönemin belgelerine erişmek için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Kutu:52, Gömlek:311, Sıra:1.

demokrasiye hâkim olduğu ve muhalefetin bastırılmasına ilişkin adımlar atıldığı beyan edilmiştir.²⁵⁶

15 Temmuz 1958 günü CB ve Başbakan Bağdat Paktı toplantısı için Irak Kralı ve Başbakanını beklerken şok oldukları bir haber almışlardır. Bu haber Irak'ta meydana gelen bir darbe ve CB ile Başbakanın öldürülmesi haberi olmuştur. Türkiye için önemi ise, Başbakan Menderes'in darbe örgütlenmelerini umursamamasının bu olayla son bulmasıdır.²⁵⁷ İngiliz resmi belgesinde bu konuya ilişkin yapılan değerlendirme, Irak'taki darbenin mantıklı olmasa da isyancıları veya cuntacıları kendileri açısından olumlu etkilediğidir. Ayrıca bununla ilgili olarak, Ankara'da bulunan yabancı elçilerin Türkiye'de bir darbe olabileceğini çıkarım yaparak belirtmeleri önemlidir. Yakın bir gelecekte ordunun darbeye teşvikte bulunma ihtimali ise düşük görülmektedir.²⁵⁸ İngiliz belgelerine göre Türkiye'de darbe ihtimalinin düşük olduğunun söylenmesi kullanılan belgelerde cunta örgütlenmelerine yönelik bilgi verilme de, bundan haberdar olduklarına yönelik bir çıkarımda bulunulabilir. Buna yönelik destek ise İngilizlerin Türkiye'deki olayları genelde detaylı bir biçimde anlatmalarından çıkarılabilir. Nitekim İngilizlerin DP dönemindeki anti-demokratik uygulamalara yönelik değerlendirmelerinde oldukça detaylı bir anlatım ve “otokratik” sistemin oluşmasıyla ilgili çıkarımları, aslında ordunun bir darbe yapma olasılığını düşünmelerini de kanıtlar. Sonraki başlıktaki anti-demokratik uygulamalar ve 27 Mayıs ile ilgili yaptıkları değerlendirmeler ve kullandıkları dil, bunun doğru olup olmadığına yönelik ipucu verebilir.

²⁵⁶ FO 371/136450, *Annual Report for Turkey 1957*, 4 February 1958.

²⁵⁷ Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu* 6, s. 27:17-28:05; Irak'ta meydana gelen bu darbe olayına müdahale seçeneğini masaya getiren DP, Amerika'nın olumsuz tavır takınması üzerine açıktan bir girişimde bulunamamıştır. Ancak, Ürdün üzerinden bir heyet ile Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait'i kaçırmak düşüncesine girilse de, öldürüldükleri bilgisi üzerine bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Saime Yüceer, “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)”, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2012, s. 738.

²⁵⁸ FO 371/144739, *Annual Political Report for 1958 Turkey*, “Burrows to Selwyn Lloyd”, 17 February 1959.

1.1. DÖNEMİNİN SONLARINDA DP’NİN ANTİ DEMOKRATİK TUTUMLARI VE DARBEYE GİDEN SÜREÇ

Antidemokratik tutumlar benimseme, DP iktidarının, güçlenen toplumsal muhalefeti kontrol altında tutmada kullandığı bir yöntem şekli olarak görülebilir. Bu tarz davranış yöntemi DP’nin Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın dokunulmazlığını kaldırma meselesiyle kendini etkin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Dokunulmazlığın kaldırılması ile başlayan bu süreç, tutuklama durumuna dönüşmüştür. İşte bu tarz durumları benimsemediği görülen DP kurucularından Fuat Köprülü, istifasını vermiştir.²⁵⁹ DP, muhalefet mevzilerini çökertmek adına öncelikle “Vatan Cephesi” adıyla bilinen yapıyı oluşturmuştur. Burada daha çok iktidarın bir cephe olarak gösterilmesi ve karşısında bulunan tüm muhalefeti de halk nezdinde olumsuz bir noktaya getirme isteği görülmektedir. Böyle bir yapının tüm ülkeye yayılması ile birlikte, muhalefet cephesi her türlü baskıyı üzerinde hissetmiştir.²⁶⁰

Bu arada, CHP'nin diğer partiler ile birlikte ittifaka girişmesi üzerine Menderes'in yaptığı değerlendirme, bunun bir "Haçlı İttifakı" olduğunu söylemesiyle tam bir karşıt cephe oluştuğunu gözler önüne sermektedir. Bu durumda, Vatan Cephesi örgütünün kurulması DP'nin zayıf gözükmesine yol açacağı şeklinde parti içinden gelen yorumlara kulaklarını kapatan Başbakan ve CB, cephenin genişlemesini ve muhalefetin de baskı altına alınmasını hedeflemişlerdir. Vatan Cephesi'nin propagandası radyolar aracılığıyla yapılarak halkın katılımı sağlanmaya çalışılmış ve bir yayılma sağlanmıştır. Ancak bir gerçek ortadadır ki, katılmasa da cephe içinde ismi bulunan birçok kişi de vardır. Böyle bir vaziyet, DP'nin muhalefet karşısında kitlesel bir baskı kurmayı amaçladığını göstermektedir.²⁶¹ Yine bu arada muhalefetin en öndeki ismi CHP Genel

²⁵⁹ Yüceer, “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)”, s. 735.

²⁶⁰ Budak, *a.g.t.*, s. 18; Ömer Eryılmaz, *Turkey In The Triangle Of The 1950-1960 Era, The 1960 Military Coup And The 1961 Constitution*, Monterey California: NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL, 2014, s. 54.

²⁶¹ Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, s. 134.

Başkanı ve eski CB İnönü Mayıs 1959'da, Uşak²⁶² başta olmak üzere Batı illeri ve İstanbul ziyaretlerinde DP'li "radikaller" tarafından saldırıya uğramıştır.²⁶³

İngiliz belgeleri incelendiğinde, DP'nin kurmuş olduğu "Vatan Cephesi" adlı yapının Anadolu Ajansı ve Devlet Radyosu eliyle her gün yeni katılımcıları bünyesine kattığı şeklinde yayınlar yaptırdığına ilişkin bilgiler sağlanmıştır. Özellikle bu yapıya katılan kişilerin CHP'nin eski üyeleri olduğu şeklinde ayrıntılı bilgiler verilmesi, DP'nin oluşturmaya çalıştığı konsolidasyon propagandasını gösterir niteliktedir. Bu kısımdaki önemli bir değerlendirme ise, DP'nin yaptığı bu propagandanın "abartılı" olduğuna yöneliktir.²⁶⁴ Bu propagandaya karşı CHP'nin aldığı tavrın İnönü tarafından yapılacak bir Ege turuyla giderilmesi ve böylece Menderes'in prestijini düşürme amacının ön planda olduğu bilgisi verilmiştir. Önce İsmet İnönü'nün daha önce Atatürk ile birlikte Yunan Generali Trikopis'i esir aldıkları Uşak'a gittikleri, burada DP'liler tarafından protesto edilirken İsmet Paşa'nın yolunun durdurularak kafasına taş atıldığı ve yere doğru itilerek tartaklandığı şeklinde önemli noktaların altı çizilmiştir. Ardından İnönü'nün Manisa'ya giderek burada yaptığı açıklamalarda, kendilerine yönelik şiddet hareketlerinin Ankara tarafından planlandığı, resmi araçların DP'lilere tahsis edildiği ve güvenlik güçlerinin görevlerini yapmalarına engel olunarak saldırganların serbestçe hareket etmelerinin sağlandığı şeklinde ifadelerle rastlanmıştır. Bununla birlikte İnönü'nün DP'nin zalimce bir kuvvetle "terör yönetimi" kurma yolunda olduğu ve insan haklarının ortadan kaldırılmasına karar verdiğine yönelik değerlendirmesine de vurgu yapılmıştır. İnönü, turunun sonraki durağında İzmir'e gitmiş, ancak güvenlik güçlerinin bütünüyle orada bulunması ve CHP'nin yapacağı herhangi bir toplantıya izin verilmeyeceği açıklanmıştır. Buna karşın İnönü ve beraberindeki heyet bu tavrın yasalara aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İnönü, yaşanan durumun 6-7 Eylül

²⁶² İsmet İnönü'nün Uşak'a yaptığı ziyaret ilgili tüm detaylar için bkz. Mehmet Karayaman, "İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. VIII (2010), ss. 19-49.

²⁶³ Weiker, *a.g.e.*, s. 11; Olaylara ilişkin olarak, İnönü'nün geleceği veya konuşmaya yapacağı yerlere gidilmemesinin istendiği açıktır. İnönü'ye yönelik olarak DP İl Başkanı tarafından "çay bardağı" fırlatmak suretiyle bir saldırı girişimi olmuştur. Diğer taraftan İzmir'de de aynı şekilde bir gerginlik sürerken, İstanbul'da ise İnönü'ye yönelik olarak büyük bir saldırı girişimi ortaya çıkacaktır. Olaylar daha sonrasında meclis gündemine getirilip CHP tarafından araştırılması istense de DP'liler tarafından reddedilmiştir. Yüceer, "Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)", s. 742-43; Yine olayların basına yansımaları takip etmek için bkz. *Milliyet*, 1 Mayıs 1959; *Milliyet*, 2 Mayıs 1959; *Milliyet*, 3 Mayıs 1959; Ayrıca İstanbul'daki olayların belki de büyüklüğü ve yaratacağı kitlesel tepkileri de göz önüne alan DP tarafından basına, olaylarla ilgili yayın yasağı getirilmiştir. *Milliyet*, 5 Mayıs 1959.

²⁶⁴ FO 371/144742, *Internal Political Situation in Turkey 1959*, "From British Embassy Ankara to Foreign Office", 13 February 1959.

1955'teki olaylara benzer olduğunu ve orada da muhalefetin suçlandığını ifade etmiştir. Vurgulanması gereken bir değerlendirme ise, İnönü'nün yaptığı bu turun belgede “Ege Taarruzu” olarak adlandırılması ve hükümetin bunu açık bir meydan okuma olarak algılanmasıdır. İçişleri Bakanı'nın ise bu olayların CHP'nin provokasyonu sonucu doğduğunu ve hükümetin CHP tarafından işgal edilen bir ülkedeki düşman gibi görüldüğünü açıklaması da dikkat çekicidir. Son olarak İstanbul'a gelen İnönü ve CHP yönetimi yine bir toplantı yapılmasına karşı alınan önlemlere tanık olmuş ve İnönü'nün yaptığı birtakım açıklamalar basın tarafından sansüre uğratılmıştır.²⁶⁵

DP'ye yönelik ilk protesto, Batı yanlısı politikaya karşı olan Kore'ye asker gönderme meselesinde meydana gelmiştir. Nitekim bu karar, gönderilecek olan ordu mensupları arasında Amerikan gemileriyle Kore'ye gitme meselesine de etki ederek, silahlı bir protestoya dönüşmüş ve buna yönelik olarak halktan da destek belirgin hale gelmiştir. Fakat sonuç olarak birçok kişinin hayatını kaybettiği bir durum olarak gözler önüne serilmiştir. Bununla birlikte, Amerikan askeri malzemeleri konusunda da ihtilaflı bir durum ortaya çıkmış, bunu yapmayı reddedenlere yönelik tutuklama usulü izlenmiştir. Diğer taraftan muhalefetin kitlesel hale gelmesi, birçok şehirde eylemlerle kendini gösterirken, kontrol altına alma mekanizmasının işler hale gelmesi emniyet güçlerinin yanında ordu mensupları ve uçak-tank gibi mühimmatın kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu arada pek çok işçi grubunun da eyleme geçtiği de bir gerçektir. Bunlarla birlikte, 59-60 yılları arasında hükümet ve ABD aleyhine yapılan gösteriler, emniyet güçleri ile bastırılmıştır. Son düzlükte, öğrenci eylemleri ile “yaşasın özgürlük”, “demokrasiyi çiğnetmeyeceğiz” ve “Menderes istifa” sloganları muhalif havanın daha da yayılmasına yol açmıştır. DP döneminin getirmiş olduğu bir diğer husus, ekonominin askeri alanda güçlendirme politikaları altında ezilmesidir. Buna ilişkin olarak, ekonomik yeterliliğin her alanında görülmeye başlanan sorunlar 1959 yılına gelindiğinde, kat kat büyümüştür. Nitekim böyle bir bozulma halkın alım gücüne de yansiyarak piyasalarda gerilimlere sebep olmuştur. Birçok sanayi kuruluşu ve küçük işletmelerde rekabet edecek ekonomik güç bulunmaması ve şartların ağırlaşmasında dolayı kapanma yolu kullanılmıştır. Doğal olarak bu durum, işsizliğin artmasına yol açmış ve toplumdaki huzursuzluk bir kat daha genişlemiştir. Türkiye, dışarıda da

²⁶⁵ FO 371/144742, *Internal Political Situation in Turkey 1959*, “From British Embassy Ankara to Foreign Office”, 6 May 1959.

borçların birikmesi durumunu iyice hissetmeye, bu borcun faizinin ödenmesinde çektiği sıkıntılarla, başlamıştır.²⁶⁶

İşte bu dönem içerisinde, Amerikan bir Yarbey olan Morrison'un alkollü bir şekilde araba kullanarak, bir sivilin hayatını kaybetmesine sebep olunca ve buna yönelik Amerikan Mahkemesi'nde yargılama yapıp, sadece 1200 dolar para cezasına çarptırılınca ABD'nin Türkiye'deki varlığına yönelik de protestolar yapılmıştır.²⁶⁷ Anlaşılabak olan şudur ki, Atatürk'ün bağımsızlık vaziyetinin ekonomide gerçekleşmeden olamayacağını hedef olarak göstermesinden sapmanın yaşanması ile meydana gelen borçlanma ve halk nezdinde yaşanan sıkıntıların yükselmesidir. Birbirine girift şekilde oluşan bu durumlar, aslında plansız adımlar atmak ve siyasi kaygıların ekonomideki duruma etki etmesinden kaynaklanmıştır.

Muhafif fikir sahiplerinin şikâyet ettiğı en önemli konular arasında; ilerici kurumların yasaklanması, aydınların tutuklanması, gazetelerin yayın haklarının ellerinden alınması²⁶⁸ ve meclisteki muhalefete karşı da bir susturma davranışının gösterilmesi yer almaktadır. Önceki iktidar CHP'nin muhalefetteki konumu güçlenmeye başladığı zaman, iktidar partisi DP diğer muhafif yapıları tahrik ve teşvik etmekle suçlamalarda bulunmuş, fakat sadece bununla da kalmayarak bir "Tahkikat Komisyonu"²⁶⁹ adıyla bir yapı oluşturarak, iddia ettiklerini ispatlamaya yönelmiştir. Muhalefetin doğal olarak buna karşı tavrı, iktidar gücünü kullanan DP'yi, anayasayı tanımamak ve demokrasi ilkelerini ortadan kaldırmakla suçlamak olmuştur.²⁷⁰

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile ilgili Bursa DP milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit'in vermiş olduğu "*CHP'nin yıkıcı,*

²⁶⁶ Alkan, *a.g.e.*, s. 188-92.

²⁶⁷ Oran, *a.g.e.*, C. 1, s. 559.

²⁶⁸ 1954 seçimleriyle birlikte DP'nin artan baskıcı eylemlerinin basın ve karikatür dünyasına da etki ettiği görülmektedir. Bu daha çok DP'nin eline geçirdiğı iktidar gücü ve muhalefete karşı tahammülsüzlüğünü gösterir niteliktedir. Belirtildiğine göre 56 yılında çıkarılan bir kanun içeriğı konu dışında bırakıldığında tam anlamıyla basına yönelik bir sansür veya sindirme hareketidir. 1957 seçimleriyle birlikte 3.kez iktidara gelen, ancak oylarının düşmesiyle bir bunalım içine girdiğı de görülen DP baskı hareketlerini arttırmaya başlamış, adının tam tersi yönde demokrasi dışı uygulamaları benimsemiştir. Dönemle ilgili basın ve ona bağı karikatürler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Elif Aşçı, "Darbe Sonrası Karikatürlerde Menderes ve Demokrat Parti İmajı", Türk Basın Tarihi Sempozyumu, Elazığ: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, ss. 1335-61.

²⁶⁹ Yüceer, "Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)", ss. 727-62; Selin Esen, "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu", *Mülkiye Dergisi*, C. 34, S. 267 (2014), ss. 167-92; Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", ss. 125-45.

²⁷⁰ Alkan, *a.g.e.*, s. 190-91.

gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tesbit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesi ile adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere Meclis tahkikatı açılması” adlı tahrir görüşmeleri açıklayıcıdır. CHP’ye yönelik önemli bir suçlama, milletin DP’nin iktidar olarak devam etmesi konusunda kararlı olduğu, fakat tek parti dönemi zihniyetinin iktidarı gayrimeşru ve kanunsuz yollar üzerinden devirmek istediği şeklindedir. Bu açıklamaları yapanlara göre CHP’nin, hükümeti düşürmek maksadıyla bir kısım basını da yanına alarak, kitlesel bir yıkıcı faaliyet planladığı da söylenmektedir. Bir başka suçlama, daha önemli ve belki iktidar için endişe verici nokta olan ordu ile ilgili olmaktadır. CHP’nin orduyu kendi siyasetine alet etmesi şeklinde olan bu suçlama, iktidarın ordu ile ilgili olan konulardaki çekincesini gösterebilir.²⁷¹

En önemli açıklamalardan biri de bu komisyonun amacının muhatabı olan CHP’nin Genel Başkanı İnönü’den meclisteki konuşması sırasında gelmiştir. İşte bu konuşmadaki önemli bir nokta şöyledir: *“Meclis Tahkikatı Encümeni adı altında bir baskı idaresi kurmak istiyorlar. Bu baskı idaresi Anayasaya, İnsan Haklarına karşı teşebbüs edilen gayrimeşru bir darbedir.”*²⁷² Bir başka açıklamasında ise, iktidarın ülkede kurmuş olduğu baskı sisteminden söz ettikten sonra da şu şekilde konuşmuştur: *“... Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam...”*²⁷³ Paşa’nın söylediği bu cümlelere bakıldığında, seçimle bir iktidar pozisyonunda bulunsanız da, aldığınız destek ne kadar yüksek veya sizi etkileyici olsa da, bu durum kesinlikle sizin hak ve hukuk çerçevesinden sapıp, etrafınızdakileri yok saymayı gerektirmez şeklinde bir değerlendirme çıkarılabilir. Yine bununla birlikte, Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır hâkim konumunu sürdüren Türk devlet geleneği içerisinde yeni bir yönetim sistemiyle vücuda gelen Türkiye Cumhuriyeti hedeflemiş olduğu çok partili çok sesli demokratik hayata geçmiştir. Bundan geriye dönüş olmaması gayreti ve yapılan baskılara karşı çıkma aslında bu

²⁷¹ Bu ve daha ayrıntılı bilgiler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 18.Cilt, 58. Birleşim, 18 Nisan 1960, ss. 189-213.

²⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 18.Cilt, 58.Birleşim, 18 Nisan 1960, s. 196.

²⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, 11.Dönem, 18.Cilt, 58.Birleşim, 18 Nisan 1960, s. 207.

durumdan kaynaklanmaktadır. Ciddi manada, çok partili demokratik hayatın tesis edilmesi sürecinde yaşanan olumsuzluklar, huzursuzluklar ve karışıklıklar böyle bir işin yapılmasının önemini daha anlamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

İsmet İnönü'nün Kayseri'ye gidişi bir dizi asker tarafından engellenmiş, Vali kendisine Ankara'ya geri dönmesi gerektiğini söylemişse de İnönü, bu dönüş ile ilgili kâğıdı yırtmış ve askerler ve memurları selamlayarak Kayseri'ye gitmiştir. Diğer taraftan İstanbul ve Ankara Üniversiteleri'nde İnönü'nün meclisten 12 oturum katılmama cezası alması sonrası büyük olaylar meydana gelmiştir. Olayların vahim bir hale doğru girmesi üzerine İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilanı çaresine başvurulmuştur. Ankara'daki gösterilerde öğrencileri gören Başbakan Menderes'in onlara “öldürün beni” ekinde seslendiği, öğrencilerden gelen cevabın ise sadece istifa etmesi yönünde olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte askeri okul öğrencilerinin Çankaya Köşk'üne doğru yürüyüşe geçmesi de ordudan uyarıların gelmeye başladığının bir işareti olmuştur. Sonrasında Menderes, olayların artık içinden çıkılmaz bir hal almaya başladığını anlayınca Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığını açıklamış, ancak artık yapacak başka bir şeyi kalmamıştır.²⁷⁴

İngiliz elçiliğinin verdiği raporda, İnönü'nün Kayseri'ye gelişinde CHP Kayseri teşkilatının yapacağı bir kongrenin etken olduğu belirtilmiştir. Kayseri Valisi tarafından İnönü'ye gelen telgrafta ise birtakım partiler arası gerginliklerin olduğu ve bunun ertelenmesi gerektiği yönünde bir uyarı yapıldığına yer verilmiştir. Kayseri'ye gelen İnönü'nün treninin askerler tarafından kordon altına alındığı ve Kayseri'ye girişine izin verilmeyeceği şeklindeki bilgi de verilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi İnönü, Vali'den gelen bu şekilde emirlerin bulunduğu telgrafı yırtmış ve sıkıyönetim gibi bir durum söz konusu olmadıkça böyle bir uyarıya uymayacağını söylemiştir. Ayrıca rapor İnönü'nün bu durumu, “anayasaya aykırı ve illegal” olarak tanımlandığı da vurgulanmıştır. İnönü'nün Kayseri'ye gelişini karşılamak isteyen insanlara yönelik bir engelleme girişiminin, yerel yetkililerin vazgeçmesiyle ortadan kalktığı da önemlidir. Ankara'ya

²⁷⁴ Weiker, *a.g.e.*, s. 14-20; Ankara'daki gösteriler “555 K” adı verilen 5. ayın 5. günü saat 5'te parolasıyla başlatılmıştır. Başbakan Menderes “ne istiyorsunuz” derken göstericiler “hürriyet istiyoruz” şeklinde cevaplar da vermişlerdir. Sefa Salih Aydemir, “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Süreçte Üniversite'nin Etkisi”, *International Journal of Eurasian Education and Culture*, C. 1, S. 1 (2016), s. 18; Mehmet Ali Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu* 7, Belgesel Brüksel Yapım, 1991, blm. 36:28-39:00; Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamlamasıyla ilgili Weiker'ın verdiği bilgi dışında basındaki yer için bkz. *Milliyet*, 26 Mayıs 1960.

dönüşte tekrar İnönü'nün durdurulması gibi bir olayın yaşanması ve askerlerin ona yönelik bir gözaltı tarzında uygulamaya girişmemesinin CHP tarafından, İnönü'nün büyüklüğünün bir kanıtı ve askerlerin de böyle siyasi olaylara alet olmamasının da saygıya değer olduğu şeklinde değerlendirildiği de dile getirilmiştir.²⁷⁵

Üniversite öğrenci olaylarının, Tahkikat Komisyonu kurulmasına yönelik karşı duruştan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Öğrencilerin buna karşılık “özgürlük istiyoruz” şeklinde sloganları da önemli görülmüştür. Çıkan olaylarda birçok polisin yaralandığı ve öğrencilerden hem ölü hem de yaralıları olduğu da vurgulanmıştır. Olayların büyümesi üzerine sıkıyönetimin ilan edildiği, İstanbul ve Ankara arasındaki telefon bağlantısının çok zayıf olduğu bildirilmiştir.²⁷⁶ Mayıs ayının ilk günü gelen bir raporda, sokağa çıkma yasağı uygulandığı ve olayların devam etmesi halinde ateş açılacağı şeklinde uyarı yapılmıştır. Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesinin “diktatörlük” kavramına atıf yaparak yayınladığı karikatürden dolayı 10 gün yayın yapmaması gerektiği bildirilmiştir.²⁷⁷ Bir başka raporda Ankara’da yaşanan bir gösteride bir dizi tutuklama yapıldığı, ancak herhangi bir ateş açılmadığı yönünde bilgiler yer almıştır. Diğer yandan hükümet kaynaklarının bu tarz gösterileri hükümet lehine olarak göstermeye çalıştığı vurgulanmıştır. Ayrıca Başbakan Adnan Menderes’in göstericiler arasında kaldığı ve hatta bazılarına göre fiziksel şiddete maruz kaldığına dair önemli bir bilgi de ifade edilmiştir. Bir başka önemli nokta olarak raporda, askerlerin göstericilere karşı sempatik duygular içerisinde olduğu yönünde belirtilerin görüldüğüne dikkat çekilmiştir.²⁷⁸

Başbakan Menderes’in sonrasında İzmir’e gittiği ve coşkulu bir kalabalık tarafından karşılandığı, ancak muhalefet gruplarının da bulunduğu bölgede bazı olaylar çıktığı görülmüştür. Raporda, Menderes’in İzmir’deki konuşmasının genel olarak demokratik ilkelere bağlı kalacakları yönünde olduğuna dair değerlendirme

²⁷⁵ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “From British Embassy to Foreign Office”, 8 April 1960.

²⁷⁶ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “Addressed to Ankara Telegram No. 201 of April 28”, 28 April 1960.

²⁷⁷ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “From Istanbul to Foreign Office”, 1 May 1960.

²⁷⁸ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “From Ankara to Foreign Office”, 6 May 1960.

yapılmıştır.²⁷⁹ Başka bir raporda Menderes'in üniversitelere ve yöneticilerine doğrudan eleştiri getirdiği, ancak bunun öğrencilerin siyasete müdahale etme alışkanlığı kazanmaması gerektiğinden dolayı olduğunun altı çizilmiştir.²⁸⁰ Askeri darbeye kısa bir süre kaldığında Eskişehir'e gelen Menderes, hükümetinin sokak gösterileriyle yıkılmayacağını söylemiştir. Yine aynı şekilde Menderes tarafından, Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığı ve görevini 1 ay içerisinde yapmanın komisyon hakkında takınılan düşmanca tavrın yanlışlığını gösterdiği gibi bir değerlendirme de yapılmıştır.²⁸¹

Bu başlık altında 27 Mayıs Darbesi'ne giderken Türkiye'deki siyasi ve askeri gelişmeler dikkate alınmıştır. Öncelikle çok partili hayata geçiş, DP'nin kurulması ve iktidarı dönemindeki gelişmeler anlatılmaya çalışılmıştır. Doğal olarak DP iktidarı dönemindeki uygulamaların 27 Mayıs Darbesi'ne gidişte etken olduğu görülmüştür. Nitekim DP'nin iktidara gelişiyle birlikte, sürekli olarak anti-demokratik uygulamalarından dem vurduğu tek parti CHP iktidarı döneminin bir benzerini yaşattığı bir gerçektir. Bu bağlamda ordu içerisinde yapılan tasfiyeler ve orduya bakış, ana muhalefet konumundaki CHP ve diğer partilere yönelik özellikle 1954 ve 1957 seçimleriyle birlikte takındığı anti-demokratik tavırlar iktidar-muhalefet ilişkilerinin bir hayli gerginleşmesine yol açmıştır. Bu süreç içerisinde ordu içerisindeki subayların da başlangıçtan farklı olarak yine özellikle 1954 seçimi sonrası birtakım cunta faaliyetlerine girişmiş oldukları bir gerçektir. DP'nin sert yönetimine karşı kendi düşüncelerine göre çareler aramışlardır. Çalışmada kullanılan İngiliz belgeleri, bakış açısından yola çıkıldığından genellikle objektif değerlendirmeler yansıtmıştır. DP'nin ilk yıllarındaki seçim zaferlerinde ekonominin gidişatının olumlu seyretmesini belirtmekle birlikte, sonrasında muhalefet unsurlarına karşı giriştikleri anti-demokratik uygulamaları da "otokrat" bir eğilim olarak niteledikleri görülmüştür. DP iktidarının son yıllarına gelindiğinde -1957 seçimlerinde CHP'nin oldukça yüksek oy alması ve milletvekili sayısına sahip olması- Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu ve CHP Genel Başkanı İnönü'nün illere yaptığı ziyaretlerde şiddete varan tutumlar da bunu

²⁷⁹ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office", 16 May 1960.

²⁸⁰ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office", 22 May 1960.

²⁸¹ FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office", 26 May 1960.

doğrulamaktadır. Ayrıca basın-yayın faaliyetlerine karşılık sansür veya gazete yayınlarını durdurma eylemleri de gözden kaçırılmamalıdır. Sonuç olarak bu kısımda 27 Mayıs Darbesi'ne giden yoldaki sebepleri açıklama amacı güdülmüştür.

2. CUMHURİYET TARİHİ'NİN İLK ASKERİ DARBESİ: 27 MAYIS 1960

Önceki kısımda dikkat çekilen hususlar, 27 Mayıs gününe gelindiğinde artık Silahlı Kuvvetler Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesini gerçekleştirmek için adımını atmasına yol açmıştır. Cunta örgütlenmesinin Eski Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i²⁸² başlarına geçirip, sonrasında Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir uyarı mektubu²⁸³ göndererek hükümetin istifasını istemesi de darbenin gerçekleşeceğinin ipuçlarını vermiştir. Baba bir figür olarak görülen Cemal Gürsel, darbenin başladığı gün İzmir'den Ankara'ya getirilmiştir.²⁸⁴ Bununla birlikte Uğur Mumcu'nun Emekli Alb. Mustafa Perçin'den aktardığı bilgilerde Harbiye'deki askerlerin kontrol altına alacakları yerler ayrı ayrı hepsine bildirilmiştir. Örnek olarak 1 numarayla belirtilen hedef, Çankaya Köşkü yani CB Celal Bayar olmuş ve oraya 1 tank bölüğünün gitmesi kararlaştırılmıştır.²⁸⁵ Yine Uğur Mumcu'nun Celal Bayar'ı kontrol altına alan heyetin verdiği bilgilerden aktardığına göre darbe, 1950'den bu yana milletin sağduyusundan faydalanan ve temel hak ve özgürlükleri şiddet yoluyla bastırmayı

²⁸² Mumcu'nun Köksal'dan aktardıklarında, Org. Cemal Gürsel'in Osman Köksal'ın cunta örgütlenmesi ve hedeflerine ilişkin bakış açısını öğrenmek istediği ve sonrasında onların yanında olduğu görülmektedir. Bununla ilgili detaylar için bkz. Mumcu, *İnkılap Mektupları*, ss. 45-50.

²⁸³ 3 Mayıs 1960 tarihinde Cemal Gürsel'in Ethem Menderes'e yazmış olduğu mektup, öncelikli olarak kendisinin ülkedeki durumdan dolayı bir vazife bildiğini göstermektedir. Kayseri'deki olaylarla başlayan sürecin karışık bir hal almaya başlaması ve ordunun öğrencilere karşı kullanılması, ordu içerisinde geniş bir huzursuzluk yaratmıştır. Diğer taraftan Gürsel, asker veya diğer güvenlik unsurlarının kullanılarak huzursuzlukların bastırılmaya çalışılmasının hiç de çözüm verici bir durum olmadığından bahsetmektedir. İçine düşülen bu durumdan kurtulmak için sıraladığı önerilere bakıldığında; CB'nin istifa etmesi ve yerine halk nezdinde sevgi kazanmış olan Adnan Menderes'in geçerek bir yenilenme uygulanmalı, kabine güvenilir kişilerden oluşmalı, İstanbul ve Ankara'nın Vali ve Emniyet Müdürleri ve Ankara Örfi İdare Komutanı değiştirilmeli, Tahkikat Komisyonu kurulmasını sağlayan kanun kaldırılmalı, gazeteciler ve öğrencilerden tutuklananlar serbest kalmalı, dini kullanmaktan vazgeçilmeli vb. dikkat çekici uyarıların yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet Arşivi; Anayasa Mahkemesi Başkanlığı., Yassı Ada Mahkemesi Kararları, Kutu:90, Gömlek:276, Sıra:3.

²⁸⁴ Cihat Göktepe, "1960 'Revolution' In Turkey And The British Policy Towards Turkey", *The Turkish Yearbook*, C. XXX (2001), s. 146-47.

²⁸⁵ Mumcu, *a.g.e.*, s. 171 172.

kendine amaç edinen iktidara karşı gerçekleştirilmiştir. Ancak bu hareket gerçekleştirilirken “kan dökme” olayının olmaması gerektiği düşünülmüştür.²⁸⁶

27 Mayıs 1960 Darbesi sadece 4 saat içerisinde nihayete erdirilmiştir. Stratejik görülen yerler güvenlik altına alınırken, CB²⁸⁷, Başbakan ve hükümet üyeleri gözaltına alınmışlardır. Sabaha karşı saat 4’te uygulanmakta olan sokağa çıkma yasağı kaldırılmıştır. Burada Weiker’ın yaptığı yorumda, belki de Milli Mücadele’nin kazanılmasından beri görülmemiş bir kutlama yapıldığı belirtilmektedir.²⁸⁸ Diğer taraftan halkın tam anlamıyla durumdan haberdar olması, bu hareketin neden yapıldığı ve ne tür kapsamı olduğu hakkında bilgi vermek için Alb. Alparslan Türkeş’e radyodan bildiri okutturulmuştur. Bildiri, ordunun ülkedeki bozulan düzenin ortadan kaldırılması ve kardeşkanı akmasına engel olmayı, partiler arasındaki kavgayı bitirmeyi, yapılacak olan seçimde kazananın yönetimi devralabileceği ve tüm vatandaşların eşit şartlarda muameleye tâbi tutulacaklarını içermektedir.²⁸⁹

Darbeyi gerçekleştiren ve ön planda olan 38 kişilik bir asker grubu “Milli Birlik Komitesi” adıyla örgütlenerek, ülkeyi bu komite aracılığıyla yönetmeye başlamıştır.²⁹⁰ Bununla birlikte baştaki isim Cemal Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve MBK’nın başkanı olmuştur. Komitenin ilk icraatı, yeni bir anayasa ve seçim yasası oluşturmak için İstanbul Hukuk Fakültesi’nden bir grup profesör getirmesi olmuştur. Bununla birlikte, darbenin gerçekleşmesi sonrası düşen hükümet yerine, hiçbir partiyle alakası olmayan 15 sivil toplamda 17 kişiden oluşan bir “teknokrat” hükümet oluşturulması kararlaştırılmıştır.²⁹¹ Anayasa ile ilgili olarak 12 Haziran’da 1924 Anayasa’sını kadük hale getiren bir kanun, yeni anayasanın ortaya çıkışına kadar “geçici” olarak görev yapmıştır. Önemli bir nokta da, darbenin neden gerçekleştiğine ve geçiş sürecinde yönetim erkini yürütecek olan yapıya ilişkin ipucu veren “*Türk Ordusu’nun (...) hukuk devletini yeniden kurmak için Türk Milleti adına harekete*

²⁸⁶ Mumcu, *a.g.e.*, s. 207.

²⁸⁷ CB Celal Bayar Çankaya Köşkü’nden darbeci subaylar eşliğinde alınırken şahsi silahını önce onlara sonra kendisine doğrultmuş, ancak bunda başarılı olamamıştır. Diğer taraftan Celal Bayar’ın Harp Okulu’na götürüldüğünde kendisine karşı, “gençlik katili, ordu düşmanı, millet haini, cezanı kanun ve Allah verecektir” şeklinde sözler söylendiği görülmüştür. Bkz. Mumcu, *İnkılap Mektupları*, s. 208-14.

²⁸⁸ Weiker, *a.g.e.*, s. 20.

²⁸⁹ Budak, *a.g.t.*, s. 20; Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961*, s. 20-21.

²⁹⁰ Göktepe, “1960 ‘Revolution’ In Turkey And The British Policy Towards Turkey”, s. 163.

²⁹¹ Weiker, *a.g.e.*, s. 21; Ayrıca 3 ay içerisinde genel seçimlerin yapılmasının planlandığı da belirtilmiştir. *Yeni İstanbul*, 29 Mayıs 1960; *Milliyet*, 29 Mayıs 1960.

geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı geçici olarak Milli Birlik Komitesi'ne emanet etmiş”²⁹² şeklindeki giriştir.

27 Mayıs Darbesi'ne ilişkin İngiliz belgelerinin verdiği bilgilere bakıldığında İngiliz Büyükelçiliği'nden gelen 27 Mayıs tarihli bir rapor, hükümete karşı askeri bir darbenin gerçekleştiğini içermiştir. Bununla birlikte askeri tankların CB Bayar'ın bulunduğu Çankaya Köşkü'nü sardığı ve hiçbir direnişle karşılaşmadan içeri girdikleri ifade edilmiştir. Meclis Başkanı'nın da askerler tarafından evinden alındığına yer verilmiştir. Bununla birlikte askeri birliklerin sokaklarda kontrolü ele aldığı, ancak İngiliz Büyükelçiliği açısından bir sıkıntı olmadığı belirtilmiştir.²⁹³ Darbe sonrasında her türlü bildirinin Milli Birlik Komitesi tarafından yayınlanacağı duyurulmuştur. Diğer yandan diplomatlar dâhil olmak üzere sokağa çıkmanın yasak olduğu, tüm siyasi faaliyetlerin yasaklandığı, kablosuz iletişim sağlayan istasyon ve vericilerin kapatılacağı, bankaların kapalı tutulacağı ve buradaki hesapların dondurulduğu gibi birçok önemli husus İngiliz elçilik raporunda yerini almıştır.²⁹⁴

Milli Birlik Komitesi sözcüsünün yabancı basın mensuplarıyla yaptığı toplantıda, CB ve tüm kabine üyelerinin gözaltında olduğunu, ancak milletvekillerinden tutuklama olmadığını beyan ettiği dile getirilmiştir. Ayrıca Menderes Hükümeti'nin yetkilerini kötüye kullanarak anayasayı ihlal ettiği ve ülke yönetimini “diktatörlük” haline getirdiğine ilişkin açıklaması da vurgulanmıştır. Yapılan bu darbeye karşılık az bir direniş olsa da kan dökülmediğinin de altı çizilmiştir.²⁹⁵ İngiliz elçiliğinden gelen diğer önemli bilgiler, kapatılan tüm gazetelerin kısa zamanda tekrar yayına başlayabileceği, basın suçlarından dolayı hapsedilen gazetecilerin ve son olaylarda gözaltına alınan asker ve öğrencilerin tekrar serbest kalacaklarını içermiştir. Ayrıca üniversitelerin tekrar açılabilmesi ve her zamanki gibi eğitimini 9 Haziran'dan itibaren devam ettirebileceği ifade edilmiştir. Bunların yanında TBMM'nin feshedildiği, sıkıyönetimin Ankara ve İstanbul'da devam ettiği, önceki askeri yetkililerin verdiği kararların geçersiz olduğu ve bankaların tekrar işlemlerine 30 Mayıs'tan itibaren devam

²⁹² Tanör, *a.g.e.*, s. 367.

²⁹³ FO 371/153033, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “From Ankara to Foreign Office”, 27 May 1960.

²⁹⁴ FO 371/153033, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation ”, 27 May 1960.

²⁹⁵ FO 371/153033, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, “From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation No.789 ”, 27 May 1960.

edebileceği de bildirilmiştir.²⁹⁶ Başlık altında verilen ilk bilgilerde olduğu gibi İngiliz elçilik belgesinde Org. Cemal Gürsel'in içeride ve dışarıda ün sahibi parti üyesi olmayan kişilerden hükümet kurduğu belirtilmiştir. Gürsel'in ise, Devlet Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı olarak görev yapacağına dikkat çekilmiştir.²⁹⁷

Darbeye ilişkin İngiliz belgelerindeki diğer bir değerlendirme, Menderes'in muhalefete karşı kin güderek "anti demokratik ve anti anayasal" önlemler alma çabasının bu darbenin sebeplerinden olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında ana muhalefet CHP'nin kendini kitle-iletişim araçları yoluyla halka anlatmasının önüne geçilmesi ve basına yönelik baskı uygulamaları da önemli bir sebep teşkil etmiştir. Hükümetin muhalefeti bastırmak adına Silahlı Kuvvetleri kullanma gayreti içerisine girmesi subayların iktidara karşı tavır takınmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte Silahlı Kuvvetlerin siyasetin dışında, ancak halkla beraber olması gerektiği yönünde fikirler ortaya çıkmıştır.²⁹⁸

Bir başka İngiliz belgesinde ise, darbenin gerçekleştiği günden birkaç ay önce DP iktidarını devirme tartışmalarının ordu içerisinde yapıldığına yer ayrılmıştır. Darbe planlarının başındaysa daha çok albay ve binbaşılardan bulunduğu dikkat çekilmiştir. Daha önceki kısımda anlatılan Kayseri'de İnönü'ye karşı yaşanan olayın ordu tarafından siyasete çekilme isteği olarak algılandığı ve Kara Kuvvetleri Komutanı pozisyonundaki Org. Cemal Gürsel'in buna açık tavır aldığı ifade edilmiştir. Gürsel Paşa'nın emekli olurken askerlere "*hükümetin sizi siyasi araç yapmasına izin vermeyin*" şeklinde bir mesajı olduğu, bunun hükümet tarafından yasaklansa da askerler arasında elden ele dolaştığının altı çizilmiştir.²⁹⁹

Bu arada akışın dışına çıkılıyor gibi görünse de önemli hususları içeren bir belgeyi burada gündeme getirmek doğru olacaktır. Bu belgede DP iktidarına yönelik birtakım şiddet iddialarının dile getirildiğine yer verilmiştir. İngiliz basınının Ankara

²⁹⁶ FO 371/153033, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation No.794 ", 28 May 1960.

²⁹⁷ FO 371/153033, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation No.810 ", 29 May 1960.

²⁹⁸ FO 371/153034, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation No.22 ", 5 June 1960

²⁹⁹ FO 371/153034, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation No.23 ", 5 June 1960

muhabirlerinden gelen haberlere göre DP döneminde birçok öldürülmüş öğrenci cesedinin toplu mezarlarda ve soğuk hava depolarında bulunduğu iddia edilmiştir. Org. Gürsel, CHP Genel Sekreteri'ni ziyaret ettiği sırada bu iddiaların doğruluk oranının az olduğunu söylemiştir. Ancak bu olayın doğruluğu ispatlandığında sorumlularının cezalandırılacağını eklemiştir. İngiliz Büyükelçisi, kendisiyle birlikte ABD Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e bu tür iddiaların dışarıda yapacağı etkiden endişe duyduklarını açıklamıştır. Org. Gürsel'in, DP'nin Harp Okulu'nun 1500 askeri öğrencisini öldürmeyi planlandığı şeklinde bir değerlendirme yaptığına dikkat çekilmiştir. Belgedeki değerlendirmeye göre, mevcut hükümetin sivil üyelerinin baskısı sonucunda cadı avına dönüşecek uygulamalardan kaçınıldığı vurgulanmıştır.³⁰⁰

27 Mayıs Askeri Darbesi'nin gerçekleşmesinin sebeplerinden birisinde, bürokrat ve askeri sınıfın eski durumlarının DP döneminde ortadan kalkmış olması vardır. Henüz DP seçim kazandığı günlerde İnönü, bu sınıfların yeni pozisyonlarının nasıl bir şekle bürüneceğinin çekinceli bir şekilde beklendiğinin altını çizmiştir. Beklendiği gibi dönem, bu grubun hor görülerek, konumlarını yitirmeleri şeklinde geçmiştir. Aslında bu durumun baş sorumlusu Celal Bayar'a göre CHP'nin yarattığı sistem olmuştur. Sebep olarak ise, CHP'nin iktidar düzenini iki sınıfın etkinliğinde oturtmak istemesini göstermektedir. Nitekim DP'nin de reddettiği bir sistem olarak gösterdiği bu durumun, Atatürk'ün Anayasası'nda da reddedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, 27 Mayıs 1960'taki darbenin, Osmanlı döneminde yaşanan örneklerine bakıldığında, bir "medrese-asker" işbirliğinden kaynaklandığını da açıklamaktadır.³⁰¹ Diğer taraftan, darbe gerçekleştirildiği zaman, Harp Okulu'nda görevli olan bir Binbaşının verdiği bilgilere bakıldığında, DP'nin 10 yıl içerisinde orduya karşı ve halkın değerler sistemini yok etmeye yönelik politikaları darbenin sebeplerini oluşturduğunu ve milli egemenliğin bu sayede sağlanmasının düşünüldüğünü söylemiştir.³⁰² Başka bir nokta ise, DP'nin anti demokratik uygulamaları, dini kullanması, kardeş kavgası yaratması, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlere karşı hareketlenmeler ve parti ilkelerine uygun davranmaması neticesinde 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi

³⁰⁰ FO 371/153034, *Internal Political Situation in Turkey 1960*, "From Ankara to Foreign Office Turkish Internal Situation No.887 ", 7 June 1960

³⁰¹ Cem, *a.g.e.*, s. 395-97.

³⁰² Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 322-23.

gereği olarak görülmüştür.³⁰³ Bir diğer sebebin ise, Atatürk ilkelerini ortadan kaldırmak ve tek parti idaresinin hüküm sürdüğü bir sistem yaratmak endişesini içerdiği fark edilmiştir.³⁰⁴

DP'nin iktidar olma ve iktidarını neye mâl olursa olsun sürdürme arzusu, ayrıca gelen uyarıları dikkate almaması önemli bir etken olarak görülebilir. Dahası, DP'nin kurmuş olduğu *patronaj ağı*, bu arzunun daha da üst bir seviyeye ulaşmasını getirmiştir. Açıktır ki 1957 seçimlerinde oyları düşse bile tek başına iktidar olmasına rağmen, daha fazla güç ve muhalefeti hareketsiz halde tutmaya çalışmıştır. Tabii bu da Sarıbay'ın *parti patronajı* olarak tanımladığı kaynakların kendisine destek olan gruplara aktarılacak iktidarı elde tutabilmesi ve bunun farklı noktalara kaymasını engelleme durumuyla ilişkilidir.³⁰⁵

27 Mayıs üzerindeki bakış açılarının farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Konuyla ilgili, darbeyi yapanlar ve destekleyenlerin “Atatürk Yolu” hedefini öne çıkardıkları görülmektedir. Ancak yapılan bir değerlendirmede, yönetime geçildiği anda NATO ve CENTO ilkelerine bağlılık açıklamasının yapılmasını, Atatürk hedeflerine bir çelişki olduğuna yer verilmiştir.³⁰⁶ Atatürk'ün sömürü düzenine ve emperyalizme karşı çıkarak milli bir devlet kurması, milli bir ekonomi yaratmak istemesi işte burada değerlendirilmesi gereken durumdur. Çünkü NATO ve CENTO ne kadar uluslararası bir örgüt olsa da, uygulamaya bakıldığında Türkiye'nin bağımlılığını artırmıştır.

Bir diğer bakış açısı, ordunun ortaya çıkan sorunlardan etkilenen grupları yanına alması ve geleneksel yapısını koruma içgüdüğü, tek parti dönemindeki gibi devlet sistemi içerisindeki konumunu güçlendirmek istemesi, bir başka taraftan ordunun tüm topluma değil kendisinin yanında olabilecek kısıtlı bir gruba hak getirmesi şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.³⁰⁷

1960 Darbesi'ne Türkiye'deki Sosyalist hareketin önemli isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı'nın verdiği tepki önemlidir. MBK'ya gönderdiği bir mektupla, yapılan bu işin

³⁰³ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 53.

³⁰⁴ George S. Harris, “Military Coups and Turkish Democracy, 1960–1980”, *Turkish Studies*, C. 12, S. 2 (2011), s. 203.

³⁰⁵ Ali Yaşar Sarıbay, *Demokrasinin Sosyolojisi*, 3. b., Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013, ss. 19-20.

³⁰⁶ Alkan, *a.g.e.*, s. 193.

³⁰⁷ Börklüoğlu, *a.g.t.*, s. 124-26.

ikinci kez Kuvay-ı Milliye hareketi olduğundan bahsetmiş ve iyi dileklerde bulunmuştur.³⁰⁸

Bu konuya Sina Akşin'in bakışı, darbenin "devrim" olarak tanımlanmasından yana görünmektedir. Akşin'in ifadesine göre 27 Mayıs, anayasa ile birlikte getirdiği yeni kurum ve kuruluşlar ile özgürlükçü yapıyı tesis etmedeki başarısı ile bir devrim olarak tanımlandırılmıştır. Burada 27 Mayıs'ın getirdiği çoğulcu denilen nispi seçim sistemi de önemli bir etken konumuna gelmiştir.³⁰⁹

Alkan'ın yorumuna bakıldığında, askeri darbeyi gerçekleştiren komitenin halk desteğini meşru bir zemin olarak arkasına almaması durumunda bunun daha sert bir yapıya dönüşeceği açıktır. Burada görünen husus şudur ki, desteğine ihtiyaç duyulan kesimlerin arzularını yerine getirmek için demokratik ilkeleri ve özgürlükçülüğü temel alan bir anayasa yapılması bir gerekliliktir. Ancak, bunu gerçekleştirirken MGK adı verilen antidemokratik bir kurulu da anayasal çerçeve içerisine taşımışlardır.³¹⁰

Yine darbeyle ilgili olarak Mumcu'nun Cemal Kutay'dan aktardığı önemli bir bilgi yer almaktadır. Cemal Kutay'ın 28 Haziran 1960'da Osman Köksal'a yazdığı mektup, yazacağı kitabın içeriğini kapsarken, satır arasında 27 Mayıs'ı "Beyaz Devrim" olarak nitelemesi dikkati çekmektedir.³¹¹ Bununla birlikte Mumcu, Memduh Ünlütürk'ün darbenin milli bir dava olduğu ve açık olmasa da düşürülen iktidarı milli duruşa ters tutumlar içinde bulunduğu savını aktarmaktadır.³¹²

27 Mayıs sonrasında basın faaliyetleri açısından da bir dönüm noktası olarak görülebilir. DP'nin 1954 seçimleri sonrasında başladığı otokratik eylemlerden etkilenen basın, DP tarafından çıkarılan kısıtlayıcı kanunların iptal edilmesiyle rahatlamaya başlamıştır. Basının özgülleştirilmesi durumu DP'ye karşı açık bir tepkinin

³⁰⁸ Ergun Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, 3. b., İstanbul: Versus Yayınları, 2011, s. 64.

³⁰⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 265.

³¹⁰ Alkan, *a.g.e.*, s. xi; DP iktidarının baskı sistemini ağırlaştırması ile birlikte başlayan toplumsal muhalefet içinde yer alan TKP, bu tutumunu 1958 yılında yayın hayatında kendisini temsil eden "Bizim Radyo" aracılığı ile sağlamlaştırmıştır. Belirtilmesi gereken nokta, radyo aracılığıyla toplumsal muhalefeti canlı tutmak ve yeni anayasada yer alması istenen hususlar, TKP'nin önemli isimlerinden şair Nazım Hikmet'in derlemeleriyle desteklenmiştir. MGK denilen askeri yapının anayasada yer alması durumunun, militarist bir sistemi getireceği iddiası, anayasaya "hayır" propagandası yapılmasına ön ayak olmuştur. Bu tutum sonraları, eleştiriler almaya başlayınca, TKP Dış Büro üyelerinden Bilal Şen ve Gün Benderli Togay üyelikten alınmışlardır. Alkan, *a.g.e.*, ss. 186-87.

³¹¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 89-91.

³¹² Mumcu, *a.g.e.*, s. 110.

gösterilmesini doğurmuştur. Hatta DP döneminde siyasi alandan uzaklaştırılan karikatür de bu alana girmiş ve özgürce bakış açılarını karikatürize edebilmiştir.³¹³

Bu kısımda kısaca belirtilmesi önem arz eden bir husus da, Alkan'ın kavramlaştırdığı “siyasi şehitlik” meselesidir. Adından da anlaşılacağı gibi şehitlik mertebesinin siyasi gelişmeler karşısında meşrulaştırma, mesaj verme ve sembolleştirme amacını taşıdığı açıktır. Nitekim Alkan yazmış olduğu makalede de 27 Mayıs'ın sembolleştirme amaçlı pek çok materyali kullandığını belirtmiştir. Bu meselenin 28 Nisan 1960'ta DP'ye yönelik olarak İstanbul Beyazıt'ta yapılan protestolarda tartışmalı bir şekilde öldürülen öğrenci Turan Emeksiz üzerinden başladığına şahit olunmaktadır. Diğer yandan Alkan'ın belirttiğine göre nasıl öldüğü belli olmayan bazı kişiler de “Hürriyet Şehidi” olarak görülmüştü. Basın da bu konuya özel bir ilgi göstermiş ve destekleyici tavır takınmıştır. Birçok toplumsal kesimin de buna destek verdiği hatta bu “şehitler” için anıt yapılması ve Anıtkabir içerisinde bulunması teklif edilmiştir. Bunun yanında DP tarafından birçok üniversiteli gencin öldürülerek bazı yerlerde saklandığına yönelik MBK tarafından açıklamalar yapılmış, basın da bunu aynı şekilde vermiştir. Şehit düştüğü söylenen kişiler için büyük bir resmi tören yapılmış ve Anıtkabir'de hazırlanan yere definleri gerçekleştirilmiştir. Anıtkabir'in yer olarak seçilmesi; daha çok DP iktidarının meşruiyetten ve demokrasiden ayrıldığı, Atatürk İlke ve Devrimlerinden uzaklaştığı ve “şehit” sanı verilen kişilerin bu meşruiyetini kaybetmiş hükümet tarafından öldürüldüklerini göstermek olmuştur.³¹⁴

2.1. ANAYASA İLANI, GENEL SEÇİMLER VE CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİM SÜRECİNDEKİ GELİŞMELER

Darbe sonrası sistem içerisinde, birtakım hareketlenmeler ve değişimlerin yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunlar arasında öncelikle, ordu bünyesinde yapılan yenilenme hareketi görülecektir. MBK, 5 bin³¹⁵ civarında askeri ordudan emekli

³¹³ Aşçı, a.g.m., s. 1343-53.

³¹⁴ Alkan, a.g.e., s. 143-61.

³¹⁵ Yukarıda 5 bin olarak verilmiş, ancak farklı bir sayı olarak Çetin Yetkin 7 bin askerin emekli edildiğinden bahsetmektedir. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, 5. b., Antalya: Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2010, s. 27.

ederek bu yenilenmeyi sağlamaya çalışmıştır. Bunlar arasında, 12 Mart 1971 Muhtırasında öncü rol oynayacak Memduh Tağmaç, Faruk Gürler ve Faik Türün gibi isimler vardır. Ordudan emekli edilen bu askerler, “EMİNSU” kısaltmasıyla bilinen Emekli İnkılap Subayları Derneği’ni kurmuşlardır. Bu tarzda emekli etme usulü, ordu içerisinde huzursuzluklara sebep olmuştur. Bununla birlikte MBK içerisinde bulunan ve yönetimi sivillere devretmek ve reformlar konusunda ayrı düşen iki gruptan “radikal” diye bilinenler, tasfiye edilmişlerdir. Ayrıca bu süreç içerisindeki diğer tasfiyeler, üniversitelerdeki 147 öğretim üyesinin yönetime karşı muhalif oldukları ve yapılacak olan reformları desteklemedikleri nedeniyle devam etmiştir.³¹⁶

Diğer taraftan parlamentonun oluşması ile ilgili gelişme, Ocak 1961’de gerçekleşmiş, siyasi partiler dışında birçok ekonomi, profesyonel ve diğer özel örgütlenmelerden temsilcilerin yer aldığı bir kurucu meclis³¹⁷ olarak açılmıştır. Kurucu Meclis, anayasa hazırlanması adına İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden Tarık Zafer Tunaya, Sıddık Sami Onar ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi 7 önemli anayasa uzmanını görevlendirmiştir. Bu anayasacıların hazırladığı ön taslağın temel hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı gibi konularda güvence vermesi, diğer yandan başbakan ve bakanların üyesi olsun veya olmasın siyasi partilerin resmi toplantıları (grup toplantısı, kongre vb.) dışında katılımlarının önüne geçilmesi, önceki iktidarın yarattığı güvensizlik ortamından kaynaklanmış olabilir. Bir başka anayasa hazırlığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin hazırladığı taslaktan oluşmuştur. Bu taslakta da diğeri gibi yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler gibi konular aynıyken, siyasi partilere ilişkin tavır önceki dönemin olumsuzluklarından etkilenmemiş görünmektedir. Anayasa taslağı, 9 Mart 1961 tarihinde Temsilciler Meclisi Başkanlığı’na sunulmuş, birtakım tartışmalar ve bazı uyumsuzluklar üzerine 27 Mayıs’ta yapılan birleşik

³¹⁶ Budak, *a.g.t.*, s. 22; 14’ler grubunun ayrıca, seçimlere yönelik görüşü “belirsiz” bir süre yapılmaması şeklindedir. Weiker, *a.g.e.*, s. 23; Üniversitelerdeki 147 öğretim üyesinin tasfiyesine ilişkin Çetin Yetkin’in verdiği bilgilerde, üniversitelerin kendi bünyesinden yapılan ihbarlar üzerine böyle bir adım atıldığı ve genellikle “solcu veya komünist olma” sanısının bu durumda etkin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca basının bu ihbarları yapan kişileri “telgrafçılar” olarak adlandırdığını da vurgulamaktadır. Bu kısımdaki detaylar için bkz. Yetkin, *a.g.e.*, ss. 97-104.

³¹⁷ Kurucu Meclis’in kurulmasına giden yol, 12 Haziran tarihinde çıkarılan 1 nolu geçici kanuna ek olarak “Kurucu Meclis Teşkili” başlığıyla çıkartılan kanundan geçmiştir. Kanunla birlikte Kurucu Meclis’in; “zulme karşı direnme hakkını kullanan Silahlı Kuvvetler” tarafından oluşturulan MBK ile Temsilciler Meclisi’nden oluşacağı kabul edilmiştir. Resmi Gazete, Karar No:157, Sayı:10682, 16 Aralık 1960.

toplantıda kabul edilmiştir.³¹⁸ Bu anayasa taslağının 27 Mayıs 1961’de kabul edilmesi, ayrıca bu dönemin önemini gösterir nitelikte olmuştur. Bu arada, siyasi partilerin tekrar örgütlenmesine izin verilirken,³¹⁹ yeni anayasa için yapılacak referandumda propagandaların serbest bırakılması ve siyasi partilerin radyoları kullanabilmesinin eşit şartlarda yapılacağı duyurulmuştur.³²⁰

Referanduma ilişkin DP’nin devamı olarak görülen AP lideri Ragıp Gümüşpala 29 Haziran’da yaptığı basın toplantısında anayasa ile parti tüzüğünün arasında farklar bulunduğunu işaret etmiş, ayrıca referandum için herhangi bir fikir belirtmemiştir.³²¹ Diğer yandan Gümüşpala’nın 2 Temmuz tarihinde anayasayı kabul noktasına geldiği, *Milliyet* gazetesinde “seçime 7 gün kala ilk defa evet” dediği şeklinde duyurulmuştur.³²² Referandum seçim sürecinde CHP’nin de İstanbul Taksim’de bir miting düzenlediği ve İsmet İnönü’nün yeni anayasayı açık bir şekilde desteklediği görülmektedir.³²³ Bu süre içerisinde Devlet Başkanı sıfatıyla Cemal Gürsel, propaganda yaparak Anayasa’nın kabulünün ülke dâhilindeki huzuru ve sistemi yerine oturtmak için “evet” verilmesini istemiştir.³²⁴ Bu noktada referanduma giderken ne kadar serbest ve eşit şartların olacağı söylenmişse de *Milliyet*’in referandum gününe kadar olan sayıları takip edildiğinde anayasaya karşı herhangi bir haber bulunmamaktadır. 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni anayasa için referandum gerçekleşmiş ve sonucunda %61,5 kabul, %38,5 ret oyu ortaya çıkmıştır.³²⁵ Ret oyu veren illerin daha çok, iktidardan indirilen DP’nin güçlü olduğu illerde meydana gelmesi herhalde DP seçmeninin tepkisinden ileri geldiği

³¹⁸ Tanör, *a.g.e.*, s. 371-75; Anayasa taslağı Kurucu Meclis birleşik toplantısında, MBK’nın 23 üyesinden 22, Temsilciler Meclisi’nin 272 üyesinden 238 kabul 2 çekimser oy sonucunda kabul edilmiştir. Onaylamanın olduğu bu toplantıda Kurucu Meclis Başkanı Kazım Orbay, anayasanın kesinlikle hatasız olduğunu iddia etmediklerini, ancak Türk Milleti adına her türlü faydayı içinde barındırdığını ifade etmiştir. Amaçlara ilişkinse, insan hak ve hürriyetleri, milli dayanışma ve sosyal adalet gibi önemli hususların meydana getirileceğini açıklamıştır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel ise, öncelikle 27 Mayıs’ın ilk yıldönümünde, DP döneminin baskıcı ve haksızlıklarla dolu siyasi ortamından çıkılarak yeni bir anayasanın ilan edilmesinin büyük bir mutluluk olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Türk Milleti’nin hak ettiği demokratik, hak ve hukuk düzeninin bu anayasayla oluşturulacağını belirtmiştir. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, 2.Cilt, 15.Birleşim, 27 Mayıs 1961, ss. 109-113.

³¹⁹ Weiker, *a.g.e.*, s. 23-24.

³²⁰ *Milliyet*, 23 Haziran 1961.

³²¹ *Milliyet*, 30 Haziran 1961.

³²² *Milliyet*, 2 Temmuz 1961.

³²³ *Milliyet*, 4 Temmuz 1961.

³²⁴ *Milliyet*, 5 Temmuz 1961.

³²⁵ *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum*, Ankara: TBMM Araştırma Merkezi, 2010, s. 118.

belirtilmektedir.³²⁶ Yukarıda da belirtildiği gibi anayasaya karşı veya kabul etmeme tutumuna sahip olanlara basında yer verilmediği görülse de, ülkenin içinde bulunduğu ortamda çok sıkı bir baskı olmadığı referandum sonuçlarından anlaşılmaktadır. Nitekim bu çıkarım, DP'nin son dönemlerinde uyguladığı basına yönelik yasaklar ve partilere yönelik kısıtlayıcı tavırlarla karşılaştırıldığında doğru bir yere gelmektedir. Yani MBK iktidardan indirdiği DP'nin anti-demokratik uygulamalarını tekrarlamama düşüncesine girerek bir noktada meşruiyetini kaybetmek istememiştir. Devlet ve MBK'nın Başkanı Cemal Gürsel'in genel seçimlerin bir an önce yapılmasını ve bunun Ekim 1961'de gerçekleşeceğini söylemesi de bunu kanıtlar niteliktedir.³²⁷

1961 Anayasası içerdiği hükümler nedeniyle özgürlükçü bir karakter taşımıştır. Avrupa ile kıyaslandığında da bu bakımdan önde bulunmaktadır. Anayasa karakter itibarıyla devlet değil insanı yüceltici bir yapıyı benimsemiştir. Temel hak ve hürriyetler konusunda da tam anlamıyla bir açıklık sağlanmıştır. Eşitlik, özel hayatın gizliliği, haberleşme ve basın-yayın gibi birçok hakların sağlandığı görülmektedir. Diğer taraftan devletin yapısına ilişkin sosyal devlet ilkesinin özümsemişi de nitelikli bir yapıyı göstermektedir. Sendikalaşma, grev ve toplu sözleşme gibi hakların sağlanması da toplumsal statülerin demokratik haklarını bilmesi ve ona göre bir faaliyet içerisine girmesini serbestleştirmiştir. Yine anayasada egemenliğin Türk Milleti'ne ait olduğu kabul edilmiştir. Milletin temsilcisi olarak seçilen milletvekilleri kendi bölgelerini değil tüm ülkeyi temsil etmektedirler. Diğer taraftan anayasa yönetimi iki meclisli bir sistemde, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi şeklinde oluşturulmuştur.³²⁸

1961 Anayasası'nda askeri kurumlara ilişkin de açık tanımlamalara yer verilmiştir. Yeniliklerle birlikte oluşturulan bu kurumlar, anayasada ne kadar özgürlükçü bir sistem kurulmuş olsa da askeri müdahalenin izlerini taşıdığını göstermektedir. İki meclisli sistemde yer alan ve yeni oluşturulan senato, askerlerin de ömür boyu görev yaptığı bir yasama organı olarak oluşturulmuştur. Bunun dışında, askeri yargının anayasal bir kurum haline getirilmesi askerlerin yönetimdeki gücünü idarenin kollarına dağıtması bakımından önemlidir. Askerlerin yönetimdeki etkisi

³²⁶ Alkan Hazar Arkan, *1961 ve 1982 Anayasalarının Yapım Süreçlerinin Anayasal Gelişmelere ve Demokrasiye Olan Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bahçeşehir Üniversitesi, 2017, s. 93; Anayasa'ya hayır diyen iller şöyledir: Bursa, Samsun, Aydın, Bolu, Zonguldak, Sakarya, İzmir, Denizli. *Tercüman*, 11 Temmuz 1961.

³²⁷ *Milliyet*, 8 Temmuz 1961.

³²⁸ Tanör, *a.g.e.*, s. 394-96; Anayasa ile ilgili daha detaylı bilgiler için bkz. Arkan, *a.g.t.*, ss. 83-91.

bürokratik alanda da kendisini göstermiştir. Milli Güvenlik Kurulu diye adlandırılan yarı sivil yarı askeri olan kurul, Bakanlar Kurulu ile eşdeğer bir biçimde görülmüştür.³²⁹

1961 Anayasası'na ilişkin İngiliz belgelerinde de birtakım bilgilerin olduğu görülmüştür. Öncelikle 1961 Anayasası “yeni demokratik” bir anayasa olarak tanımlanmış, ancak referandum sonucunda ortaya çıkan tatmin etmeyen durum, subay ve aydınların halkla çok fazla entegre olamadığı veya temas edemediğini gösterdiği şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. “Devrim” olarak nitelendirilen askeri darbenin getirdiği düzenin en belirgin sosyal etkisi olarak, birçok sorunun tartışma zemini oluşması görülmüştür. Yeni anayasanın en dikkat çekici yanı olarak denge-denetleme sistemi, Anayasa Mahkemesi ve orantılı temsil hususları ifade edilmiştir. Ayrıca daha önce üst kısımlarda belirtildiği gibi belgede de, yapılan referandumun devrik DP destekçilerinin hala etkili olduğunun bir kanıtı olduğu açıklanmıştır.³³⁰ Diğer taraftan anayasa taslağının Kurucu Meclis'te onaylanmasında çıkan tartışmaların, iktidar gücünü başka bir partinin kendi siyasi geleceği için kullanmasına engel olma amacı taşıdığı belirtilmiştir.³³¹

Bu arada Silahlı Kuvvetler Birliği adı verilen yapılanma, 14'ler olayı³³² ve Milli Birlik Komitesi'ndeki zayıflama sonucunda Silahlı Kuvvetler'in yapısını ve askerlerin onurunu korumak adına ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmanın güçlenmesi ise Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın katılımı ile gerçekleşmiş ve tüm Silahlı Kuvvetler içerisinde

³²⁹ Tanör, *a.g.e.*, s. 399-400.

³³⁰ FO 371/163832, *Annual Report on Turkey for 1961*, “Summary of Sir Bernard Burrow's”, 22 January 1962.

³³¹ FO 371/163832, *Annual Report on Turkey for 1961*, “From British Embassy No.10”, 22 January 1962.

³³² MBK içerisinde ılımlı ve radikaller olarak tarif edilecek iki grubun ülke yönetimi konusundaki fikirlerinin çatışması sonucunda müsteşar Alb. Alparslan Türkeş'in görevinden alınmasıyla başlayan bir süreçtir. Bu süreç sonucunda ılımlılar diye tabir edilen ve başında Devlet ve Hükümet Başkanı sıfatıyla Org. Cemal Gürsel'in bulunduğu grup radikalleri tasfiye etmiştir. Böylece Alparslan Türkeş'in Yeni Delhi, Orhan Kabibay'ın Ottawa, Münir Köseoğlu'nun Stockholm'e, Orhan Erkanlı'nın Meksiko'ya, Mehmet Kaplan'ın Lizbon'a, Şefik Soyuyüce'nin Kopenhag'a, Fazıl Akkoyunlu'nun Kabil'e, Rıfat Baykal'ın Tel Aviv'e, Dündar Taşer'in Rabat'a, Numan Esin'in Madrid'e, Muzaffer Özdağ'ın Tokyo'ya ve Ahmet Er'in de Libya'ya elçilik ve ataşeliklerde görev verilmesiyle MBK'daki sorun ılımlılar lehine çözülmüştür. Fatih Bahçıvan, *27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale Üniversitesi, 2005, s. 51-52; Taşpınar, *a.g.t.*, s. 62-63; 14'ler, tasfiye hareketi gerçekleşmeden önce karşı grubu tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Ancak Orhan Kabibay'ın ortak bir noktada buluşma söylemi, bu adımı atmaya zorlaştırmış ve sonucunda kendileri tasfiye edilmişlerdir. Daha detaylı bilgiler için de bkz. Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, 7. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 78-85; Feroz Ahmad'ın 14'lerin tasfiye edilmesi ve yurtdışındaki elçiliklere atanmasını, Osmanlı'daki gibi istenmeyen kişilerin merkezden uzaklaştırılarak herhangi bir görev takdim etmek olarak görmesi önemli bir tespittir. Ahmad, *a.g.e.*, s. 155.

faaliyet göstererek MBK'nın etkisini kırmıştır.³³³ Bu birliğin başında Faruk Gürler ve Talat Aydemir'in bulunduğu görülmektedir.³³⁴ Birliğin etkili olduğunun örneklenmesi doğrultusunda, yurtdışına tayini çıkarılan Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel için harekete geçen birlik mensupları, Çankaya Köşkü üzerinde uçuşlar yaparak Gürsel'e bir anlamda muhtıra vermişlerdir.³³⁵

1960 Darbesi sonrası genel seçimlere gidilirken yine başka taraftan aslında 14'ler gibi Talat Aydemir'in de seçimlere karşı olduğu görülmektedir. Seçimlerin erken yapılmasının gerekli olan reformları hayata geçirme konusunda bir zayıflık yaratacağı iddia edilmiştir. Sonuç olarak 1961 seçimleri beklentinin altında kalarak tek başına bir iktidarın çıkmadığı seçim olmuştur. Bununla birlikte, bazı askerlerin seçimler sonucunda millet iradesinin gerçekleşmediğinden kasıtlı, seçimleri iptal ve siyasi organizasyonları kapatma düşüncesinde olduklarına dikkat çekilmiştir.³³⁶

Bu süreç içerisinde devrik iktidar DP üyelerinin yargılanması, 14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada'da başlamıştır. Bu yargılama sırasından birçok davanın açıldığı ve yargılamaya dâhil edildiği görülmektedir. Bunlar arasında “Anayasa İhlali”, “Vatan Cephesi”, “Köpek”, “Bebek” ve “6-7 Eylül Olayları” vb. birçok dava bulunmaktadır.³³⁷ Yargılanmanın hükme bağlanması noktasında, Yassıada'da 15 ölüm cezasının

³³³ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 57-58.

³³⁴ Mumcu, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin en güçlüsü veya liderliği pozisyonunda Alb. Talat Aydemir'in bulunduğunu belirtmiştir. Mumcu, *a.g.e.*, s. 140-141; Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluş amacına bakıldığında, MBK'da ortaya çıkan hiyerarşi dışı düzeni ortadan kaldırarak, Ordu içindeki grupları kontrol altına almak görülmektedir. Bununla birlikte Talat Aydemir tarafından belirtilen hususlar: Siyasete içerisine girmiş olan askeri kanadı bu alandan ayırmak, ast-üst ilişkisinin dikkatlice yapılandırılması olarak belirlenmiştir. Aydemir'in dışında Faruk Güventürk de bu yeni oluşumun İstanbul'da başlattığı gruplaşmanın başında görev almıştır. Bu anlamda Güventürk'ün evinde yapılan bir toplantıda Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu toplantıyla birlikte birliğin başkanlığını daha sonradan 12 Mart Muhtırasında ön safta rol alacak Faruk Gürler yapmaya başlamıştır. Akyaz, *a.g.e.*, s. 150-52.

³³⁵ Budak, *a.g.t.*, s. 23-24; SKB'nin Silahlı Kuvvetler hiyerarşisi içinde tepe noktalara ulaşmaya başlamasıyla birlikte MBK tarafından buna karşı adım atma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu noktada Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Tansel'in SKB'ye katılımı büyük önem taşır. Diğer kuvvet komutanlıklarında ne kadar MBK üyesi olsa da, SKB'nin güçlü bir durumda olduğu açıktır. MBK'nın SBK'yı güçsüz hale getirmek için Korg. İrfan Tansel'i yurtdışına görevlendirerek bir bakıma sürgün etme girişimi SBK'nın alarm duruma geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu hususta CB Gürsel'e SBK tarafından verilen ve muhtıra olarak da nitelendirilebilecek bildiri; Korg. İrfan Tansel'i görevine iadesi, diğer kuvvet komutanlıklarındaki ve Milli Savunma Bakanı Muzaffer Alankuş'un emekliye sevkleri, MBK hiçbir şartta Ordu işlerine karışmaması vb. birtakım şartları içermiştir. Aksi takdirde, SBK'nın Hava Kuvvetleri Komutanlığı jetleriyle birlikte Çankaya Köşkü'nü bombalayacağı uyarısında bulunulmuştur. Nitekim bu şartlar kabul edilmiş ve yerine getirilmiştir. Akyaz, *a.g.e.*, s. 155-60.

³³⁶ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 58-59.

³³⁷ Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, s. 143.

onaylanacağı haberi ABD Başkanı'nca; “siyasi suçlardan ölüm cezası demokratik durumu kötüye götürür” şeklinde ifade edilmiştir. ABD Başkanı haricinde, İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth ve içeriden İsmet İnönü ve Alparslan Türkeş de idam kararından vazgeçilmesine yönelik mektupları MBK bünyesine göndermişlerdir. Diğer taraftan Cemal Gürsel, müebbet mi yoksa infaz olsun mu diye sorduğunda 13'e karşılık 9 oy ile infaz yapılması kararlaştırılmıştır. İdamı onaylanan 4 kişi Celal Bayar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu olurken, Bayar'ın yaşı sebep gösterilerek hapis cezası verilmiştir.³³⁸

İngiliz belgelerine bakıldığında Yassıada'daki yargılamaların 1961 senesinin önemli olaylarından biri olduğu belirtilmiştir. Yargılama sürecinin 8 ay sürdüğüne vurgu yapılırken, dava sonucunda bağımsız ve yasal bir kararın çıkmasının şüpheli olduğuna dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan mahkemenin ceza verirken ülkedeki mevcut koşullardan etkilenerken karar vereceği şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Cezalara gelince, eski CB Celal Bayar ve eski Başbakan Adnan Menderes'in bulunduğu 15 kişi için ölüm cezası, 400 kişi içinse hapis cezası verilmesi, mahkeme tarafından kararlaştırılmıştır. Sonrasında bu ceza dosyası MBK'ya “onay” veya “hafifletme” amacıyla gönderilmiştir. MBK'nın çoğunluğu cezalarda mutabık kalsa da, içinden bir grup buna karşı çıkmıştır. Silahlı Kuvvetler içerisindeki bir grubunsa MBK'nın kararına bakmaksızın kendilerinin bu cezaları uygulayacağını söyledikleri şeklinde bir bilgiye yer verilmiştir. Diğer yandan MBK toplantısında eski CB Celal Bayar'ın yaşının ilerlemesi nedeniyle ölüm cezasından vazgeçildiği de aktarılmıştır. Cezalara yönelik ülke içerisinde, doğuya özgü kadercilik anlayışı, kısmen infaz sayısının çok fazla olmaması ve kısmen de Silahlı Kuvvetlerin açık bir gösteriye izin vermediğinden dolayı ani bir tepki gelmediği vurgulanmıştır.³³⁹

Askeri Yönetim 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimler ile birlikte yerini sivil yönetime bırakmıştır. Seçim süresince CHP dışındaki AP ve YTP'ne³⁴⁰ güçlü bir

³³⁸ Mehmet Ali Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu 10*, Brüksel Yapım, 1991, ss. 58:57-1:02:21; Budak, *a.g.t.*, s. 24-25; DP'nin Başbakanı Adnan Menderes, görülen davalar sonucunda 8 davadan 8 kez suçlu bulunmuştur. DP'nin CB Celal Bayar ise, 3 kez suçlu görülmüştür. İdam dışında ömür boyu hapis cezaları da verilmiştir. Davalarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Weiker, *a.g.e.*, ss. 25-43.

³³⁹ FO 371/163832, *Annual Report on Turkey for 1961*, “From British Embassy No.10”, 22 January 1962.

³⁴⁰ AP adıyla verilen parti Adalet Partisi, YTP adıyla verilen parti ise Yeni Türkiye Partisi'dir. Adalet Partisi ile birlikte Memleketçi Parti, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti ve Türk İşçi ve Çiftçi Partisi kurulmuştur. Milliyet, 12 Şubat 1961; 12 Şubat tarihinde

desteğin olmayacağı tahminleri yapılmıştır. CHP'nin seçimleri kazanmasına kesin bakılırken benimsenen kısıtlayıcı ekonomi politikaları halkta bir tepki uyandırmıştır. Seçim sonuçlarında ise, CHP'nin %36.7, AP'nin de %34.8 oy alması koalisyon şartlarının ortaya çıktığını göstermiştir.³⁴¹ Seçimlere ilişkin Kayalı'nın yaptığı değerlendirme, halkın oy kullanmadaki ölçütlerinin “özgürlüklerinin kısıtlanmaması” çerçevesinde güçlendiği ve buna karşı atılan adımlara herhangi bir baskı altında olsa da tepki verdiği şeklinde olmuştur. Bununla birlikte seçim sonuçlarının bir partinin tek başına iktidar olamamasını göstermesi, 27 Mayıs ilkelerinin gözetim ve koruma altına alınması gerektiğini göstermiştir. Hatta “21 Ekim Protokolü” adıyla anılan bir uzlaşmayla her türlü siyasi partinin ortadan kaldırılması, seçimlerin iptali ve MBK'nın da feshedilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.³⁴² 21 Ekim Protokolü SKB'nin İstanbul grubunun yaptığı toplantı sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna göre yönetime tekrar müdahale etme seçeneği ortaya çıkmış ve bunun 25 Ekim'e kadar gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Müdahale, hükümet kurulması ve meclisin açılması öncesinde yapılırsa, henüz 27 Mayıs şartları devam ettiğinden yeni bir sorumluluğa gerek kalmaz düşüncesine binaen kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan protokolün kabul edilmemesi Genelkurmay'da yapılan bir toplantıda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın olumsuz görüş bildirmesiyle gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Sunay, tereddüt edilen durumların, Org. Cemal Gürsel'in CB, İnönü'nün Başbakan olmasıyla çözüleceğini ifade etmiştir. Sunay'ın dile getirdiği çözüm 24 Ekim'de Çankaya'da yapılan toplantı sonucunda siyasiler ve askerlerin ülkede demokratik düzenin devamı konusunda uzlaşmalarını doğurmuştur.³⁴³ 27 Mayıs'ın gerçekleşmesinde büyük etken sahibi olan albayların ne olursa olsun protokolün uygulanması taraftarı olmaları³⁴⁴ muhtemelen ordu içerisindeki müdahaleci grupların koalisyonu oluşturacak partilere güvenmemeleri ve askeri yönetimin devamı hususunda ısrarcılıklarından ileri gelmiştir.

1961 seçimlerine ilişkin İngiliz belgelerinde, seçim sürecinde hiçbir kargaşa ve olumsuz ortam yaşanmadığı, ayrıca adaletli bir şekilde düzenlendiği bilgileri yer

kurulan partiler dışında Ekrem Alican'ın liderliği altında kurulacak olan YTP ise birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle o gün kurulamasa da, 13 Şubat tarihi itibarıyla Türk Siyasi Hayatına girmiştir. *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1961; *Milliyet*, 14 Şubat 1961.

³⁴¹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 249-50.

³⁴² Kayalı, *a.g.e.*, s. 93-98.

³⁴³ Akyaz, *a.g.e.*, s. 171-73; Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 42. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, s. 162.

³⁴⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s. 101.

almıştır. Ancak seçim sonuçlarının ordunun istediği şekilde CHP için pek de beklendiği gibi olmadığı şeklinde bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir.³⁴⁵

Seçim sonuçları ile ilgili diğer bir belgenin verdiği bilgilerde; AP Millet Meclisi'nde 158 Cumhuriyet Senatosu'nda 70, CHP 173-36, YTP 65-28 ve CKMP 54-16 üyelik kazanmışlardır. Yukarıdaki belgede de belirtildiği gibi seçimlerin adil ve doğru bir şekilde yapıldığı, ayrıca bunun için de takdiri hak ettiğine dair bir değerlendirme yapılmıştır. CHP'nin beklenenden daha düşük bir oy alması, onun "devrimci rejim" ve Yassıada Davası ile ilişkisi olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır şeklinde bir analiz de dikkat çekici olmuştur. Diğer yandan DP'nin oy aldığı tabana hitap eden AP ve YTP'ye verilen oylarda; İslami ibadetlerin serbest bir şekilde yapılması ve ülkenin geri kalmış bölgelerindeki ekonomik gelişmenin sosyal gelişme ve anayasal durumdan daha etkili olduğu ifade edilmiştir. Ortaya çıkan koalisyon durumuna yönelik olarak MBK, 4 partinin de uzlaşarak hükümet kurması gerektiğini bildirmiştir. Ancak AP'nin CHP ile ortaklık yapmak istememesi ve CKMP'nin de herhangi bir hükümette yer almak istemediğini açıklaması hükümet kurma çalışmalarını zora sokmuştur. Bu durumun değerlendirmesine göre, bir sonraki yılın ekonomik bakımdan zorlu geçeceği tahminleri yapan partilerin hükümet içerisinde olmak yerine muhalefette kalmayı tercih etmelerinin doğru olduğu söylenmiştir. Herhangi bir hükümet kurulmaması durumunda ordu gücünün hala bir tehdit olduğu, fakat bu düğümün muhtemelen CB seçimi sonrası çözüleceği belirtilmiştir.³⁴⁶

Bu arada Cumhurbaşkanlığı seçimleri, sivil kanat tarafından askeri kanadın yönetim kademesindeki üstünlüğünü kırma girişimine sahne olmuştur. İşte bu noktada Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in adaylığı masaya yatırılmış, bunda Başgil'in DP'ye yakınlığı da önemli bir faktör olmuştur. Nitekim AP'nin bölgesel teşkilatlarında Başgil'in adaylığına yönelik propagandalar da yapılmıştır. Ancak AP üst yönetiminden kendisine olumlu bir yaklaşım söz konusu olmamıştır. Başgil adaylığını açıkladıktan sonra, Çankaya'da yapılan anlaşmaya ters bir durum ortaya çıkması ordu içerisinde rahatsızlık yaratmıştır. Bunun üzerine Başgil'in Başbakanlığa çağırılması ve yapılan görüşmede, MBK üyesi Sıtkı Ulay, Cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçmesi

³⁴⁵ FO 371/163832, *Annual Report on Turkey for 1961*, "From British Embassy No.10", 22 January 1962.

³⁴⁶ FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, "From Ankara to Foreign Office No.20", 24 October 1961.

gerektiğini kendisine iletmiştir. Ardından Başgil Ankara'dan ayrılmış ve Cumhuriyet Senatosu'na gönderdiği bir telgrafla senatörlükten istifa edince adaylığı da ortadan kalkmıştır.³⁴⁷ Başgil'in adaylıktan çekilmesi sonrası yapılacak seçimde adaylığa, partilerin daha önce aldıkları ortak kararlar Devlet ve Hükümet Başkanlığı görevinde bulunan Org. Cemal Gürsel getirilmiş, ardından yapılan seçimde 604 toplam oydan 434'ünü almış ve dördüncü CB olmuştur.³⁴⁸

CB seçildikten sonra bir an önce hükümet kurma sürecinin tamamlanması gerektiğini düşünen CB Cemal Gürsel, hükümet kurma görevini CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye vermiştir. Görevin İnönü'ye verilmesinde ordu içerisinde CHP'ye yakın olanlar ve İsmet İnönü'yü komutanları gibi görenlerin etkili olduğu söylenebilir. İnönü'nün koalisyon hükümetini kurma girişimleri partilere götürülen tekliflerle başlamış, ancak AP dışındaki partiler bunu kabul etmemiştir. Bu şartlarda hitap ettiği kesim ve politikaları birbirine zıt, ancak en çok oy alan iki partinin koalisyon kurması büyük önem taşımaktadır. Muhtemelen iki partinin aşırıcıları tarafından karşı çıkılan koalisyon, onların aksine ordu ve diğer toplumsal faktörlerin AP'ye olan bakışında olumlu yanlar ortaya çıkartmıştır. Parti yönetiminin de koalisyondan yana tavır almasıyla kararını açıklayan AP, CHP ile koalisyon protokolünü imzalamış ve hükümet kurulmuştur. Uzunca yıllar sonra başbakan olarak atanan İsmet İnönü, 27 Kasım'da yeni hükümetin programını okumuş; demokratik düzenin tesisi, ülke menfaatlerinin parti menfaatlerinin üzerinde anlayışı ve ülkenin hızlı bir kalkınma sürecine girmesi vb. konulara dikkat çekmiştir. Diğer yandan 2 Aralık'ta yapılan güvenoyu sonucunda hükümet 269 kabul oyu alarak göreve başlamıştır.³⁴⁹

Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin İngiliz belgeleri süreci anlatan önemli bilgiler vermektedir. Konuyla ilgili partiler arasındaki kararsızlık ve belirsizlik ortamının dağılmasını isteyen Silahlı Kuvvetler'in doğrudan sürece bir ultimatom vererek müdahale etmesiyle partilerin aralarında anlaşıp Org. Cemal Gürsel'in CB

³⁴⁷ Muzaffer Başkaya, "27 Mayıs Sonrası Sivil Siyasetin Son Umudu: Ali Fuat Başgil ve Cumhurbaşkanlığı Adaylığı Süreci", Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olarak "Ali Fuat Başgil ve Türk Siyasi Mücadeleleri" Uluslararası Sempozyumu, Samsun, 2017, ss. 44-55.

³⁴⁸ *Milliyet*, 25 Ekim 1961; *Hürriyet*, 27 Ekim 1961.

³⁴⁹ Derya Şimşek, "Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)", ICANAS 38, Ankara, 2007, s. 2962-64; CHP-AP Hükümet Programı'nın Başbakan İsmet İnönü tarafından Millet Meclisi'nde okunması ve detaylarına ilişkin bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.Dönem, 1.Cilt, 13.Birleşim, 27 Kasım 1961; Ayrıca güvenoyu için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.Dönem, 1.Cilt, 16.Birleşim, 2 Aralık 1961.

seçmesi ve “milli koalisyon hükümeti” kurmaları gerektiği ifade edilmiş, aksi takdirde yeni bir askeri müdahalenin söz konusu olabileceğini ilettiği bildirilmiştir. Diğer yandan ultimatoma; Atatürk’e sadakat beyanı ve 27 Mayıs reformlarına bağlılık, Silahlı Kuvvetler’deki atamalara müdahalede bulunulmaması ve eski DP’lilere yönelik herhangi bir af çıkmaması şeklinde uyarıları içermiştir. Buna ek olarak bir bildiri yayımlanmış, siyasi partiler ve Silahlı Kuvvetler arasında herhangi bir uzlaşma sorunu olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca böyle bir harekette bulunulmasının sebebinin daha çok bazı AP’lilerin Ali Fuat Başgil’i CB yapma gayretinden doğduğu ifade edilmiştir. Başgil’in adaylığında eski bir DP’li olmasının etkisi olduğu ve bunun bir sembol olarak ele alınabileceğinin düşünüldüğü belirtilmiştir. Diğer ilginç bir bilgi, Başgil’in “ırkçı” olduğuna yönelik belgede verilen bilgidir. Ayrıca Silahlı Kuvvetler’in onu bir aday olarak kabul etmeyeceğinin Türk Dışişleri Bakanı tarafından söylendiğine dikkat çekilmiştir. Ali Fuat Başgil ise buna rağmen başlangıçta adaylığını geri çekmediğini açıklamıştır.³⁵⁰

Başgil’in adaylığı noktasında AP kitlelerinden destek geldiği daha önce açıklandığı gibi İngiliz belgelerinde de ifade edilmiştir. Bu adaylığa AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın karşı çıktığı, ancak partide bir direnç olduğuna dikkat çekilmiştir. Adaylık konusunda Başgil’in amacının YTP ve CKMP üyelerinin şahsi oylarını almak olduğu belirtilmiştir. Belgede yapılan değerlendirme, Gürsel ve Başgil’in seçime girmesi halinde ciddi bir çekişme olacağı şeklindedir. Başgil’in adaylığının Silahlı Kuvvetler nezdinde kabul görmemesinin sebebi olarak, seçilmesiyle birlikte başkomutanlık görevini temsil edeceği gösterilmiştir. 24 Ekim günü sabahında 4 parti lideri, Cemal Gürsel, Generaller ve Amirallerin yaptığı toplantıda adaylık konusunda Gürsel’in desteklenmesi ve partilerin başka bir aday göstermeyecekleri konusunda uzlaşma sağlanmıştır. “Milli Koalisyon Hükümeti” meselesinde ısrarcı olan askeri kanada karşılık siyasi partiler bunun Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda aralarında tartışılacak bir konu olduğu belirtmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi adaylıktan vazgeçmediğini belirten Başgil’in başbakan yardımcısı ve devlet bakanı ile yaptığı görüşmeden sonra meclisin açılacağı gün erkenden Ankara’yı terk etmiş ve gönderdiği bir telgrafla “gerekli görülen nedenler” nedeniyle senatodan istifa ettiğini bildirmiştir.

³⁵⁰ FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, “From Ankara to Foreign Office No.1443”, 24 October 1961.

İstanbul'da gazeteciler tarafından sorulara detaya girmeden adaylıktan çekilmek zorunda olduğunu ve bu şartlarda senatör olarak kalmayı da istemediğini açıkladığı vurgulanmıştır. 26 Ekim günü yapılan seçime tek aday olarak giren Org. Gürsel'in 434 oyla seçildiği, ancak 160'ının AP'den olabileceği ihtimali olmak üzere 173 kişinin kendisine oy vermediğine yer verilmiştir. Kalan kısmın da CKMP'den geldiği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında 28 Ekim günü Cumhuriyet Senatosu Başkanlık makamı için yapılacak seçimde Suat Hayri Ürgüplü ismine yönelik 4 partinin anlaştığı belirtilmiştir. Ürgüplü'nün başkanlığıyla birlikte CHP, YTP ve CKMP'den de başkan vekilleri seçilmiştir.³⁵¹

Hükümet kurma çalışmalarına İngiliz belgeleri penceresinden bakıldığında öncelikle CB Gürsel'in İnönü'ye parti lideri olduğu için değil, Türkiye'nin sorunlarını çözebilecek kişi olduğundan hükümet kurmakla görevlendirdiği görülmektedir. Diğer yandan siyasi partilere karşı Gürsel, kendi menfaatlerini bir yana bırakarak Türkiye'nin menfaatlerini düşünmeleri gerektiğini söylemiştir. İnönü'nün görevi aldıktan sonraki ilk açıklamasında; güven duygusunun ve istikrarın geri getirileceği, ayrıca sağlam temeller üzerinde yeni bir demokratik rejimini yaratacağına ilişkin güvence verdiği ifade edilmiştir. Siyasi parti liderleriyle hükümet kurma görüşmeleri yapan İnönü, CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın "*biz muhalefette kalacağız*" açıklamasıyla olumsuz bir yanıt almıştır. AP ve YTP ise başta İnönü'ye siyaset dışı bir rol almak için CHP'den istifa etmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuşlardır. AP'nin hükümete destek için sunduğu şartlarda; siyasi suçlular için genel af, tasarruf bonoları ve servet beyannamelerinin ortadan kaldırılması, vergi sisteminde değişiklik ve çiftçilere yönelik vergi olmaması şeklinde istekler ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte AP içerisinde CHP ile koalisyon oluşturma fikrine karşı olanların, bu sürece olumsuz etkide bulunduğu vurgu yapılmıştır. İnönü'nün beklenen geniş tabanlı hükümet kurmasına AP'nin destek vermesini sağlamak için Silahlı Kuvvetler tarafından sınırlı bir müdahalede bulunulmasının ihtimal dâhilinde olduğu söylenmiştir.³⁵²

Diğer bir belge incelendiğinde, AP'nin parti içerisinde yaptığı görüşmeler sonucu koalisyon hükümetine katılma kararı aldığı ve CHP Genel Başkanı İnönü ile bu

³⁵¹ FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, "From British Embassy to Foreign Office No.118", 31 October 1961.

³⁵² FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, "From British Embassy to Foreign Office", 14 November 1961.

konuda görüşmelerin başladığı belirtilmiştir. YTP'nin ise daha önce ifade ettiği gibi, bağımsız bir başbakan olduğu takdirde koalisyona katılacağını açıkladığı, bu sebeple İnönü başkanlığında kurulacak hükümete destek vereceğinin net olmadığı ifade edilmiştir. Bu arada İnönü'nün bir açıklama yaparak bir-iki gün içerisinde hükümet kurma çalışmalarının tamamlanacağını söylemesine de dikkat çekilmiştir. Belgede yapılan değerlendirme, birçok sorunların bulunmasına rağmen, AP'nin bu konudaki tutumunun ileriye yönelik olumlu bir adım olarak gördüğünü ve muhtemelen bu şekilde Silahlı Kuvvetler tarafından yapılacak bir müdahalenin de önüne geçileceğini vurgulamıştır.³⁵³ Hükümetin CHP ve AP arasında kurulmasıyla birlikte, 22 bakanlıktan 12'sini AP'nin diğerlerininse CHP'den olduğu açıklanmıştır.³⁵⁴ Bununla birlikte koalisyon hükümetinin 269 evet, 78 çekimser ve 4 karşı oyla güvenoyu aldığı belirtilmiştir.³⁵⁵

2.2. 60 DARBESİ SONRASI CUNTA ÖRGÜTLENMELERİ VE BAŞARISIZ DARBE GİRİŞİMLERİ

1961 yılında uygulanan seçimler sonrasında, ortaya çıkan tablo askerler arasında rahatsızlık yaratmıştır. Ordunun CHP'ye olan güveni boşa çıkmış ve karşı tarafta darbe karşıtı bir grup çoğunluğa yerleşmiştir. İşte bu anda Silahlı Kuvvetler Birliği yönetimi ele geçirmeye karar vermiş ve çeşitli aydınlardan da destek almıştır. Fakat Genelkurmay Başkanı'nın destek vermemesi ve ikna edici konuşmaları üzerine bu durum ortadan kalkmış, ancak subayların iç rahatsızlıkları devam etmiştir.³⁵⁶

Ordu içerisinde devam eden huzursuzluklar neticesinde Alb. Talat Aydemir, muhalif kişileri bir arada toplamaya başlayınca, Başbakan İsmet İnönü General Refik Tulga'yı darbe girişimini önlemek adına görevlendirmiştir.³⁵⁷ Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay başkanı Cevdet Sunay, yeni bir darbeye karşı pozisyon almışlardır. Ancak

³⁵³ FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, "Formation of the Turkish Government", 16 November 1961.

³⁵⁴ FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, "New Turkish Government", 21 November 1961.

³⁵⁵ FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961*, "Turkish Government's Vote of Confidence", 2 December 1961.

³⁵⁶ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 338.

³⁵⁷ Harris, a.g.m., s. 205.

Talat Aydemir artık İsmet Paşa'nın emekli olması yönünde bir fikre sahip olmuştur.³⁵⁸ Bununla birlikte ordudaki kıpırdanmaları arttıracak bir gelişme daha yaşanmıştır. Olay, AP kurucularından Nuri Beşer'in Ankara'da Silahlı Kuvvetler mensuplarına yönelik hakaretlerde bulunması üzerine yaşanmış ve gerginlik had safhaya ulaşmıştır.³⁵⁹ Bu da ordu içerisinde DP'nin bir anlamda yeni partiler şekline girerek devam ettiğini düşünen ve çekinceleri olan askerlerin daha da radikal tutumlara girmelerine yol açmıştır. Daha önce ordunun yönetimde bir süre devam etmesi gerektiğini düşünen 14'ler gibi Alb. Talat Aydemir de bu durumun ortadan kalkması adına yeni bir darbe yapılması gerektiği fikrine sahip olmuştur.³⁶⁰

İsmet İnönü'nün kişisel olarak çok yönlü kazanımları içerisinde “paşa” yani askeri karakteri, günün şartlarında tekrar ortaya çıkarak ordu içerisindeki huzursuzluk veya rahatsızlık olarak ifade edilebilecek durumları ortadan kaldırmak maksadıyla kullanılmıştır. Bu maksadı gerçekleştirmek için İstanbul ve Ankara'daki askeri birliklere ziyaretler yapmış, ancak bunda başarı sağlayamamıştır. Ellerini çabuk tutmak isteyen cuntacılar, 9 Şubat'ta General Refik Tulga başkanlığında toplanarak 29 Şubat öncesi darbenin gerçekleşmesini kararlaştırmışlar, fakat bu durum, Cevdet Sunay ve Hava Kuvvetleri'nin muhalefetine uğramıştır. Ayrıca cuntacılar arasında bulunan İstanbul grubu da darbeden vazgeçmiştir.³⁶¹ Bu ortamda, 22 Şubat 1962 tarihinde Talat Aydemir'in darbe girişiminin ilki gerçekleşmiştir. Bu girişimin temeline bakıldığında, müdahale yanlısı askerlerin örgütlenişinden haberdar olan yönetimin Hava Kuvvetleri'ni araya sokarak, bu durumu ortadan kaldırmak istemesiyle, Talat Aydemir'in karşı reaksiyona geçtiği görülmüştür. Girişim, güçlü bir şekilde birleşmiş olan devlet yönetim

³⁵⁸ Budak, *a.g.t.*, s. 25; 19 Ocak'taki "Genişletilmiş Komuta Konseyi" toplantısında Genelkurmay Başkanı ve generaller darbeye karşı olduklarını belirtmişlerdir. Talat Aydemir ve diğer albaylar ise, onların fikirlerini benimsemediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, Cevdet Sunay'ın bu duruma karşı bir tavırda bulunması üzerine albaylar şöyle hodri meydan demişlerdir: "Orduda alt kademenin tazyiki artmaktadır. Hangi kuvvet komutanı kitasına hâkimse kalsın hesaplaşalım". Yeşim Demir, “Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları*, C. 5, S. 12 (2006), s. 159.

³⁵⁹ Demir, *a.g.m.*, s. 160; Silahlı Kuvvetler mensuplarına yönelik birtakım lojmanlar yapılmasına karşı çıkan Nuri Beşer, bilezik ve alyanslarının da alınarak bu lojmanlara katkı verilmesini söyleyince gerginlik daha da artmıştır. Alkan, *a.g.e.*, s. 236; Orduya yönelik bu tarz söylemlerde bulunan Beşer'in dokunulmazlığı kaldırılmış ve tutuklanmıştır. *Milliyet*, 16 Şubat 1962.

³⁶⁰ Alkan, *a.g.e.*, s. 163.

³⁶¹ Demir, *a.g.m.*, s. 160-61; Eryılmaz, *a.g.t.*, s. 64; Mumcu'nun verdiği bilgilerde 28 Şubat 1962 tarihine kadar darbe yapılması kararı alındığı belirtilmiştir. Mumcu, *a.g.e.*, s. 143.

organları karşısında başarısızlığa uğramıştır. Bununla birlikte sonradan, Talat Aydemir ile birlikte bu darbe girişimine destek verenlere yönelik af gelmiştir.³⁶²

Diğer taraftan, darbe girişiminin yaşandığı günlerde Harp okulu Öğrencisi olan Zihni Çetiner'in anlatımları da burada önem kazanmaktadır. Ordu içerisinde düşünülen bir tasfiye hareketi, birçok komutanın Genelkurmay'da alıkonulması durumunu ortaya çıkarmıştır. Burada, Talat Aydemir, darbe girişimini başlatmak istese de Harp Okulu'nda öğrencilerin neredeyse yarısı tatile gönderilmiştir. Talat Aydemir buna rağmen alarm vererek girişimi başlatmıştır. Çetiner'in dediğine göre, iki sınıf öğrencileri silahlı bir şekilde karşı karşıya geliyor ve birinin komutanı Atatürk, diğeri ise İsmet İnönü lehine tezahüratlarda bulunuyor. O gece, birçok Silahlı Kuvvetler mensubu gelerek, tutuklananların serbest kalmasını istiyor. Bunun dışında, Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican başta olmak üzere, birçok arabulucunun da bulunduğu belirtilmektedir. Sonucunda, Talat Aydemir ile herhangi bir mukavemet olmaması ve herhangi bir askere zarar gelmemesi hakkında garanti anlaşması yapılıyor. Bu garanti belgesini, Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay imzalamıştır. Durumun tersine, birçok Silahlı Kuvvetler mensubu emekliye sevk edilirken, bir o kadarı da görev yeri değişmesine maruz bırakılmıştır.³⁶³

Kayalı'nın bu girişimi “sınırlı amaçlı bir direnme” olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Bu hususta öncelikle Kayalı, Alb. Talat Aydemir'in Ankara'daki askeri güçlere çoğunlukla hâkim olmasına rağmen başarısızlığın bir türlü müdahalenin fitilini ateşlememesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca Başbakan İsmet İnönü tarafından bu girişimde yer alanlara yönelik af çıkarılacağını ifade etmesinin bir tür uzlaşma isteği olduğunu dile getirmiştir. Bunun altında yatan sebep, CHP ile yakın ilişki içerisinde olan askeri grupların ortaya çıkıp tasfiye edilmesinin önüne geçilmesi arzusudur. Af konusunun gündeme getirilmesi AP'den tepki almış ve eski DP'lilere de aynı şekilde davranılması gerektiğinden bahsedilmiştir. AP'nin bu şekilde davranışı, bastırılmış rövanş alma duygusunun bir tezahürü olarak görülebilir. Bunu da hükümete karşı askeri bir müdahalede bulunmak isteyenlere yönelik af tutumu üzerinden yapması da mantıklıdır. Ancak Silahlı Kuvvetler hala 27 Mayıs şartlarının devam ettiğini hatırlatır gibi Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay tarafından “millet ve ordunun

³⁶² Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 61; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, *a.g.m.*, ss. 161-65.

³⁶³ Alkan, *a.g.e.*, s. 237-38.

karşı karşıya getirilmemesi” şeklinde bir ihtar yapınca AP geri adım atmak zorunda kalmıştır.³⁶⁴

22 Şubat darbe girişiminin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senato’su gündemine yansımaları olmuştur. Meclis’in 23 Şubat tarihli oturumunda Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu gündem dışı bir konuşma yaparak, 27 Mayıs’ta demokratik sistemin savunucusu rolüne bürünen TSK’nın, burada da aynı görevi vazife edinerek, ordu içerisindeki hareketlenmeleri bertaraf ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu, CB, Başbakan, TSK ve diğer darbe girişimine karşı rol alanlara yönelik bir takdir-teşekkür edilmesi yönünde CHP, AP, CKMP³⁶⁵ ve YTP tarafından önerge verilmiş ve kabul edilmiştir.³⁶⁶

Bu darbe girişimine yönelik olarak İngiliz belgelerinde de değerlendirmeler bulunmaktadır. Ankara Radyosu’nun hükümet tarafından yapılan, TSK’nın bir testten geçtiği, durumun kontrol altında olduğu ve anayasa ile demokratik sistemin korunduğu belirten bildiri göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, TSK’nın bu olayın üstesinde gelmesi, “muhteşem tarihine layık” olarak nitelendirilmiştir. Siyasi-askeri bir gerilimin bu aşamasında ciddi olaylar olmadan üstesinden gelinmesinin tatmin edici olduğu belirtilirken, bunun etkilerinin tam anlamıyla değerlendirilmesi için henüz erken olduğu da ifade edilmiştir.³⁶⁷

İngiliz *Daily News* gazetesinin 23 Haziran 1962 tarihli bir haberinde Talat Aydemir’in darbe girişimine yönelik ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerin kendisiyle evinde yapılan röportaj sonrasında haberleştirilmiştir. Onun 22 Şubat olayı sonrası ordudan emekli edildiği de görülmektedir. Ayrıca 22 Şubat için “uprising” ifadesinin kullanılması bunun bir ayaklanma-başkaldırı olarak tanımlandığını göstermektedir. Aydemir ilk olarak mevcut siyasi ortamın 22 Şubat öncesinden daha kötü olduğunu belirtmiştir. Yine Aydemir’in önemli bir ifadesi, ordunun tümüyle İsmet İnönü’yü

³⁶⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s. 104-6.

³⁶⁵ Bu parti 1948’de kurulan ve 1953 yılında kapatılan Millet Partisi’nin yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi’nin birleşmelerinden doğmuştur. 1959’daki kongrede Osman Bölükbaşı’nın genel başkanlığı tekrar onaylanmıştır. 1962 tarihinde Osman Bölükbaşı’nın partiden ayrılarak farklı bir parti kurması üzerine genel başkanlık makamına Ahmet Oğuz gelmiştir. Ercan Şahbudak, *Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçilik Öğretisi ve 1990’larda Yükselen MHP*, Ankara: Murat Kitabevi, 2015, s. 108.

³⁶⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.Dönem, 3.Cilt, 54.Birleşim, 23 Şubat 1962, s. 243-291; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1.Dönem, 3.Cilt, 40.Birleşim, 27 Şubat 1962, s. 64; *Milliyet*, 24 Şubat 1962.

³⁶⁷ FO 195/2713, *Internal Political Situation* 1962, “Tel No: 245-246-256”, 23 February 1962.

hükümetin başında görme isteğini reddetmesidir. Bunun da İnönü'nün Başbakan olması adına yapılan bir propaganda olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca ordunun generallerden daha düşük rütbeli subaylara kadar siyasetin içine girdiğine yönelik bir değerlendirmede yapmıştır. 22 Şubat ile ilgili amaçlarına değinirken, bunun 27 Mayıs Devrimi'nin tamamlayamadığı planları tamamlamak üzerine olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan 22 Şubat'ın başarılı olması durumunda şu adımların atılacağını beyan etmiştir: 25 üyeli bir sivil-asker güvenlik konseyi kurulması, konsey dışında ikinci bir yönetim organı olarak orantılı bir seçimle belirlenen milli meclis, MBK'nın 37 üyesinin eşit şartlarda görevlere getirilmesi ve 14 üyenin tekrar MBK üyesi yapılması, MBK üyelerinden seçilecek bir grubun milli mecliste yer alması, Türkiye'nin NATO ve CENTO ile diğer uluslararası örgütlere karşı bağılıklarına devam etmesi ve 27 Mayıs Devrimi'nin gerçekleştiremediği reformların tekrar ele alınarak gerçekleştirilmesi.³⁶⁸ Bu ifadelerde görüldüğü üzere Aydemir'in MBK'dan tasfiye edilen 14'ler grubuyla paralel fikirler taşıdığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan yabancı bir gazeteye başarısız darbe girişiminin sonrası hakkında bilgiler vermesi, kendinden emin bir şekilde buna kalkıştığını göstermektedir. Ayrıca NATO, CENTO ve diğer uluslararası örgütlere karşı Türkiye'nin bağılılığının devam edeceği yönündeki açıklaması ise, uluslararası yapıdan kendisine olumlu bir geri dönüş sağlayarak meşruiyet sağlama çabası içine girdiğini göstermektedir.

Önceki yıl ordu içerisinde gelen bir cunta hareketi, şüpheli bir halin ortaya çıktığını, Cemal Gürsel'in "ihtilal bir felakettir" temasını içeren konuşmasından anlamak mümkündür.³⁶⁹ Diğer taraftan bazı hadiseler, Celal Bayar'ın serbest kalması sonrasında, AP ile bu durumu protesto edenler arasında meydana gelmiştir. Bu olaylarda AP'ye karşı duranlar, kendilerine "milliyetçi gençlik" adını veren kişilerdir. Yine bu olaylarda yer alanlar "komünistler" diye karşı sloganlarda bulunmuştur. Ayrıca, birçok yaralanma olaylarının da ortaya çıktığına şahit olunmuştur.³⁷⁰

Cunta örgütlenmelerinin devam ettiği yönündeki kanıtlar neticesinde, Talat Aydemir 22 Şubat'tan dolayı affedilip emekli edilmesi sonrası tekrar örgütlenme girişimlerinde bulunduğunu görmek mümkündür. Bu ortamda Aydemir'in dışında eski

³⁶⁸ *Daily News*, 23 June 1962.

³⁶⁹ *Hürriyet*, 19 Şubat 1963.

³⁷⁰ *Hürriyet*, 28 Mart 1963; *Milliyet*, 28 Mart 1963.

14'ler ve 11'ler adıyla bilinen Hava Kuvvetleri'ne mensup subayların oluşturduğu örgütlenmeler de mevcuttur. MBK'daki görüş ayrılıkları sonrası tasfiye edilen radikal düşünceye sahip 14'ler grubu, Türkiye'ye döndüklerinde Alparslan Türkeş liderliğinde toparlanmaya başlamışlardır. Alparslan Türkeş tekrar etkin bir hale gelebilmek adına hükümete yönelik eleştiriler yapmakta ve bu sayede mevcut ortamdan rahatsız olanları kendi grubuna dâhil etme isteğindedir. Bir diğer örgütlenme ise başlarında bir generalin bulunduğu genelde albaylardan oluşan havacıların oluşturduğu yapıdır. Diğer yandan bu 3 cunta grubu veya örgütü ile MBK'nın eski mensupları, eski askerler, öğretim üyeleri ve bazı milletvekillerinin katıldığı toplantılar düzenlenerek izlenecek yol konusunda karar verme çalışmaları yapılmıştır. Bu toplantılar sonucunda siyasi faaliyetler içerisine girme veya ihtilal yapma düşüncesinde olan fikir gruplarını ortaya çıkartmıştır.³⁷¹ Radikal ve ılımlılar olarak da tanımlanabilecek bu gruplar bir bakıma MBK'nın ilk oluşumundaki bölünmeyi işaret etmektedir.

Diğer yandan Genç Kemalistler Ordusu" adındaki yapının Silahlı Kuvvetler içerisinde darbeye yönelik tutumları teşvik ettiği görülmektedir. Bunun üzerine, 1 yarbay, 2 binbaşı, 2 üsteğmen olmak üzere toplamda 5 subay tutuklanmıştır. Sonrasında ise bu sürecin devam ettiği ve sayılarının 13'e yükseldiğine şahit olunmakla beraber, bu durum ciddi bir cunta örgütlenmesi boyutunda vücut bulmuştur. Diğer taraftan Başbakan İsmet Paşa'nın açıklamaları, böyle bir örgütlenmenin "eski maceracılar" ile beraber 14'ler ve 22 Şubat Olayı'nın sorumlularından destek aldığı yönünde olmuştur.³⁷²

Diğer yandan Genç Kemalistler Ordusu adındaki yapının oluşumu ve niteliğine ilişkin dönemi yaşayan emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan'ın yazdığı kitap aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Genç Kemalistler Ordusu'nun kuruluşunun Talat Aydemir'in ikinci darbe girişiminde önce gerçekleştiği ortadadır. Bu yapı, ülkenin anarşik bir düzene girmeye başladığını ve bunu engellemek adına bir araya geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca yapıyı oluşturan üyelerin ordu bünyesindeki idealist Kemalist subaylar ve aydınlardan oluştuğuna dikkat çekilmiştir. Dahası, Kemalizm'in kazanımlarının yok edilme tehdidiyle karşı karşıya kaldığından da ayrıca bahsedilmiştir. Genç Kemalistler Ordusu'nun MBK'nın ideolojik çerçevede bölünmüşlüğü ve 27 Mayıs'ın başarıya ulaşamaması vb. nedenlere dayanarak bağımsız temelde bir oluşum olduğu

³⁷¹ Akyaz, *a.g.e.*, s. 215-23.

³⁷² *Milliyet*, 22-23-24-25-26-27 Mart 1963.

görülmektedir. Yapının birtakım bildirilerle denetim sağlama ve ülkedeki karışıklık ortamını ortadan kaldırmayı düşünerek birlik ve beraberlik oluşturma gayretinde olacağı belirtilmiştir.³⁷³

İşte bu vaziyet içerisinde 22 Şubat darbe girişiminde başarısız olanların başındaki Alb. Talat Aydemir, ülkenin içinde bulunduğu durumdan yola çıkarak ve bazı grupların ülkede hâkim konuma geldiklerini sebep göstererek Kemalist bir müdahale yapılması gerektiğini düşünmüştür. Ancak, burada görünen iki sorun; darbe yapıldıktan sonraki siyasi konumlarının nasıl bir vaziyette bulunacağı ve daha önce Silahlı Kuvvetlerden emeklilik hakkı tanınmadan ihraç edilen destekçilerine nasıl yardımda bulunacakları olmuştur. İstanbul'da 14'lerden Orhan Kabibay'ın "Kemalist Parti" kurmaya hazırlandığını ve İstanbul'da toplantı yapılmasını istemesi üzerine Talat Aydemir ve yanındakiler, darbe ile ilgili planlamalarda bulunup, görev dağılımları yapmıştır. Talat Aydemir ve beraberindekiler Silahlı Kuvvetler bünyesinden daha fazla destek almak için "çengel atma" diye tabir edilen bir usul izlemişlerdir. Öncelikle tarih olarak 20 Mart-20 Nisan aralığı düşünülse de, emniyetin bunu haber alması ve bu süreçte yapılacak bir müdahalenin -Celal Bayar'ın bırakılmasına yönelik olaylar- AP'ye yarayacağını düşünmeleri ile vazgeçmişlerdir. Başbakan İnönü, 15 Mayıs 1963 günü, koalisyon hükümetinin anlaşmazlık içindeki durumu ve sorunları çözmemesi gibi vaziyetlerde, karşısında ciddi bir tepki bulacağını ifade ederek, kısa bir zaman içinde olaylar olabileceğini açıklamıştır.³⁷⁴ Darbenin yapılacağı gün olarak 19 Mayıs günü seçilse de, bu durumun milli bayram karşısında olmuş gibi görüneceğinden bundan vazgeçmişlerdir. Yine bununla birlikte darbe planlarını öğrendiği bilinen 14'lerin önde gelen isimlerinden Alparslan Türkeş, müdahalenin yapılmasından kısa bir süre önce durumu İnönü'ye haber vermişse de, bunun ihtimal dâhilinde olmadığı yönünde cevap almıştır.³⁷⁵

³⁷³ Pdf olarak incelenen kitapta sayfa numaraları bulunmaması sebebiyle pdf'in kendi sayfaları kullanılmıştır. Talat Turhan, *Genç Kemalistler Ordusu*, İstanbul: İleri Yayınları, 2004, s. 33-39.

³⁷⁴ *Milliyet*, 15 Mayıs 1963.

³⁷⁵ Eryılmaz, *a.g.t.*, s. 66-67; Demir, *a.g.m.*, s. 164-67; "Çengel Atma" tabiri ile ilgili olarak Zihni Çetiner'in tabiri, herkesin tanıdığı, güvendiği ve saygı duyduğu kişileri bir şekilde harekete katarak amaca ulaşmaktır. Bunun dışında hareketin, İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve komutanlara da kızgın olduklarını belirtmektedir. Darbeyi hazırlama safhasında iletişim kurdukları Fethi Gürcan ile bir konuşmalarında, darbe sonrasında kendilerinin sınır boylarına gönderileceğini öğrenmiştir. Bunun sebebi de, darbeyi yapan kişilerin alttan aldıkları desteğin kendilerine dönmesini engellemek olsa gerek. Alkan, *a.g.e.*, s. 241.

Dönemin Harp Okulu öğrencilerinden Zihni Çetiner'in belirttiğine göre, 21 Mayıs gününde 11.30'da başlaması düşünülen müdahale için Harp Okulu'nda kumanda vazifesi alacak kişi kalmamış gibiydi. Alarmin çalmasını beklerken sürekli gezinerek durumu tedirginlik içinde bekledikleri bellidir. Diğer taraftan, tankların gelmeye başladığı ve sonrasında da Radyo evine doğru bir tankın harekete geçtiği şeklinde ifade vardır. Bununla birlikte yapılacak olan müdahalede aksaklık yaşandığı da belirtilmektedir. Bu arada, Alb. Talat Aydemir'in bir araçla alındığı sırada, radyodan kendi darbe bildirilerinin okunduğunu duyunca şükretmiştir. Ancak bu durumun fazla uzun sürmediği görülmekle beraber, hükümet güçleri radyoda kontrolü ele almışlardır. Bununla beraber, olayın başladığı gün sabaha karşı Genelkurmay tarafından bir duyuru yayınlanınca, zaten anlaşılamamış olan durum daha da şaşkınlık yaratmıştır.³⁷⁶ Hükümet güçlerinin duruma hâkim olmaya başlaması ve darbenin başarısız olacağının düşünülmesiyle birlikte çözümler yaşanmış, birkaç kişi de havadan yapılan saldırı sonucunda hayatlarını kaybetmiştir. Olayın sona doğru yaklaşmasıyla, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan sığınacak yer bulmak düşüncesi içinde olmuşlar, ancak bundan olumlu bir sonuç alamamışlar³⁷⁷ ve adalet karşısına çıkarılmak için yakalanmışlardır.³⁷⁸

Duruşmalar başladığında, 36 kişiye idam, 55 kişi için 5-10, 10 kişi için 4-12 ve 2 kişi için de minimum 1 yıl olacak şekilde cezalar istenmiştir.³⁷⁹ Yine duruşmada sanık olanlar, 1459 Harp Okulu öğrencisi³⁸⁰ ve 151 kişi de diğerleridir. Sonuç olarak, 7 sanığın idam cezası aldığı ve bunlardan Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın cezalarının meclis tarafından onaylandığı görülmektedir. Bununla birlikte, birçok kişi de müebbet ve aralıklı hapis cezalarına çarptırılmış, Harp Okulu bünyesinden sanık öğrencilerin 75 tanesi ceza alsa da, daha sonra bir af kanunuyla serbest kalmışlardır.³⁸¹ Zihni Çetiner'in verdiği bilgilere bakıldığında, Fethi Gürcan'ın Talat Aydemir'den daha önce idam

³⁷⁶ Alkan, *a.g.e.*, s. 242-43.

³⁷⁷ Demir, *a.g.m.*, s. 167; Gazetede Hükümete sadık olan kuvvetlerin durumu kontrol altına aldığı belirtilmekle beraber, İstanbul Radyosu'nun 02.45'te yayına girmesiyle, TSK'nın Milletin ve Hükümetin emrinde olduğu açıklanmıştır. *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1963; *Milliyet*, 21 Mayıs 1963.

³⁷⁸ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1963.

³⁷⁹ *Milliyet*, 8 Haziran 1963.

³⁸⁰ *Milliyet*, 13 Haziran 1963.

³⁸¹ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 169-70.

edildiği³⁸² ve bunun sebebinin de hükümetin onun kaçırılacağı düşüncesine sahip olması, bir an önce infazın gerçekleştirilmesini istemesi olduğu ifade edilmektedir.³⁸³

Bunun dışında darbe girişimi sırasında yaşanan çatışmalar sonucu hayatını kaybetmiş olan darbe karşıtı askerler için bir “şehitlik” makamı oluşturulduğu görülmektedir. Şehitlik makamı verilen askerlerin demokrasi, anayasa ve rejimi koruma gibi görevlerden dolayı şehit düştükleri de vurgulanan önemli bir noktadır. Diğer yandan mecliste yapılan görüşmeler sonucu bu şehitlerin Anıtkabir’de kendilerine layık bir şekilde yer almaları noktasında karar alınmıştır.³⁸⁴ Daha önce 27 Mayıs için de ortaya çıkan “devrim şehitleri” olarak nitelendirilebilecek bu durum, dönemin bir sembolleştirme adımı olarak görülebilir. Bu şekilde atılan adımları ve uygulanan hareketin doğru olduğu veya olumlu sonuçlar vereceği gibi bir düşüncüyü meşrulaştırma ve sembolleştirme hareketi olarak görmek mümkün olabilir.

İngiliz belgelerinde, Talat Aydemir ve beraberindekilerin bağ kurduğu diğer komutanların, bu planı Genelkurmay Başkanı’na bildirdiklerinden bahsedilmektedir. Ayrıca bazı yetkili makamların böyle bir girişimde bulunulacağına yönelik uyarılarına çok da ehemmiyet verilmediği, en azından bunun 21 Mayıs’ta gerçekleşeceğinin umulmadığı da ifade edilmektedir. Farklı bir pencereden, muhalefet grubunda yer alan ve eski MBK üyelerinden olan Alparslan Türkeş’in de gözaltına alındığı görülmektedir. Buradaki sebebe bakıldığında, Türkeş’in, Alb. Aydemir ile iletişim halinde kalması sunulmaktadır. Ayrıca, bu 3 kişinin siyasi gelişmelerde ve diğer muhalif gruplarla da bağ içerisinde oldukları da belirtilmektedir. Bir önemli husus da, Talat Aydemir gibi “devrimci” grupların hala Türkiye’de yer aldığı ve başarı şanslarının bulunduğu noktasındadır.³⁸⁵

Ertesi günü Cumhuriyet Senatosu, bu ciddiyet arz eden konuyu gündemine almıştır. Konuyla ilgili olarak öncelikle, yurdun bu tarz bir durumdan kurtarılacak devletin gücünün pekiştirilmesini sağlayanlar için takdir ve şükranla bulunulması kararlaştırılmıştır. Bir başka noktada, kalkışmayı durdurma görevini yerine getirirken

³⁸² Bu bilgilerle birlikte Çetiner, kendilerinin serbest bırakılmalarının, AP’nin eski DP’lilere yönelik af getirmesi sonucunda meydana geldiğini ifade etmektedir. Alkan, *a.g.e.*, s. 243.

³⁸³ Demir, *a.g.m.*, s. 169.

³⁸⁴ Alkan, *a.g.e.*, s. 164-67.

³⁸⁵ FO 371/169516, *Internal Political Situation: Attempted Coup and Subsequent Martial Law*, “No:47 Denis Allen”, 10 June 1963.

vefat edenlere yönelik 3 dakikalık saygı duruşunda bulunulması da önemli bir davranıştır. Ayrıca, Cumhuriyet Senatosu'nun Bursa üyesi Baki Güzey'in, bu kişilere yönelik olarak, rütbelerine bakılmaksızın hepsine "general" rütbesi verilmesi ve yakınlarına da tam maaş verilmesi hakkında önerge vermesi, devlete ve demokrasiye olan sadakatin nasıl algılandığını göstermektedir.³⁸⁶ Sonrasında bu kişilerin birer kahraman olarak Anıtkabir'e definlerinin yapılması için bir kararname, CB, Başbakan ve Bakanların imzalarıyla çıkartılmıştır.³⁸⁷

Böyle bir darbe girişiminin meydana gelmesi, hükümet, meclis ve TSK'nın birlikte hareket ederek "sıkıyönetim" sistemini devreye sokmalarını gerektirmiştir. Böylece, olayların yarattığı etkinin daha farklı bir şekilde destek veya karşıtlık almaması, herhangi bir huzursuzluğun çıkmamasının garantisi elbette sıkıyönetim olarak görülmüştür. Bu minvalde, olayın başladığı günden önce organize edilen bu hareketin "Anayasayı ihlal amacını güden silahlı bir ayaklanma" olduğu ifadesiyle birlikte 21 Mayıs 1963 günü itibariyle saat 15.00'dan itibaren 1 ay süre zarfında, Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.³⁸⁸ Üç büyük ilde ilan edilen bu sıkıyönetimin komutanlıklarına da sırasıyla; Korg. Cemal Tural Ankara'ya, Refik Yılmaz İstanbul ve Tümamiral Ferit Denizmen ise İzmir'e atanmışlardır.³⁸⁹ Sıkıyönetimin düzenleyici tarzda ortaya koyduğu uygulamalar, "tebliğ" adı verilen bildiri tarzındaki metinler halinde TRT radyoları ve gazetelerde yayınlanmıştır. Sıkıyönetim Komutanlıkları'nın, öncelikle anlaşılabilir olacak olan düzenlemeleri, bilindiği gibi, sokağa çıkma yasağı başta olmak üzere, silah ve benzeri maddelerin kullanımıyla ilgili yasaklar ve basına yönelik de kısmi sansür uygulamaları şeklindedir. Ancak, görüldüğü üzere, birçok konuyla ilgili olmayan durumlara da el atılmıştır. En dikkat çekici hareketler arasında, trafiğin akışı, belediye işleri, futbol maçlarındaki tarafların birbirine yönelik tutumları ve sinema biletlerindeki yolsuzluğa da düzenleme getirilmesi bulunmaktadır.³⁹⁰

³⁸⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1.Dönem, 11.Cilt, 65.Birleşim, 21 Mayıs 1963, s. 242-243.

³⁸⁷ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu:170, Gömlek:30, Sıra:20.

³⁸⁸ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu:170, Gömlek:26, Sıra:7; Cumhuriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1963.

³⁸⁹ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Kutu:298, Gömlek:15, Sıra:9.

³⁹⁰ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 1950-1970 Dönemi Sıkıyönetimleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, ss. 108-14.

Bu başlık altında 27 Mayıs Darbesi sonrasında MBK'nın oluşturduğu düzenden memnun olmayan askeri gruplardan Alb. Talat Aydemir ve beraberindekilerin tekrar bir darbe niyetinde oldukları görülmüştür. Darbenin gerçekleşmesiyle ilgili atılan ilk adımda Aydemir diğer cunta gruplarından destek alamamıştır. İlk darbe girişiminden başarısızlıkla ayrılması sonucunda kendisine ve yanındakilere af çıkmıştır. Ardından Talat Aydemir darbe yapmak adına yeni girişimlerde bulunmuş ve bunu 22 Mayıs 1963'te gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nitekim buna yönelik siyasi ve askeri kanada birtakım haberler gelmiş ve yine Talat Aydemir'e karşı bir güç odağı oluşmuştur. İngiliz belgelerinden de aktarıldığına göre darbe girişiminin açığa çıkmasında Aydemir ile işbirliği yapan bazı askerlerin ifadelerinin önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Olay sonucuna bakıldığında askeri bir darbe önlenmiş ve demokrasinin kazandığına yönelik değerlendirmeler de yapılmıştır. Lâkin Aydemir'e yönelik duruşun sadece demokratik duruştan kaynaklanmadığını söylemek yerinde olacaktır. Bu genellikle ordu içerisindeki grupların birbirine hâkimiyet kurma düşüncelerinden ileri gelmekte ve güçlü olan tarafın diğerinin amaçlarına karşı durmasının doğallığından kaynaklanmaktadır.

2.3. 1965 SEÇİMLERİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

Muhalefetin DP'lilere yönelik af baskısını toplumsal alana yayması ile birlikte orduya karşı bir yapı ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda Genelkurmay Başkanı tarafından devlet yönetiminde söz sahibi olan tüm gruplara bir mektup gönderilerek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu durumdan rahatsızlık duyduğu ve bunu ortaya çıkaranların da orduyu kışkırtmaya çalıştıklarını söylemiştir. Bunun sonrasında Adalet Partisi'nin 1964 yılındaki kongresinde, Genel Başkan olarak daha ılımlı olan Süleyman Demirel seçilmiş ve DP'lilere af meselesi rafa kaldırılmıştır.³⁹¹

³⁹¹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, ss. 340-41; Türk Siyasetine damga vurmuş isimlerden olan Süleyman Demirel, öncelikle DP döneminde DSİ Genel Müdürlüğü görevinde yapmış ve bu arada ABD'de de özel eğitimler almıştır. Müdürlük süresinde, yapmış olduğu "liyakat" temelli uygulamalar dikkat çekmektedir. Süleyman Demirel'in siyasette ilk büyük konumu, Genel Başkan Yardımcılığı olmuştur. 1964 yılında AP Genel Başkanı ve eski bir general olan Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine, parti içerisinde liderlik yarışı baş göstermiştir. Bu rekabette, İhsan Sabri Çağlayangil, Sadettin Bilgiç, Tekin Arıburun, Süleyman Demirel, Ali Fuat Başgil ve Seyfi Kurtcebe vardır. Demirel, başlarda adaylık hakkında ses çıkarmasa da, Ankara İl Kongresi'nde adaylığını ilan etmiştir. Diğer taraftan Sadettin Bilgiç'in adaylığı orduda kabul görmemekte ve Demirel ismi uzlaşılmanın temsilini haline gelmektedir. 27 Kasım'da başlayan kongre 29 Kasım'da Demirel'in 1697 delegenin 1072'sinin

1965 yılındaki seçimler öncesinde, Süleyman Demirel'in AP liderliğini iyice hissettirmeye başladığı, bütçe görüşmeleri sırasında hükümeti düşürmesiyle belirgin hale gelmiştir. Böylece, milletvekili olmayan Demirel'in yerine Suat Hayri Ürgüplü, AP'nin Başbakanı olarak hükümet kurmuştur.³⁹² Görülen şu ki, 1961'den sonra devam eden koalisyon hükümetleri ve anlaşmazlık çerçevesinde devam eden yönetim sistemi, yerini yavaş yavaş tek başına iktidara bırakmaktadır. Doğal olarak bunun örneği de, 10 Ekim tarihinde yapılacak olan milletvekili genel seçimidir. Bu arada AP, iktidara giden yolda birtakım adımlar atmış; bürokrasinin eli partide güçlenmeye başlarken, birçok rütbeli subayın da parti saflarına katılması sağlanmıştır. Buradaki önemli nokta, ordunun Süleyman Demirel'e karşı olumlu bir tutum içerisinde olmasıdır. Diğer taraftan, eski 14'lerden Alparslan Türkeş CKMP Genel Başkanı olmuş ve bu da ordunun bir diğer yumuşak davranışına sebep olmuştur.³⁹³ Sonucunda 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimden AP birinci parti olarak³⁹⁴ çıkmıştır.. %52.9 gibi büyük bir oranla halkın teveccühünü kazanan AP, 450 milletvekilinden 240'ını elde etmiştir. CHP ise, ana muhalefet konumuna oturup 134 milletvekili alırken, CKMP 11, MP 31, daha çok sosyalist çizgide nitelenecek TİP 14, YTP 19 ve 1 bağımsız milletvekili meclisi oluşturmuştur. Seçime katılım oranına bakıldığında ise, %71 gibi bir oran görülmekte³⁹⁵ ve bu aslında seçimlere katılımın biraz düşük olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan seçimde uygulanan "Milli Bakiye Sistemi", oy oranı düşük olsa da, partilerin meclise vekil göndermelerini sağlamıştır.³⁹⁶

1966 yılında ise, Cumhurbaşkanlığı için Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay AP'nin adayı olarak öne çıkmıştır. Buna binaen, Genelkurmay'dan istifa edip Senatör olarak seçilen Cevdet Sunay, 28 Mart tarihinde de yeni CB olarak seçilmiştir. Demirel'in kendisini desteklemesindeki sebebin daha çok, demokrasiye bağlı olarak,

oyunu alarak büyük bir zafer ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Daha fazlası için bkz. Ayşegül Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2008, ss. 95-138. Ayrıca kongre seçimine ilişkin gazetelerde de bilgiler bulunmaktadır. Bkz. *Hürriyet*, 30 Kasım 1964; *Milliyet*, 30 Kasım 1964.

³⁹² Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 139; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 251.

³⁹³ Kayalı, *a.g.e.*, s. 130-31.

³⁹⁴ Seçimden zaferle çıkan AP lideri Süleyman Demirel, CB Cemal Gürsel ile görüşmüş ve hükümet kurma görevini almıştır. Demirel, CB Gürsel'e yönelik olarak "koalisyonsuz hükümet" nitelendirmesi yaparak, belki de koalisyon döneminin istikrarsızlığını vurgulamak istemiştir. Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi*, 3. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 14.

³⁹⁵ "1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri", <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>; *Akşam*, 14 Ekim 1965.

³⁹⁶ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 142; *Milliyet*, 12 Ekim 1965.

Talat Aydemir'in darbe girişimlerine yönelik tutumundan kaynaklandığı belirtilmektedir.³⁹⁷

Bu sonuçlar sonrasında, 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü havada işin içine girince, Türkiye'de sol veya sosyalist olarak nitelendirilebilecek hareketlenmeler daha güçlü bir bünyeye bürünmüşlerdir. CHP ise, Ecevit'in siyaset sahnesine girmesiyle kendisini yavaş yavaş “ortanın solu” diye tabir edilen politika alanına doğru kaydırmıştır. Bu politika, seçimlerdeki başarısızlıktan da yola çıkılarak yeni bir söylem geliştirmiş ve halka sarılmayı kendine yol edinmeye başlamıştır.³⁹⁸ Sol organizasyonların güçlenmesi, basın ve organizasyonlar yoluyla da kendine hayat sahası yaratmıştır. Bu minvalde, basın dalında, “Ant”, “Türk Solu” ve “Sosyalist” dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Yine ayrıca, hükümete yakın konumda bulunan Türk-İş'ten sola yatkın pozisyonda bulunanlar ayrılarak, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kurmuşlardır.³⁹⁹ 1968 yılında dünya çapında ortaya çıkan gençlik hareketleri Türkiye'de de rüzgârlar estirmiş ve etkili bir güç haline gelmiştir. Bu hareketler sol kanadı temsil eden bir yapıyı içermiştir. Böyle bir durumla başa çıkmak adına hükümet militanlar ile Akşin'e göre "ülkücü"⁴⁰⁰ adı verilen sağ kanatta bulunan gençlerle mücadele etme⁴⁰¹ yoluna girişmiştir. Adalet Partisi'nin 69 seçimlerinden⁴⁰²

³⁹⁷ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 148; Cevdet Sunay seçimde 461, Alparslan Türkeş 11 ve Celal Bayar 5 oy almışlardır. *Yeni İstanbul*, 29 Mart 1966.

³⁹⁸ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 251-52; Artık ülkede sol kanadın özgür bir durumda bulunduğunu ve buna ilişkin muhalefetin demokrasi içerisinde yapılmasını belirtenler olsa da, diğer taraftan halkın bu duruma ilişkin eğiliminin olumlu olmaması gibi bir pozisyonundan yola çıkarak, hem de endişeden dolayı askeri diktatörlük kurmak düşüncesi doğmuştur. Kayalı, *a.g.e.*, s. 135.

³⁹⁹ Kayalı, *a.g.e.*, s. 148.

⁴⁰⁰ Diğer taraftan Şubat 1969 yılında 4 sene önce CKMP Genel Başkanı seçilen Alparslan Türkeş, yapılan kongrede partinin adını “Milliyetçi Hareket Partisi” olarak tayin etmiş ve daha güçlü bir yapılanmanın temelini atmıştır. Partinin ideolojisine bakıldığında, Türkçülükten vurgu yapılmakta ve teknoloji-sanayi gelişmelerine açık olduğu da belirtilmektedir. Böylece gücünü oldukça arttıran sol hareketlere karşı bir ideolojik hareket ortaya çıkmıştır. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 253.

⁴⁰¹ Sağ ve Sol öğrenci grupları arasındaki mücadele, bir noktadan sonra öldürücü bir boyuta sürüklenmeye başlamıştır. Cinayetler toplantılara yayılınca, iki tarafında bu tür organizasyonlarında zorla dağıtma yoluna gidilmiştir. Ayrıca Başbakan Süleyman Demirel, Adnan Menderes'in öğrencilere karşı sert muamelelerinin açtığı yoldan çekince duyarak, kendisi aynı yolu benimsememiştir. Bunu da CB Sunay ile görüşmesinde, müdahalenin “darbeye yol açması” sonucunu doğuracağı endişesinden kaynaklandığı şeklinde açıklamıştır. Harris, *a.g.m.*, s. 205-6; Sefa Salih Aydemir, “12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 5 (2014).

⁴⁰² 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan seçimler neticesinde biraz olsa da oyu düşen AP, tekrar iktidara gelmiş ve 450 milletvekilinden 256'sına sahip olmuştur. Fakat buradaki etken görüldüğü üzere, Milli Bakiye Sistemi'nin terkedilmesi sonucu meydana gelmiştir. Belki de, bu durumu yaşananları da göz önüne alarak yapan AP, istediği çoğunluğu bu yolla sağlamıştır. “1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri”, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>; *Akşam*, 14 Ekim 1965.

başarıyla, CHP ve TİP'in de azalan oyları neticesinde başarısızlıkla çıkması sol kanatta hayal kırıklığı yaratmış, bazıları sosyalizmi tesis etmek için askeri darbenin gerçekleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Örnek vermek gerekirse, Doğan Avcıoğlu ile Milli Demokratik Devrim hareketi bu durumu benimseyenler arasında olmuştur.⁴⁰³

Bir başka kısımda, eski DP'lilere yönelik olarak çıkartılması düşünülen af, İnönü ve Bayar'ın ortak müzakeresi⁴⁰⁴ sonucunda meclise gelmişse de buna karşılık AP, Silahlı Kuvvetler nezdinden gelecek tepkiye karşın olumlu bir adım atmamıştır. Keza bunun aslında bir yumuşatma ve tepki çekmeden harekete geçme stratejisinden kaynaklandığı düşünülebilir. Diğer yandan 6 Kasım 1969 tarihinde yani seçimler sonrasında Cumhuriyet Senatosu'nda af tasarısı kabul edilecek ve yürürlüğe girecektir. Doğal olarak bu tarz bir davranış, bir kısım muhalefete sebep olacak ve TİP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açılarak, 1970 yılına gelindiğinde iptal olacaktır.⁴⁰⁵

Türk Siyasal Hayatının sağ tarafındaki oluşumlara bir yenisi, Milli Nizam Partisi'nin kurulmasıyla⁴⁰⁶ eklenmiştir. Bu partinin oluşum sürecinde dikkate değer olarak görülebilecek, Necmettin Erbakan'ın Ticaret ve Sanayi Odası'na başkan olmak istemesi ve buna yönelik AP'nin olumsuz tavır takınması gibi bir olay meydana gelmiştir. Bununla birlikte Erbakan'ın AP'den milletvekili olmak istemesinin de reddedilmesi üzerine bağımsız olarak seçilmiş ve meclise girmiştir. Böylece Erbakan, elde ettiği bu başarıyı siyasi parti şekline sokarak, muhafazakâr bir çizgiye sahip yukarıda bahsedilen partiyi kurmuştur.⁴⁰⁷ AP'nin bu tavrına bakıldığında, tahmin

⁴⁰³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 266-67; TİP'in Milli Bakiye Sistemi'nin kaldırılması sonrasında 1969 seçimlerinden 2 milletvekili ile çıkması sorunların yaşanmasını doğurmuştur. Yasanın meclisteki görüşmelerinde Aybar, yasanın kabul edilmesi durumunda ülkede daha büyük hadiseler olabileceğini söylemesi önemlidir. Milli Demokratik Devrim, aşırı duygulara sahip askerlerin de içinde bulunduğu, Maoizm veya Amerika'daki gerillalardan örnek alınarak yapılacak bir hareket gibi nitelendirilmiştir. Ahmad, *a.g.e.*, s. 173-74.

⁴⁰⁴ Siyasi af ile ilgili olarak İnönü ve Bayar Pembe Köşk'te buluşmuşlar ve sonucunda İnönü, "bu karar huzur getirecek" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Ulus Gazetesi, 15 Mayıs 1969; İsmet İnönü, afla ilgili duruma hem kendi partisinden hem de Silahlı Kuvvetlerden herhangi bir eleştiri veya şikâyet yükselmemesi için Bayar'ın 1961 Anayasası'nı tanımasını istemiştir. Süreçle ilgili detaylı bilgiler için bkz. Arcayürek, *a.g.e.*, ss. 298-304.

⁴⁰⁵ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 152-54; Kayalı, *a.g.e.*, s. 146-47; Ayrıca mecliste affın çıkmasına ilişkin görüşmelerle ilgili olarak bkz. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 9.Dönem, 54.Cilt, 3.Birleşim, 6 Kasım 1969, ss. 121-135.

⁴⁰⁶ Gazetede verilen bilgilere bakıldığında, "masonlar ve siyonistlerin partiye alınmaması" düşüncesi, aslında Erbakan ve beraberindeki siyasi hareketin niteliğine yönelik bir ipucu olmuştur. Ayrıca partinin "sağdaki boşluğu doldurma" şeklindeki ifadesi, AP'ye yönelik bir tepkisellik ifadesi ve onun iktidarı sürdürmede aldığı pozisyona yönelik olabilir. *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1970.

⁴⁰⁷ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 155-56; Kayalı, *a.g.e.*, s. 156; Erbakan ile birlikte 13 kişinin de adaylığı kabul edilmemiştir. *Milliyet*, 19 Ağustos 1969.

edilebilecek nokta, ordu ile arasındaki ilişkinin sarsılmasına izin vermemek olsa gerek. AP, DP'nin tabanını ne kadar elinde tutsa da, onların düştüğü hatalara düşmeden ve asker grubunun şüphelerini üzerine çekmeden politika yapmak gayesinde olmuştur diye söylenebilir.

Diğer taraftan, Süleyman Demirel hakkındaki yolsuzluk iddiaları üzerine parti içerisinde tartışmalar meydana gelmiştir. AP'nin önde gelen isimlerinden ve daha önce Genel Başkanlık yarışında Süleyman Demirel'e rakip olan Sadettin Bilgiç'in partiden tasfiye edildiği görülmüştür. Onların tasfiyesi sonrası Ferruh Bozbeyli de, parti içindeki demokratik yolların tükendiği ve herhangi bir eleştiriye tahammülün kalmadığından yakınlıkla partiden istifa etmiştir. Bu süreçle birlikte AP içerisinde yeni bir siyasi oluşumun çıkması kaçınılmaz olacak ki, Demokratik Parti kurulacaktır.⁴⁰⁸ Bu partinin diğer bir yanı, eski CB ve DP'li Celal Bayar'ın AP'ye karşı tutumunun bir yansıma noktası olmasıdır.⁴⁰⁹

1961 Anayasası'na yönelik tepkiler neticesinde AP, 69 yılında anayasada değişiklikler ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Burada her zaman belirttiği gibi yürütme erkinin zayıflatılmış olmasının ortadan kaldırılmasını istemiştir.⁴¹⁰ Adalet Partisi dışında, Alparslan Türkeş ve beraberinde "ölkücü" adı verilen gruplar ve iş dünyasından isimler de mevcut olduğunu iddia ettikleri olumsuzluklardan bu anayasayı sorumlu tutmuşlardır.⁴¹¹

1969 seçimleri sonrasında oyları azalan ve temsil oranında düşüşe uğrayan TİP ve sol örgütler, artık demokrasi dışında daha radikal yöntem ve söylemler kullanmada aktif hale gelmişlerdir. Bu tip söylemler içerisinde Silahlı Kuvvetler ile olumsuz bir ilişkinin ortaya çıkacağı "Kürt Meselesi" ile ilgili radikal tarzda bir ifadede bulunulması değişen ortamın habercisidir.⁴¹²

Bu kısımda 1965 seçimleriyle birlikte siyaset sahnesinde değişen hususlar ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. 1961 seçimleri sonrası oluşan koalisyon hükümetleri

⁴⁰⁸ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 161-62; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 255; Demokratik Parti ile ilgili olarak, AP içerisinde gelen milliyetçi-muhafazakâr bir siyasi oluşum değerlendirilmesi yapılmıştır. Kayalı, *a.g.e.*, s. 165.

⁴⁰⁹ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 312-13.

⁴¹⁰ Tanör, *a.g.e.*, s. 412.

⁴¹¹ Ergun Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, 3. b., İstanbul: Versus Yayınları, 2011, s. 61-62.

⁴¹² Kayalı, *a.g.e.*, s. 155.

dönemi, 1965 seçimleriyle yerini tek başına iktidar olan AP'ye bırakmıştır. AP'nin seçim öncesi ve sonrasında, 27 Mayıs ilkelerini savunan kesimleri tedirgin etmemeye çalıştığı belirtilmesi gereken bir noktadır. Bununla birlikte 1966 yılında CB seçiminde Org. Cevdet Sunay'ın AP tarafından desteklenmesi, Sunay'ın Talat Aydemir'in darbe girişimlerine yönelik karşıt tutumuyla özdeşleştirilse de AP'nin Silahlı Kuvvetler nezdinde siyaseten iyi ilişkiler içerisinde kalma amacından kaynaklandığı düşünülebilir. Hatta sonrasında İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın eski DP'lilere yönelik af getirme planına karşılık destek vermemesi de buna örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte bu dönemin sonlarında Süleyman Demirel hakkındaki yolsuzluk iddiaları ve parti içerisinde demokrasinin arka plana düşürüldüğü düşüncesiyle AP'den ayrılanlar Demokratik Parti'yi kurmuşlardır. Diğer yandan yine sağ kanatta yer alan ve daha çok dinsel düşüncelerle ön plana çıkacak olan Milli Nizam Partisi Necmettin Erbakan önderliğinde kurulmuştur. Diğer yandan AP ve MHP'nin 1961 Anayasası'na yönelik tepkilerini ve değişiklik isteklerini dile getirmişlerdir. Böylece bu kısımda 1965'ten 1970 yılına kadar genellikle siyaset içerisindeki gelişmelere yer verilmiştir. Bir sonraki bölümün ilk başlığında, bu dönemin diğer gelişmeleri olan sol ve sağ kanattaki teşkilatlanma, sendikal hareketler ve cunta faaliyetleri anlatılmıştır. Bunların diğer bölümde anlatılması, 12 Mart Muhtırasına giden yolda önemli mihenk taşları olmalarından kaynaklanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ BASKIYLA ŞEKİLLENEN DÖNEM: 12 MART MUHTIRA REJİMİ

1. MUHTIRA ÖNCESİNDE ÜLKEDEKİ SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER

1960 Askeri Darbesi'nin doğurduğu 1961 Anayasası'nın, çeşitli temel hak ve özgürlüklerin kullanılma imkânını sağladığı daha önce belirtilmiştir. Bu anayasa öncelikle döneminin en çağdaş anayasası olarak görülmüştür.

Böyle bir ortam içerisinde kendilerine daha önce uygun hareket alanı bulamayan sol hareket, nihayetinde faaliyetlerini açıktan göstermeye başlamıştır. Ancak belirtildiği üzere bu durum, sonrasında kullanılamamış bir fırsat gibidir. Çünkü sol dâhil diğer ideolojik kanatlar girdikleri faaliyet alanlarında birtakım çatışma alanları yaratmışlardır. Ancak anayasanın getirdiği hallerle ülkede uygulanması gereken sosyal adalet ve eğitimde eşitlik gibi hususlar hayata geçirilememiştir. Böylece özellikle sol kanat, sosyalist bir sistem hedefi ve parlamenter yapının bu sorunlara çözüm bulunamayacağını düşünerek sisteme yönelik eleştirel tavırlarını üst noktaya taşımışlardır. Atatürkçülük fikriyatına uygun olduğu ileri sürülen bu davranışlar içerisinde, işçi ve öğrenci eylemleri bu süre içerisinde ciddiye alınması gereken faktörler olmuştur. Buna yönelik olarak sivil, asker ve aydın grupları arasında fikirlerini tamamen açığa vurmada yaygınlaşma çabası içine girmeleri de ayrıca önemli bir husustur.⁴¹³

1968 yılıyla birlikte yükselen öğrenci hareketleri daha çok üniversite işgalleri ve bildiriler dağıtma yoluyla ülke gündemine yerleşmiştir. Bu dönemde aşırı sağ ve sol kanatların siyasi şiddet bağlamında ilk kez önemli ölçüde karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Sol kanadın Amerikan 6.filosunun Türkiye'ye gelişini protesto etmek amacıyla başlattığı protesto eylemi ve ona karşılık olarak sağ kanadın da organize olması iki grubun karşı karşıya gelmesini doğurmuştur. Protestolar sırasında Taksim civarında bombalar patlamaya başlaması ve polisin müdahalesi ile tam bir kaos ortamı ortaya çıkmış ve ölenler olmuştur. Olayın bu şekilde cereyan etmesi onun “kanlı pazar” olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Böyle bir olayda yaşamını yitiren insanların olması

⁴¹³ *Madanoğlu Cuntası (İddianame)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973, s. 18-20; Ayrıca sol kanattaki bu yapı sivil, eski asker denilebilecek bir yapı ve mevcut askerlerden oluşan bir şekilde 3 gruptan meydana gelmiştir. Daha detaylı bilgiler için bkz. *Madanoğlu Cuntası (İddianame)*, s. 21-44.

ve bunlara yönelik sistemli bir saldırı olduğu görünmesine rağmen herhangi bir gelişme kaydedilmediği ortadadır.⁴¹⁴ Amerikan karşıtlığının revaçta olduğu bu dönemde ABD Büyükelçisi Komer'in arabasının ODTÜ'de yakılması, öğrenci hareketlerinin yavaş yavaş şiddet eylemlerine kaydığını göstermektedir. Bu öğrenci olaylarına ilişkin olarak CHP, olumsuz bir tepkide bulunmamış ve üniversitelerdeki yönetimlerin değişim içinde olması arzusunu yinelemiş, ancak iktidar partisi AP üniversitelerle ilgili değişim durumuna açık olmasına karşın, öğrenci olaylarının bir bakıma Türkiye'yi anarşi iklimine soktuğunu iddia etmiştir.⁴¹⁵

Yine 1969 yılı, öğrenci olaylarına ek olarak işçilerin de eylemli bir davranışa geçerek grevlere gittiğini işaret etmektedir. Demiryolları ve Deniz Nakliyat adındaki bir firmada başlayan grevler diğer alanlara da sıçramış, hatta Sümerbank bünyesindeki işçilerin greve hazırlandıkları duyulunca hükümet tarafından lokavt ilan edilmiştir. Diğer taraftan Arcayürek'in belirttiği bazı grupların devlet ve özel toprakları işgal ederek köylülere verme girişimleri, çeşitli gruplardan oluşan 30 bin kişilik öğretmen topluluğunun Anıtkabir'e çıkma durumları ve Ege'deki tütün üretimi konusunda ses çıkarmaya gücü yetmeyen üreticinin haklarının savunulması için eylemci grupların bölgeye gitmeleri⁴¹⁶ anayasanın verdiği haklarla birlikte yaşanan protesto eylemlerini göstermektedir.

1961 Anayasası sonrasında özgür ortamın oluşması ve temel hakların daha geniş hale gelmesi sonrasında oluşmaya başlayan sendikalaşma süreci içinde güçlü bir konuma gelen DİSK, anayasadan doğan alanıyla ilgili grev ve toplu sözleşme gibi haklarını da gereği gibi yerine getirerek, elde etmekteydi. Buna karşın iktidar ve DİSK karşıtı Türk-İş sendikası, bu durumun ortadan kalkmasına ilişkin, Toplu Sözleşme ve Grev Kanunu'nda değişiklik yapılması sırasında DİSK ve beraberindeki işçiler tarafından protestoyla karşılanmıştır. 15-16 Haziran 1970'de meydana gelen bu karşı

⁴¹⁴ Alpay Kabacalı, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, 3. b., İstanbul: Güner Yayınları, 2007, s. 398-99.

⁴¹⁵ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 225; 1960 sonrasında Türkiye'deki sol kanat CIA'nın Türkiye'de birtakım faaliyetler yürütmekte olduğunu sık sık dillendirmiştir. Bülent Ecevit ve TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın da bu iddiaları öne sürenlerin önde gelen isimleri olması, sol açısından durumun ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir. ABD'nin tam da bu dönemde Robert Komer isimli eski CIA mensubunu büyükelçi olarak ataması tahmin edileceği gibi sol kanatta büyük tepki yaratmıştır. Komer'in gelmesiyle birlikte sol, tepkisini gösteriler şeklinde örgütlemeye başlamış ve Komer'i Türkiye'den çıkarmaya zorlamışlardır. Oran, *a.g.e.*, C. 1, s. 696-97.

⁴¹⁶ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 227-228.

duruş, eylem ve buna bağlı olarak güvenlik güçleriyle çatışma noktasına kadar gelmiş, iktidar tarafı olayları "ayaklanma" olarak nitelendirerek, Anayasa'nın 124. maddesinde "ayaklanma olması halinde" sözüne atıfta bulunarak sıkıyönetim ilanına başvurmuştur.⁴¹⁷

15-16 Haziran tarihlerinde gerçekleşen bu eylemlerde DİSK ön planda yer almış ve direniş çağrısında bulunmuştur. Tam bir kitlesel eylem olarak görülebilecek bu hareketlenme, sol açısından da muazzam bir durumdur. Sol hareketin önemli isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı'nın yaptığı, *"Türkiye işçi sınıfı hepimizden er davrandı: Kılıcını ortaya attı. Her türlü "Devrimci" aydın gevezeliğine en kestirmeden keskin karşılığını bir vuruşta verdi. Artık sözün yeri kaldı mı?"* şeklindeki değerlendirme, bunu doğrular niteliktedir.⁴¹⁸ Cumhuriyet Senatosu'nda 16 Haziran günü yapılan genel kurulda İstanbul üyelerinden Osman Gümüsoğlu'nun da bu olayları senato gündemine taşıması önemlidir. Gümüsoğlu, Ankara-İstanbul karayolunun kapatıldığı, sebze-meyve taşıyan büyük araçların yolda kaldığı ve çocuklarını sınavlara götüren ailelerin de bu haklarından mahrum bırakıldıklarını ifade etmiştir. Gümüsoğlu böyle bir vaziyetin ortaya çıkmasının iktidara yüklenmesinin doğal olacağını, ancak mevcut hukuki çerçevede iktidarın da buna yönelik engelleyici davranmasının mümkün olmadığından bahsetmiştir. Bunu da iktidarın ülkede hâkim olduğu noktaların sınırlı olduğunu söylemesiyle doğrulamıştır.⁴¹⁹ Bir bakıma iktidara yönelik eleştirileri savuşturma şeklinde bir duruş sergilemiş ve bunun sebeplerini örneklerle açıklamıştır. Bu tarzda bir

⁴¹⁷ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 175-178; *12 Mart Belgeseli 8.Bölüm*, Belgesel, 1994, s. 7:29-9:39, <https://www.youtube.com/watch?v=tSgFgc6JXTQ>; Sıkıyönetim ilanı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 16 Haziran 1971 günü ilan edilmiştir. Gereğe bakıldığında, Sendikalar Kanunu'ndaki değişiklik üzerine İstanbul ve Kocaeli çevrelerindeki olayların hem güvenlik güçleri hem de devlet kurumlarına yönelik saldırılarının bir "ayaklanma" çerçevesine girmesi ifade edilmiştir. Bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu:252, Gömlek:41, Sıra:11; Sıkıyönetimin uygulanmasıyla ilgili olarak bildirilerin yayınlanması İstanbul ve Kocaeli Sıkıyönetim Komutanlığı'na atanan Org. Kemal Atalay tarafından başlatılmıştır. Önceki sıkıyönetimlerde olduğu gibi, toplantı, gösteri, organizasyon ve grev gibi eylemler yasaklanmıştır. Bu gibi yasakların ordu tarafından uygulanması, Senatör Ahmet Yıldız tarafından bir baskı aygıtı ve asker-siyaset işlerinin tekrar birbirine geçmesi şeklinde yorumlanmıştır. İsmet İnönü'nün değerlendirmesine bakıldığında, iş adamlarının işçilerini işte çıkartmak için sıkıyönetimi öne sürdüklerini ve bunun önüne geçilmesi gerektiği görülmektedir. Yine bir keyfiyet usulü bu sıkıyönetimin de kaderi haline, örnek olarak tüm devlet memurlarının bölgelerindeki turistlere yardım etmelerini içeren bildiri neticesinde gelmiştir. Buna ek olarak, trafikteki birtakım kurallı hareketlerin sağlanması bakımından sıkıyönetim tarafından İstanbul Belediyesi'ne bildiri yapılarak, keyfiyetin asıl gerekçeden daha çok öne çıktığını göstermektedir. Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 183-185.

⁴¹⁸ Aydınoglu, *a.g.e.*, s. 268-269.

⁴¹⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 59.Cilt, 8.Birleşim, 16 Haziran 1970, s. 314-315.

diğer örnek de 15 Aralık'ta Türkiye Öğretmen Sendikası'nın başlattığı ve 100 binlerle ifade edilebilecek bir kitleyi sokaklara dökmesi de bu ortamın niteliğini göstermiştir.⁴²⁰

21 Temmuz 1970 tarihinde ABD Kongresi'nde Haşhaş üretimi ile ilgili ABD Adalet Bakanı Türkiye'nin bunu engellemediği takdirde cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir. ABD Başkanı Nixon bir temsilcisini Başbakan Demirel'e göndermiş, Demirel bunu kabul ettikleri takdirde Türkiye'nin bundan sorumlu olacağını belirtince bu ABD nezdinde olumsuz bir anlayış doğurmuştur. 1970 yazında büyük bir devalüasyon ve artan hayat pahalılığı birçok olumsuzluğa neden olurken, işçilerin de gösterilere giriştiği görülmüştür. Bu durumlar çerçevesinde Silahlı Kuvvetler nezdinde gidişata ilişkin tartışmalar başlamıştır. Demirel, Silahlı Kuvvetlerin idareyi ele alması şeklindeki düşüncelere ise karşı durmuştur.⁴²¹

MİT'in "9 Mart Hareketi" olarak adlandırılan bir cuntaya sızması 19 Mart 1967 tarihinde Türk Devrim Ocakları'nın "köy sorunu" adlı toplantısına Mahir Kaynak aracılığıyla gerçekleşmiştir. Mahir Kaynak toplantı sonrasında kendisine bu hareket içerisinde yer alma teklifini direkt olarak MİT'e bildirmiştir. MİT bu sayede hareketin her toplantısını ayrıca dinlemeye almış ve hareketin son toplantı tarihi olan 8 Nisan 1971'e kadar elinde detaylı belgeler toplamıştır.⁴²²

1968'de ise tespit edilen bu cunta grubunun başında Cemal Madanoğlu'nun bulunduğu görülmektedir. Cunta içerisinde sivil-asker gruplarının yanı sıra DEV-GENÇ ve Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu Cephesi ile de irtibat haline bulunulması⁴²³, eylemlerde bulunabilme kapasitesine sahip gençlik örgütlerini elde tutmak bakımından önemli olabilir. 10 Eylül 1969'da yapıldığı tespit edilen toplantıda, Cemal Madanoğlu'nun Osman Köksal ile birlikte kendi liderlik durumlarını diğer cunta gruplarına da kabul ettirme isteğinde oldukları görülmüştür. Ayrıca toplantı sisteminden vazgeçerek hücre sistemine geçilmesi gerektiği yönünde fikir beyan etmişler, bu sistemi "İttihat ve Terakki Usulü" olarak nitelendirmişlerdir.⁴²⁴ Bu usulü benimsediklerinde

⁴²⁰ Aydınoglu, a.g.e., s. 408-409.

⁴²¹ 12 Mart Belgeseli 8.Bölüm, s. 9:30-14:20.

⁴²² Madanoğlu Cuntası (İddianame), s. 65-66.

⁴²³ Tekin Önal, "12 Mart Muhtırası: Vesayetın Pekışmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973)", *History Studies*, C. 8, S. 1 (2016), s. 90.

⁴²⁴ Madanoğlu Cuntası (İddianame), s. 80.

direkt kişisel bağlantıların ortadan kaldırılarak daha kapalı bir yapıya dönme ve aralarına girebilecek muhtemel sızmaların önlenmesi amaçlanmış görünmektedir.

1969 yılında Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Tural'ın askeri faaliyetler dışında devlet kurumlarına yönelik yaptığı ziyaretler dikkatleri çekmiştir. Başbakan Demirel de bu durumlara karşılık CB Sunay ile görüşüp bir an önce önlem alınarak, Tural'ın tasfiye edilmesini önermiştir. Eğer bir adım atılmazsa sonucun vahim olacağını da eklemiştir. Bu şekilde Bakanlar Kurulu'nu toplayan Demirel, tümünden aldığı imzalarla bir kararname çıkarıp CB'nin de onayını alarak Tural'ı ekarte etmiştir.⁴²⁵

20 Aralık 1969'daki toplantıda Cemal Madanoğlu'nun bir ifadesi çok dikkat çekicidir. Bu ifadede, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal'ın Kürtlere yönelik bir muhtariyet verme arzusunda olduklarını ifade etmiştir. Bu şekilde yol tuttuklarından aradaki anlaşmanın mümkün olamayacağını söylemiştir.⁴²⁶

Diğer taraftan Silahlı Kuvvetler nezdinde Org. Faruk Gürler'in 1970 Ağustos ayında Kara Kuvvetleri Komutanı olması cuntacıların en önde gelen amaçlarından biri olmuştur. Gürler'e yönelik mevcut ve eski milletvekillerinin ülkenin durumuna yönelik yaptıkları telkinler onu oldukça etkilemiştir. Gürler'in kişiliği de buna uygun olmuştur. Celil Gürkan'ın anlattığına göre cuntacıların darbe planları içerisinde yer almasını istediği kişiler ilk soru olarak Faruk Gürler'in bu işin içinde olup olmadığı yönündedir.⁴²⁷

Sonradan ortaya çıktığı üzere, darbeye ilgili harekât yöneticisi Faruk Gürler ve Muhsin Batur olmuştur. Harekâtın başarıya ulaşması sonrasında yeni bir anayasa hazırlıkları yapıldığı da belirtilmektedir. Bunun dışında bir "Devrim Konseyi" ve "Devrim Meclisi" kurularak yönetim organizasyonu da oluşmuş hale gelecektir. Yönetim kademesinde Faruk Gürler'in Devlet Başkanı, Muhsin Batur'un da Başbakan olması ihtimal dâhilinde olmuştur.⁴²⁸

Devrim Konseyi olarak oluşturulması öngörülen yapıda, sivil veya asker grupların hangisinin ağırlıkta olacağına ilişkin tartışmalarda, kesinlikle konseyin askerlerden oluşması gerektiğini düşünenler olmuş, ayrıca sivillerinde de bu konseyde

⁴²⁵ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 341-342.

⁴²⁶ *Madanoğlu Cuntası (İddianame)*, s. 100.

⁴²⁷ *12 Mart Belgeseli 8.Bölüm*, s. 14:40-18:20.

⁴²⁸ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 354.

yer alması gerektiği şeklinde bir görüş ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise tamamının asker olması şeklinde görüş beyan eden taraf ağır basmış ve 32 Kara, 11 Hava ve 7 de Deniz Kuvvetlerinden olmak üzere toplam 50 kişinin oluşturduğu bir konsey haline gelmiştir.⁴²⁹

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu şartları göz önüne alarak çeşitli komutanlarla müzakereler yapan ve sonucunda desteklerini alan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur Milli Güvenlik Kurulu'nda, bu durumu özetleyerek, reformlar yapılmasını, sosyal adaletin tesis edilmesini ve yolsuzluklar konusunda engelleyici adımlar atılmasını istemiştir. Fakat bu konuda başarılı olamamıştır. Diğer taraftan umduğu desteği Milli Güvenlik Kurulu'nda bulamayan Batur, bu sefer de devletin başı olan CB'na giderek belki de büyük bir etki yaratmaya çalışmış, fakat bu durum CB tarafından içeriğe ilişkin bilgilendirilmemesiyle sonuçlanmıştır.⁴³⁰

27 Kasım 1970'deki toplantıda söz alan Cemal Reşit Eyüpoğlu, yapılacak olan darbenin kısa bir vakit denilebilecek 2-3 saat içerisinde bitirilmesini öngörmüştür. Ayrıca, tam anlamıyla kontrolü sağlamak için sokağa çıkma yasağının uygulanmasını gerektiğini bildirmiş ve CB Sunay, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in tutuklanacağını işaret etmiştir.⁴³¹

1971 yılının ilk günü *Milliyet'in* manşetten verdiği haberin niteliği büyük önem arz etmektedir. Daha önce Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un CB Sunay'a ordunun rahatsızlığını dile getirmesi, bu defa Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç tarafından ifade edilmiştir. Tağmaç ayrıca ülkedeki olayların “devletin temelini sarsacak” niteliğe büründüğünü belirtmiş⁴³², aslında yapılacak müdahalenin olgunluk aşamasında bulunduğunu göstermiştir. Çetin Yetkin, 14 Ocak 1971 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin İngiliz *The Economist'te* Türkiye hakkında yapılan değerlendirmeleri

⁴²⁹ Erol Bilbilik, *Öncesi Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013, s. 248-49.

⁴³⁰ Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 64-65; *Cumhuriyet* gazetesinin 14 Aralık 1970 tarihli sayısının ilk sayfasında Muhsin Batur'un Sunay'a verdiği muhtıra yer almaktadır. Batur, Silahlı Kuvvetlerin ülkenin içinde bulunduğu durumdan rahatsızlık duyduğunu ve acil önlemler alınması gerektiğini belirtmesi önemlidir. Ayrıca gazetenin bu tarz bir olayı ilk sayfadan vermesi de ordunun rahatsızlığının kendi içlerinde kalmadan kamuoyuna da hissettirilmesinin benimsendiğini göstermektedir. *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1970.

⁴³¹ *Madanoğlu Cuntası (İddianame)*, s. 136.

⁴³² *Milliyet*, 1 Ocak 1971; Yine aynı gün *Milliyet*, 6. Sayfasında verdiği bilgilerde Türkiye'de geçmiş yılın adamı olarak Başbakan Süleyman Demirel'i, yılın olayını da 15-16 Haziran Olayları olarak göstermiştir. Gazetenin Demirel'i bu şekilde nitelendirmesi, 1970 yılında yaşanan kitlesel protesto hareketleri ve ülkenin içerisinde bulunduğu diğer sorunlarda güçlü veya dirayetli durmasına bağladığı ifade edilebilir. Detaylı bilgiler için bkz. *Milliyet*, 1 Ocak 1971, s. 6.

sayfalarına taşıdığı belirtmektedir. *The Economist*, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun vahim olduğunu ve Başbakan Demirel'in zor günler yaşadığını aktarmaktadır. Belirtilen diğer bir husus, Silahlı Kuvvetler tarafından şu an olaylara müdahale olmasa da, bu durum daha sonra gerçekleşmesi ihtimalidir.⁴³³

22 Şubat 1971'de toplanan MGK'da Silahlı Kuvvetler ve Başbakan'ın son zamanlardaki anarşi olaylarına dikkat çektikleri ve bunlara ilişkin yapılan öneriler yer almaktadır. Öncelikle Silahlı Kuvvetlerin bu konudaki duruşu dikkat çekicidir. Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, ülkedeki güvenlik sorunuyla ilgili alınamayan önlemler ve sol kanadın hızla artan etkinliği üzerine eleştiride bulunmanın siyasi olduğunu, ancak bununla ilgili görüşlerin ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'de son zamanlarda solun artan faaliyetlerinin gençlik üzerinde etkileyici bir faktör olduğu ve bunun da örgütlenmeye yol açtığını ifade etmiştir. Bu durumlar karşısında, engelleyici güç olarak Silahlı Kuvvetlerin görüldüğünü de açıklamıştır.⁴³⁴ Diğer taraftan Tağmaç, *Hürriyet*'in manşetten verdiği habere göre 2 bin kadar subayı toplayarak bir durum değerlendirmesi daha yapmıştır. Radikal hareketlerle bağlantı kurmama, demokrasi içerisinde mücadele etme ve vaziyetin daha kötüye gitmesi durumunda gerekenin yapılacağını söylemesi⁴³⁵, ihtimaldir ki Silahlı Kuvvetlerdeki cunta grubundan ve onların amaçlarından haberdardır. 9 Mart hareketinin hedeflediği devrim koşullarının demokratik zeminin dışında olması nedeniyle, Tağmaç'ın demokratik zemini savunması bunu doğrular niteliktedir. Tağmaç'ın bu konuşması İngiliz Belgelerinde de yer almış ve yukarıda olduğu gibi demokrasinin zaafa uğratılmasının söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Silahlı Kuvvetlerin idareyi ele alması aşırı sağ ve sol kanatların hedefleri arasında olduğunu da ifade etmiştir. Aynı şekilde gerektiğinde uygun adımın atılacağını da eklemiştir. Yapılan değerlendirmede

⁴³³ Ahmet Demirel (ed.), *Nihat Erim 12 Mart Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 41.

⁴³⁴ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 288-289; Toplantı sırasında Başbakan Süleyman Demirel, tek görevlerinin Cumhuriyet ve Anayasa'yı korumak olduğunu başta belirtmiştir. Ardından anarşi sorununu çözme yöntemlerinin uygulanması gerekliliğinden bahsederek "Anayasa Nizamını Koruma Yasası" adından bir taslak oluşturduklarını ifade etmiştir. Mevcut ortamın 27 Mayıs'ın tam tersi olduğunu, o zaman özgürlük isteğinin şimdi ise geniş özgürlüklerin olmasına rağmen anarşi olaylarının artış göstermesinden dolayı şikâyet edildiğini söylemiştir. Ayrıca hükümete yönelik kanunların uygulanmaması eleştirilerine, her türlü kanunun uygulandığını ve cezalandırıldığını, ancak mahkemelerde bu durum hafifletildiğini söyleyerek cevap vermiştir. Arcayürek, *a.g.e.*, s. 289-91.

⁴³⁵ *Hürriyet*, 4 Mart 1971; Milliyet'te geçen ifadesinde yine demokrasi içinde kalıp gerektiğinde müdahale etmekle eş anlama gelebilecek, en son çarenin Silahlı Kuvvetler olacağını belirttiği görülmektedir. Bunu güçlendirecek bir değerlendirmesi de, devlet yapısının Silahlı Kuvvetler baskısı altında uzun soluklu olamayacağı yönündedir. *Milliyet*, 4 Mart 1971.

ise bu şekilde Silahlı Kuvvetler bünyesindeki genç subayların sadakat altında tutulmasının amaçlandığı belirtilmiştir.⁴³⁶

12 Mart'a giden yolda Türkiye'de toplumsal yapıda öğrenci, işçi, köylü ve askerin de içinde bulunduğu bir kargaşa durumu söz konusudur. Kargaşa içerisinde sol yapının, Cumhuriyet öncesi dönemden 1960'a kadar daha çok ön planda olmadan yol tuttuğu görülmüş, ancak bu 1961 Anayasası'ndan doğan haklar neticesinde gün yüzüne çıkarak etki alanını genişletmiştir. Burada belirtilecek önemli nokta, 12 Mart'a yakın bir tarihte bu sol hareketlerin iki kısmını oluşturan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi, daha çok şiddetli silahlı bir yöntemle kullanmaya çalışmıştır.⁴³⁷ Bununla birlikte ülke çapında devam eden olumsuz hava, üniversitelerin bilim yuvası olmaktan çıktığını, öğrencilerin şiddet olayları ve banka soygunlarına⁴³⁸ karıştıklarını gösterir. Özellikle sol kanadın bu zaman dilimindeki etkisi, Amerikan karşıtlığını da ele alınca tamamen netlik kazanmaktadır. Amerikan karşıtlığına binaen ABD'nin personelleri ve kurumlarına yönelik faaliyetlerin bunu doğruladığı görülmektedir.⁴³⁹ 3 Mart 1971 günü THKO'nun Amerikalı 4 subayı kaçırmaları⁴⁴⁰ faaliyetlerinin ne derece Amerikan karşıtı olduğunu ortaya koymaktadır. Bilbilik'in 12 Mart Muhtırasına doğru önemli bir dönüm noktası olarak nitelediği bu olayda sanıkların 400 bin dolar kadar bir fidye⁴⁴¹ istedikleri ifade edilmiştir. Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil hemen ABD'ye bilgi aktarımında bulunmuş, sonrasında Demirel de Başkan Nixon ile bu durumu paylaşmış, fidye ödenmemesi konusunda hemfikir olunmuştur. 8 Mart tarihine gelindiğinde ise ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, bu 4 askerin salıverildiklerini ilan etmiştir.⁴⁴² *Milliyet* gazetesinde bu 4 Amerikalı askerin tutuldukları yerin Kavaklıdere'deki bir apartman olduğu görülmektedir. Ayrıca

⁴³⁶ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Political ", 9 March 1971.

⁴³⁷ Ertuğrul Alatlı, *Müdahale*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 2.

⁴³⁸ Örnek olarak bakmak gerekirse, 13 Şubat 1971 tarihli *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri Deniz Gezmiş ve beraberindekilerin Ankara'da Ziraat Bankası'nı soyduklarını duyurmuşlardır. Bu banka soygun için bir taksi tuttıkları ve sonrasında şoförü bağlayarak kaçtıkları ifade edilmiştir. Bankadan aldıkları 48 bin lira, 1980'li yıllara kadar 1000 liranın en büyük para olarak basıldığı ve para değerlerinin "0" rakamı olmadan kuruş ve 5, 10 gibi liralarla ölçüldüğünde büyük bir miktar olduğu kanısına varılabilir. Muhtemelen örgüt faaliyetleri veya silah alımında kullanılması düşünüldüğü de tahmin edilebilir. *Hürriyet*, 13 Şubat 1971; *Milliyet*, 13 Şubat 1971.

⁴³⁹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 175.

⁴⁴⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 268.

⁴⁴¹ Aynı şekilde *Hürriyet* gazetesi 5 Mart 1971 tarihli manşetinden verdiği bilgide, 6 milyon TL'lik fidyenin 2 gün içerisinde ödenmediği takdirde Amerikalıların kurşuna dizileceklerini duyurmuştur. *Hürriyet*, 5 Mart 1971.

⁴⁴² Bilbilik, *a.g.e.*, s. 239-240; *Tercüman*, 9 Mart 1971.

söylediklerine göre onları kaçıran THKO’lu militanlar kendilerine “çok iyi” bakmışlar, istedikleri her an yiyecek ve içecek temin etmişlerdir.⁴⁴³

Cumhuriyet Senatosu’ndaki görüşmelerde bu konu ve diğer şiddet olaylarına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, genellikle hükümetin alınacak tedbirlerde zayıf kaldığı belirtilmiştir. Senatör Hüsnü Dikeçligil, birtakım zafiyetler üzerine devlet yöneticilerinde olması gereken nitelikleri Farabi’nin yaptığı tanımlamalar üzerinden açıklamıştır. Bunlar arasında en öne çıkanı, durumla da uyumlu olarak, “idrakçi, kavrayışçı, hafızası güçlü, uyanık ve zeki olmak” şeklinde yapılan tanımlamadır. Yine Senatör ve Eski Milli Birlik Komitesi üyelerinden Ahmet Yıldız da hükümeti eleştirmiş ve kaçırılan Amerikalı askerler üzerine ODTÜ’de günlerce devam eden aramalar üzerine gitmiştir. Amerikalı askerlerin bulunmasına rağmen aramaların devam etmesini de eleştirmiş, anlaşılmas bir tutum olduğunu söylemiştir. Ayrıca serbest bırakılmaları ile ilgili bilgiyi önce ABD Büyükelçisi’nin duyurmasını da eleştiri getirerek neden hükümetin duyurmadığını sorgulamıştır.⁴⁴⁴

Kaçırma olayına ilişkin İngilizlerin hazırladıkları bir raporun “kidnapping of four American Servicemen” yani “4 Amerikalı Askerin kaçırılması” olması dikkat çekicidir. İngilizlerin Türkiye’ye ilişkin raporları yüzeysel yazmayıp, olaylar üzerine detaylandıkları bu sayede fark edilmektedir. Öncelikle belgede bu askerlerin sağlıklı ve güvenli bir şekilde serbest kaldıkları yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi doğrulanmıştır. Bilinen gerçeklerin tümü ve bunlara ilişkin olası tepkiler için henüz erken olabileceği, ancak birkaç yorumun burada faydalı olabileceği J.C. Edmonds tarafından yapılmıştır. Yine olaya ilişkin bilgilerde kaçırılan kişilerin aşırı sol kanattan son zamanlarda sayısız şiddet olayına karışmış kişiler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca olayın tam olarak iyi planlanmış ve organize edilmiş bir şekilde olduğuna dikkat çekilmesi, yine İngilizlerin olayı detaylı bir şekilde incelediklerini gösterir. Olayda Amerikalıların ilk tepkisinin (özellikle Başkan Nixon)’un kaçırılan kişilerin güvenliğinin Türkiye’nin sorumluluğunda olduğunu açıklığa kavuşturmasıdır. Türkiye’de bunu kabul ederek büyük bir operasyon olacağını garanti etmiş, öncelikle ODTÜ çevresinde yoğunlaşılırken, ardından şehrin kenar mahallelerinde de inceleme yapılmıştır. ODTÜ’deki incelemenin 3 helikopter destekli Jandarma ve Polis tarafından

⁴⁴³ *Milliyet*, 9 Mart 1971, s. 1.

⁴⁴⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt:64, 49.Birleşim, 9 Mart 1971, ss. 292-302.

yapıldığı açıklanmıştır. Burada 1 asker ve 1 öğrencinin öldüğü birkaçının da yaralandığı ifade edilmiştir. Edmonds'un, operasyonun rehinelerin yerini saptamak ve kurtarmaktan çok bir güç gösterisi şeklinde olduğu şeklinde bir yorum yapması vurgulanması gereken bir noktadır. Rehinelemler bulunduğu bölgelerdeki incelemeler sıklaştınca suçlular kaçmıştır. Hükümet, parlamento ve dışarıdaki önde gelen solculardan bu kişilere yönelik uyarılarda bulunmaları, eğer ki rehinelemleri öldürmeleri durumunda tüm “Türk, sosyalist ve devrimciler” bu yükün altında kalacaklarını belirtmelerini istemiştir. Edmonds, Demirel Hükümetinin bu olaylar sonucunda daha da yıpranıp yıpranmayacağını net bir sorun olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁵

Bu olayla ilgili İngiliz *The Guardian* gazetesinin verdiği bilgilerde, THKO'luların Amerikalı askerleri “serbestsiniz” şeklinde ifade edilerek bırakmışlardır. Şaşırılmış bir vaziyette Amerikalı yetkililerin bulunduğu bölgeye giden 4 Amerikalı, *Milliyet*'te de belirtildiği gibi kendilerine “iyi” davranıldığını söylemişlerdir. Ayrıca polis tarafından büyük ihtimalle binada ele geçirilen bazı materyaller bu olayda Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Kor Kocalak ve Sinan Cemgil isimindeki şahısların bulunduğunu tespit etmiştir. Bu kişiler Amerikalı askerlere, Türkiye'nin bağımsızlığından yana olduklarını ve başka bir amaçlarının olmadığını söyleyerek onlara zarar vermeyeceklerini ifade etmişlerdir. Olaya ilişkin hükümetin aldığı önlemler ve operasyonların bu kişilerin bırakılmasında önemli faktör olduğu belirtilmekte ve muhalefetin de bu olaylarda rejimi savunmak için hükümete yakın bir pozisyona geldiği dile getirilmektedir.⁴⁴⁶

12 Mart'a doğru giderken Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un ABD'ye Genelkurmay Başkanı Org. Ryan tarafından davet edilmesi bir paradoks yaratmıştır. Çetin Yetkin'in bu konuda sorduğu soru doğal olarak bunun 12 Eylül öncesi yine Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya'nın da ABD'ye gitmesi gibi bir rastlantı olup olmadığıdır. Buna yönelik Emekli Tümgeneral Celil Gürkan ise, Batur'un yanına hiçbir yardımcı almadan ABD'ye gittiği ve görüşmeler ile ilgili kesin ve net bilgiler vermekten kaçındığına işaret etmektedir. Ancak Batur yine buna yönelik cevabında net ifadeler vermekten kaçınma yoluna gitmiştir. Yetkin'in Arcayürek'ten

⁴⁴⁵ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Kidnapping of Four American Servicemen ”, 9 March 1971.

⁴⁴⁶ *The Guardian*, “Kidnappers Slip Past Police Net”, 10 March 1971.

yaptığı aktarma, Batur'un Amerikalılar tarafından olumlu düşünceler yaratan bir kişi olduğunun bilinmesinin dikkat çekici olduğunu ortaya koymaktadır. Yetkin, bu konularla ilgili olarak net ifadelerden kaçınan ve 12 Mart ile ilgili bir durumun olup olmadığına yönelik bilgisinin bulunmadığını söylemesine, 12 Mart döneminde yaşanan anayasanın işlevsiz hale getirilmesi, tutuklamalar, istenilen tarzda bir hükümet kurulması gibi olaylarda onların yarattığını düşündüğünden buna haklı olarak karşı çıkmaktadır.⁴⁴⁷

Ordu içerisindeki hareketlenme, 9 Mart 1971 tarihinde üst noktaya ulaşmıştır. Faruk Gürler Paşa, General Mehmet Tuğcu ve Korg. Atıf Erçıkan, sonrasında Org. Muhsin Batur ile görüşmeler yapmıştır. Yine aynı gün başka bir toplantı daha yapılacağı ve birçok cunta üyesinin de hazır bulunacağı bilgisine ulaşılmıştır. Diğer taraftan önemli bir husus, 80 Darbesi sonrası parti kurarak siyasete girecek olan Turgut Sunalp'in karşılaştığı Atıf Erçıkan'a "*siz hazırsanız biz de hazırız*" demesidir. Diğer toplantı sırasında Faruk Gürler Paşa'nın tedirgin bir hissiyat içerisinde bulunduğu görülmüş, darbeyle ilgili hususların yüksek komuta kademesi toplantısında tartışılması kararıyla⁴⁴⁸ 12 Mart'ın ortaya çıkmasında bir faktör haline geldiğini söylemek doğru olabilir.

Bu hareketlenmenin Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç nezdinde önlenmesi gibi bir durum başlangıçta görülmemiştir. Ancak 12 Mart'tan sadece üç gün önce Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler bunun önüne geçerek, uygulanmasını engellemiştir. Aslında bu planlama içerisinde Mahir Kaynak ve Mehmet Eymür gibi birtakım MİT mensuplarının bulunmasıyla Genelkurmay Başkanı ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün'e aktarılması neticesinde, işin ciddiyetinin açığa çıktığı görülmüş ve yapılacak bir müdahalenin emir-komuta zinciri içerisinde olması düşünülmüştür.⁴⁴⁹ Ancak bu kısımda söylenebilecek diğer bir nokta, 9 Mart Hareketi'nin ordu içerisinde

⁴⁴⁷ Bkz. Yetkin, *a.g.e.*, s. 134-138.

⁴⁴⁸ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 359-360; Ayrıca ilk önce Şubat başında Atıf Erçıkan'ın Amerika'ya gidip gelmesi 9 Mart Hareketi'nin Bilbilik'e göre sonuçsuz kalmasının ilk işaretlerindendir. Bilbilik'e göre, müdahalenin kendileri tarafından yapılmasında güç veya malzeme eksikliği yoktur. Buna rağmen Avcıoğlu ile yaptığı görüşmede sanki içine doğmuş bir şekilde "mahvolacağız" diye hemfikir olmuşlardır. Diğer yandan, Faruk Gürler, Muhsin Batur ve Celil Gürkan ile birlikte generallerin katıldığı toplantıda müdahalenin yapılmasıyla ilgili görüş alışverişinde bulunulmaya çalışılmış, ancak Faruk Gürler, bir konsey toplantısı yaptıktan sonra tekrar müzakere edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu şekilde bir konsey toplanmamış ve Faruk Gürler hareketi aldatmıştır. Böylece, 9 Mart Hareketi 12 Mart Muhtıracıları tarafından bertaraf edilmişlerdir. Bilbilik, *a.g.e.*, s. 266-267.

⁴⁴⁹ Önal, *a.g.m.*, s. 90.

sahip olduğu gücün tam teşekküllü olmamasının daha çok sağ diye tabir edilebilecek grubun fark etmesiyle durdurulmuş olmasıdır.⁴⁵⁰

12 Mart rejiminin son günlerinde mahkemeye çıkan bir eski MBK üyesi ve emekli yarbayın ifadeleri, bu bölüm kapsamında ele alındığında daha doğru görünmektedir. 9 Mart'ta gerçekleştirilmesi düşünülen darbe ile ilgili Boğaz Köprüsü'nü patlatma düşüncesine sahip olan Eski MBK üyelerinden Numan Esin, bilerek kaçmadığını, fakat yakalandıktan sonra üstüne farklı suçların da atıldığını belirtmektedir. Yine 9 Mart hareketi içinden Yarbay Talat Turan, Silahlı Kuvvetler mensubu 50 kişinin darbeyi planladığını belirtmiştir. Bununla ilgili olarak kendisini de bu hareketin içerisinde görerek, 60 Darbesi'nin getirdiği düzenin devamından yana olduğunu açıklamıştır.⁴⁵¹

Bilbilik'in verdiği önemli ipuçları, 1985 yılında gazeteci Uğur Mumcu ile 9 Mart 1971 hakkındaki görüşmesinde yaptığı açıklamalar neticesinde netlik kazanmıştır. Öncelikle, kendilerine göre devrim olan bu hareketin başlangıç aşamasında liderlik pozisyonunda bulunan Org. Faruk Gürler ve Muhsin Batur'un fikirsel anlamda Kemalist ve tam bağımsızlık taraftarıdır.⁴⁵² Ancak daha önce Yetkin'den aktarılan bilgilerde Muhsin Batur'un ABD ziyaretiyle ilgili hiçbir şekilde detay vermemesi, Bilbilik'in verdiği bu bilgilerle çelişki yaratmaktadır. Zaten önce 9 Mart Hareketi'ni destekleyip sonra önlerinde olan konjonktüre göre hareket ederek 1961 Anayasası'nın kazanımlarına yönelik birçok geriye dönüşün yaşandığı 12 Mart dönemine öncülük etmeleri de bunu kanıtlar nitelikte olacaktır.

12 Mart'a doğru giderken bu bölümde anlatılanlar, ciddi anlamda detaylı bir perspektifin akıllarda oluşmasını sağlayacaktır. 1961 Anayasası ile oluşan yeni ortam Türkiye'de sol hareketlerin zincirlerinden kurtulup yayılma alanı bulmasına ve düşünsel-eylemsel olarak örgütlenmesine yol açmıştır. Diğer yandan Silahlı Kuvvetler'in 60 Darbesi'yle başlayan fikirsel çatışmaları giderek artmış ve sonucunda ortaya "sağ Kemalizm, sol Kemalizm"⁴⁵³ şeklinde ikiye ayrılmıştır. Sol hareketlerin 1961 Anayasası sonrası yayılması ve farklı bürokratik gruplar arasında dağılma isteği

⁴⁵⁰ Alkan, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁵¹ Ertuğrul Alathı, *Müdahale*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 98-99.

⁴⁵² Bilbilik, *a.g.e.*, s. 247-48.

⁴⁵³ Alkan, *a.g.e.*, s. 115.

içerisine 60'lı yılların sonunda Silahlı Kuvvetler de eklenmiştir. Ancak yukarıda belirtilen sağ ve sol Kemalizm gruplaşması birbirine ordu içerisinde çatışma alanı yaratmış, nihayetinde birbirlerini etkisiz hale getirme adımını atmalarına da sebep olmuştur. Zaten bu bir sonraki başlıkta bahsedilecek olan 12 Mart Muhtırası bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2. 12 MART MUHTIRASININ VERİLMESİ

12 Mart 1971 günü, Türkiye'de doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bir askeri yönetim anlayışı söz konusu olmuştur. Bu anlayışın adı ise "muhtıra" olarak terminolojiye girmiştir. Resmi anlamda ordu sistemini yöneten Genelkurmay Başkanlığı ve ona bağlı olan kuvvet komutanlıklarını temsil eden kişiler, Türkiye'nin o günler içerisinde bulunduğu anarşi ortamı, ekonomik ve sosyal anlamdaki çöküntü ve Atatürk'ün gösterdiği hedeften sapmayı sebep göstererek sivil hükümete bir uyarı vermişlerdir. Böyle bir uyarı, belli ki kargaşanın sebebi olarak görülen siyasi partilerin tümüne de yapılmıştır. Böylelikle, siyaset üstü bir hükümet kurularak, mevcut huzursuzluk ortamından çıkışın türlü yapısal reformlar nezdinde giderilmesi de tavsiye edilmiştir. Tabii olarak bu tavsiye gerçekleşmediği takdirde, Silahlı Kuvvetler bizzat yönetimi eline alacaktır. Bunu da, Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma görevi olarak gördükleri de belirtilmiştir.⁴⁵⁴ Ayrıca siyaset üstü bir hükümet kurulması isteği, ideolojik farklılıkların yapılması düşünülen reformlara engel olmaması düşüncesinden kaynaklanmıştır.⁴⁵⁵

13 Mart günü Cumhuriyet Senatosu görüşmelerinde “Muhtıra” olarak nitelendirilen bu bildiri öncelikle okunmuş, sonrasında ise Başkanlık makamının buna ilişkin Senato’nun hiçbir şekilde muhatap olmadığı ilan edilirken, AP sıralarından

⁴⁵⁴ Alatl, *a.g.e.*, s. 1; Mustafa Çolak, *Bülent Ecevit Karaoğlu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 131; Gazete verdiği bilgide öncelikle Silahlı Kuvvetlerin ultimatoma vererek hükümetin çekilmesini istediği manşetten verilmiştir. Ayrıca ilk sayfada, “Milli Hükümet” kurulmadığı takdirde idareyi ele alacağı ve Silahlı Kuvvetler bünyesinde teyakkuza geçildiği ifade edilmiştir. *Hürriyet*, 12 Mart 1971, s. 1; *Milliyet*, 13 Mart 1971.

⁴⁵⁵ Alkan, *a.g.e.*, s. 116.

Başkan'ın tavrı coşkulu bir şekilde alkışlanmıştır. Buna karşın CHP ve diğer muhalif senatörler Başkan'ın tutumunu eleştirmişlerdir.⁴⁵⁶

Muhtıranın verileceği gün MİT Müsteşarı Fuat Doğu Başbakan Demirel'i arayarak, CB'nin Demirel'in görevden çekilmesini istediğini iletmıştır. Ardından CB ile telefonda görüşen Demirel, ordu müdahalesi ile değil de mecliste güvenoyu sonrası görevden çekilmeyi daha makul karşılanabileceğini söylemişse de, CB'nin verdiği "beni de devreden çıkardılar" yanıtı her şeyin bittiğini göstermiştir.⁴⁵⁷ Muhtırayla birlikte istifası istenen Başbakan Süleyman Demirel'in bu konuya ilişkin yorumu şöyledir: *“Demokrasinin yıkılışı içten ve dıştan alkışlandıkça, sistemi yerleştirmek güçtür.”* Böyle bir yorum yaptıktan sonra Demirel, mevcut durumun anayasayı ihlal anlamına geldiğinden bahsettiği bir mektubu CB Sunay'a göndermiştir.⁴⁵⁸

12 Mart tarihli İngiliz belgesinde Süleyman Demirel Hükümeti'nin istifasından bahsedilmiştir. Muhtıranın içeriğinde yukarıda da verildiği gibi hükümetin halkın güvenini kaybettiği, anarşiyi engellemede başarısız kaldığı ve yeni bir hükümetin kurularak daha güçlü bir yönetim anlayışının tesis edilmesi ifade edilmiştir. AP'nin meclis çoğunluğu ve yeni oluşturulacak olan hükümetin “koalisyon” olacağını tahmini vardır. Talep edilen yeni yönetim Silahlı Kuvvetlerin memnuniyetini sağlaması üzerinde yine Silahlı Kuvvetlerin faydalı bir etki yaparak siyasetçilerin derlenip toparlanmasını sağlayacağı şeklinde dikkat çekici bir yorum yer almıştır. Bununla birlikte askeri bir rejimin Türkiye’de etkin olabilecek bir noktaya geldiği de belirtilmiştir.⁴⁵⁹

CB Sunay'ın ülkedeki mevcut durumla ilgili 15 Mart'taki açıklamaları “Cumhurbaşkanı Sunay'ın Mesajı” şeklinde İngiliz belgesinde yer almıştır. Türkiye'nin

⁴⁵⁶ Ayrıca Muhtıra tam metni için bkz. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 64.Cilt, 51.Birleşim, 13 Mart 1971, ss. 373-375; Millet Meclisi'nde 12 Mart günü yapılan görüşmelerde önce muhtıra okunmuş, Sivas milletvekili Kadri Eroğan'ın bu muhtıraya ilişkin, Meclis Başkanı, Hükümet üyeleri ve diğer milletvekillerinin fikirlerini açıklamaları gerektiği, aksi takdirde parlamento diye bir kurumun kalmayacağını söylemesi, demokratik çerçevede kalınması ve askeri yönetim mekanizmasından uzak durma fikrinde olduğunu göstermektedir. Ancak Meclis Başkanı bununla ilgili tartışmaların meydana gelececeğini iç tüzüğe atıf yaparak ifade etmiş, Kadri Eroğan ise bundan daha yaşamsal bir olay olmadığını beyan etmiştir. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 12.Cilt, 70.Birleşim, 12 Mart 1971, s. 235-237

⁴⁵⁷ Arcayürek, a.g.e., s. 367-68.

⁴⁵⁸ Önal, a.g.m., s. 92.

⁴⁵⁹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Resignation of the Turkish Government ”, 12 March 1971.

anarşi olaylarıyla birlikte derin ve karanlık bir yola doğru sürüklendiği, ancak Silahlı Kuvvetler Muhtırası ile bunun ortadan kalktığını belirtmiştir. Silahlı Kuvvetlerin bu şekilde davranarak “Kemalist Devrim” bekçisi olduğunu kanıtladığını da söylemiştir. CB ulusal kalkınmanın başlayacağını ve aşırı sağ ve solun çökertileceğini eklemiştir. Yeni bir hükümet tesisi konusunda Silahlı Kuvvetler ile hemfikir olmuş ve bu hükümetin hızlı bir şekilde hareket etmesi gerektiğini de beyan etmiştir.⁴⁶⁰ *Milliyet* gazetesinin 16 Mart tarihli sayısında yukarıda da belirtildiği gibi Sunay, siyaset üstü bir hükümet tesis edilerek anarşinin ortadan kaldırılacağından bahsetmiştir. Böylece siyasi bir hükümetin bunu başaramadığına atıf yapmıştır. Yine Silahlı Kuvvetlerin böyle bir müdahalede bulunarak gerekeni yaptığını da ifade etmiştir.⁴⁶¹

İsmet İnönü 15 Mart günü mecliste eskisi gibi bir bakıma komutanlık vasıflarını üstlenerek Silahlı Kuvvetlerin siyasete yönelik tavırlarına karşı bir beyanda bulunmuş ve şöyle demiştir: *“Bir Meclis’e askeri kıta gibi ‘şunu şöyle şunu böyle yapacaksın’ demeye imkân yoktur. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre Hükûmetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz.”*⁴⁶² Ancak sonrasında İnönü, muhtıra rejiminin desteklediği Nihat Erim Hükümeti’ne destek verecektir.

Muhtıra ile ilgili olarak dönemin CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit’in değerlendirmesi, muhtıra öncesinden beri Türkiye’de bir dikta yönetimine doğru gidildiği ve bunun şartlarının ortada olduğu, böyle bir yönetim anlayışının egemenlerin isteği olduğu şeklindedir.⁴⁶³

MHP'nin 12 Mart Muhtırası ile gelen yeni anlayışa destek vermesi önemli bir noktadadır. Hatta MHP'lilerin komünizmle yaptıkları mücadeleyi Silahlı Kuvvetlere devretme bahsi daha da ilginçtir. Nitekim bu şekilde bir hareket tarzı benimsenmiş olsa da, 12 Mart rejimi MHP ve teşkilatlarına yönelik çok da iyi niyetli bir görüntü sergilememiştir. Partinin ve teşkilatın komünizmle mücadele etmek dışında pek bir

⁴⁶⁰ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “President Sunay’s Message”, 15 March 1971.

⁴⁶¹ *Milliyet*, 16 Mart 1971.

⁴⁶² Önal, a.g.m., s. 94.

⁴⁶³ Çolak, a.g.e., s. 132.

hareket sahası olmadığı, halk tabanına yayılma amacına girişmemesinden anlaşılabilir.⁴⁶⁴

12 Mart Muhtırasının iki önemli hedefine yönelik olarak Aydınoğlu'nun yaptığı değerlendirme dikkate değerdir. Aydınoğlu, ilk olarak ABD'nin korku duyduğu "milliyetçi devrimci" odakların önüne geçilmesi ve 27 Mayıs'ın aksine Silahlı Kuvvetler hiyerarşisi içerisinde siyasete egemen olma durumunu işaret etmiştir.⁴⁶⁵

Diğer taraftan muhtıraya rağmen, Silahlı Kuvvetler bünyesinde birlikteliğin tam manasıyla disipline edilemediği görülmektedir. Bununla ilgili olarak Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, "Devrim Kuvvetleri Karargahı" adıyla bir bildiri yayınlarak, Atatürk ilkelerinde sivil hükümet tarafından bir yoldan sapma yaşanması halinde, Silahlı Kuvvetlerdeki devrimci yapının yeraltından bu karargah bünyesinde daha etkili olacağını ve muhtıradaki 3. maddenin uygulamaya geçirilmesiyle bir "Devrim Konseyi" kurularak devrimci yapıların burada toplanacağını ifade etmekte, ayrıca bu gibi hususlarda eksen kayması yaşandığı takdirde ortaya çıkacak yeni durumdan komuta kademesinin sorumlu olacağını açıklamaktadır.⁴⁶⁶

Bu başlık altında 12 Mart Muhtırasının ilanı ve hemen sonrasındaki etkileri İngiliz belgeleri ve yerel kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. 12 Mart 1971 günü ilan edilen muhtırada öne çıkarılan siyaset üstü bir hükümet kurulması ve bu hükümet eliyle acil reformlar yapılması gibi hususlar öne çıkartılmıştır. Bunun dışında anarşi olaylarını yaratan grupların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılacağı da dile getirilmiştir. Ayrıca muhtıraya karşı gelen tepkiler veya desteklerin neler olduğunun da anlaşılmasına sağlanmıştır.

3. NİHAT ERİM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ SİYASİ GELİŞMELER

Yeni hükümet tesisi konusunda CB ile müzakereler yapıldığı *Milliyet* gazetesine bakıldığında görülmektedir. Burada eski hükümetin partisi AP "içerden veya dışardan", CHP "reform değil seçim hükümeti", Demokratik Parti "seçim değil güçlü hükümet" ve

⁴⁶⁴ Şahbudak, *Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçilik Öğretisi ve 1990'larda Yükselen MHP*, s. 111.

⁴⁶⁵ Aydınoğlu, *a.g.e.*, s. 292.

⁴⁶⁶ Alatlı, *a.g.e.*, s. 11.

MGP ise “bağımsız başbakan ve milli birlik hükümeti” şeklinde görüşlerini dile getirmişlerdir.⁴⁶⁷ AP’nin hükümeti destekleme niyeti, kendi hükümetinin istifasına yol açan bir durum sonucunda meydana geldiğinden şaşırtıcı görünmektedir. CHP ise bu şartlar altında yeni bir seçimde kendisini iktidara taşıyacak bir ortamı arzu etmektedir. Diğer iki parti ise daha çok muhtıranın çizdiği çerçeveden bir hükümet istemektedirler.

İhsan Sabri Çağlayangil’in İngiliz belgelerine giren ifadeleri de burada belirtilmesi gereken hususlar arasındadır. Öncelikle Çağlayangil, Silahlı Kuvvetlerin bu müdahaledeki zamanlamasına eleştiri getirmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki sebebi, artan anarşi olayları ve buna yönelik basının Silahlı Kuvvetler üzerinde baskıyı artırması olarak görmüştür ki muhtemelen bunun etkisi büyüktür. Demirel’in anarşiye yönelik çare bulmak adına taslaklar hazırlandığı bilinse de, militanca baskılar neticesinde asker hareket geçmiş, ancak yönetimi doğrudan eline almamıştır. Diğer taraftan Çağlayangil, devrimci askerlerin ya emekli ya da sürgün edildiklerini belirtmiş ve durumun kontrol altında olduğunu açıklamıştır. Keza bu yorum, 9 Mart Hareketi ve onlara sempati duyan Silahlı Kuvvetler bünyesindeki askerlerin bu şekilde tasfiye edildiğini açıklamaktadır. Muhtemelen bu durum Demirel Hükümeti’nin de hayata geçirmek istediği bir uygulama olabilirdi. Ayrıca kendisi aşırı kanatların liderlerinin de yakalandıkları ve silahlarının ele geçirildiklerini de eklemiştir. Nihat Erim’in Başbakanlığına yönelik ise herhangi bir yorum yapmamıştır.⁴⁶⁸

Demirel ve AP’ye ilişkin İngilizlerin bazı bilgiler verdiği görülmektedir. Demirel’in muhtıra sonrası parti içinde bir disiplinli hava sağladığı ifade edilmiştir. Diğer yandan Demirel, partisine daha çok yaramasını düşündüğü seçim yasasının değişimini de takipte kalacaktır denmiştir. İngilizler Demirel’in muhtıradan dolayı “demokrasi şehidi” olarak ortaya çıkabileceğine de dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte Ecevit’in partisinden istifası, önemli bir rakibin engel olmaktan çıktığını düşündüğünden Demirel için bir teselli yaratacaktır şeklinde bir değerlendirme de yapılmıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ *Milliyet*, 17 Mart 1971.

⁴⁶⁸ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Douglas Home, Çağlayangil”, 19 March 1971.

⁴⁶⁹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Turks Crisis ”, 23 March 1971.

Halkın genel anlamda CHP'ye yönelik şüphe içeren tutumu, değişimin yaşandığını veya kendisine doğru bir yönelme olduğunda dahi içerideki geleneksel kanadın ters tepkisi sonucunda taze kalmaya devam etmiştir. Ancak CHP içerisindeki bu tip geleneksel tutum, 12 Mart Muhtırası sonrasında yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlanmıştır. CHP'nin bir tarafı muhtıraya tepkisiz bir durumda kalırken, "ortanın solu" politikasını sahiplenenler ise buna sert bir davranış göstermişlerdir.⁴⁷⁰ Bu yaklaşımın öncüsü de Bülent Ecevit olmuştur. Diğer yandan Ecevit, İnönü'nün Erim'i desteklemesini, yukarıda belirtildiği üzere 27 Mayıs'taki gibi CHP'nin Silahlı Kuvvetler ile yan yana görünme imajını vererek toplum nezdindeki duruşunu sarsacağını fark etmiştir. Bu ortamda Ecevit, kendi fikirleriyle CHP'de siyaset yapılamayacağını ve eleştirilerinin dikkate alınmadığını da fark etmiş olacak ki 22 Mart 1971'de partiden istifa etmiştir.⁴⁷¹

İngiliz belgelerinde de bu konuya yer verilmiştir. CHP içerisindeki kırılma daha başlarda Turhan Feyzioğlu'nun "Ortanın Solu" politikasına karşı çıkışıyla başlamıştır. İsmet İnönü partideki sağ kanat ve sol kanat arasındaki dengeyi başlarda sağlam tutsa da bu sonradan zayıflamıştır. Yukarıda belirtildiğine benzer bir şekilde, İnönü'nün muhtırayı "anti demokratik" olarak niteleyip seçimlere gitme isteğinin kısa zamanda değişime uğramasına karşı çıkış Ecevit tarafından gelmiştir. Yine burada CHP'nin yeni kurulacak hükümete destek vermesinin orduyla işbirliği söylentilerine yol açacağı da belirtilmiştir. Bu durumla birlikte Ecevit de yukarıda belirtildiği gibi istifa etmiştir. İngilizlerin verdiği bilgiye göre, Ecevit'in sol bir parti kuracağı söylentileri de çıkmıştır. Bununla birlikte Ecevit'in yaptığı açıklamalardan CB'ye hakaret ettiği anlamı çıkarılmış ve hakkında suç duyurusu yapılmıştır.⁴⁷² Ecevit hakkındaki suçlamanın *Milliyet* gazetesinde yer alış şekli, "Cumhurbaşkanı ve Silahlı Kuvvetlerin manevi şahsiyeti" çerçevesinde hakaret olmasından ötürü meydana geldiği de açıklanmaktadır.⁴⁷³ Bu durum muhtemelen Ecevit'in muhtıra karşıtı yapmış olduğu açıklamalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca muhtıranın aslında kendi fikriyatına yönelik bir girişim olduğunu söylemesi de, görüldüğü üzere ciddi bir durumdur.

⁴⁷⁰ Kayalı, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁷¹ Çolak, *a.g.e.*, s. 132-34; Ayrıca Ecevit'in Muhtırayı, gazetede tam ad verilmemesine rağmen muhtemelen Albaylar Cuntası'na benzetmiştir. *Milliyet*, 22 Mart 1971; Demirel, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁷² FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Turks Crisis ", 23 March 1971.

⁴⁷³ *Milliyet*, 23 Mart 1971.

Nihat Erim'in 21 Mart 1971 tarihinde Oktay Akbal'ın *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısından aktardığına göre, başbakanlık görevini kabul etmesiyle birlikte atılacak adımların zorluğu ve önemine dikkat çekilmektedir. Erim öncelikle basın mensuplarına uygulanacak olan reformların "Atatürkçü" olduğundan bahsederken, Akbal da mecliste karşısında güçlü partiler grubu olacağından bahsetmektedir.⁴⁷⁴

İngilizler, yeni hükümete destek konusunda Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli ve GP lideri Turhan Feyzioğlu, bunu körü körüne yapmanın imkânsız olduğunu söylediklerini vurgulamışlardır. Ancak daha önce CB Sunay'ın açıklama yapması onların tutumlarını değiştirmiştir. Bununla birlikte Nihat Erim'in oluşturmak istediği hükümetin yarısının meclis dışından gelecek uzman ve teknokratlardan oluşturulabileceği de vurgulanmıştır. Hükümet programının da siyasi parti liderleriyle görüşükten sonra açıklanacağı belirtilmiştir. Yapılacak olan reformlar konusunda eğitim reformu, seçim yasasının değişimi ve çok maliyetli olmasına rağmen toprak reformu konusunda adım atma hususuna da yer verilmiştir.⁴⁷⁵

Nihat Erim'in AP, CHP ve GP'li milletvekillerinin hükümete verilecek destekle birlikte bakan olabileceklerini söylediği değerlendirmesi önemlidir. Diğer yandan İngilizlerin dikkat çektiği bir nokta, Silahlı Kuvvetlerin Nihat Erim'e olan desteğinin Atatürk Devrimlerine bağlı olmasından kaynaklı olduğunu beyan etmeleri olmuştur. Ayrıca Nihat Erim'in başbakanlık görevinin "askeri demokrasi" içerisinde yer alacağını birtakım çevrelerin iddia ettiklerini de vurgulamışlardır.⁴⁷⁶

Nihat Erim'in kurduğu hükümetin 4 önde gelen partiden 3'ü olan AP, CHP ve CGP'nin desteğini aldığı, 25 bakandan 14'ünün meclis dışından olduğu görülmektedir. Hükümet Programı'nın "Atatürk Devrimlerine Geri Dönüş" demek olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁷⁷ Bu hükümetin tasvirini yapan İngilizler daha çok askeri yapı ve elit kanat ile bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir. 7 Nisan'da yapılan güven oylaması ile toplam 370 oydan 321 kabul, 46 ret oyu çıkmış ve yeni hükümet görevine başlamıştır. Yine diğer hedeflere bakıldığında, ülkenin yönetim ve ekonomik yapısının modernleştirilmesinden sosyal adalete doğru bir çizginin üzerinde kalmanın önemine

⁴⁷⁴ Demirel, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁷⁵ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Turks Crisis ", 23 March 1971.

⁴⁷⁶ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Turks Crisis ", 23 March 1971.

⁴⁷⁷ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "My Despatch ½ "Turkey's New Government: The Intellectuals Take Over Was Sent By Today's Bag", 20 April 1971.

dikkat çekilmiştir. Ayrıca, laikliğin tam anlamıyla uygulanması, eğitim birliği, gelir dağılımının geliştirilmesi, kooperatiflerin geliştirilmesi ve bütçe-kredi önlemleri gibi diğer birçok hedefler yer almıştır.⁴⁷⁸

Nihat Erim'in kurduğu ilk hükümetin programına bakıldığında önemli özellikler dikkat çeker. Bunlar arasında; Atatürk ilke ve inkılaplarının bütünüyle faaliyet içerisinde olması, devlet sisteminin modern hale getirilmesi, mevcut şiddet olaylarının acil bir şekilde çözümlenmesi ve sosyal adalet mekanizmasının çalıştırılması gibi hedefler yer almaktadır. Bununla birlikte, eğitim, toprak, enerji kaynakları ve ekonomi ile ilgili birçok reformun da uygulamaya konulması amaçlanmaktadır.⁴⁷⁹

The Financial Times gazetesinin 3 Nisan tarihli sayısına bakıldığında “Türk Başbakan Tarafından Geniş Kapsamlı Reform Vaat Edildi” başlığıyla yeni hükümetin içeriğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Öncelikle Nihat Erim'in 2 Nisan'da açıkladığı Hükümet Programı'na yer verilmiş ve eğitim, tarım, yönetim ve ekonomide reform, ayrıca stratejik noktalardaki madenler ile ilgili bir millileştirme politikası yapılmasından da bahsedilmiştir. Ayrıca yeni oluşturulan Erim Hükümeti'nin meclis dışından da geniş bir üyeye sahip olduğu da belirtilmiştir. Türkiye'nin dış ilişkilerinde ABD ile müttefikliğinin devamı ve Sovyetler ile de geliştirme esası üzerinde politika izleneceği söylenmiştir. Türkiye içerisinde bulunan petrol alanlarının da kullanım hakkının Türk Milli Petrol Şirketi'nde olması düşüncesi yer almıştır.⁴⁸⁰

Toprak Reformu ile ilgili verilen bilgilere bakıldığında, Başbakanlığa bağlı bir şekilde planlama ve uygulama tarzı seçildiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu konuyla ilgili deneyime sahip farklı ülkelere de yararlanılması düşünülmüştür. Bununla birlikte tarım kredileri ve fiyat politikalarındaki mevcut eşitsizlik ve tutarsız durumların ortadan kaldırılması da amaçlanmıştır. Üretim araçlarını modern bir hale getirerek, tarım alanında da geliştirici ve düzenleyici adımların atılacağı belirlenmiştir. Ek olarak, Türkiye'yi tümüyle kapsayacak bir kadastr çalışmasının başlatılacağı da ifade edilmiştir.

Eğitim konusunda Atatürk'ün tekli sisteminin her türlü zarardan korunacağı belirtilmiştir. Diğer yandan imam ve vaiz yetiştirme adına okul niceliğinde bir artışa

⁴⁷⁸ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey*(Secret), “News From Turkey”, 8 April 1971.

⁴⁷⁹ Demirel, *a.g.e.*, s. 199-200.

⁴⁸⁰ *The Financial Times*, “Sweeping Reforms Pledged by New Turkish Prime”, 3 April 1971.

gidilecek ve bunların ortaokul sistemine entegre edileceği düşüncesi bulunmaktadır. Bununla birlikte öğretmen talebine ilişkin daha fazla öğretmen yetiştirilmesi ve eğitimin desteklenmesi de amaçlar arasında yer almıştır. Eğitimin kendine ait bir bakanlık olarak çalışması adına Kültür Bakanlığı adıyla bir bakanlığın kurulmasının düşünüldüğü de beyan edilmiştir. Bunun dışında daha etkin bir yargı ağı kurmak adına, Ceza Kanunu'nda değişiklik ve yüksek yargının işleyişiyle ilgili yenilikler yapılması planlanmıştır.⁴⁸¹

Erim Hükümeti'nin kurulmasıyla başbakanlık için yapılması gereken devir-teslim önerisine eski Başbakan Süleyman Demirel olumlu yanıt vermemiştir. Ancak AP içerisinde İhsan Sabri Çağlayangil'in Erim'e yönelik "başbakanlığa seçilmeniz en iyi tercihtir" sözleri önemlidir. Demirel, Erim'in "beyin kabinesi" şeklindeki nitelemesini, siyasetin teknik bir iş olmadığı ve böyle bir yola girilince herhangi bir icraat yapılamayacağını söylemesi de dikkat çekicidir.⁴⁸²

12 Mart Muhtırası sonrasında Nihat Erim görüldüğü gibi askerlerin gücüyle hükümet kurmuştur. Hükümetin iş başına gelmesi sonrası yapısal değişiklikler konusunda ise meclis ile uzlaşmazlık durumları ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Silahlı Kuvvetlerde Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un başını çektiği reformcular ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın başını çektiği gelenekselciler arasında hizip oluşmuştur.⁴⁸³

20 Nisan 1971 tarihinde İlhan Selçuk, ilk başlarda sol kanadın istediği yönde bir muhtıranın ortada olduğu gibi bir düşünceden hareketle, bunun tamamen devrimci niteliklere büründürülmesi adına hareketlerde bulunmasından bahsetmiştir. Ayrıca karşı tarafta bulunanlara karşı tam bir birlik içinde hareket edilmesi gerektiğini de ifade etmiştir.⁴⁸⁴

Diğer yandan Nihat Erim Hükümeti henüz altıncı ayına geldiğinde, 3 bakanın istifası ile sarsılmıştır. *The Financial Times* gazetesine göre bu durum, Nihat Erim'in liderliğinden dolayı kaynaklanmıştır. Ayrıca siyasi ve ekonomik reformların yapılması

⁴⁸¹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "News From Turkey", 8 April 1971.

⁴⁸² Önal, a.g.m., s. 95.

⁴⁸³ Burak, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", s. 57.

⁴⁸⁴ *Madanoğlu Cuntası (İddianame)*, s. 55.

sözünün tam olarak yerine getirilmediği de ifade edilmiştir. Bu istifalar sonrasında AP'li Gümrük ve Ticaret Bakanı Haydar Özalp ve Turizm Bakanı Erol Yılmaz Akçal'ın da istifalarını sunduklarına yer verilmiştir. AP yönetimi bu istifalar sonrasında Nihat Erim Hükümeti'nde yer alan diğer üyelerine de istifa çağrısı yapmıştır.⁴⁸⁵

The Guardian gazetesi yazarı Sam Cohen de yukarıdaki paragrafta belirtilen konuyla ilgili bir yazı yazmıştır. Yazısında, Nihat Erim'in istifalar sonrası hem kuvvet komutanları hem de siyasi parti liderleriyle görüşmelerde bulunmuştur. Gazetecilerin istifa edip etmemesiyle ilgili soruları üzerine Nihat Erim, böyle bir kararı henüz vermediğini, ancak ertesi gün bunun netleşebileceğini ifade etmiştir. Amerikan Başkan Yardımcısı Spiro Agnew ve İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in Türkiye'ye yapacakları ziyaretin bu konuyla ilgisi olup olmadığına ilişkin soru üzerine Nihat Erim şu ifadelerde bulunmuştur: *"Bu da ayrıca dikkate alınmalıdır. Hiç kimse bir Hükümet Başkanının veya bir Başkan Yardımcısının bir hükümet krizinin olduğu ortamda ülkesini ziyaret etmesini veya geçici bir kabine ile karşı karşıya bırakmayı istemez."* Bu ifadelerle Erim'in istifa etmesi veya yeni bir hükümet kurmasının beklendiği ifade edilebilir. Ancak Silahlı Kuvvetler, herhangi bir siyasi krizin ortaya çıkabileceğinden Nihat Erim'in istifa etmemesini istemişlerdir. Cohen, Silahlı Kuvvetler Komutanları'nın kendilerinin iktidarda olmak istemediklerini, istifa eden 3 bakanın yerlerinin yenileriyle değiştirilmesini ve hükümetin hazırladığı sosyal ve ekonomik reformlara devam etmesini istediklerini belirtmiştir. Ayrıca Cohen, AP'nin bakanları istifa etmeye çağırmasına karşı parti içerisinde, muhalif bir tavır çıktığına da yer vermiştir.⁴⁸⁶

Krizin devam ettiği bu sürecin sonunda 26 Ekim 1971'de Nihat Erim Hükümeti zorda kaldığı durumlar karşısında çekilmeye karar vermiştir. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Sadi Kocaş başta olmak üzere birtakım tasfiyeler beklemesi bunun üzerinde etkili olmuştur. Ancak MGK toplantısı sırasında Silahlı Kuvvetler ağırlığını koyarak Nihat Erim Hükümeti'nin devamından yana olduğunu belirtmiş ve bu gerçekleşmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ *The Financial Times*, "Three Turkish Ministers Resign", 8 October 1971.

⁴⁸⁶ Sam Cohen, "Erim May Try To Hold On", *The Guardian*, 8 October 1971.

⁴⁸⁷ Alatlı, *a.g.e.*, s. 50-51; Önal, *a.g.m.*, s. 99; *Milliyet*, 28 Ekim 1971.

The Guardian gazetesi, hükümetin istifa etmesi ve sonrasında bunun CB tarafından kabul edilmemesine yönelik durumu “Dr. Erim Agrees to Stay as Premier” yani “Dr. Erim Başbakan olarak kalmayı kabul ediyor” başlığıyla 28 Ekim 1971’de duyurmuştur. Erim’in CB tarafından hükümetin istifasının kabul edilmemesi ve görevine devam etmesi isteğine boyun eğdiği şeklinde bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Önemli bir husus olarak Cumhurbaşkanlığı’ndan yapılan açıklama, Erim Hükümeti’nin meclis, Silahlı Kuvvetler ve halkın tam desteğine sahip olduğu şeklindedir. Ayrıca gazetede AP’nin kendi bakanlarını çekilmeye davet etmesiyle başlayan hükümet krizinin, yine AP’nin Erim Hükümeti’nin partiler üstü yapısını kaybettiği iddiasından başladığı belirtilmiştir.⁴⁸⁸

8 Kasım’daki *The Times* haberinde AP’nin hükümete destek vermesi adına yapılan baskıya boyun eğmesiyle, meclisin Silahlı Kuvvetler tarafından feshedilme veya dağıtılması tehlikesinden kurtulmasıyla ilgili önemli bir hususa yer verilmiştir. Ancak AP’nin bu kararı almasına rağmen, siyasi bakışı iyimser olmaktan uzaktır. Bir başka önemli nokta, Silahlı Kuvvetler ve Başbakan Nihat Erim’in Süleyman Demirel’i parti başkanlığından uzaklaştırma düşüncesinde olduklarına dair artmakta olan belirtilerdir.⁴⁸⁹ Bu şekilde Erim Hükümeti’nin sorunsuz çalışarak, planlanan reformları hayata geçirmesinin önü açılmak istenmiştir. Keza Silahlı Kuvvetlerin rolü, bunun gerçekleştirilme amacındaki önemli bir mihenk taşıdır.

AP’nin hükümete desteğinin devamı kararı sonrası CB tarafından AP yönetimine bir teşekkür yazısı gelmiştir. Burada CB, 12 Mart Muhtırasının hedefine ulaşması adına tüm parti ve siyasi organizasyonların hükümete destek vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca hükümete karşı bir daha böyle bir güç denemesi yapılmamasını istediğini de belirtmiştir. Başbakan Nihat Erim’in bu durumla ilgili yorumu ise, şu ana kadarki durumdan memnun olmasına rağmen, yorum yapmak için henüz erken olduğuna yönelik olmuştur. Bu olaylarla ilgili tartışmaların kesilmesi ise, hükümetin hazırladığı reformlara ilişkin durumla birlikte gerçekleşmiştir. Başbakan Erim tarafından yapılan açıklamada; toprak ve tarım, eğitim, vergi, siyasi partilerle ilgili yasa ve en önemli noktalardan basın suçlarına ilişkin cezaların daha da ağırlaştırılması

⁴⁸⁸ *The Guardian*, “Dr Erim Agrees to Stay As Premier”, 28 October 1971.

⁴⁸⁹ *The Times*, “Turkish Party Decision Stops Army Coup”, 8 November 1971.

şeklindeki reform önerileri dikkatlere sunulmuştur.⁴⁹⁰ Doğal olarak, basına yönelik cezaların daha da arttırılması, 12 Mart Muhtıra düzeninin amaçlarına yöneliktir. Ancak 1961 Anayasası'nın getirdiği düzen, bunun tamamen tersinde yer almakta ve özgürlüklere açık bir konumdadır.

Bu olayların dışında ülke gündeminde Süleyman Demirel ve kardeşlerine ilişkin yolsuzluk iddiaları vardır. Bununla ilgili olarak İngiliz belgeleri arasında yer alan dosya, mecliste kurulan komisyonun, daha fazla soruşturmaya gerek olmadığını belirttiğine yer vermiştir. Ancak Demirel, meclisin tam anlamıyla bu konuyu araştırması gerektiğini söyleyerek, “*açık bir vicdan ve saf kalple millete ve temsilcilerine hesap vermeye hazır olduğumu beyan ediyorum*”⁴⁹¹ şeklinde etkileyici bir açıklama yapmıştır. Belgede bunun “erdemli” bir davranış olduğu değerlendirilmiştir. Meclisin de buna ilişkin karar alıp tekrar komisyon kurduğu ifade edilmiştir. Ayrıca komisyona cumhuriyet savcısı yetkisi verilmiş ve çalışmaların iki ayda bitirilmesi istegi iletilmiştir. Partiler arasındaki tartışmalar sonrasında komisyonun 8 AP, 6 diğer partilerden olmak üzere 14 kişiden oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu durumda verilecek hükmün “tarafsızlık” ilkesinin uygulanmasını zorlaştırabileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu konunun birkaç ay daha devam edebileceği ve Demirel’in kamu hayatı için uygun bir kişilikte olmadığı şeklinde rakipleri tarafından suçlanacağı gibi bir olasılıktan da bahsedilmiştir.⁴⁹²

Bu gibi olaylarla birlikte siyasi ortamın getirdiği olumsuzluk Erim Hükümeti’nin tekrar sarsılmasına yol açmıştır. Erim’in kabinesinde bulunan bakanların radikal olmayan sol tarafa bağlı oldukları görülmekle beraber, hükümet sol gibi hareket etmemiştir. Daha çok Demirel’in Başbakan olduğu zaman dile getirdiği şikâyetlerin bir çözüm mercii gibi davranmıştır. İşte bu durumla birlikte, sol görüşe mensup bakanların yakınlarının gözaltına alınmaları veya tutuklanmaları gibi olayların yaşanması, ekonomik anlamda AP’nin iktidar olmamasına rağmen liberal politikaların uygulanması ve bunun kendilerine ters olması istifa etmelerinde dikkat çekici etkenler olmuştur.⁴⁹³

⁴⁹⁰ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political”, 9 November 1971.

⁴⁹¹ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: The Demirel Corruption Allegations”, 16 November 1971.

⁴⁹² FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: The Demirel Corruption Allegations”, 16 November 1971.

⁴⁹³ Kongar, *a.g.e.*, s. 177.

Sonrasında ise beklenildiği gibi Nihat Erim tekrar hükümet kurma görevini almış ve 11 Aralık'ta bunu gerçekleştirmiştir. Hükümet, 8 AP, 4 CHP, 1 CGP ve diğerleri de dışarıdan görevlendirilen teknokratlardan oluşmuştur. Ayrıca bu hükümet, aynı şekilde reformlar konusunda kararlı olduğunu yinelemiştir.⁴⁹⁴ Bu hükümet 13 Aralık'ta CB'nin onayını almış, 22 Aralık'ta mecliste yapılan güven oylamasından 301 oy alarak görevine başlamıştır.⁴⁹⁵

İngiliz *The Economist* gazetesinin Erim Hükümeti'nin istifasına giden süreçle ilgili yaptığı değerlendirmeler kuşkusuz önemlidir. “A Last Chance” yani “Son Bir Şans” başlığıyla verilen yazıda istifa eden siyaset dışı bakanların çalışmalarının meclis, Maliye ve Merkez Bankası tarafından çeşitli engellemelere maruz kaldığını iddia ettikleri görülmüştür. Siyaset dışından gelerek, siyasilere karşı boyun eğmeme konusunda kararlı olduklarına dikkat çekilmesiyle istifa etmelerinin bu duruma karşı bir çıkış olduğu söylenebilir. Bu şekilde Erim'in de istifa etmesi sonrası, önceki paragrafta da dile getirildiği gibi CB tarafından Erim'e yeni bir hükümet kurma görevi verilmiş, o da 14 meclis içi, 11 de dışarıdan bakanlarla bu hükümeti kurmuştur. Muhtıra düzeninin aslı unsuru olan Silahlı Kuvvetler, bu hükümetin gereken reformları yapması adına bir uyarı yapmaktan da geri durmamıştır.⁴⁹⁶

İngilizlere göre CB Sunay'ın yönetim erki içerisinde 12 Mart'tan beri benimsediği tutum, çoğu gözlemci tarafından Silahlı Kuvvetlerin sabrını tüketmeden demokrasiyi korumak olarak algılanmıştır. Diğer taraftan CB Sunay'ın görev süresinin dolmasıyla birlikte Cumhurbaşkanlığı'na kimin uygun olacağına yönelik de bir değerlendirme henüz erken bir tarihte yapılmıştır. Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın bu görev için en uygun kişi olduğuyla ilgili görüş İngiliz belgesinde yer almıştır. Bu arada Tağmaç'ın görev süresi de ihtimaldir ki bu yüzden 1 sene uzatılmıştır. Bu uzatmanın da 12 Mart Muhtırasını veren komutanları bir arada tutacağına yönelik ilginç de bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Muhtemelen henüz

⁴⁹⁴ Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Gazi Üniversitesi, 2006, s. 83-84; *Milliyet*, 12 Aralık 1971.

⁴⁹⁵ Önal, a.g.m., s. 99-100; Oylamada ayrıca 45 ret oyu verilirken, oylamaya katılmayanlar arasında Bülent Ecevit ve bazı AP milletvekilleri yer almıştır. *Milliyet*, 23 Aralık 1971; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 19.Cilt, 19.Birleşim, 22 Aralık 1971, ss. 574:576, 581:584.

⁴⁹⁶ *The Economist*, “A Last Chance”, 18 December 1971.

istenilen reformlar yapılmadan muhtıranın başrolündeki kişilerin dağılmasına izin verilmemiştir. Bununla birlikte İngilizlerin muhtırayı veren komutanlar grubu için “demokrasiye destek veren adamlar” ifadesini kullanması da vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Ardından gelen radikal subayların isteklerini kontrol altına tutmalarıyla ilgili bilgi, İngilizlerin sol veya sosyalist olarak nitelendirilebilecek fikirlere sahip olanları benimsemediğini gösterir. Org. Tağmaç’ın CB olmasıyla birlikte Silahlı Kuvvetler ve demokratik hayat arasındaki zorlu ilişkiler kontrol altına alınacaktır şeklinde bir değerlendirme de göze çarpmaktadır.⁴⁹⁷

21 Mart 1972 yılında Başbakan Nihat Erim ABD’de Başkan Nixon ile yaptığı görüşmede, Türk Ordusu ile ilgili birtakım reformize etme çabalarının sürdüğünü, demokratik sistemin oturtulması açısından da sıkı çalışıldığını belirtmektedir. Ayrıca ordu ile ilgili olarak atılan adımlarda herhangi bir olumsuzluk, ciddiyet arz eden durumlara sebep olabilecektir şeklinde açıklama yapmaktadır.⁴⁹⁸

2. Nihat Erim Hükümeti’nin istifası, 17 Nisan 1972 tarihinde, Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle birlikte ilan edilmiştir. Yeni hükümetin oluşturulması sürecinde Ferit Melen’in Başbakanlığa vekâlet edeceği ve de Nihat Erim’in "yorgun" olduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan önemli bir husus da, Nihat Erim’in anarşi olayları sonucunda idama mahkûm olan Deniz Gezmiş ve beraberindekilerin idamının kendi Başbakanlığı ve hükümeti döneminde olmamasını istemesidir. Bununla birlikte Erim’in kararnamelerle yürütme erkini kullanma düşüncesinin tepkiler alması burada önemli bir faktördür.⁴⁹⁹ Emre Kongar’ın bu konuda yaptığı değerlendirme, sıkıyönetim sistemiyle toplum üzerinde baskı kurulduğu, ayrıca “gelenekçi-liberal” olarak nitelendirilen topluluğun isteklerini gerçekleştirmek üzere iş başında bulunan bir hükümet olduğu şeklindedir. Diğer yandan yukarıda da belirtildiği gibi kararname yetkisi istenmesi ve bunun gerçekleşmemesi durumunda Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasının ihtimal dâhilinde olduğu şeklindeki ifadelerde bulununca yine bir tepki gelmiştir. Bunlar da

⁴⁹⁷ FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey*, “The Turkish President”, 15 February 1972.

⁴⁹⁸ Bilbilik, *a.g.e.*, s. 242-43.

⁴⁹⁹ Alatlı, *a.g.e.*, s. 67-68; Önal, *a.g.m.*, s. 100.

Erim'in Başbakan olarak daha fazla görevde kalmasını zorlaştıran önemli hususlar olmuştur.⁵⁰⁰

4. FERİT MELEN HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Nihat Erim'in 1 seneyi aşkın süredir devam ettirdiği başbakanlık görevinden istifa etmesi sonrasında CB hükümet kurmak adına eski AP üyesi Suat Hayri Ürgüplü'yü görevlendirse de, bu görevi başarıyla tamamlayamamıştır. Bu sebeple CB hükümet kurmak için geçici Başbakan Ferit Melen'i görevlendirmiştir.⁵⁰¹

Melen'in görevlendirilmesi öncesi Ürgüplü'nün hükümet kurma çalışmaları devam ederken CHP içerisindeki parti için mücadeleden bahsetmek yerinde olacaktır. Son yıllarda Bülent Ecevit'in yükselen karizması karşısında İnönü, safları ayırıştırma yoluna gidip kendi kişiliğini öne koyarak liderlikten sapma yaşanmasını istememiştir. Daha önceleri Kasım Gülek'in kendisine karşı bayrak kaldırmasına karşı yine kendi kişiliğini öne koyarak kazanmayı bilmiştir. Ecevit ve beraberindekilerin partiyi bölmeye çalıştığını ve Ecevit'in bunu yalnızlaştığından dolayı yaptığını da ileri sürmüştür. Bu amaçla kurultay çağrısı yaparak liderliğini bir nebze de perçinlemek ve Ecevit ile beraberindeki hareketi susturma düşüncesine giren İnönü, parti içi demokrasinin gereklerini dahi görmezden gelmeye başlamıştır. İnönü'nün Ecevit'in liderliği ele alması durumunda başkentin dahi tehlikeye gireceğinden dem vurarak bunu adeta ülkenin beka mücadelesi durumuna getirmesi dikkat çekicidir. Kurultayda İnönü tarafından yapılan "ya ben ya Bülent" çağrısına karşılık Ecevit, "...açık söylüyorum: Demokratik bir partinin kanunlara saygılı özgür üyeleri mi olacağız, yoksa kapı kulları mı olacağız..."⁵⁰² ifadelerini kullanmış ve kurultay sonunda parti meclisine Ecevit ve beraberindekilerin hâkim olduğu 503'e karşı 709 oyla kararlaştırılmıştır. Ecevit bu durumu, "Kurultay'ın kararını saygı ve şükranla karşılıyorum. Bunu Türk politikasında bir dönüm noktası sayıyorum"⁵⁰³ diyerek karşılamış ve nitekim bu görüşün doğruluğu da sonrasında görülmüştür. Ecevit'e verilen bu destekle beraber İsmet İnönü partisinden

⁵⁰⁰ Kongar, a.g.e., s. 177-78.

⁵⁰¹ Komsuoğlu, a.g.e., s. 175.

⁵⁰² Çolak, a.g.e., s. 134-36; Milliyet, 7 Mayıs 1972.

⁵⁰³ Milliyet, 8 Mayıs 1972.

istifa etmiştir.⁵⁰⁴ Diğer taraftan 14 Mayıs'ta yapılan seçimli kurultayda Ecevit, CHP'nin 3. Genel Başkanı olarak seçilmiştir.⁵⁰⁵

İngiliz belgelerinde CHP'nin iç mücadelelerine ilişkin yer alan bir belgede, 6-7 Mayıs'ta yapılan olağanüstü kurultay sonucunda Atatürk'ün vefatıyla birlikte CHP'nin başında bulunan İsmet İnönü'nün istifasına yer ayırmıştır. Ayrıca İnönü'nün kongreye giderken Ecevit'e karşı "tüm kartları oynama" şeklinde bir pozisyon aldığı belirtilmiştir. Kurultay zamanı parti içerisindeki mücadelenin tarafları arasında kavgaların ve büyük tartışmaların çıktığı ifade edilmiştir. Ayrıca İngilizler bu durumu "iki veya üç Türk bir araya toplandığında siyaset yapar" şeklinde ifadeyle nitelemişlerdir. Kurultay'dan çıkan sonuç İnönü için bir "reddetme" olarak görülmüştür. Bu durumun da istifaya yol açtığı, sonrasında ise bir lider seçilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Diğer yandan parti içerisinde gelenekçi kanadın partiden ayrılarak MGP'ye katılacağı yönünde değerlendirmeye de yer verilmiştir.⁵⁰⁶

22 Mayıs 1972 tarihinde Nihat Erim Hükümeti'nin Milli Savunma Bakanı Ferit Melen CB tarafından aldığı onayla yeni hükümeti oluşturmuştur. Bu hükümet içerisinde yine AP, CHP ve MGP, dışarıdan 9 ve kontenjandan 1 bakan yer almaktadır.⁵⁰⁷ Yeni hükümetin görevleriyle ilgili konuşmasında Melen, anarşi olaylarıyla mücadeleye dikkat çekmekte, ayrıca komünizm mücadelesinde bir bakan görevlendirdiğini belirtmektedir. Seçimlere doğru giden yolda Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlara karşı her türlü tedbirlerin alınması, yine komünizmle birlikte diğer aşırı gruplara karşı da mücadele etkin hale getirilecektir.⁵⁰⁸

21 Haziran'da yapılan CHP 21. Kurultay'ı ile ilgili başlık verilen bir İngiliz belgesinde, Ecevit'in 1032 oyla tekrar Genel Başkanlığa seçildiğine yer verilmiştir. Ayrıca Ecevit ve beraberindekilerin etkin olduğu CHP Parti Meclisi için de bir seçim yapılmıştır. Önemli olarak vurgulanan bir husus, parti tüzüğünde yapılan bir değişiklik

⁵⁰⁴ *Milliyet*, 9 Mayıs 1972.

⁵⁰⁵ Çolak, a.g.e., s. 136; Kongar, a.g.e., s. 178; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 259; Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 153; Alkan Hazar Arkan, a.g.t., s. 112; *Milliyet*, 15 Mayıs 1972.

⁵⁰⁶ FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey*, "İsmet İnönü Resigns", 9 May 1972.

⁵⁰⁷ Bu kabine listesinde, 14 bakan Erim Hükümeti'nde olduğu gibi burada da yerini korumuştur. 2 bakan yer değiştirirken diğer 8 bakan ise yeni isimlerdir. *Milliyet*, 23 Mayıs 1972.

⁵⁰⁸ Alatl, a.g.e., s. 76-78.

ile parti meclisi için daha fazla yetki verilmesidir. Bu şekilde parti meclisi ve grubun hükümet kurma konusundaki kararı verebilme yetkisine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu konuda karar vermeyi reddeden herhangi bir kişininse otomatik olarak partiden ihraç edileceği de vurgulanmıştır. Keza bu durum Ecevit karşıtı grubun gücünü kırmak açısından merkez yönetimi tarafından hayata geçirilmiştir. Bir bakıma parti meclisine verilen görevin İnönü gibi eşsiz yetkiler kullanan bir lider sonrası CHP için doğal bir gelişim olduğu yorumu da önemlidir. Diğer yandan İnönü⁵⁰⁹, bazı parti üyelerinin Ecevit karşıtı olmaları sebebiyle partiden ayrılmaya kalkışmalarını engellemeye çalışmıştır. Farklı bir noktaya dönüldüğünde Ecevit, sosyal reformun yukarıdan bastırılarak değil aşağıdan gelmesi gerektiğinden bahsetmiş, ancak bunun Türkiye'nin mevcut koşullarına bakarak çok uzun vadede oyların birçoğuna etki etmeyeceği değerlendirmesi yapılmıştır. Bu noktada İngilizler Ecevit için “gerçekçi olmayan siyasetçi” eğiliminde olma yakıştırmaları yapmışlar ve onun bu politikaya değer verdiğini belirtmişlerdir.⁵¹⁰

Kurultay sonrasında CHP içerisinde birtakım ayrılıklar olduğu da İngilizlerin gündemine girmiştir. Parti'deki sağ kanadın 8 üyesinin parti disiplinine verildikten sonra muhtemelen partiden çıkarılacakları belirtilmiştir. Kemal Satır ve arkadaşları Ecevit'in sosyalizm politikası olduğuna yönelik şiddetli eleştirilerde bulunarak istifa etmişlerdir. Satır ve arkadaşları yeni bir parti kuracaklarını ifade etmişlerdir. Belgede “rebel” yani “asi, başkaldıran, karşı çıkan” olarak çevrilecek bir kelimeyle ifade edilen bu kişilere MGP'den davet geldiği vurgulanmıştır. Ancak onlar, yeni bir parti kurarak Ecevit'e karşı daha sert eleştiri yapabileceklerini ve CHP'den daha çok üye alabileceklerini düşünmüşlerdir. Belgedeki yoruma göre MGP ile birleşmede bir engel olmadığı ve görüşlerin birbirine çok yakın olduğu dile getirilmiştir.⁵¹¹

Kemal Satır ve beraberindekilerin parti kurma girişimi 5 Eylül tarihli İngiliz belgesinde “Foundation of The Republican Party” “Cumhuriyetçi Parti'nin Kuruluşu” başlığıyla yer almıştır. Bu parti ismi İngilizler tarafından “kafa karıştırıcı” olarak

⁵⁰⁹ İsmet İnönü, bundan sonraki siyasi yaşamına CHP Malatya milletvekili olarak devam edeceğini ifade etmiştir. *Milliyet*, 26 Haziran 1972.

⁵¹⁰ FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey*, “XXIst Congress of The People's Republican Party”, 4 July 1972.

⁵¹¹ FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey*, “The People's Republican Party”, 1 August 1972.

nitelendirilmiştir. Kemal Satır beklendiği gibi partinin genel başkanı olarak seçilmiş ve parti 10 milletvekili ve 4 senatörle temsil edilmeye başlanmıştır. Kemal Satır yaptığı açıklamada, Ferit Melen Hükümeti’ni desteklediklerini, istendiği takdirde hükümet içinde yer almaktan mutluluk duyacaklarını dile getirmiştir. Kendilerinin Atatürk İlkeleri’nin savunucusu olduklarını ve bu yüzden sosyalizmle hiçbir ilişkileri olmadığını açıklamıştır. Belgedeki önemli bir değerlendirme, parti için gelecek seçimlerde büyük bir beklenti olmadığına işaret etmektedir. Hatta Nihat Erim ve Kasım Gülek’in bu nedenle partiye katılma teklifini reddettikleri belirtilmiştir. Parti hakkındaki niteleme ise “gerçek bir siyasi duruş figürü” olmadığı şeklindedir. En az belirsizlik durumununda MGP ile birleşme konusunda olduğuna dair yorum yapılmıştır.⁵¹²

Kemal Satır’ın İngiliz belgesine yansıyan değerlendirmelerinde yer verilmeyen bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Bu önemli noktalar arasında Satır, partinin “Atatürk milliyetçiliğine bağlı, reformist, sosyal adalet ve düzen taraftarı” olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Yine İngiliz belgesinde dile getirildiği gibi “sosyalist olmama” anlayışı vurgulanan diğer bir husustur.⁵¹³ Mart 1973’e gelindiğinde ise beklentiler arasında yer alan, baştan beri belli belirsiz ilişki içerisinde olan MGP ve CP birleşerek ve “Cumhuriyetçi Güven Partisi” olarak siyasi hayatta yerini almıştır.⁵¹⁴

12 Eylül tarihli bir belgeye bakıldığında, Ecevit’in 9 Eylül’de yaptığı basın toplantısına değinilmiş ve onun hükümet politikalarını eleştirdiğine yer vermiştir. Ayrıca Ecevit’in 12 Mart’tan bu yana hükümetlerin tek bir reform yapamadığını, yalnızca sağcı ve vurguncu diye nitelediği kesimlerin hükümet tarafından teşvik edildiğini belirttiği ifadeleri vurgulanmıştır. Bunun dışında hükümetin insanların halkın ifade özgürlüğünü kısıtladığı hakkındaki sözleri de dikkat çekici görülmüştür. Ecevit’in bir diğer ifadesi, hükümetin AP tarzı bir hükümet gibi hareket ettiği yönünde olmuştur. Yani Ecevit, işçi ve memurların da dâhil olduğu birçok grubun haklarının ellerinden

⁵¹² FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey*, “Foundation of the Republican Party”, 5 September 1972.

⁵¹³ Vasfiye Çelik, “12 Mart Ara Döneminde Siyasî Partiler”, *Liberal Düşünce*, S. 40 (2005), s. 307.

⁵¹⁴ Gürkan Bozkır, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları*, C. VI, S. 15 (2007), s. 286-88; Çelik, a.g.m., s. 307.

alınmaya çalışıldığını ima etmiştir.⁵¹⁵ İngiliz belgesinde yer alan bu ifadeler, ayrıca *Milliyet* gazetesinin 10 Eylül tarihli sayısında da yer almaktadır.⁵¹⁶

27 Ekim 1972 tarihine gelindiğinde ise, yine önemli bir konu daha gündemin huzursuzlaşmasına yol açmıştır. Buradaki husus, CHP Parti Meclisi'nin Bülent Ecevit'e hükümette yer alan CHP'li isimlerin çekilmesi hakkında yetki vermesi olmuştur. Bununla birlikte de 4 Kasım günü Ecevit bu yetkiyi kullanarak 5 bakanı kabineden çekmiştir. Bu davranışın esas sebebi ise, daha çok sert bir devlet yapısına geçişin alametleri olan DGM'lerin kurulması ve anayasada yapılan değişikliklerdir.⁵¹⁷ Ayrıca bir diğer sebep olarak “partiler üstü hükümet” anlayışından vazgeçilerek meclis içerisinde uzlaşmaya dayalı bir koalisyona gidilmesi isteği öne çıkmıştır.⁵¹⁸

Bir İngiliz belgesinde de bu konuya yer verilmiş ve Ecevit'in hükümetten çekilme kararında, yukarıda belirtildiği gibi anayasa değişikliklerinin etkili olduğu belirtilmiştir. Önemli bir nokta olarak yürütmeye normalden çok daha büyük yetkiler verme isteğinin Ecevit'in büyük tepkisini çektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Ecevit'in “normal demokrasi ortamı” oluşturmak amacını en ön planda tuttuğundan da bahsedilmiştir. Ayrıca 5 yıllık planının AP ve Demokratik Parti çoğunluğu tarafından değiştirilme isteği de bu durumda diğer bir etkidir. Bir başka önemli husus, sıkıyönetim mahkemelerinin uygulamalarından hükümeti sorumlu tutmasıdır. Diğer yandan sol görüşlü insanlara karşı katı ve nahoş baskı uygulamalarının da bu kısımda diğer önemli bir etken olduğu görülmektedir. İşte İngiliz belgesinde bu nedenlerden dolayı CHP içinden bakanların hükümetten çekilmesine dair yüksek sesler duyulduğuna yer verilmiştir. CB ve Başbakan'ın Ecevit'i ikna girişimine karşılık Ecevit, bu durumu parti meclisine sorması gerektiğini söylemiş, ancak verilen karar çekilme yönünde olmuştur. Yine bu kısımda İnönü ve beraberindeki 26 kişinin de istifa ettiği bildirilmiştir.⁵¹⁹

The Guardian gazetesinin 12 Aralık tarihindeki sayısında Silahlı Kuvvetler tarafından eski DP liderlerine tekrar siyasi haklar verilmemesi konusunda uyarı

⁵¹⁵ FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey*, “Turkey: Internal Politics”, 12 September 1972.

⁵¹⁶ *Milliyet*, 10 Eylül 1972.

⁵¹⁷ Alatlı, *a.g.e.*, s. 83.

⁵¹⁸ *Milliyet*, 5 Kasım 1972.

⁵¹⁹ FCO 9/1607, *New Government of Turkey*, “Turkey: Government Crisis”, 7 November 1972.

yapıldığı haberine yer verilmiştir. Bu konuda atılacak adımın ayrıca 12 Mart Muhtırasının ruhuna aykırı olduğunun vurgulandığı eklenmiştir. CB Sunay'ın araya girerek Başbakan Melen ile görüşüp, diğer parti liderlerini bu konuda ikna etmesini istediği hususu da vurgulanmıştır.⁵²⁰ Bu konuyla ilgili olarak *Milliyet* gazetesi “Ordu Eski DP’lilerin Siyasi Affına Karşı” şeklinde manşet atmıştır. Yine *The Guardian*’ın dile getirdiği ifadelerin benzerleri verilirken, ayrıca sağlanması gereken huzur ve güven ortamı ile reformlardan önce böyle bir durumun söz konusu olduğu belirtilmiştir.⁵²¹

1972 yılının sonuna gelirken 30 Kasım 1972’de İngiliz Büyükelçiliği’nden gönderilen bir belge, Türkiye’nin bu yıl zayıf bir hükümet tarafından idare edildiğini, baskıcı bir sıkıyönetim ve terörizm etkisi altında kaldığını, ancak demokrasiden vazgeçilmediğini içermektedir. Bununla birlikte Türk ekonomisinin bu sene içinde iyi bir durumda olduğu, hatta döviz ve ihracatın da yükselme gösterdiğine dikkat çekilmiştir. Türk ekonomisindeki bu durum 73 yılında yapılması planlanan genel seçimler için uygun bir ortamın doğduğuna işaret etmektedir. Farklı bir noktada yapılan değerlendirme, “partiler üstü” olarak adlandırılan hükümet modelinin bu yıl içinde çöktüğüne yöneliktir. Ferit Melen’in Başbakan olarak belirlenmesindeki sebeplere bakıldığında İngilizler, komutanlarla uyumlu olması, samimi ve uysal görünümünün öne çıktığına dikkat çekmişlerdir. “Partiler üstü” hükümet modelinin yukarıdaki paragrafta çöktüğü söylene de, Melen Hükümeti bir “partiler üstü” hükümet olarak kurulmuştur. Bunun dışında CHP’de büyük değişim olarak görülen genel başkanlık makamına Bülent Ecevit’in gelmesi olayına yer verilmiştir. Partinin uzun yıllardır genel başkanlığını yapan İsmet İnönü’nün ve bazılarının istifası bu olay sonucunda gerçekleşmiştir. Ayrıca İsmet İnönü bu belgede partinin “muhafazakâr” kanadında yer alan bir kişilik olarak nitelendirilmiştir. Diğer taraftan Ecevit’in seçilmesinin Melen Hükümeti’nden ayrılmayı da beraberinde getirmiştir. Ecevit’in parti saflarını ülke genelinde sıklaştırdığı ve tutarlı bir muhalefet politikası sağladığının görüldüğünün ifade edilmesi önemli bir noktadır. Bu yıl içerisinde Marksizm ile ilgili tüm tartışmaların yıkıcı sayıldığı ve 4000 kadar şüpheli üniversite öğrencisinin soruşturmalar için çeşitli zamanlarda tutuklandıklarından bahsedilmiştir. Tüm resmi inkârlara rağmen, bu durumlarla birlikte işkence iddialarının arttığı hususu da gözler

⁵²⁰ *The Guardian*, “Warning by Turkish Military”, 12 December 1972.

⁵²¹ *Milliyet*, 12 Aralık 1972.

önüne serilmiştir. Ayrıca bunların Avrupa’da eleştirilere neden olduğu ve Avrupa Konseyi’nde Türkiye için bazı sorunlar çıkabileceği vurgulanmıştır.⁵²²

Bir başka noktada G. S. Wright’ın belirttiğine göre 1972 yılı, çalkantılı ve başarısız bir yıl olmuştur. Ancak sadece iç durumun çok az bir kesiminde başarı sağlandığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte yapılması planlanan reformlarla ilgili çok fazla ilerleme kaydedilmediği de belirtilmiştir. Diğer taraftan Türkiye’nin iç güvenliğinde yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak Avrupa içerisinde yer almasına şüpheyile bakılmaya başlanmıştır.⁵²³

Melen Hükümeti, Nisan 1973’te Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Org. Faruk Gürler ile yakın ilişkisi olduğundan ve Gürler’in seçimi kazanamaması sonucunda istifa etmiştir.⁵²⁴ Melen Hükümeti döneminde siyasi alanda pek çok krizlerin yaşandığı, ilgili bölümlerde de görüleceği üzere anarşi olayları ve yargılamaların devam ettiği, Silahlı Kuvvetler etkisinin halen üst noktada olduğunun görüldüğü bir dönem olmuştur.

5. DÖNEMİN SİYASİ KRİZİ: CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

12 Mart Dönemi’nin en önemli sorunlarından biri de CB seçimi olmuştur. CB Sunay’ın görev süresi dolması sonrasında CB adaylığı için Org. Faruk Gürler’in adı öne çıkmıştır. Nitekim bunun gerçekleşmesi adına Gürler, önce Genelkurmay Başkanı yapılmış, sonrasında da görevinden istifa etmiştir. Nitekim bu adaylık Gürler Paşa’nın 12 Mart rejiminin savunucu olması büyük bir etkidir.⁵²⁵ Ancak AP lideri Süleyman Demirel, bu ismin adaylığına olumlu yaklaşmamıştır. *Milliyet* gazetesinin verdiği

⁵²² FCO 9/1831, *Annual Review for Turkey 1972*, “Turkey: Annual Review for 1972 Her Majesty’s Ambassador at Ankara to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs”, 30 December 1972.

⁵²³ FCO 9/1831, *Annual Review for Turkey 1972*, “Turkey: Annual Review of Turkey G. S. Wright”, 16 January 1973.

⁵²⁴ Alper Gülbay, *12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Seçimler ve Sonuçları*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Hacettepe, 2017, s. 56; Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 88.

⁵²⁵ Serdar Köse, *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010, s. 150; Budak, *Osmanlı’dan 12 Eylül’e Ordu Siyaset İlişkisi ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi*, s. 31; Arkan, *a.g.t.*, s. 113.

haberde Ecevit'in de “zorlama rejim için zararlıdır” diyerek Gürler ismine karşı durmuştur.⁵²⁶

Faruk Gürler'in adaylığına karşı çıkışın 9 Mart Cunta Hareketi ile ilişki içerisinde bulunmuş olmasıyla alakalı olduğu düşünülmektedir. Buna yönelik olarak Demirel'in sözleri sonrasında her CB seçiminde Genelkurmay Başkanı isminin ortaya atılacağı ve seçilmesi gibi bir durumun söz konusu olmasından ötürü bunu olumlu karşılamamıştır. Bu tür ifadeler karşılık Silahlı Kuvvetler tarafından karşı bir bildiri yayınlanarak, Demirel kınanmıştır. Sonrasında Faruk Gürler görevden istifa etmiş ve Senato'ya CB kontenjanından üye olarak atanmıştır. 13 Mart 1973'de yapılan seçimde Tekin Arıburun ile yarışan Faruk Gürler yeterli oyu alamamıştır. Ardından mevcut CB Sunay'ın görev süresini uzatma önerisi de CHP ve AP tarafından kabul görmemiştir.⁵²⁷

Cevdet Sunay'ın görev süresinin uzatılması konusunda yaşanan bu problem üzerine, iki büyük parti lideri ve genelde uç noktalarda bulunan Ecevit ve Demirel, Cumhurbaşkanlığı için uzlaşa ve aday konusunda adım atarak, Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan iki partinin ortak adayı haline gelmiştir. Ancak onun adaylığını da görev süresinde değişiklik olmayan CB Sunay kabul etmemiştir.⁵²⁸ Bu süre içerisinde CB Vekili olarak Tekin Arıburun'un görev yapmasına Anayasa'nın 100. maddesine dayanılarak mecliste karar verilmiştir.⁵²⁹ Bir sonuca ulaşamayan CB seçimi, sonunda CHP ve AP'nin üzerinde anlaştığı emekli Oramiral ve mevcut senatör Fahri Korutürk'ün 6 Nisan'da seçilmesiyle sonuçlanmıştır.⁵³⁰ Bu seçim Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin ortak birleşiminde yapılmış ve birçok adayın yer almasına rağmen iki büyük partinin desteklemesiyle Korutürk 365 oy almıştır.⁵³¹

Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili İngiliz belgelerinde yapılan değerlendirmeye bakıldığında, kendilerini “Atatürk ilkelerinin koruyucusu olarak nitelendiren” Silahlı Kuvvetlerin içinden Faruk Gürler'in görevinden istifa ederek, Cumhurbaşkanlığı'na aday olmasına yer verilmiştir. Buna karşın siyasi partilerin öncelikle bir aday üzerinde uzlaşamamalarına rağmen, Silahlı Kuvvetlerin aday baskısına karşı “kararlılık ve

⁵²⁶ *Milliyet*, 7 Mart 1973.

⁵²⁷ Önal, a.g.m., s. 102-3.

⁵²⁸ Komsuoğlu, a.g.e., s. 182.

⁵²⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 10.Cilt, 51.Birleşim, 3 Nisan 1973, s. 506.

⁵³⁰ Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 88; Köse, a.g.t., s. 150.

⁵³¹ TBMM Tutanak Dergisi, 12. Cilt, 16. Birleşim, 6 Nisan 1973, s. 222-225.

cesaret” göstererek karşı durmalarına dikkat çekilmiştir. Partilerin CB adayı olarak eski bir asker ve senatör Fahri Korutürk üzerinde anlaşmaları, parlamenter demokrasinin üstünlüğün pekişmesi anlamına geldiği ve ilk kez Silahlı Kuvvetlerin kışlasına geri gönderildiği şeklinde bir değerlendirme yapılmasına yol açmıştır.⁵³²

6. NAIM TALU HÜKÜMETİ DÖNEMİ

Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlanmasıyla birlikte Başbakan Ferit Melen, Faruk Gürler’in yanında yer almasından dolayı istifasını vermiştir. Bununla birlikte liberal görüşlere sahip olduğu bilinen ve Melen Hükümeti’nde Ticaret Bakanı olan Naim Talu, CB Korutürk tarafından hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak siyasi kanattaki beklenti Süleyman Demirel’in bu görevi alması yönündeydi. Kongar’ın yer verdiği bu durum henüz 12 Mart Muhtıra düzeninin ortadan kalkmadığını göstermekteydi.⁵³³

Naim Talu ismi ve hükümet şekli bakımından CHP Genel Başkanı Ecevit’in karşı çıkışı ve ülkeyi seçime Demirel’in başkanlığındaki bir hükümetin götürmesi gerektiği şeklindeki düşüncesi muhalefetin görüşü bakımından önemlidir. Diğer yandan bir muhalefet de Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli’den gelmiş ve Demirel’in hükümet kurmayı istememesini eleştirmiştir.⁵³⁴ Ancak Talu, hükümeti kurmak adına AP lideri Süleyman Demirel ve CGP lideri Turhan Feyzioğlu ile görüşmelerde bulunmuş ve neticesinde anlaşmaya varmıştır. Koalisyon protokolünü ise şu şekilde hazırlamışlardır:

“ İnsan hak ve hürriyetlerine dayalı demokratik düzenin aziz milletimiz için vazgeçilmez bir yaşayış tarzı olduğuna inana, Atatürk’ün en büyük eseri olan Türkiye cumhuriyetinin ellinci yıldönümünde hür demokratik rejimin, bütün yurttaşlarımıza ve bütün milli kuruluşlarımıza huzur ve güven verecek şekilde işler hale gelmesini amaç bilen, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletini ayakta tutmak...”⁵³⁵

⁵³² FCO 9/2112, *Turkey: Annual Review 1973*, “British Embassy to Sir Alec Douglas”, 8 January 1974.

⁵³³ Kongar, *a.g.e.*, s. 179.

⁵³⁴ Hülya Kınık, *12 Mart Sonrası Geçiş Dönemi Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri (22 Mayıs 1972-26 Ocak1974)*, (Yüksek Lisans Tezi), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: Marmara Üniversitesi, 2014, s. 87.

⁵³⁵ *Milliyet*, 15 Nisan 1973.

Anlaşmanın sağlanmasıyla birlikte yeni kabine Başbakan Naim Talu tarafından açıklanmış, kabinede 13 AP'li 6 CGP'li ve 5 bağımsız bakan yer almıştır.⁵³⁶

Kurulan bu hükümetin programına bakıldığında, Seçim ve Siyasi Partiler ile ilgili kanunda birtakım düzenlemelerin yapılması ve serbest demokratik seçimlerin planlandığı üzere 14 Ekim'de gerçekleştirilmesi en öncelikli konu olarak yer almıştır. Diğer yandan bu hükümetin iki partinin uzlaşısını sağlamasının seçimlere gidilirken olumlu bir siyasal havayı getireceği de önemlidir. Buna binaen Talu Hükümeti için “seçim hükümeti” nitelendirmesi yapmak yanlış olmayacaktır.⁵³⁷

6 Haziran 1973'te CHP Genel Başkanı Ecevit için Sıkıyönetim Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'na aykırı demeçlerde bulunmak⁵³⁸ iddiasıyla hükümet tarafından dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir.⁵³⁹ Ecevit yaptığı açıklamada, dokunulmazlığının kaldırılabilceğini ve veremeyeceği hiçbir hesabın bulunmadığını dile getirmiştir.⁵⁴⁰

Seçimlere doğru giderken “genel af” yönünde partilerin birtakım çalışmaları olduğuna dair önemli bilgilere rastlanılmaktadır. Millet Meclisi tutanaklarında affa dair hükümet ve CHP'nin hazırlıkları olduğu CHP milletvekili Ahmet Durakoğlu'nun açıklamalarında görülmüştür.⁵⁴¹ Ancak bu çalışmalara AP Lideri Demirel karşı çıkmış ve böyle bir adım atılacaksa bunu hükümeti oluşturan partilerin yapacağını söylemiştir. Başbakan Naim Talu dâhil böyle bir adımın atılmasına sıcak bakarken başlangıçta AP'nin muhalif tavır sergilediğine şahit olunmuştur.⁵⁴² Öncelikle CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, “*düşünce suçu diye bir şey olamaz*” şeklindeki ifadesiyle birlikte aydın, yazar ve gazetecilerin aldıkları cezalardan kurtarılması gerektiğini belirtmiştir. Diğer yandan AP, sınırlı bir genel af getirme konusunda çalışmalar yapmıştır. Buna göre, anarşistlerin ve huzuru bozanların bu affın kapsamına giremeyeceklerine dair bilgiler

⁵³⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 36.Cilt, 96.Birleşim, 16 Nisan 1973, s. 642-643; *Milliyet*, 16 Nisan 1973.

⁵³⁷ Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 88-89; Başbakan Naim Talu'nun Millet Meclisi'nde açıkladığı hükümet programı hakkında bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 36.Cilt, 97.Birleşim, 20 Nisan 1973, ss. 694-699.

⁵³⁸ *Milliyet*, 6 Haziran 1973.

⁵³⁹ Alatlı, *a.g.e.*, s. 98.

⁵⁴⁰ *Milliyet*, 7 Haziran 1973.

⁵⁴¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 36.Cilt, 98.Birleşim, 24 Nisan 1973, s. 718-720.

⁵⁴² Kınık, *a.g.t.*, s. 88-90.

verilmiştir. Sonrasında AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Ecevit'in yukarıda belirtilen ifadelerine karşılık *"fikir suçu cezasız kalmaz"* noktasında görüş bildirmiştir. Ayrıca Demirel, *"dinamit sokma ile dinamit sokmayı düşünmek arasında fark yoktur"* beyanında bulunarak devletin buna engel koymadığı takdirde yönetilemez hale geleceğini ifade etmiştir. Buna karşılık Ecevit, *"düşünce özgürlüğü sınırlanırsa ortaya faşizm çıkar"* diyerek demokratik ülkelerde düşüncelere engel konamayacağını dile getirmiştir. Farklı bir noktaya bakıldığında CGP, Ecevit'in görüşlerinin aşırı sol yanlısı ve anarşistlere teşvik noktasında olduğu suçlamasını yapmaktadır.⁵⁴³

Yukarıda belirtildiği gibi Naim Talu Hükümeti'ni "seçim hükümeti" olarak nitelendirmek doğrudur. Bu dönemde bazı reform girişimleri veya programda belirtilen hususlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sonraki bölümlerde de görüleceği üzere seçime gidilirken anarşi olaylarının en aza indiği, ancak siyasi alanda seçimlere giderken pek çok tartışmanın yaşandığı görülmüştür. Serbest seçim ortamına girildiği anda, 2 yılı aşkın süredir devam eden sıkıyönetim düzeninden çıkışta siyasi partilerin söylemleriyle tek başına iktidar olma arzusu, bu siyasi söylemlerdeki sert üslubun normal olduğunu göstermektedir. Kayda değer bir nokta olarak, Naim Talu Hükümeti'nin "partiler üstü hükümet" modelinden daha çok "koalisyon" modeline dönmesi, serbest genel seçimlere gidişe ve 12 Mart Muhtıra rejiminin sona ermesine işaret etmektedir.

7. 12 MART ASKERİ YÖNETİMİNİN SONA ERİŞİ: 1973 GENEL SEÇİMLERİ

Ekim 1973 seçimlerine doğru anayasal değişiklikler ve muhtıradan dolayı seçim kazanma ümidi yüksek olan AP karşısında, ciddi anlamda rakiplerin olduğu su götürmez bir gerçektir. Milli Mücadele Kahramanı, ikinci CB, muhalefet başkanı ve Başbakanlık gibi birçok önemli pozisyonda görev yapan İsmet İnönü'nün yerine gelen Bülent Ecevit, AP'ye karşı mücadelede etkin rol almaya, "halkçı" tarzı benimsemiş olarak başlamıştır. Bununla birlikte AP'nin hâkim olduğu kitleye yeni bir ses getiren

⁵⁴³ *Milliyet*, 15 Temmuz 1973; *Milliyet*, 16 Temmuz 1973; *Milliyet*, 23 Temmuz 1973; *Milliyet*, 24 Temmuz 1973.

Erbakan'ın MSP'si ile Celal Bayar'ın Süleyman Demirel'e bir ders verme amacıyla desteklediği Demokratik Parti, seçimler için zorluk derecesini göstermektedir.⁵⁴⁴ Bu arada CHP'den ayrılanların oluşturduğu CGP seçimlere doğru tüm eleştiri oklarını CHP üzerine yönlendirmiş ve Genel Başkan Turhan Feyzioğlu CHP'yi komünist olmakla suçlamıştır.⁵⁴⁵

14 Ekim günü yapılan seçim sonuçlarına bakıldığında ise, eşit eşit paylaştırılmış parçalar gibi bir durum ortaya çıkmış ve herhangi bir parti çoğunluk sağlayamamıştır. Bu seçimde birinci partiyle ikinci partinin oy oranlarının yakın olması ve muhalefet partilerinin de bir önceki seçime göre oylarını ve milletvekili sayılarını yükseltmesi, çoğunluk yakalayamamakta bir sebep olmuştur. CHP'nin %33,8'le Ecevit'in liderliğinde birinci parti olduğu seçimde AP'nin oyu diğer ortaklarına giden oyları nedeniyle %29'a gerilemiştir. Erbakan'ın MSP'si %11.8, Demokratik Parti'nin de %11.9 oy alması gayet ciddi algılanabilecek siyasi rakipler haline geldiklerini göstermektedir. Böyle bir durumda, iki büyük partinin kendilerine yakın rakipler olarak görünen partilerin benimsediği düşüncelere yakın tutumlara başvurmaları, siyaset sahnesindeki söylemleri sertleştirmiştir.⁵⁴⁶

CHP'nin seçim başarısının sebebi olarak, halka verdiği yeni umut ve "halkçı" imaj, onun seçimden zaferle çıkmasında rol oynamıştır. Alper Gülbay'ın tezinde aktardığı o dönemde Demokratik Parti milletvekilliği yapan Ali Naili Erdem, Ecevit'in seçim başarısının, halk kitlelerini derinden etkileyecek tarzda bir üslup benimsemesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁵⁴⁷ Fakat Bülent Ecevit bu sonuçları politikalarını devam ettirmek açısından bir mesaj olarak okumuştur.⁵⁴⁸ Nitekim Ecevit'in bu yaklaşımı, hem kırsal kesimin hem de sanayi bölgelerinin bulunduğu büyükşehirlerde oylarını yükseltmesinin, sadece bir kerelik değil sürekli kılınmasını

⁵⁴⁴ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 184-85.

⁵⁴⁵ Çelik, *a.g.m.*, s. 307.

⁵⁴⁶ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 187; Önal, *a.g.m.*, s. 104; YSK'nın resmi sonuçlarına göre; Oy oranları iki kaynaktan bu şekilde verilirken YSK'nın resmi sonuçlarına göre CHP %33.3 ile 185 milletvekili, AP %29.8 ile 149 milletvekili, Demokratik Parti 11.9 ile 45 milletvekili, MSP 11.8 ile 48 milletvekili, MHP 3.4 ile 3 milletvekiline sahip olmuşlardır. <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf>, 25 Mart 2019.

⁵⁴⁷ Gülbay, *a.g.t.*, s. 128.

⁵⁴⁸ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 260.

içermektedir. Ayrıca yeni yaklaşımında devam ettirilerek halkın ihtiyaçlarına yönelik politikaların izleneceğini düşündürmektedir.⁵⁴⁹

Seçim sonuçları, muhalefet partilerinin de söz sahibi olduklarını ve muhatap alınmaları gerektiğini göstermiştir. Bu seçimler ile 10 yıla yakın bir süredir siyasi hayatta güçlü bir konumda bulunan AP, artık yavaş yavaş bu gücünü sağdaki yeni ortakları ile paylaşmak zorunda kalmıştır.⁵⁵⁰

Seçim sonuçları ile birlikte liderlerin yaptıkları açıklamalara bakıldığında Ecevit'in "*hükümet kurarken taviz vermem*", "*koalisyon için umutsuz değilim*" ve Demirel'in "*koalisyona talip değiliz*", "*üçüncü Cumhuriyet başlıyor*"⁵⁵¹ gibi cümleler görülmekte, seçimle birlikte iki büyük partinin ortaya çıkan koalisyon ortamına nasıl baktıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte AP liderinin, ana muhalefet görevini üstlendiğini söylemek doğru olur. CHP'ninse hükümet kurma çalışmalarında birinci parti çıkmanın avantajını kullanması şeklinde bir değerlendirme mümkün olabilir.

CHP'nin birinci parti çıkması ve AP'nin oylarından büyük bir pay alarak şaşırtan MSP'nin Sedef Bulut'un Erdoğan Teziç'ten aktardığı gibi birbirine paralel olduğu aşikârdır. Bu paralellikte önemli olan husus, iki partinin aslında birbirine zıt kanatlarda yer almalarına rağmen, ekonomi gibi bazı konularda düşüncelerinin neredeyse aynı olmasıdır.⁵⁵²

Seçimlerle ilgili olarak İngiliz belgelerinde de önemli hususlara yer verilmiştir. Öncelikle 1973 yılını özetleyen bir içerikten oluşan bir belgede, hilesiz ve dürüst bir seçim gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Silahlı Kuvvetlerin ne kadar süre devam edeceği bilinmemekle beraber, siyasetçilere karşı tahammül olduğu belirtilmiştir.⁵⁵³ Bununla beraber seçim sonuçlarının, farklı bir belgede "İslami Dirilişçiler" olarak tanımlanan Erbakan'ın MSP'sine büyük kazanç getirdiği ve bunun şaşırtıcı olduğu da vurgulanmıştır. Diğer taraftan seçimlerin sakinlik ve bütünlük içinde geçtiğine de yer verilmiştir. Ancak koalisyon durumunun orta çıkmasıyla birlikte, partilerin uzlaşmaz

⁵⁴⁹ Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 295.

⁵⁵⁰ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

⁵⁵¹ *Milliyet*, 16-17-18 Ekim 1973.

⁵⁵² Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 301.

⁵⁵³ FCO 9/2112, *Turkey: Annual Review 1973*, "Turkey: Annual Review 1973 (Summary)", 17 January 1974.

tavırları ve kendi menfaatlerinin ülke menfaatleri önüne geçmesi hükümet kurmayı olanaksız hale getirmiş ve Silahlı Kuvvetlerin buna yönelik tahammülünün ne kadar devam edeceği sorusu ortaya çıkmıştır. Ancak Silahlı Kuvvetlerin rolünün, anayasal rejimi ve demokrasiyi tüm iç ve dış tehditlere karşı savunmak olduğuna da dikkat çekilmiştir.⁵⁵⁴

Seçimin ülke dışındaki yankılarına ilişkin yapılan değerlendirmelere bakıldığında, İngiltere’den CHP-MSP koalisyonu beklentisi ve Ecevit’in dengeyi sağlaması, ABD’den de CHP-MSP koalisyonuna yönelik beklenti olsa da buna Silahlı Kuvvetler’den itiraz gelebileceği, ayrıca Türkiye’de demokratik ortamın tekrar normale döndüğü, Fransa’dan ise Ecevit ve ortanın solunun yükselişi gibi birçok ifadeler yer almaktadır.⁵⁵⁵

Seçimin yapılmasıyla birlikte Aydınoğlu’nun da belirttiği gibi 12 Mart Muhtıra rejiminin sonlandığı⁵⁵⁶ ifade edilebilir. 12 Mart sonrasında askeri iradenin talepleri ve gücü altında çalışmaya zorlanan hükümetler silsilesi ve sıkıyönetim düzeninin yerini millet iradesine bırakması bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca önceki bölümde ele alınan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iki büyük partinin, 12 Mart Muhtıra rejimini benimseyen Org. Faruk Gürler’in seçimine karşı durması da bu geçişin en önemli belirtisi olmuştur.

8. 12 MART REJİMİNİN ÜZERİNDE DURDUĞU REFORMLAR

22 Nisan tarihli bir İngiliz belgesi, 1961 Anayasası’nda düşünülen değişikliklerin 12 Mart Muhtırasının gerektirdiği bir durum olarak hükümetin sözü olduğunu içermektedir. Bu konuda AP ve diğer partilerin hükümete tam anlamıyla bir taahhüt vermedikleri de belirtilmiştir. Diğer taraftan anayasa reformlarının son AP Hükümeti’ni düşürmek adına bir “sopa” gibi kullanıldığına da yer verilmiştir. AP’nin de anayasanın ruhuna göre hareket etmediği yönünde bir değerlendirme de önemlidir. Bu

⁵⁵⁴ FCO 9/2112, *Turkey: Annual Review 1973*, “British Embassy to Sir Alec Douglas”, 8 January 1974.

⁵⁵⁵ Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, s. 301-2.

⁵⁵⁶ Aydınoğlu, *a.g.e.*, s. 328.

noktayı savunabilecekleri ifade edilse de, kamuoyu ile ilişkilerinin kötü olduğu da söylenmiştir.⁵⁵⁷

4 Mayıs tarihli belgede hükümetin anayasada bir dizi değişiklik yapılması gerektiğini açıkça vurguladığına yer verilmiştir. Bu konuda çok fazla detay bulunmamasına rağmen, yavaş yavaş gün yüzüne çıktığı da ifade edilmiştir. Başbakan Nihat Erim'in Andrew Mango ve Devlet Bakanı'na TRT, Üniversiteler ve Anayasa Mahkemesi'nin 1961 Anayasası'ndan çok fazla güç aldığını ve kendisinin onları "Baronlar" olarak adlandırdığı ifade edilmiştir. Fakat bu konuda Demirel'in ona pek katılmadığı da belirtilmiştir. Yeni hükümetin bu konu hakkında nasıl olursa olsun bir şey yapacağı durumu da söz konusudur. Diğer taraftan Başbakan Nihat Erim'in ünlü denilebilecek bir sözüne de burada yer verilmiştir: "*Türk Anayasası Avrupa'daki çağdaşlarından daha özgürlüktür. Türkiye'nin böyle bir lüksü kaldırmaya gücü yetmez.*"⁵⁵⁸ Önerilen değişikliklerin güçleri önemli ölçüde düşürülebilecek yasama kurumu ve diğer devlet kurumlarının aksine hükümeti yüksek bir şekilde güçlendirmesi beklentisi mevcuttur. Ayrıca diğer bir hususun, belli başlı yasaların kararnameler ile çıkarılmasına bu anayasa değişikliklerinde yer verileceği olduğu açıklanmıştır. Ancak burada, çok fazla kararnamelerle yönetmenin o kadar az demokrasi anlamına geleceğine yönelik bir değerlendirme dikkat çekmektedir. Yine bir diğer önemli husus, meclisin eğer ki "boş gölge" olmazsa yani pasif kalmazsa, hükümetin reform programı üzerinde birtakım etkilerde bulunabileceği yönündedir. Türk hukukçuları mükemmel bir şekilde İtalyan ve Fransız Anayasalarının örneklerine dayanmalarına rağmen, Fransız hukukçularına yardım için yapılan davet işe saygınlık kazandırması niyetiyle meydana gelmiştir.⁵⁵⁹ Aslında bu belge içeriğindeki değerlendirmeler Nihat Erim Hükümeti'nin anayasa reformları konusuna mesafeli durmaktadır. Buna ilişkin kararnamelerle ülke yönetmenin ve TRT, üniversiteler ve Anayasa Mahkemesi'ne yönelik Erim'in kısıtlama düşüncesinin de demokrasiyi olumsuz etkileyebileceği düşüncesi hâkim konumdadır. 12 Mart'a ilişkin Silahlı Kuvvetlerin siyasetçilerin derlenip toparlanmasını sağlayacağı,

⁵⁵⁷ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "R.G. Short Reforms and The Turkish Constitution", 19 April 1971.

⁵⁵⁸ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Roderic Sarell Turkey: Martial Law and The New Government", 4 May 1971, s. 1.

⁵⁵⁹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Roderic Sarell Turkey: Martial Law and The New Government", 4 May 1971, s. 2.

ancak bunun da Türkiye'ye askeri bir rejim getirdiğini ileri sürmeleri de durumun önemini vurgulamaktadır.

18 Mayıs tarihindeki bir belgede, hükümetin tasarladığı anayasal reformların özünü ilgili daha açık detayların görülmediği söylenmiştir. Başbakan bu konuda akademik camia ile de bir kısım müzakerelerde bulunmuş ve iki Fransız hukukçusunu Türkiye'ye davet etmiştir. Bununla birlikte basın üzerinden kamuoyunun fikirlerini takip etmiştir. Hükümetin yürütmenin elini güçlendirmeye ilişkin planlamanın istenilen sonucu vermesi için beklemede kalılabileceği de ifade edilmiştir.⁵⁶⁰

Nihat Erim, TRT'de 27 Mayıs 1971'de yaptığı konuşmada, 1961 Anayasası'nın 10. yılını kutlamış ve görüşlerini açıklamıştır. Anayasa'nın Osmanlı'dan bu yana hak ve özgürlükler bakımından en ileri noktada olduğunu ifade etmiştir. Batılı devletlerin bile anayasalarının bu derece ileri olmadığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Hak ve özgürlükler bağlamında anayasaya bakıldığında, suiistimal durumlarına karşın herhangi bir tanımlama yapılmadığı görülmektedir.⁵⁶¹

Reform tasarılarıyla ilgili çalışmaların devam etmesine rağmen, hükümetin söz verdiği Kemalist reformlar acil bir şekilde yasa ve düzeni eski haline getirme ihtiyacından dolayı biraz arka plana atılmış şeklinde bir değerlendirme İngilizler tarafından yapılmıştır. Meclis'in gündeme alacağı konular arasında öncelikle güvenlik sorunları ve anayasa değişikliklerinin olduğu da buraya eklenmiştir. Diğer alanlarla ilgili reform tasarılarının kabul edilmek üzere meclise sunulacağına da yer verilmiştir. Roderic Sarell, Erim'in kendisine eğitim konusunun reform tasarıları arasında önceliğe sahip olduğunu söylediğini bildirmiştir. Ayrıca reform tasarılarının Temmuz ayında sunulacağı ve zaten bunlarla ilgili adımların atılmasının hükümet programında verilen söz olduğu ifade edilmiştir. Sarell'in bilgi verdiği bir diğer noktaya bakıldığında, anayasa değişikliklerinin hazırlanmış olduğu ve Başbakan Erim'in parti liderlerine bu konuda bilgi vermek için toplantı yaptığı bilgisine ulaşılmaktadır. Diğer taraftan Anayasa'nın 37 maddesinde değişiklik yapılması ve 1-2 yeni madde eklenmesi ile ilgili iddiaların olduğundan da bahsedilmiştir. Hükümetin gücünü artırma, TRT ve üniversitelerin özerkliğini kısıtlama gibi bir planın öncü olduğu da belirtilmiştir.

⁵⁶⁰ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Turkey: Political Situation", 18 May 1971, s. 2.

⁵⁶¹ Demirel, *a.g.e.*, s. 276-77.

Bununla birlikte TRT Genel Müdürü'nün sağlık sorunlarını sebep göstererek istifa etmesine de yer verilmiş, ardından Başbakan Erim "TRT'nin kişisel eğilimlerin oynacağı olmayacağını" söylemiştir. Buna ek olarak, TRT'nin partiler arasında ayırım gözetmeyeceği ve devletin emirlerine uyacağı şeklinde bir değerlendirmeye de yer verildiği görülmektedir. Sarell'in aktardığına göre TRT'yi BBC seviyesine getirmek açısından kendilerinden bilgiler istendiği, ancak TRT üzerinde tam kontrol mekanizması kurma isteğinin de bunu anlamsızlaştırdığına yönelik bir durum söz konusudur. Anayasa değişiklikleri ile ilgili önerilen noktalar AP'nin de istediği değişikliklere yakın olduğu ifade edilmiştir. CHP'de ise buna yönelik bir çekimserlik varken Ecevit, teşhis konulmadan tedavide aceleci olunmaması gerektiğini beyan etmiştir.⁵⁶²

14 Haziran tarihli "Constitutional Amendments" yani "Anayasa Değişiklikleri" başlıklı belgeye göre Başbakan Erim'in 8 Haziran'da Anayasa'nın 157 maddesinden 40'ının değiştirilmesi üzerine önerilerini açıkladığına yer verilmiştir. Yukarıdaki önceki tarihli belgede 37 madde artı 1-2 yeni madde eklenmesi durumu burada Başbakan'ın açıklamasıyla netliğe kavuşmuştur. Başbakan'ın temel hak ve özgürlüklere ilişkin değişikliklerin kesin olduğunu söylemesi, ancak tam metnin henüz olmadığıyla ilgili açıklaması vardır. Ayrıca Başbakan'ın batının ileri demokrasilerinin anayasalarının da yönlendirdiği değişiklikler olduğu, ancak teklifler kanunlaştırılmadan kamuoyunda tartışılmasının beklendiğini söylediğine de dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte Başbakan yine parti liderlerine danışmış ve bilgiler vermiştir. Bu değişikliklerle, Cumhuriyet'in demokratik yapısını sarsacak veya yıkacak, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldıracak şekilde temel hak ve özgürlüklerin kullanılarak dil, ırk, sınıf, din ve mezhep çatışmalarını ortaya çıkarmasının engelleneceği değerlendirilmesi de belirtilmiştir. Diğer teklifler arasında ise öncelikle; acil durumlarda özel mahkemeler kurulması, kararname çıkarılması, doğal afetler, salgın hastalıklar ve ekonomik krizlerde olağanüstü hal ilan etme, sendikalar, üniversiteler, dernekler, basın ve TRT üzerinde daha etkili bir kontrol mekanizması kurma yetkisinin bulunduğu ifade edilmiştir.⁵⁶³

⁵⁶² FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Situation", 8 June 1971.

⁵⁶³ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Constitutional Amendments", 14 June 1971.

22 Haziran tarihindeki belgeye bakıldığında yine anayasadaki değişikliklerden bahsedildiğine şahit olunmaktadır. İngiliz Büyükelçiliği'nin ilk belirttiği husus, anayasa değişiklikleri ile ilgili kamuoyundaki tartışmaların gittikçe kızıştığı ve günün en büyük siyasi sorunu haline geldiği şeklinde olmuştur. Başbakan Erim'in, bir dizi küçük önerilerde bulunsalar da, genellikle lehte konuşan AP, Demokratik Parti ve CGP liderleriyle anlaşmada çok az zorlukla karşılaşmasına yer verilmiştir. Bu arada CHP'deki İnönü ve Ecevit arasındaki sürtüşmenin devam ettiği ve tüm gözlerin orada olduğuna da dikkat çekilmiştir. Burada Ecevit'in önerilen 40 değişikliğin ancak yarısının kabul edilebilir olduğu ve diğerlerinin 1961 Anayasası'nın özünü değiştireceği ve büyük bir dikkatle ele alınması gerektiğinden bahsettiği değerlendirmeye de vurgu yapılmıştır. İngilizlerin yaptığı yoruma göre Ecevit'in yaptığı değerlendirme doğru olsa da, onun artık büyük bir güç sahibi olmadığı da ifade edilmiştir. Diğer taraftan zorlukla karşılaşılan değişikliklerin ise, basın özgürlüğü, TRT'nin özerkliğinin kaldırılması ve üniversitelerin idari özerkliği konusundaki kısıtlamaları içerdiği nokta da bildirilmiştir. Tekrardan CHP'ye dönüldüğünde CHP Parti Meclisi'nin, parti içerisindeki tartışmalar hakkındaki yazı yazma girişimi hakkında bir uyarı yaptığı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında İnönü'nün Erim'e destek vermeyeceğini varsaymak adına hiçbir neden olmadığı, ancak kriz durumunda bazı parti üyelerinin Ecevit'i muhalefet safında destekleyeceği veya en azından çekimser kalabileceklerine vurgu yapılmıştır.⁵⁶⁴ Bu anayasa değişikliklerine yer verilmesi ve destekleyicilerinin de AP başta olmak üzere Demokratik Parti ve CGP gibi partiler olmasıyla ilgili aslında Nihat Erim Hükümeti'nin bu değişiklikleri daha rahat yapabilmesi amacıyla kurulduğunu göstermektedir. Değişiklikler arasında belgenin acil durumlarda özel mahkeme kurma, basın, TRT, üniversiteler ve derneklerle ilgili birtakım kısıtlamalar getirme ve kontrol mekanizması oluşturma gibi konulara yer vermesi, aslında AP ile yapılamayan değişikliklerin asker destekli siyaset üstü hükümetle yapılmasına dikkat çekme amacı vardır. Böylece bir bakıma daha önce kararname çıkartılmasıyla ilgili değerlendirme gibi burada da anti-demokratik bir uygulama yapıldığı çıkarımı söz konusudur.

1961 Anayasası'nda değişiklik yapılması isteğinin bu dönemdeki ilk kanunlaşma adımı, 30 Haziran 1971'de atılmıştır. Anayasa'nın "Siyasi Haklar ve Ödevler" kısmında bulunan 56. maddeye "*son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az*

⁵⁶⁴ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Situation", 22 June 1971, s. 1-2.

yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir” fıkrası eklenerek bir bakıma daha önce grup sayısından az veya yüzde beşten daha az oy alarak meclise giren parti ve mensuplarının devlet yardımı almalarının önüne geçilmek istendiği yorumu yapılabilir. Bu da 12 Mart Muhtıra rejiminin yürütme erkini daha da kuvvetli hale getirme amaçlarıyla bağlantılı olabilir. Diğer yandan 82. maddede anlamı değişmesine yol açmayacak tarzda bir değişiklik yapılmıştır.⁵⁶⁵

Anayasa değişikliklerinin kamuoyu ile tartışılması, üniversiteler ve basından gelen tahmin edilebilir şikâyetler nezdinde devam ettiği belirtilmiştir. Başbakan Erim’in bu arada parti liderleriyle gizli görüşmelere devam ettiği bilgisine yer verilmekle beraber, anayasa değişikliklerinin mecliste tartışılması öncesinde tüm büyük partilerle anlaşmaya varılmasını umut ettiğine yer verilmiştir. Ayrıca Erim, partiler arası bir komisyon kurularak bunların tartışılması önerisini ise reddetmiştir.⁵⁶⁶

20 Haziran’daki bir belgede ise, anayasa değişiklikleri önerileriyle ilgili önemli gelişmelere şahit olunduğuna yer vermektedir. Başbakan Erim, parti liderleriyle ikili görüşmeleri yapabildiği kadar yapmış; normaldeki teklifinin biraz değiştirilmiş bir şeklini göndererek, hızlıca kabul edilmesini istemiştir. Bununla birlikte nihai bir uzlaşmaya varılamadığına da yer verilmiştir. Anayasa değişikliklerinin asıl amacının, Menderes Hükümeti dönemindeki aşırılıkların yinelenmesini önlemek için tasarlanan 1961 Anayasası’na bir dizi yenilikler getirmek olduğuna da vurgu yapılmıştır. Bir yandan, yürütme üzerinde denge ve kontrol, hükümetin işini zor ve hantal hale getirmiştir, ancak bunun anayasanın suçu olmadığına da işaret edilmiştir. Milli çıkarlar uğruna özgürlüğünü korumada aşırı istekli olan TRT ve üniversiteler gibi anayasal özerk kuruluşların dâhil olduğu ve Başbakan Erim’in “feodal baronlar” olarak adlandırdığı bu yapıların yolunun açılmasına da dikkat çekilmiştir. 11 ve 13. maddelerle ilgili önerilen değişiklikler 11. madde altında birleştirilmiş ve “devletin milli ve bölgesel bütünlüğünü yıkmak amacıyla temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının önlenmesi” neticesine ulaşılmasının düşünüldüğü de eklenmiştir. Bunun da sağ veya sol

⁵⁶⁵ <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-4/4-degisiklik.pdf>, 16 Nisan 2019; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 65.Cilt, 10.Toplantı, 81.Birleşim, 30 Haziran 1971, ss. 564-566, 597-604.

⁵⁶⁶ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political Situation”, 6 July 1971, s. 1.

kanat tarafından çıkarılabilecek bölücü nitelikteki eylemlerin yasaklanmasını amaçlayan bir paragraf eklenmesiyle güçlendirilmesinin amaçlandığı hususu ifade edilmiştir. Bu maddedeki değişikliklerin tüm uygulama için esas olduğu ve aslında tüm kamu faaliyetleri için de uygulanabileceği dikkate alınmıştır. Bu gibi hususlar basınla ilgili olarak 22. maddedeki değişiklikler ile de belirtilmiştir.⁵⁶⁷

Hükümet tarafından revize edildiği belirtilen geniş kapsamlı değişikliklerin 4 ana partiden oluşan bir komisyon tarafından 1 hafta müddetle incelenmekte olduğuna yer verilmiştir. Bu aşamada açık bir şekilde İnönü, partisi içinde Ecevit ile yakın olan grupların muhalefet yapabileceği düşüncesini öne çıkartarak aceleci davranılmasını istemiştir. Eski Hava Kuvvetleri Generali ve Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun, Genelkurmay Başkanlığı'nın 12 Mart Askeri Darbesi'nin (belgede "coup" ifadesi kullanılmış ve bunu söyleyen kişi de Tekin Arıburun'dur) amaçlarına temel olarak değerlendirdiği esas reformların yapılmasının gecikmesinde biraz sabırsız olduğunu Edmonds'a söylemiştir. Ancak, "usta" olarak nitelendirdiği İnönü'nün tüm partisini anayasa değişiklikleri konusunda kabul etmeye ikna edeceğini düşündüğü de buraya eklenmiştir.⁵⁶⁸

Reformlar ile ilgili program sürekli bir şekilde ileriye kaymakta ve hükümetin umduğu gibi Eylül ayı ortasına kadar her iki meclisten geçmesi mümkün olmayabilir diye bir görüş İngilizlerin değerlendirmelerinde yer almıştır. Bu arada CHP'nin "demokratik sosyalizm" hususuna tehdit olarak gördüğü bazı hükümlere karşı çıkmasına rağmen, değişikliklerin çoğunda uzlaşma sağlandığına da vurgu yapılmıştır. Burada "sınıf çatışması" yasağının kaldırılması istenmekte; reformların öngördüğünden daha fazla özgürlüğün üniversitelerdeki öğretim üyelerine verilmesi; hükümete toprak reformu adına elini rahatlatacak şekilde destek sağlama ve Anayasa Mahkemesi'nin güçlü konumunun korunması şeklinde birtakım önerilerin dile getirildiği görülmektedir.⁵⁶⁹ Anayasa değişiklikleriyle ilgili tam uzlaşma sağlanamamasına İngiliz belgesinde yer verilmesi, partilerin normal bir yönetim dönemindeki gibi davrandıklarını göstermektedir. Aslında çoğu partinin yönetim erkini güçlendirme ve

⁵⁶⁷ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Amendments To The Constitution", 20 July 1971, s. 1-2.

⁵⁶⁸ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Political Situation", 27 July 1971, s. 1.

⁵⁶⁹ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Political Situation", 10 August 1971, s. 1.

siyasi kamplaşmalarla ilgili yasaklayıcı tutumuna destek verdiği görülmektedir. Bu kısımda CHP'nin de desteklediği hususların bulunması, ancak can alıcı noktalarda eleştiri yaparak önerilerde bulunmasının İngiliz gündemine girmesi ipucu verebilir. Nitekim CHP'nin Anayasa Mahkemesi'nin güçlü bir şekilde korunması, üniversite öğretim üyelerinin özgürlüklerinde kısıtlama olmaması ve sınıf çatışması yasağının kaldırılma isteklerinin kurumların siyasi amaçlara alet olmaması ve demokratik bir yapıya sahip olmalarını istediğini göstermektedir.

Anayasa değişikliklerine ilişkin partiler arasında yapılan kurul 19 Ağustos'ta sona ermiştir. 4 partinin de bu konuyla ilgili olarak uzlaşma sağladığı bildirilmiştir. Ancak millileştirilmiş toprakların bedellerini ilgilendiren 38. madde üzerinde Demokratik Parti'nin şüpheleri olduğu açıklanmıştır. Konuyla ilgili olarak 422 imzalı taslak Meclis Başkanlığı'na sunulmuş ve Başkan'dan hızlı hareket etme sözü alınmıştır. Diğer yandan önemli bir mesele, İsmet İnönü'nün bireysel özgürlüklerle ilgili kısıtlamaları kendi partisini yabancılaştırmadan kabul etmesi ile ilgili olmuştur. Bunun da İnönü'nün hala siyasi ustalığını kullanabildiğini gösterdiği nokta olduğu değerlendirilmiştir. 12 Ağustos'ta Başbakan'a danıştıktan sonra CHP, Anayasa Mahkemesi'nin yetkisine ilişkin önerilen reform üzerine öncelik tanımıştır. Bununla birlikte önerilen toprak reformu şartları ve üniversite profesörlerinin hak ve görevleriyle ilgili de bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu arada en tartışmalı madde olarak 11⁵⁷⁰ geriye kalmıştır. Bir başka nokta da ise CHP'nin "sınıf çatışması" ile ilgili yasağın bu maddedeki kapsamını kabul edemeyeceğidir. Yine de diğer tüm reformlar için partiyi oy kullanmaya bağlayan kararı benimsemişlerdir. Hatta Ecevit'in bile bunu kabul ettiği görülmüştür. CHP Genel Başkanı İnönü'nün 1961 Anayasası'nın ruhunun muhafaza edildiğini söylemiş olması burada önemli bir değerlendirmedir. Reformların tam da Nihat Erim Hükümeti'nin istediği gibi geliştiği de ifade edilmiştir. Diğer üç partinin CHP'yi teskin etmek için "Cumhuriyet'i yıkmayı amaçlayan sınıf çatışmaları" konusunda yasaklamanın değiştirilmesini teklif ettikleri 11. madde bile hükümetin amaçladığı noktaya hizmet etmek adına yeni bir hale girmiştir. Bu değişiklikler için meclise getirilen tasarının daha fazla değişikliklere de açık olduğu görüşü yer almıştır.

⁵⁷⁰ 1961 Anayasası'nın 11. maddesini hatırlamak gerekirse, temel hak ve özgürlüklerin anayasayla bütünleşmiş olması ve buna aykırı bir çerçeveye girmemesinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte herhangi bir durumda bunların ancak anayasaya uygun olarak yapılan bir kanunla sınırlandırılması yoluna gidilebilir. Kanun sınırlamaya girse bile, temel hak ve özgürlüklerin özüyle ilgili bir tasarruf sağlanamaz. Tanör, *a.g.e.*, s. 382.

Uzlaşmanın sağlandığı ve hükümeti kuvvetlendirici değişiklikler adına 2-3 hafta içerisinde ciddi adımların atılacağı da vurgulanmıştır. Ayrıca bunların askerlerin umduğundan daha fazla sürmesine dikkat çekilirken, ardından bunun Erim Hükümeti için daha özel reformlara dönüşe imkân vereceği de bildirilmiştir.⁵⁷¹

14 Eylül tarihli belgeye bakıldığında, anayasadaki değişiklikler konusunun yine ön planda olduğu görülmektedir. Değişikliklerle ilgili olarak 27-29 Ağustos tarihleri arasında mecliste görüşmeler yapıldığından bahsedilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere Erim'in siyasi parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden olumlu sonuçlar çıktığı, meclisteki ana partilerin liderlerinin bu değişikliklere karşın yaptıkları destekleyici beyanlar sonrasında 2'ye karşı 362 oyla onay alındığı görülmüştür. 5 Eylül'deki ikinci oylamada da aynı şekilde bir oy alındığı bildirilmiştir. Yine daha öncede görüldüğü gibi tartışmalara neden olduğu belirtilen "Sınıf Çatışması" ile ilgili 11. Maddenin değiştirildiği ve şu şekle geldiği ifade edilmiştir: *"Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbirisi, insan hak ve özgürlüklerini veya Türk Devleti'nin bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak kullanılamaz"*.⁵⁷² İngilizlerin ifade ettiği bir diğer husus, hükümete solcu eylemcilerle mücadelede çeşitli imkânların sağlandığı yönündedir. Böyle bir bilgiyi İngilizlerin direkt vermesi objektiflik hususunda tatmin sağlayıcıdır. Bununla birlikte eski CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit gibi sosyalistlerin, sosyal demokrasiye giden yolun kapanmadığını iddia edebilecekleri değerlendirmesine de yer vermişlerdir. Burada İngilizlerin Ecevit'in "sosyalist" olarak nitelermeleri de dikkat çekicidir. Diğer yandan 12 Eylül'den itibaren Senato'da başlayan görüşmelerle birlikte Anayasa'daki bu değişiklikler "hayat boyu" olarak kendilerine tanınan hakla bulunan eski Milli Birlikçiler tepki vermişlerdir. Başbakan Nihat Erim ise buna karşın, değişikliklerin hiçbir şekilde anti demokratik yönetime yol açmayacağını ve bunların Türkiye'nin güvenliğini sağlamlaştırmak adına hayata geçirilmiş değişiklikler olduğunu söylediği açıklaması da aktarılmıştır. Bu şekilde Senato'nun da ikna edilmesi çabası başarılı olmaya başlamış ve olumlu hava hâkim olmuştur.⁵⁷³

⁵⁷¹ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Amendments to The Constitution", 24 August 1971.

⁵⁷² FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Political from R.G. Short", 14 September 1971.

⁵⁷³ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "Turkey: Internal Political from R.G. Short", 14 September 1971.

Bir diğ er önemli noktada ise devleti kararnamelerle yönetme durumuyla karşılaşılmaktadır. Yine İngilizler bu konuyu da atlamayarak, çeşitli reformların bu sistemle yapılmasına devam edileceğini, ancak yasamanın gücünün kısıtlanacağına dikkat çekmişlerdir.⁵⁷⁴

Anayasa ile ilgili olarak 20 Eylül tarihinde yasalaştığına ilişkin bir bilgi İngiliz belgelerinde yerini almıştır. Bununla birlikte, “Reformlar ve Kararnameler” konusuna bir dönüş yapılmıştır. CHP’nin bu konuda hükümete yetki verilmesinden yana olduğu buradaki diğ er bir ifade olmuştur. Ancak  nceki iktidar AP, bu tarz bir yetki verilmesine karşı bir tutum sergilemiştir. Diğ er partiler görüşü ise, reformların yasalaştırmasından yana gelişmiştir. Diğ er yandan Erim H k meti’nin toprak reformu konusundaki önerilerine ise AP taraftarı toprak sahiplerinin zarara uğrayacağı düşüncesiyle AP tarafından karşı çıkılmıştır. Hükümet reformlar konusunda gecikme olmaksızın meclis veya kararnameler yoluyla bunları gerçekleştirmekten yana pozisyon almıştır. İngilizlerin dikkat ettiği bir husus da, hükümetin uzlaşma havasını korumak adına tüm siyasi becerilerine ihtiya ı olduğu noktasındadır.⁵⁷⁵

Diğ er taraftan 29 Eylül 1971 tarihli bir belge, 12 Mart Muhtırasında rolü bulunan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur’un “Yanki” dergisine verdikleri röportajın reformların yapılmasından taraf olduklarını içerdiğini göstermiştir. Ayrıca burada, komutanlar arasında bazı sıkıntıların bulunduğuna yönelik iddialara, bu iki komutan tarafından yalanlama geldiğine de dikkat  ekilmıştir.⁵⁷⁶

20 Eylül tarihinde 1971’de kabul edilen ve 22 Eylül’de Resmi Gazete’de yayınlanan anayasanın birçok maddesinin değiştirilmesi ve düzenlenmesi önemlidir. Bu maddelerin en önemlilerine bakmak gerekirse 124. maddeyi içeren sıkıyönetimle ilgili husus, “*Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı h r demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın*

⁵⁷⁴ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political”, 17 September 1971.

⁵⁷⁵ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political From Brown”, 24 September 1971.

⁵⁷⁶ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkish Armed Forces Commander’ Statement on Reforms”, 29 September 1971.

şiddet hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması...”⁵⁷⁷ şeklinde ekleme yapıp sıkıyönetimin süresi 2 aya çıkartılmasıdır. Bu ek kısmıyla birlikte 12 Mart Muhtıra rejiminin istediği şekilde bir sıkıyönetim düzeni oluşturmanın daha kolay hale getirildiğine şahit olunmaktadır. Diğer önemli bir değişiklik de 64. maddede yapılmıştır. Bu maddede kanun koyma, değiştirme veya kaldırma, para basılması vb. uygulamaların TBMM yetkisi olduğu tanımlanmıştı. Değişiklikle birlikte ciddi eklemeler yapılarak, TBMM’nin bazı durumlarda Bakanlar Kurulu’na “kanun hükmünde kararname” çıkarabilme yetkisi verme imkânı tanınmıştır. Kararnameler yoluyla temel hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve ödevler konusunda düzenleme yapılamayacağı da buraya eklenmiştir. Üniversiteler ile ilgili 120. maddenin içerdiği “bilimsel ve idari özerklik” kavramı değiştirilerek sadece “özerklik” olarak nitelendirilmiştir. Daha önce açıkça belli edilen durum, bu şekilde ortadan kaldırılarak devlet yönetiminin buraya bazı durumlarda müdahalesi mümkün hale getirilmeye çalışılmıştır. Keza bu durum “*bağlı fakülte kurum kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar...*”⁵⁷⁸ şeklindeki hükümle desteklendiği görülmektedir. Böylece 12 Mart Muhtıra rejiminin üniversitelerdeki özgürlük alanlarını kısıtlayarak, belli durumları gerekçe göstererek müdahale edebilmesi durumu ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁹

Melen Hükümeti’nin kurulması sonrasında da yapılması düşünülen reformlar daha önceki gibi olmuştur. Bu nedenle AP ve Süleyman Demirel’in uygun olduğunu düşündüğü bu reformların kabul edilme olasılığının da yüksek olduğu tahmin edilmiştir.

⁵⁷⁷ https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-5/5-degisiklik.pdf?fbclid=IwAR3359eOt3Z8I7YaJLYPmdY5tqt1y9e3Xi0fwbPX7PNzX5MiFb_LKhoNSkc, s. 519-520, 17 Nisan 2019.

⁵⁷⁸ https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-5/5-degisiklik.pdf?fbclid=IwAR3359eOt3Z8I7YaJLYPmdY5tqt1y9e3Xi0fwbPX7PNzX5MiFb_LKhoNSkc, s. 519, 17 Nisan 2019.

⁵⁷⁹ Değişikliklerin tamamına ilişkin metin için bkz. https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-5/5-degisiklik.pdf?fbclid=IwAR3359eOt3Z8I7YaJLYPmdY5tqt1y9e3Xi0fwbPX7PNzX5MiFb_LKhoNSkc, 17 Nisan 2019; Ayrıca 1961 Anayasası için bkz. https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf?fbclid=IwAR0DgLLoRG03EnJoWbH_azT8m9TyLry4BzsORwsGPP9Q4AdbtoY3_9QaqQk, 17 Nisan 2019.

Bu şekilde Melen Hükümeti'nin bir idare krizinden de kurtulduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁸⁰

9 Şubat 1973 tarihinde anayasada yapılması planlanan ve hazırlanan değişiklikler mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak Bülent Ecevit liderliğindeki CHP bu değişikliklere karşı oy kullanmıştır. 1961 Anayasası'ndaki 5 esas maddede değişiklik ve 2 de geçici madde kabul edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri de bu değişiklikler arasında görülen yeni yapıdır.⁵⁸¹ Değişiklikler arasında 30. madde, suçluluk hali bulunan kimselerin yakalanmaları veya tutuklanmaları halinde uygulanacak eylemi içermektedir. Bu değişiklikle birlikte, yakalanan veya tutuklanan kişilerin hâkim karşısına çıkarılmalarında DGM'lerin alanındaki suçlar ve savaş, sıkıyönetim gibi hallerin göz önünde bulundurulması, yine 12 Mart Muhtıra rejiminin taleplerinin öne çıktığını göstermektedir. Diğer önemli değişiklik mahkemelerin kuruluşunu içeren 136. maddede olmuştur. Burada da döneme uygun şekilde devlet güvenliğine ilişkin durumlar için “Devlet Güvenlik Mahkemeleri” kurulması hükmü eklenmiştir. Anayasa'da mevcut olmayan ve yeni eklenen geçici 21. madde, sıkıyönetim idaresinin sona ermesi sonrasında, bu mahkemelerde devam eden davaların sona erinceye kadar yargılamaya devam etmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte sıkıyönetim şartlarında işlenen bir suçun sıkıyönetimin sona ermesiyle yok hale gelmesi durumu ortadan kaldırılmıştır.⁵⁸²

16 Nisan'da kurulan Talu Hükümeti, diğer 12 Mart Muhtıra Hükümetleri gibi reformların devam ettirilmesi ve sonuçlandırılması amacını taşımıştır. Ancak bu hükümet toplumsal ve ekonomik reformlar konusunda, seçim sonrası oluşacak yeni hükümetin bu işi yapması gerektiğinden yanadır. Talu Hükümeti dönemindeki reform çalışmaları arasında DGM'lere ilişkin yasa çıkartıldığı görülmektedir. Bununla birlikte toprak reformuna ilişkin bir yasa ve üniversitelerle ilgili de bir kanun da eklenmiştir.

⁵⁸⁰ FCO 9/1831, *Annual Review for Turkey 1972*, “Turkey: Annual Review for 1972 Her Majesty's Ambassador at Ankara to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs”, 30 December 1972.

⁵⁸¹ Alatlı, *a.g.e.*, s. 86-87; Anayasa'daki değişikliklerle ilgili maddelerin detaylı görüşme ve istişareleri için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 33.Cilt, 54.Birleşim, 9 Şubat 1973.

⁵⁸² Diğer değişiklikler için bkz. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-6/6-degisiklik.pdf>, 17 Nisan 2019.

Üniversitelerle ilgili kanuna bakıldığında, üniversiteler üzerinde yüksek bir denetleme kurulunun oluşturulması kararlaştırılmıştır.⁵⁸³

9. MUHTIRA DÜZENİNİN GETİRDİĞİ SIKIYÖNETİM SİSTEMİ

Sıkıyönetimle ilgili olarak başta Başbakan Yardımcısı Sadi Kocaş, herhangi bir gelişme olduğunu söylese de, sonrasında Nihat Erim'in olayları çıkaranlar için söylediği "balyoz gibi tepelerine inecek" sözü sıkıyönetimin geleceğinin sinyalini vermiş ve nitekim 26 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde ilan edilmiştir. Burada daha önce sıkıyönetime karşı çıkmış olan askerlerin arzulu tavrı da dikkat çekmektedir. Sıkıyönetimle ilgili olarak İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak bölgesine Org. Faik Türün, Ankara'ya Org. Semih Sancar, İzmir'e Koramiral Cemal Süer, Eskişehir'e Korg. İrfan Özaydın, Adana ve Hatay'a Korg. Vehbi Elgin, Diyarbakır ve Siirt'e de Korg. Suat Aktolga atanmıştır.⁵⁸⁴

Meclis birleşik oturumunda görüşülen sıkıyönetime ilişkin İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu'nun olayları ortaya çıkaran ideolojik grupları; aşırı sağ ve sol, bölücü ve diktatörlük yanlıları olarak ayırması dikkat çekicidir. Ayrıca Bakan, bir kısım bilgileri güvenlik nedeniyle açıklayamadığını söylemekte, meydana gelen olayların vatana ve cumhuriyete kasıt olmasından dolayı sıkıyönetim ilanına başvurulduğunu açıklamaktadır. Diğer yandan bu sıkıyönetim, TİP dışında AP, Demokratik Parti, MGP ve CHP tarafından da onaylanmıştır. Başbakan Erim sıkıyönetim için hukuk ve yasa çerçevesinde kalacak bir sistem olacağını belirtmektedir.⁵⁸⁵ Bununla birlikte Erim Hükümeti'nin sıkıyönetim ilanı sonrasında karar alma noktasında çok etkili olduğu söylenemez. CB, Genelkurmay Başkanı ve MİT Müsteşarı'nın birlikte müzakere ederek kararlaştırdıkları hususlar, Bakanlar Kurulu'nun sadece imzasına bırakılmıştır.⁵⁸⁶

Sıkıyönetim ilanı ile ilgili İngiliz belgelerine bakıldığında “Declaration of Martial Law” yani “Sıkıyönetim İlanı” başlığıyla bir belgenin yer aldığı görülmektedir.

⁵⁸³ Bulut, *a.g.t.*, s. 89.

⁵⁸⁴ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 192-93; Sıkıyönetim ilanı için bkz. Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu: 264, Gömlek26, Sıra:12; Sıkıyönetim ilan edilen yerlerde zabıta yetki ve görevlerinin Sıkıyönetim Komutanlığı'na devri için Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu:264, Gömlek: 26, Sıra:13; *Akşam*, 27 Nisan 1971.

⁵⁸⁵ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 194-95.

⁵⁸⁶ Önal, *a.g.m.*, s. 97-98.

Doğal olarak bu İngilizlerin Türkiye'nin iç durumundaki olayları ne derece takip ettiğini gösterir. Burada öncelikli olarak belgenin yazarı, sıkıyönetim ilanının “şaşırtıcı” bir durum olmadığını söylemekle beraber, içerdeki kargaşanın tekrar ortaya çıkmasına dair Silahlı Kuvvetlerin endişesinin devam ettiğini belirtmektedir. Ancak sıkıyönetim anayasal olmasına rağmen, komutanlar ve hükümetin düzeni tekrar sağlamlaştırmak adına bunu sıkıyönetime başvurmadan anayasal değişiklikler yoluyla yapmayı planladıkları da önemli bir husustur. Yine yazar kendi yorumunu da bu kısma bırakarak, komutanların kötüleşen durum nedeniyle ellerinin mecbur olduğunu ifade etmiştir. Sıkıyönetim ilanının yukarıda belirtilen 11 ilde yapılmasının bunun ne derece önleyici bir hamle olduğu da belirtilmiştir. Bu 11 ilin çoğunluğunun sanayi bölgesi olmasına ve 1970 Haziran ayında sıkıyönetim ilanına sebep olan işçi ayaklanmalarına/kargaşalarına (riots) dikkat çekilerek, son aylarda az sayıda olay olmasına rağmen bu bölgelerin kapsam içerisinde bulunduğu da vurgulanmıştır. Bir diğer husus, Silahlı Kuvvetlerin sıkıyönetim kozunu kullanarak özellikle üniversitelerde bulunan aşırı gruplara karşı sert bir darbe vurmasının muhtemel olduğudur. Böyle bir durumda meclis ve halkın desteğini alacaklarının da kuşkusuz olduğu da eklenmiştir. Sıkıyönetim ortamının normal şartlardan ziyade suçlama, tutuklama ve yargılama hususunda daha elverişli bir zemin sağlamasına da vurgu yapılmıştır. Keza sıkıyönetimin acil bir müdahale olarak algılanmadığı, uzun süreli olarak düzeni sağlama hamlesi olarak kabul edildiği de bir diğer husustur.⁵⁸⁷

Sıkıyönetimle ilgili bir diğer belgede, aşırı sağ ve sol grupların şehirlerden kırsal alanlara doğru etkinliklerini arttırdıkları ifade edilmiştir. Sıkıyönetim ilanında bu grupların uygulamaya koyduğu aşırılıkların sabotaj haline gelmesinin önemli olduğuna da yer verilmiştir. Başbakan Nihat Erim'in Kürtçülük üzerinden yürütülen bölücü eylemlerin ciddi olmadığına yönelik yaptığı açıklamada eklenmiştir. Yine bu belgede de sanayi bölgelerinin bulunduğu şehirlerin sabotajlardan korunması adına sıkıyönetim kapsamına alındığına da vurgu yapılmıştır.⁵⁸⁸

3 Mayıs tarihli bir diğer belgede sıkıyönetim uygulamalarından bahsedilmektedir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın sağcı gruba yakın nitelikteki

⁵⁸⁷ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “From Walker to Sarell Turkey: Declaration of Martial Law Tel No 806”, 27 April 1971.

⁵⁸⁸ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Erim Says Present Constitution is a Luxury”, The Pulse No:1966, Monday 3 May 1971, s.3.

gazetelerden *Bugün* ve *Sabah* ile sol gruba yakın *Ant* süresiz bir şekilde kapatılması kararına yer verilmiştir. Bununla birlikte aynı komutanlığın kaçak konumda bulunan 62 aşırıcı öğrencinin adını duyurmuştur. Bununla birlikte, apartman yöneticilerinin de kendilerine bu kaçakların görüldükleri takdirde bildirilmesini istemiştir. Diğer bir uygulama ise Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Ankara Siyasal Bilimler ve Hukuk Fakülteleri'nin öğrenci yurtlarını kapatmasıdır. Yine Ankara halkının kimliksiz dışarıda bulunmaması gerektiği de ifade edilmiştir. Bir başka uygulama, Ankara'daki 22 öğrenci derneği ve Siirt-Diyarbakır-Ankara dolaylarındaki anti-komünist derneklerin de kapatılması olmuştur. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları muhtemelen şehir ziyaretlerine çıkarak mevcut durumun vaziyetini yerinde tahlil etmek istemişlerdir. Diğer taraftan İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Adana, İzmir ve Eskişehir'de sıkıyönetim komutanlıkları kurulmuştur. 45 hâkim ve savcınınsa bu mahkemelere görevlendirildiği açıklanmıştır.⁵⁸⁹ Belgenin bu tür uygulamalardan bahsetmesi elbette çok önemlidir. İngiliz belgesinin bunları belirtmesi dışında yerel kaynaklarda da benzer şekilde anlatımlar görülmektedir. Lâkin bu İngiliz belgesinde böyle sıkıyönetim uygulamalarının anlatılması bilgi saklama ihtiyacı duymadıklarını göstermektedir. Dipnottan belge başlığına bakıldığında da bu durumun farkına varılacaktır. Tabii belgenin gizli olması o dönem içerisinde incelemeye açılmamış olduğunu, yalnızca devlet organlarının bu konularda bilgi sahibi olduğunu gösterir. Belgede herhangi bir gruba yönelik taraf olacak türden niteleme, açıklama veya bunu gösterir bir ifade bulunmaması da yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulamaktadır.

İngiliz basınının sıkıyönetime ilişkin görüşlerine bakmak gerekirse, 5 Mayıs tarihli *The Times* gazetesinde Eric Marsden'in "Turks accept martial law as step to stop the drift to anarchy" Türkçesi "Türkler anarşiye doğru gidişi önleme adımı olarak sıkıyönetimi kabul ediyor" başlıklı makaleyi incelemek yerinde olacaktır. Öncelikle İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün'ün İstanbul'da yaptığı bir gezinti sırasında halk tarafından alkışlanması Eric Marsden'in gözlemine göre, halkın büyük bir yılgınlık yaşadığı anarşinin sıkıyönetimle engellenebileceği düşüncesinden kaynaklanan bir durum şeklinde verilmiştir. Sıkıyönetimin mecliste Marksist görüşe sahip olanlar tarafından kabul edilmediği yönünde bir bilgi de eklenmiştir. Ayrıca sıkıyönetim karşıtı

⁵⁸⁹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, "Martial Law Closes More Associations and Publications", *The Pulse* No:1966, Monday 3 May 1971, s. 4.

düşüncelerin sol siyasetçi ve aydınlardan geldiğine dikkat çekilmiştir. Bir diğer önemli nokta, sol kanadın silahlı eylemlere geçişinin 1969 yılındaki “kanlı pazar” olayından sonra kendilerine bildirilmesi olmuştur.⁵⁹⁰ Gazetede verilen bilgilere bakıldığında sıkıyönetim ve hatta muhtıranın yapılmasının bir zorunluluk olduğu ima edilmektedir. Ayrıca halkın da bu duruma destek verdiği, karşı görüşün sadece Marksist, sol siyasetçi ve aydınlardan geldiğinin söylenmesi de olaya her basında görülebileceği gibi taraflı bakıldığını göstermektedir. Bu haberde belirtilen noktaların yalnızca sol üzerinden anlatılarak sağ kanadın bunun dışında bırakılması da bunun bir göstergesidir.

İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Roderic Sarell’in “Martial Law and New Government” yani “ Sıkıyönetim ve Yeni Hükümet” başlığıyla yazdığı resmi belge dikkat çekici bazı hususları içermektedir. Burada Sarell, Türk Hükümet sözcüsünün isyancı hareketlere karşı uyarı yaptığını ve sıkıyönetim çerçevesinde bunlara karşı sert tedbirler alınması gerektiğinden bahsettiğini ifade etmiştir. Bu önlemler arasında yukarıda bazı örnekleri verilen aşırı grupların tarafında yer alan basın-yayın organlarının ve sivil toplum kuruluşlarının da yer alacağı eklenmiştir. Diğer yandan Başbakan Nihat Erim’in 1 Mayıs günü basın mensuplarıyla yaptığı toplantıda, Hükümet sözcüsünün sözlerinin yanlış yorumlandığını açıkladığı belirtilmiştir. Bununla birlikte sıkıyönetimin hem Kürtlerin yaşadığı bölgelerde hem de diğer şehirlerde kontrolü ele almak açısından uygulandığı konusu da vurgulanmıştır. BBC Türkiye’nin başındaki Andrew Mango yaptığı açıklamada, Diyarbakır’da propaganda amaçlı Çek silahlarının bulunan silahların Irak’taki Barzani’ye doğru gittiğini açıklamıştır. Bir başka noktada Hükümetin, yükselişte olan şehir terörü ve ayrılıkçı Kürt hareketlerine karşı insanların ihtiyaç duyduğu önlemleri alarak meclis ve halkın desteğine sahip olmak istediğine yer verilmiştir. Bununla birlikte birkaç küçük bombalı olayın bu süreçte yaşandığı, ancak yetkililerin bunu basına sızdırmadığı da açıklanmıştır.⁵⁹¹

Sağ ve sol grupların bu sırada zor günler geçirdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte aşırı solcu olarak nitelendirilen TİP, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Yine 12 Mart öncesinde “devrimci” olarak adlandırılan kişilere yardım ve yataklık etmekten 2 senatörün dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Belgenin yazarı J.C. Edmonds, şu ana kadar

⁵⁹⁰ *The Times*, “Turks Accept Martial Law As Step To Stop The Drift To Anarchy”, Eric Marsden, 5 May 1971.

⁵⁹¹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Roderic Sarell Turkey: Martial Law and The New Government”, 4 May 1971, s. 1.

Türkiye’de ciddi bir zararın olduğunu düşünmediklerini belirtmiştir. Dikkatli ve doğru bir şekilde uygulandığını düşündükleri sıkıyönetimin özellikle büyük şehirlerde daha güvenli bir ortam sağladığını ileri sürmüştür. Aşırıların söylediklerine bakılmaksızın, generallerin radyo-televizyon hakkındaki eleştirilerine karşın halk tarafından herhangi bir karşıtlık olmadığını da ifade etmiştir.⁵⁹²

Sıkıyönetimin durumu tamamen kontrol altına alma adına uzatılması 26 Temmuz 1971 tarihinde gerçekleşmiş ve bu bilgi de İngiliz belgelerinde yerini almıştır. İlk ilan edildiği günden ikinci ilan edildiği güne kadar 414 kişinin tutuklanmasına dikkat çekilmiştir. Yine bu sürede idam cezalarının istenmesine rağmen, hiç kimseye karşı bu uygulanmamıştır.⁵⁹³

26 Temmuz’daki uzatma ile ilgili olarak İngilizler, eski TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ve Fatma Hikmet’in karşı oy verdiğinden bahsetmişlerdir. Senato’daki tartışmalar sırasında, yaşam boyu senatörlerden Ahmet Yıldız’ın AP’yi suçlaması ve AP’li İhsan Ataöv’ün yaşam boyu senatörleri “Anayasa’da büyüyen bir tümör” olarak nitelmesi yumruk yumruğa kavgaya gelinmesine yol açmıştır. Bu arada İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, aşırı sol kanadın gizli bir partide yapıldığını, bunun da tüzüğü ele geçirilen Türkiye Halk Kurtuluş Partisi’nin dışarıda örgütlendiği ve 200 anarşistin Filistin kamplarında eğitildiklerini belirttiği açıklamasına da dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu örgütün yurtdışındaki temsilcilere mektuplar yazıp tehditlerde bulunmuşlardır. Bunun yanında diğer zararlı bir grup olarak nitelendirilen de aşırı sağ kanattır. Ortaçağ düzeni adına İslami bir öğretinin gizli faaliyetleri sona ermemiştir. Son iki ay içinde yapılan izlemelere göre “19 gerici vaka” İngilizlerin dikkatini çekmiş olacak ki burada yer verilmiştir. Her iki grubun da laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkmak gibi bir amaçlarının olduğunu yine İçişleri Bakanı’nın açıkladığı da görülmektedir.⁵⁹⁴

16 Eylül tarihli bir belgede Başbakan Nihat Erim’in basına yaptığı röportajda, “*mevcut koşullar altında sıkıyönetim uzatılması zorunludur*” açıklaması yaptığına

⁵⁹² FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political Situation”, 27 July 1971, s. 2.

⁵⁹³ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “The Performance of The Generals”, 14 August 1971.

⁵⁹⁴ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Martial Law Extended For Two Months”, 26 July 1971.

dikkat çekilmiştir. Ayrıca bunu 22 Eylül'deki MGK'ya taşıyarak, uzatılması yönünde teklifte bulunacağını söylediğine de vurgu yapılmıştır.⁵⁹⁵

Diğer yandan 24 Eylül 1971 tarihli bir belge de ise sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bir önceki gün mecliste mevcut 11 ildeki sıkıyönetimin uzatılmasının “çoğunluk” tarafından kabul edildiği aktarılmıştır. Burada hangi partilerin veya kimlerin uzatılmaya yönelik takdirde bulunduğu bahsedilmemiş ve “çoğunluk” tabiri kullanılmıştır. Ancak AP ve Demokratik Parti'nin Hükümet'e yönelik “Meclis'in egemenlik hakkını azaltma” eleştirisi yaptığına da atıf yapılmıştır. Belirttikleri esas nokta ise, Erim Hükümeti'nin anarşi olaylarının devam etmesi ve henüz bunları uygulayan kişilerin yakalanmamasından dolayı istediğidir. Ayrıca da Devlet'e karşı birtakım komplo planlarının yer aldığı belirtilmiştir.⁵⁹⁶

İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinde sıkıyönetimle ilgili olarak bir değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle 11 ilde uygulanan bu yönetim tarzının, Türk halkı tarafından “korkutucu” olmadığına dikkat çekilmiştir. Türk halkının askerleri birer “muhafız” olarak gördüklerine de vurgu yapılmıştır.⁵⁹⁷ Bu haber de daha önce *The Times*'da belirtilen noktalar gibi, sıkıyönetimin halk tarafından tam desteklendiğine yol açacak söylemde bulunmaktadır.

The Guardian gazetesinden Anthony Mcdermott'un “Turkish Army in Political Impasse” yani “Türk Ordusu Siyasi Çıkamazda” başlığıyla yazdığı makalesinde, anarşinin durumu ve yargılamalara ilişkin bilgiler ve değerlendirmeler yer almaktadır. Mcdermott öncelikle Türkiye'nin güçlü bir askeri geleneği olduğuna dikkat çekmiş, ancak bunun mevcut durumda siyasi ve askeri olarak ikiye bölündüğünü vurgulamıştır. Türk Ordusu'nun bu durumda “arabulucu” ve “denge” unsuru pozisyonunda kalmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Farklı bir noktada, sol görüşlü olarak nitelendirdiği aydınların devrimci gruplarla ve şehir gerillalarıyla bağlantılı oldukları şüphesinden, en ince ayrıntılarla soruşturulduklarını ve genellikle tutuklandıklarından bahsetmiştir. Hatta sağ görüşten insanların bu tür olaylarda alınan önlemlerin aşırı olduğunu düşündüklerini de belirtmiştir. Ayrıca sıkıyönetimin 25 Kasım'da tekrar uzatıldığına da yer vermiştir.

⁵⁹⁵ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political from Sarell”, 14 September 1971.

⁵⁹⁶ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Political from Sarell”, 24 September 1971.

⁵⁹⁷ *Daily Telegraph*, “Dragon's Teeth”, 16 October 1971.

Bunun dışında İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu'nun değerlendirmelerine de yer vererek, güvenlik güçlerinin sıkıyönetimin başlangıcından itibaren 985 silah, 35 makinalı tüfek, 1245 revolver ve 56 tane telsiz el koyulduğunu ve aranmakta olan 968 anarşistten 785'inin tutuklandığını söylediğini yazmıştır.⁵⁹⁸

25 Kasım'da Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin ortak toplantısında sıkıyönetimin tekrar uzatılması görüşülmüştür. Bununla ilgili olarak önce İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, dikkat çekici noktalarda açıklamalar yapmıştır. Bakan, son zamanlarda sol kanadın türlü faaliyetlere geçerek kendilerine destek veren tutukluları kaçırmak veya alacakları cezalara engel olmayı planladıklarını söylemiş, bunu da istihbarat bilgilerinden edindiklerini ifade etmiştir. Bu tarz olayları Türk Halk Kurtuluş Ordusu'nun düzenlediği ve dağıttığı bildirilerle bununun açıktan anlaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca yukarıdaki paragrafta *The Guardian* gazetesinde verilen bilgilerin de yer aldığı görülmektedir. Ayrıca önemli yerli ve yabancı kişilerin kaçırılarak, istediklerini yaptırmaya çalıştıkları hususundan da bahsetmiş ve bunların dış kaynaklardan güç aldıklarını da ileri sürmüştür. Diğer taraftan “demokratik ve laik Türkiye Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak” maksadıyla “teokratik devlet kurma” amacını benimseyen sağ kanadın da gizli bir şekilde faaliyetlerine devam ettiğinden de bahsetmiştir. İşte bu tarz hareketlerin devam etmesi sebebiyle sıkıyönetimin uzatılmasının gerekliliğini de ortaya koymuştur. Demokratik Parti adına konuşan Mustafa Vedat Ünsal, güvenlik güçlerinin yeterli derecede ellerinden geleni yaptıklarını belirtmekle beraber, Erim Hükümeti'nin bu konularda zayıf kaldığını öne sürmüştür. CGP adına konuşan Turhan Feyzioğlu uzun değerlendirmesinde, sıkıyönetimin devam etmesi konusunda destek vereceklerini ifade etmiştir. Milli Birlik Grubu adına konuşan Mucip Ataklı ise, Başbakan Erim'in ülkedeki anarşi olaylarının azaldığı veya zayıflatıldığı yönündeki açıklamalarıyla, sıkıyönetimin devamı hususunun bir çelişki yarattığından bahsetmiştir. Ayrıca tutuklu bulunan birçok aydının davalarının sonuçlanmasını beklediğini, ancak bunun geciktirildiğini, bu yüzden de özgürlüklerinden yoksun kaldıklarını belirtmiştir. Diğer yandan kendisine göre 1961 Anayasası'nın yapımında öncü rol oynayan Cemal Madanoğlu'nun da uzunca bir süredir tutuklu bulunduğunu, ancak hâkim karşısına çıkarılmadığına dikkat çekerek Erim Hükümeti'ne karşı eleştirilerini yapmıştır. CHP adına söz alan Nejdet Uğur,

⁵⁹⁸ *The Guardian*, “Turkish Army in Political Impasse”, 29 November 1971.

sıkıyönetimin devamı konusunda tutum sergileyeceklerini, ancak Erim Hükümeti'nin verdiği sözleri yerine getirmesini istemiştir. Bu gibi değerlendirmelerle birlikte sıkıyönetimin devamı, 3 olumsuz oya karşılık kabul edilmiştir.⁵⁹⁹

Aydınların bu dönemde aşırı gruplarla bağlantılı olmaları veya fikir bağlamında taraf oldukları iddialarıyla gözaltına alındıkları ve tutuklandıkları görülmüştür. Bu bağlamda, Ankara Üniversitesi Anayasa Hukuku Profesörü Mümtaz Soysal, “Türk Demokratik Sol” kavramının önemli bir ismi olsa da, hiçbir parti ve örgütle ilişkisi olmadığı şeklinde bilgiler İngiliz belgelerinde yerini almıştır. Yapılan değerlendirmeler arasında Mümtaz Soysal'ın 1961 Anayasası'nın yapımında rol aldığından bahsedilmekle beraber, bu anayasaya karşı faaliyetler içerisinde bulunduğunu ve sol fikirlerin ortadan kaldırılmasını amaçladığını düşündüğü AP'ye karşı sağlam bir muhalif olduğuna dikkat çekilmektedir. Soysal'ın Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından suçlanmasındaki sebep, “Anayasaya Giriş” adlı kitabında Karl Marx ve Vladimir Lenin gibi isimlerin eserlerini burada okuma listesine koymak ve bununla beraber siyasi şiddeti teşvik etmekten kaynaklanmıştır. Sonucunda Soysal, 6 yıl 8 ay hapis cezası, 2 yıl 2 ay sürgün ve kamu hizmetlerinden ömür boyu men edilme cezalarına çarptırılmıştır. Belgede yapılan değerlendirmede Soysal'ın cezasının, Türkiye'nin demokratik gelişme sürecinde düşünce ve bilimsel özgürlüğe önem veren tüm entelektüel eğilimlerin baskı altına alınması ve korkutulması adına emsal bir karar olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁰

The Sunday Times gazetesinin 19 Kasım tarihli sayısında Peter Pringle'ın yazmış olduğu “Turkish Witch-Hunt” yani “Türk Cadı Avı” başlıklı yazı gayet ilgi çekicidir. Türkiye'de mevcut hükümetin asker destekli olduğuna vurgu yapmakla beraber, aynı zamanda entelektüellere karşı neredeyse bir savaş açıldığı, Peter Pringle'ın ifadelerinden anlaşılmıştır. Pringle'ın dikkat çektiği bir diğer husus, Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun Profesör Soysal'ın cezalandırılmasına “hukuki canavarlık” nitelendirmesi yapmış olduğuyla ilgilidir. Komisyon'un avukat grubu tarafından yapılan açıklamada, herhangi gerçek veya gerçekdışı olarak Soysal'a yönelik bir suçlama yapmanın imkânsız olduğu belirtilmiştir. Önceki kısımda ayrıntısı verilmeyen ceza için

⁵⁹⁹ Diğer değerlendirmeler ve detayları için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 11. Cilt, 2.Birleşim, 25 Kasım 1971, ss. 85-133.

⁶⁰⁰ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Professor Soysal Convicted At The Military Tribunal of The Ankara Martial Law Command”, 16 December 1971.

önce 5 yıl verildiği, sonrasında eylemin bir yükseköğretim kurumunda gerçekleşmesinden dolayı üçte bir oranında arttırıldığına vurgu yapılmıştır. Bu da alınan 6 yıl 8 aylık hapis cezasının bir açıklaması olmuştur. Ayrıca Peter Pringle, yönetimi arka plandan elde tutan generallerin keyfi tutuklama olaylarına, Yaşar Kemal'in eşinin Uluslararası Af Örgütü ile bağlantısı olmasını ve yazar Selahattin Eyüboğlu'nun Thomas Moore'un "Ütopya" adlı eserinin çevirisini yapmasını birer örnek olarak göstermiştir.⁶⁰¹

The Guardian'ın 30 Kasım tarihli sayısında Sam Cohen'in yazdığı makale, yine tutuklularla ilgili bilgiler içermektedir. Siyasi suçlamalarla tutuklu bulunan *Cumhuriyet*'ten İlhan Selçuk, *Akşam*'dan İlhami Soysal ve haftalık olarak çıkan *Devrim*'in editörü konumunda bulunan Doğan Avcıoğlu serbest bırakılmışlardır. Bu 3 ünlü gazetecinin gözaltına alınması, Adnan Menderes Hükümeti'ne karşı yapılan darbeye rol alan eski generallerden Cemal Madanoğlu ile ilişkili olmalarından kaynaklanmıştır. Cemal Madanoğlu'nun suçlanması da, mevcut hükümeti devirmek amacıyla yeraltı örgütlenmesi yani cunta örgütü oluşturmaktan dolayı olmuştur. Bu arada Madanoğlu'nun yargılanması devam etmiş, aynı zamanda bu 3 gazetecinin yargılanması ise sivil mahkemeye taşınmıştır.⁶⁰²

Sıkıyönetimin her iki ayda bir kanuna uygun olarak uzatılmasının bir diğer ayağı 24 Ocak 1972'de TBMM Birleşik Toplantısı'nda yapılan görüşmelerdir. İlk sözü alan İçişleri Bakanı Ferit Kubat, sıkıyönetimin geride kalan süresi içerisinde uzatılmasına yönelik durumların açık seçik ortada olduğunu belirtmiştir. İfadelerinde Marksist-Leninist veya teokratik devlet düzeni yaratma çabasına bürünenlerin, ele geçirilmeleri sonucunda durumun çerçevesinin vahim olduğunu vurgulamıştır. Kubat, özellikle aşırı sol grupların ne kadar zayıflatılsa da yeraltı örgütlenme biçiminde tekrar faaliyete geçmelerinin bir tehlike olduğundan bahsetmiştir. Diğer yandan dış ülkelerdeki komünistlerin ülke içerisindekilere birtakım uyarılarda bulunduklarını ve teşvik ettiklerini de dile getirmiştir. İkinci söz alan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, sıkıyönetimin geride kalan süresinde alınan tedbirleri olumlu bir şekilde karşıladıktan sonra, hükümetin artık bu konularda tecrübe sahibi olduğunu ve Silahlı Kuvvetlerin esas vazifesi olan vatan savunmasına dönmesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer yandan

⁶⁰¹ *The Sunday Times*, "Turkish Witch-Hunt", Peter Pringle, 19 December 1971.

⁶⁰² *The Guardian*, "Journalists Freed From Prison", 30 December 1971.

sıkıyönetimin böyle şartlarda tek ve son çare olmadığını da ifade ederek, halkla birlikte anarşi durumuna karşı durulabileceğini de söylemiştir. Bu durumu vurgulaması bakımından İnönü'nün şu sözlerine bakmak önemlidir:

*“Biz Milli Mücadelede baştan aşağı Sıkıyönetimle idare etmedik. Ama baştan aşağı fevkâlade şartlarla idare ettik. Fevkâlade şartların tek tedbiri Sıkıyönetim değildir. Meclisler memleketin kaderine sahip çıkarsa, anlayışla çıkarsa Sıkıyönetimden, Ordudan başka lâzım olan bütün tedbirler bulabilir, toplanır buluruz. Memleketin bütün dâhili işleriyle beraber, harici tehlikesiyle karşı karşıya bulunup uğraştığımız zamanlarda Ordumuz yoktu ki, Sıkıyönetim olsun. Tek şart o değildir. Elverir ki, mevcudolan Orduya itibar her hangi bir surette sarsılacak bahane olmasın...”*⁶⁰³

Demokratik Parti adına söz alan Hüseyin Kalpaklıoğlu, sıkıyönetim süresinin devamlı olarak uzatılmasının “sıkıcı” bir hale geleceği ve bunun normal bir idare tarzına büründürülmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İnönü gibi o da, sıkıyönetim süresi içerisinde Silahlı Kuvvetlerin asıl vazifesinde ihmalin doğacağını, diğer yandan da anayasal hak ve özgürlüklerin serbest hale gelmesi gerektiğini dile getirmiştir. Sonuç olarak Demokratik Parti'nin bu durumdan bir an önce çıkılması adına uzatmaya olumlu oy vereceğini de söylemiştir. AP adına söz alan Ahmet Nusret Tuna, sıkıyönetim süresi içerisinde önemli adımlar atıldığını, ancak bunun tam anlamıyla ortadan kaldırılmadan huzur bulunamayacağını belirtmiştir. Yine yukarıdaki ifadeler gibi sıkıyönetimin sürekli bir hale gelmesinin doğuracağı zararları da vurgulamaktan geri durmamıştır. Neticede AP'nin de sıkıyönetimin uzatılmasının lehinde tutum sergileyeceğini bildirmiştir. Görüşmelerde birçok söz alınıp görüş belirtildikten sonra sıkıyönetimin uzatılmasıyla ilgili oylamadan kabul kararı çıkmıştır.⁶⁰⁴

Nihat Erim'in Başbakan olarak son sıkıyönetim uzatma kararı, 25 Mart 1972 tarihinde alınmış ve TBMM'nin birleşik toplantısının gündemine getirilmiştir. İçişleri Bakanı Ferit Kubat, 11 aydır devam eden sıkıyönetim çerçevesinde, sonunda hasretle beklenen huzur döneminin yakalandığını ileri sürmüştür. Diğer yandan, ne kadar iyi sonuç alınsa da tehlikenin hala devam ettiğini belirtmiştir. Anarşi gruplarının güvenlik güçlerine dahi saldırmasının, devleti ele geçirme planlarını deşifre ettiğinden de

⁶⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, 11.Cilt, 11. Toplantı, 6.Birleşim, 24 Ocak 1972, s. 196.

⁶⁰⁴ Tüm sözcülerin görüşlerine ulaşmak için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 11.Cilt, 11. Toplantı, 6.Birleşim, 24 Ocak 1972, ss. 189-224.

bahsetmiştir. Bununla birlikte anarşi gruplarını sınıflandırarak açıklama yoluna giden Kubat, aşırı solun Marksist-Leninist düzen kurma gayesiyle halkı devlete düşman etmek amacını taşıdığını, zayıflatılan grupların tekrar ayağa kalkmasında birtakım yayın faaliyetlerinin yapıldığını ifade etmiştir. Bu bildiri yayınlarında, “*Yaşasın Türk Halk Kurtuluş Ordusu. Yaşasın orak çekiç ordusu*”, “*Yaşasın halk savaşı*”, “*Yaşasın ihtilâlcî fikir çizgisi*” gibi sloganlar öne çıkarılarak kitleyi bir arada tutma amaçlanmıştır. Bunun dışında sıkıyönetim çerçevesinde birçok silah ve mühimmatın ele geçirildiği, ayrıca birçok sol yayının da bulunduğu gözler önüne serilmiştir. Demokratik Parti Grubu adına söz alan Faruk Sükan, komünist faaliyetlerin ne kadar yıkıcı olduğu ve neler planladıkları gibi birçok noktaya değinerek, sıkıyönetimin uzatılmasından yana olduklarını belirtmiştir. CHP Grubu adına söz alan İsmet İnönü, CHP’ye yönelik sıkıyönetim savcılarının eleştirileri, 27 Mayıs Darbesi’nde CHP’nin de yer aldığı iddialarına cevap ve sıkıyönetimin asgariye indirilmesine yönelik tavsiyeler bağlamında açıklamalarda bulunmuştur. Anlaşılan o ki, sıkıyönetimin halen 11 ilde devam etmesinden taraf değildir. MGP Grubu adına Turhan Feyzioğlu, Demokratik Parti sözcüsü gibi aynı hususlardan bahsetmiş, sonrasında Atatürkçülük meselesinde birtakım tartışmalara girmiştir. Ardından 12 Mart Muhtırasının “Atatürk çizgisinde, milliyetçi ve demokratik” bir hareket olduğunu ileri sürmüştür. Neticede MGP’de sıkıyönetimin uzatılmasına destek vermiştir⁶⁰⁵

24 Mayıs 1972’de TBMM’nin birleşik toplantısında sıkıyönetimin bir kez daha uzatılması görüşülmüştür. Başbakan Ferit Melen’in kabineyi açıkladıktan hemen sonra sıkıyönetime el atması, yine Silahlı Kuvvetler etkisi altında bir hükümetin kurulduğunun bir sağlayıcısı olarak görülmektedir. İçişleri Bakanı Ferit Kubat bu konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede, geride kalan 13 aylık sıkıyönetim döneminin “vatan ve cumhuriyet” karşıtı olan örgüt militanlarının çoğunun yakalanması veya öldürülmesiyle sonuçlanmış başarılı bir dönem olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Türkiye’de çıkarılması düşünülen bir ayaklanmanın da büyük bir tehlike olmaktan bu şekilde çıkartıldığını belirtmiştir. Diğer yandan sayı vererek 452 kadar militanın, operasyonlarla birlikte ele geçirildiğini ifade etmiştir. Bunların ne kadar zayıflatıcı olduğu söylene de tam anlamıyla ortadan kaldırmanın gerçekleşmediğini de

⁶⁰⁵ Görüşmelerin tam detayların için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 11.Cilt, 11.Toplantı, 8.Birleşim, 25 Mart 1972, ss. 255-328

söyleyerek, olayların devam ettiğini veya edecek olduğunu kabul etmiştir. İşte bu sebeple de sıkıyönetimin devam ettirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Diğer taraftan söz alan MGP’li İhsan Kabadayı, öncelikle sıkıyönetimin kaldırılmasından yana olanların gerektiğinde tekrar ilan ederiz sözlerine karşı çıkmıştır. Oturmuş bir durumda olan bu sistemin devam etmesi gerektiği, DEV-GENÇ ve THKO’nun yapmış olduğu eylemler vasıtasıyla belirtmiştir. Aynı şekilde Demokratik Parti Grubu adına konuşan Rasim Cinisli’de bu iki örgütün eylemlerine dikkat çekmiş, bunların Moskova ve Pekin etkisi altında Türkiye’de gerçekleştirilmesi düşünülen kötü emellerin birer militanı olduğunu söylemiş ve sıkıyönetimin devamından yana tutum sergilemiştir. Konuyla ilgili AP’nin de kararı sıkıyönetimin devamından yana olmuştur. Sonunda Başbakan Ferit Melen’de değerlendirme yaparak, sıkıyönetimin ilk icraat olması sebebiyle, hükümetin güvenoyu aldıktan sonra ülkeyi her türlü bölücü ve yıkıcı her türlü anarşi faaliyetlerine karşı koruyacaklarından bahsetmiştir. Başbakan, diğer parti sözcülerinin yapmış olduğu değerlendirmelerde yer verdikleri komünizmin sadece ceza ve güvenlik eylemleriyle ortadan kaldırılamayacağına destek vererek, bunun onların dediği gibi çok yönlü bir politikayla bitirilebileceğini ifade etmiştir. Sonuç olarak sıkıyönetimin 2 ay uzatılmasıyla ilgili durum kabul edilmiştir.⁶⁰⁶

Sıkıyönetim Mahkemelerinin verdiği cezalara bakıldığında en önemlilerinden birisi *The Times* gazetesinin 17 Ekim tarihli sayısında yer almaktadır. “Heavy sentences on Turkish party leaders” yani “Türk parti liderlerine ağır cezalar” başlıklı haber, kapatılan TİP’in eski Genel Başkanı Behice Boran ve 21 önde gelen liderine “sosyal ve ekonomik yapıyı değiştirme ve komünist rejim kurma” suçlamasından 6’dan 15 yıla kadar hapis cezası verildiğini içermiştir. Ayrıca Behice Boran’ın 15 yıl hapis cezası aldığı ve 5 yıl kadar Karadeniz’i bir şehrine sürgün edildiğine yer verilmiştir. 15 yıl ceza verilen 12 kişinin “iyi hal” kuralından yola çıkarak cezalarının 5-6 yıl aralığına indirildiği de vurgulanmıştır.⁶⁰⁷ Bu durumla ilgili *Milliyet* gazetesinin de ilk sayfasına taşıdığı haberde, *The Times* gazetesinde adı verilmeyen sıkıyönetim mahkemesinin Ankara olduğu anlaşılmaktadır. Behice Boran ve TİP Merkez Yürütme Kurulu üyeleri; Osman Sakalsız, Yalçın Cerit, Nejat Ökten, Turgut Kazan, Can Açıkgoz, Yavuz Ünal

⁶⁰⁶ Başbakan, İçişleri Bakanı ve parti sözcülerinin detaylı konuşmaları için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 11. Cilt, 11.Toplantı, 13.Birleşim, 24 Mayıs 1972, ss. 554-579

⁶⁰⁷ *The Times*, “Heavy Sentences on Turkish Party Leaders”, 18 October 1972.

ve Hüsamettin Güven'in 15 yıl hapis cezası aldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca *The Times*'daki haberin başlığındaki "ağır ceza" ifadesi *Milliyet*'te de geçmektedir.⁶⁰⁸

Yukarıda sıkıyönetim uzatılmasıyla ilgili TBMM Birleşik Toplantıları'ndan aktarılan gündem sonraki uzatmalarda da günlük değişimler dışında değişime uğramamıştır. Yine aynı şekilde İçişleri Bakanı, parti grup sözcüleri veya genel başkanlar ve Başbakan'ın sıkıyönetime ilişkin öneri ve değerlendirmeleri yer almıştır. Bununla birlikte sıkıyönetimin oylaması da aynı şekilde yapılmış ve her iki ayda bir yenilenmeye devam etmiştir. Ancak Ocak 1973'te önemli bir değişim yaşanarak sıkıyönetimin kapsamı daraltılmaya başlamıştır. Burada Sakarya ve Zonguldak'ın sıkıyönetim idaresinden çıkarılması kararlaştırılmıştır. İçişleri Bakanı Ferit Kubat, hükümetin her türlü incelemeyi yaptıktan sonra bu iki ilde sıkıyönetim idaresinin devam ettirilmesini gerektirecek tehlike kalmadığını gördüklerinden sıkıyönetim kapsamından çıkardıklarını açıklamıştır.⁶⁰⁹ Sıkıyönetim kapsamının daraltılması 23 Mart'taki uzatma görüşmelerinde tekrar görülmüştür. Bu kısımda İzmir ve Eskişehir illerinin de kapsamdan çıkarılması, İçişleri Bakanı Kubat'ın güvenlik güçlerinin attığı adımlardan kaynaklı olarak anarşi faaliyetlerinin bu illerde açığa çıkartıldığı ve huzurun sağlandığı şeklindeki açıklamalarıyla anlaşılmıştır. Bununla ilgili MBG grubu sözcüsü Mucip Ataklı, bu kararın hükümet ve Silahlı Kuvvetlerin demokrasiye tekrar dönüşte çok ciddi bir adım olduğunu ifade etmiştir. AP'den Orhan Dengiz de aynı şekilde düşündüğünü belirtmiş, ancak olayların ve faaliyetlerin tam anlamıyla ortadan kalkmadığından İstanbul veya Ankara'dan anarşistlerin İzmir'de yuvalanma ihtimallerinin önüne geçilmesini istemiştir.⁶¹⁰

Mayıs ayına gelindiğinde Adana, Hatay ve Kocaeli'nin de kapsamdan çıkarıldığına şahit olunmaktadır. Bununla ilgili olarak İçişleri Bakanı Mukadder Öztekin, daha önceki sebeplerden yola çıkarak bu illerde de sıkıyönetimin kaldırıldığını açıklamıştır. CGP adına söz alan Mustafa Kaftan, bu kararlar birlikte "özlenen sosyal ve siyasal ortama" ulaşmanın daha mümkün hale geldiğini dile getirmiştir.⁶¹¹ Temmuz'da

⁶⁰⁸ *Milliyet*, 18 Ekim 1972.

⁶⁰⁹ Görüşmelere ilişkin bilgiler için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 12.Cilt, 12.Toplantı, 3.Birleşim, 25 Ocak 1973, ss. 81-141.

⁶¹⁰ Bu ve daha detaylı bilgiler için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 12.Cilt, 12.Toplantı, 9.Birleşim, 23 Mart 1973, s. 166-194.

⁶¹¹ Ayrıca tüm görüşmeler için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 12.Cilt, 12.Toplantı, 17.Birleşim, 24 Mayıs 1973, ss. 228-271.

artık sıkıyönetim kapsamının iyice daraldığı ve seçimlere giderken kaldırılmasına yönelik niyetlerin olduğu açığa çıkmıştır. Aslında bu Siirt'in de bu iller arasında çıkarılması ve Ankara-İstanbul'da iki ay, Diyarbakır'da bir ay uzatılması kararından anlaşılmaktadır. İçişleri Bakanı Öztürk Siirt'e sıkıyönetim idaresinin devamına ilişkin bir faaliyet kalmadığını dile getirmiştir. Siirt'te kaldırma ve Diyarbakır'da ise sadece 1 aylık bir uzatma isteği, olumlu tepkiler almıştır.⁶¹² Bununla birlikte 12 Mart Muhtırasının getirdiği sıkıyönetim idaresi, Ankara ve İstanbul'da bu idare tarzının devam etmesine yönelik bir ihtiyaç kalmaması üzerine kaldırılmıştır.⁶¹³ Böylece 26 Nisan'dan beri devam eden ve dönemin anlayışını da yansıtan sıkıyönetim kaldırılmıştır. Doğal olarak serbest demokratik seçimlerin yapılmasına az bir süre kala böyle bir idarenin devam etmesi söz konusu olamazdı. Bir bakıma anarşik faaliyetlerin ciddi bir azalma göstermesi de bu durumda büyük bir etkidir.

Nihat Erim, Başbakanlığı döneminde sıkıyönetimle ilgili kararlardan kendisinin ve hükümetin sorumlu olduğu ile askeri kurumların ve sıkıyönetim komutanlıklarının da kendisine bağlı olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca bu kurumlara kendisinin emir verdiğini de belirtmektedir. Ancak Ferit Melen tam tersine, böyle bir emrin kendisi tarafında verilme yetkisi olmadığını, yine de askeri kurumların Başbakanlığa bağlı olduğunu ifade etmektedir. Sıkıyönetimlerin bu dönemde sürdürülmesinde ortaya çıkan iki eleştiri konusuna bakıldığında, olaylarla ilişkisi olmayan aydınlar ve tutuklananlara yönelik yapılan işkencedir. Ancak, Başbakan Ferit Melen'in ifadeleri ise tam tersine böyle bir durumun söz konusu olmadığı ve yalanlandığı görülmekte, buna karşılık CHP Genel Başkanı Ecevit asıl yalanın bu durumu inkâr etmek olduğunu söylemesi de önemlidir. Başbakan Melen, bu tür iddiaların komünistler tarafından çıkarıldığı iddia etmesi ve hatta böyle durumların var olup olmadığına yönelik inceleme yapmak isteyen uluslararası kuruluşların da komünist yanlısı olduklarını söylemesi de dikkat çekicidir.⁶¹⁴

Sıkıyönetimin düşün hayatındaki hedefleri ise aydın grubu olmuştur. Bunlar arasında, akademisyenler, yazarlar, sanatçılar vb. gruplar bulunmaktadır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 18 Mayıs 1971 tarihinde aralarında Prof. Mümtaz Soysal, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Yaşar Kemal gibi aydınların bulunduğu kişileri teslim

⁶¹² TBMM Tutanak Dergisi, 12.Cilt, 12.Toplantı, 18.Birleşim, 24 Temmuz 1973, ss. 285-332.

⁶¹³ Cumhuriyet Arşivi; Başbakanlık., Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Kutu:305, Gömlek:75, Sıra:8.

⁶¹⁴ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 197-200.

olmaları şeklinde bir çağrıya tâbi tutmuşlardır. Tutuklamalar ve düşünce hayatına karşı başlatılan bu girişim, bir taraftan tepki alırken, diğer taraftan da komünist oldukları suçlamasıyla olumlu karşılanmıştır. Aydın tutuklamalarındaki durumla ilgili olarak Başbakan Erim, üniversitelerde birbirine karşı olan hocaların ihbarlarda bulunduklarını belirtmekte, güvenlik güçlerinin de bunu değerlendirdiğini, suçsuz olanların bırakıldıklarını söylemektedir.⁶¹⁵ Dönemin bu tür uygulamaları bir bakıma insanların birbirini teşhir etme-açığa çıkarmasını teşvik etmektedir. Anarşiye karşı mücadele ettiğini ifade eden hükümet ve sıkıyönetimin daha çok sol kanada yönelmesi de bir çelişki yaratmaktadır. Gözaltına alınan, hapis cezası verilen ve yasaklanan kişiler ve kurumların orantısız olması da bu çelişkiye göstermekte ve haklı olarak daha çok sol üzerinde baskı yaratıldığını göstermektedir.

12 Mart dönemi sıkıyönetim uygulamalarındaki yasaklar kapsamında, organizasyonlar, gösteri yürüyüşleri ve patlayıcı silah bulundurma gibi konuların yanı sıra ölçü gözeterek ilan edilen sokağa çıkma yasağı da görülmektedir. Bunun dışında anarşi eylemlerinin vazgeçilmezi olarak görülebilecek, duvar yazı ve afişlerinin de üniversiteler ve diğer okullarda yasaklandığı da bir başka konudur. Grev konusu ise, sıkıyönetim komutanlıklarının kendi isteklerine göre oluşmuş, bazıları sadece izinle sınırlandırırken, bazıları hem yasaklayıp sonra da izne tâbi tutmuştur. Diğer taraftan bir başka dikkat çekici husus ise, sinema veya tiyatrolarda, sıkıyönetimi uygulamalarında yasak olan sebeplerin vurgulanmaması da söz konusudur.⁶¹⁶

Sıkıyönetim uygulamalarından bir diğeri olarak kitapların hedef seçildiği görülmektedir. Burada daha çok CHP'li Orhan Birgit'in ifadelerinden de yararlanılarak, kitaplarda sol kanadın fikrî yapısının anarşi olaylarıyla bir aradaymış gibi gösterilmesine çalışılmıştır iddiası yer almaktadır. Diğer taraftan bu kitapları toplamakla ilgili olarak herhangi bir uygulama yöntemi benimsenmemiş olmakla beraber, daha çok sıkıyönetim komutanlıklarının kendilerine bırakılmış bir yöntemdir.⁶¹⁷

12 Mart dönemi sıkıyönetiminde suçlulara ilişkin arama yöntemleri, bildirilerde söz konusu edilmiş, bunlarla ilgili isim listeleri yayınlanmıştır. Diğer taraftan

⁶¹⁵ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 210-11.

⁶¹⁶ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 11-12.

⁶¹⁷ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 212.

vatandaşların da bu kişilerle ilgili olarak, gördükleri takdirde sıkıyönetim komutanlıklarına bildirmeleri istenmiştir. Ancak bu yöntemin bazen yanlış uygulamalara yol açtığı, İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisi sonucu aranan bir kişinin yerine farklı bir kişinin çatışma sonucu öldüğü yine sıkıyönetim komutanlığınca açıklanmıştır. Ayrıca ihbar uygulaması, halkın birbirini ihbar etmeleri gibi sonuçlara da yol açmış, sıkıyönetim komutanlıkları yine de bu uygulamayı ödüller vererek desteklemiştir.⁶¹⁸

Yine bu dönemde sıkıyönetim gerekçelerine ve uygulamalarına uymayan, anarşi olaylarını teşvik ettiği öne sürülen birçok gazetenin kapatılması yoluna gidilmiştir. Bunlar arasında *Cumhuriyet* ve *Akşam* gibi gazetelerin de yer aldığı görülmekle beraber, yasaklama bir sıkıyönetim komutanlığında ilan edilse de diğerleri tarafından da aynı şekilde benimsenip uygulamaya konulmuştur. Ayrıca bu dönemin en önemli yasaklarından ve uygulamalarından birisi de, kitap yasağı ve içeriği sakıncalı olanların toplatılması olmuştur. Bununla ilgili olarak birçok yazar ve kitabevinin kapatıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Arapça ve Kürtçenin plaklarda çalınması da yasaklanmıştır.⁶¹⁹

Sıkıyönetim komutanlıkları 12 Mart döneminde üniversite ve buna bağlı yüksekokullardaki öğrencilerin her türlü eğitimsel faaliyetleriyle yakından ilgilenerek, yasak olan hususları bildirilerle öğrencilere açıklamış, ayrıca da onların Atatürkçü bir çerçevede yer almalarını tavsiye etmişlerdir. Ayrıca bu dönemde öğrenciler üzerinde tavsiye olarak kullanılan kavramlar, "Atatürk", "Türklük" ve "Türk Milliyetçiliği" olarak kullanılmıştır.⁶²⁰

Üniversite öğrencilerinin ailelerinin ve daha farklı insanların sıkıyönetimin yürürlükte olmasından dolayı gayet huzurlu bir şekilde uyudukları ve bunun devam etmesinden de memnun oldukları şeklinde bir değerlendirme İngiliz belgelerinde yerini almıştır. Ancak bununla birlikte çok uzun süreli bir sıkıyönetimin devam etmesinin

⁶¹⁸ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, s. 12-13.

⁶¹⁹ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, s. 14-15.

⁶²⁰ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, s. 17.

dünya görüşünü etkileyeceği ve sıkıyönetim yasasının uygulanmasındaki faaliyetlerin halkı yabancılaştıracağı yönündeki bir düşünceye de dikkat çekilmiştir.⁶²¹

1961 Anayasası ilan edildikten sonra Sıkıyönetim Kanunu'nda herhangi bir yenileme yapılmamış, ancak 1971 Askeri Muhtırası sonrası belki de öngörülen düzen açısından uygun gelebilecek bir sıkıyönetim kanunu 1402 sayıyla çıkartılmıştır. Bu kanun neticesinde, öncekinin aksine artık sıkıyönetim sistemi daha geniş bir çerçevede ele alınması, yine sistem içerisindeki eylemlerin en azından kısmi bağlamda bir uyumsuzluk halinin doğmasına imkân verilmemiştir.⁶²² Diğer taraftan İngiliz belgelerinde yeni kanun neticesinde, askeri mahkemelerin görevinin sıkıyönetimin sona ermesiyle de devam edeceği vurgulanmıştır.⁶²³

Sıkıyönetim Kanunu'nda belirlenmeyen görevlerin sıkıyönetim komutanlıkları ve yürütücüleri tarafından kullanıldığı da bir gerçektir. Bu durum aynı, sıkıyönetimin gerekçelerine uymayan uygulamalar gibi, yasaya aykırı yapılan işlemlerdir. Örneğinde, "sıkıyönetim tali bölge komutanı" olarak oluşturulan veya imzalarda belirtilen bir makam Adana ve Hatay Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 25 numaralı ve Diyarbakır-Siirt Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 2 numaralı bildirisinde yer almaktadır.⁶²⁴

12 Mart rejiminin baskıcı uygulamaları neticesinde dönemin sıkıyönetimleri tarafından toplamda 3950 kişinin tutuklama kararı çıkartılmış, en nihayetinde dönemin sona eriş tarihi olan 1973'te bu sayı 1227 olarak kalmıştır.⁶²⁵ 1227 sayısı ne kadar azalış olduğunu gösterse de, bunların dönem içerisinde hemen yargılanma aşamasına geçmedikleri belirli sürelerle tutuklu halde bulundurularak bir bakıma baskı ortamını hissetmelerini sağlamıştır.

⁶²¹ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "The Performance of The Generals", 14 August 1971.

⁶²² Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 58; Kanunun içeriğine bakıldığında, Sıkıyönetim ilanını yapacak kurum, Sıkıyönetimle ilgili yürütme, görev ve yetkiler, silah kullanma yetkisi, komutan ve yardımcıları, sıkıyönetim komutanının sorumlulukları, komutana vekâletin nasıl olacağı, karargâh, birlikler, adli müşavirlikler, askeri mahkemeler, yargı yoluna başvurma, savaş halindeki esaslar ve mali hükümler gibi başlıklar altında detaylı bilgiler verilmektedir.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401402.pdf;

Ayrıca kanunla ilgili TBMM görüşmeleri için bkz. Millet Meclisi, 3.Dönem, 13.Cilt, 97.Birleşim, 10 Mayıs 1971, ss.242-313.

⁶²³ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, "The Performance of The Generals", 14 August 1971.

⁶²⁴ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, s. 7.

⁶²⁵ Aydınoglu, *a.g.e.*, s. 409.

10. DÖNEMİN ÖNE ÇIKAN ANARŞİ OLAYLARINA BAKIŞ

14 Mart ve sonrasında İstanbul’da birtakım anarşi olaylarının yaşandığı İngiliz belgelerinde bulunmaktadır. Yaşanan bir olay, İngiliz Başkonsolosluk binasına yakın bir yerde meydana gelen patlamadır. Burada direkt binaya ve İngilizlere yönelik bir saldırı amacı taşımadığı, ancak anti Batı ve yabancı düşmanı duyguların bulunduğu ifade edilmiştir. Diğer olay ise, Amerikan Başkonsolosluğu’na atılan bir patlayıcı ile küçük bir hasar meydana gelmesidir. Bunlar sonucunda herhangi bir ölü veya yaralı olmaması önemlidir.⁶²⁶

4 Amerikalı askerin kaçırılması, 12 Mart Muhtırası, Başbakan Süleyman Demirel’in istifası sonrasında görülen kısa süreli bir sükûnet yerini yeni olaylara bırakmıştır. İngiliz belgelerinde verilen bilgilerde, devrimci amaçlara giden yolda ekonomik güçlenme açısından bazı kişilerin kaçırıldığından bahsedilmiştir. İstanbul iş dünyasından bir aileden 2 kişi 400 bin TL’lik fidye talep eden 6 genç tarafından kaçırılmıştır. Burada dikkate değer nokta, polise haber vermeden fidye ödenerek rehinelere serbest bırakılması yolunun tercih edilmesi olmuştur.⁶²⁷ Olayın *Milliyet* gazetesindeki yer alış şekline bakıldığında, Mete Has ve Talip Aksoy isimli kişilerin fidyelerinin ödendikten sonra polise haber verildiği şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca, İngiliz belgesinde yer verilmeyen rehin süresinin 16 saat olduğu da burada belirtilmiştir.⁶²⁸

11 Nisan’da Genelkurmay Planlama Dairesi Başkanı General Atıf Erçikan’ın evinde bomba patlamasıyla ilgili olay da İngilizlerin dikkatinden kaçmamıştır. Bombanın patlaması sonucu herhangi bir şekilde ölen ya da yaralanan olmasa da maddi anlamda zarar ortaya çıkmıştır. Buna karşın Genelkurmay Başkanlığı bir bildiri yayınlayarak bu olayı kınamış ve bu tür olayların Silahlı Kuvvetler’e karşı meydana geldiğini ifade etmiştir. Olayla ilgili olarak iki kişi tutuklanmış, bunlardan biri Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’ndan disiplin gerekçesiyle atılmış bir teğmen, diğeri de DEV-GENÇ yöneticisidir.⁶²⁹

⁶²⁶ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “Violence in Istanbul”, 18 March 1971.

⁶²⁷ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “R.G. Short Turkey: Internal Security”, 20 April 1971.

⁶²⁸ *Milliyet*, 6 Nisan 1971.

⁶²⁹ FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “R.G. Short Turkey: Internal Security”, 20 April 1971.

16 Nisan 1971'de Türkiye'nin ünlü akıl hastalığı alanındaki önemli doktorlarından Rahmi Duman'ın oğlu sol kanat tarafından fidye isteme talebiyle kaçırılmıştır. Bu fidyenin de 250 bin lira olacağını açıklamışlardır.⁶³⁰ Diğer taraftan İngilizler de aynı şekilde bu olaya değinerek, kaçırma olayının aynı yukarıdaki sebep gibi olduğu ve bunu gerçekleştirenlerin DEV-GENÇ üyesi oldukları belirtilmiştir. Diğer taraftan bu belgede ve *Milliyet*'te belirtildiği gibi 3 gün sonra “Hakan” isimindeki kaçırılan bu genç fidye ödenerek serbest bırakılmıştır.⁶³¹

19 Mayıs tarihli bir İngiliz belgesi, 18 Mayıs'ta 5 silahlı kişi tarafından İsrail Büyükelçisi'nin İstanbul'da kaçırıldığına yer vermiştir. İngiliz belgesinde “gang” yani “çete” anlamına gelecek şekilde nitelenen bu kişiler Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu üyesi olduklarını belirtmekle beraber, yakalanan teröristlerin (yani arkadaşları) 17 saat içerisinde bırakılmadıkları takdirde büyükelçiyi öldüreceklerini söylemişlerdir. Hükümet, büyükelçinin serbest bırakılmaması durumunda THKO ile ilişkisi olan herkesin tutuklanacağını ve geriye dönük yasal mevzuatın harekete geçirileceğini söylediğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca hükümetin bu konuda asker tarafından desteklendiği ve böylece de sert bir tavır sergilediği ifade edilmiştir.⁶³²

Bir diğer 19 Mayıs tarihli belgede ise, Türkiye'deki İngiliz yetkilisi İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban ile görüşmüş ve kaçırma olayına ilişkin bilgiler vermiştir. Eban'ın Türk yetkililerinin Elrom'un nerede tutulduğuna dair en kısa zamanda bilgiye ulaşacaklarını umduklarını söylediğini ifade etmiştir. Ayrıca Eban'ın Elrom'u kaçıran kişilerle Amerikalıları kaçıranların aynı “Maoist” gruptan olduklarına ilişkin açıklamasına yer verilmiştir. Eban'ın, bunun Arap-İsrail çatışmasıyla bir ilgisi olmadığı ve “Fedayen” grubuyla da direkt bir bağlantısı olmadığı, ancak Batı Milletleri'nin temsilcilerine yönelik bir tehdidin parçası olduğuyla ilgili ifadesi de vurgulanmıştır.⁶³³

23 Mayıs'da Ephraim Elrom'un vurulmuş bir şekilde ölü olarak bulunduğu açıklanmıştır. Ele geçen tıbbi deliller, Elrom'un 12 saat kadar önce öldürüldüğüne işaret

⁶³⁰ Alatlı, *a.g.e.*, s. 26; Demirel, *a.g.e.*, s. 217; *Milliyet*, 15 Nisan 1971.

⁶³¹ Burada ayrıca DEV-GENÇ'in kalkan olarak sıradan suçlular tarafından kullanılıp kullanılmadığı konusunda bir netlik olduğunu söylemenin imkânsız olduğu değerlendirilmiştir. FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret)*, “R.G. Short Turkey: Internal Security”, 20 April 1971; Gazetenin verdiği bilgide, gencin bırakıldıktan sonra kendisine taksiyle eve gitmesi adına kaçıranlar tarafından 30 lira verildiği de ifade edilmiştir. *Milliyet*, 19 Nisan 1971.

⁶³² FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Kidnapping of Israeli Consul-General in Istanbul”, 19 May 1971.

⁶³³ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Israel Consul-General”, 19 May 1971.

etmiştir. Aramalar sürerken kaçırılma ve öldürme ile ilgili 3 kişi gözaltına alınmıştır. Bu “zorbalık” tüm siyasi liderler tarafından sertçe kınanmıştır. İngiliz yetkilisinin ifadesine göre bu durum Türk Halkı’nda derin bir utanç ve suçluluk duygusu uyandırmıştır.⁶³⁴ Bir başka belgede de sorumluluk sahibi İstanbulluların arasında dehşet ve utanç duygusu yarattığından bahsedilmiştir. Tahmini olarak yüz kadar kişinin gözaltına alındığı ve sıkıyönetim yetkilileri tarafından sorgulandıkları ifade edilmiş, ancak bunun detaylarının basına verilmediği bildirilmiştir. Cinayetin sebebinin ne olduğu düşünüldüğünde belgeyi bildiren yetkili, sokağa çıkma yasağı ve aramaların sıklaşmasının Elrom’un ölümünü hızlandırdığı, fakat her halükarda öldürüleceğinin yaygın bir şekilde düşünüldüğünü beyan etmiştir. Belgede dikkat çekici bir diğer husus ise, THKO’nun özellikle ordu ve tüm kamu kurumlarını yıpratarak onların baskıcı önlemler almasını sağlama ve böylece halk ile kendisi arasında bir bölünme yaratmak istediğine ilişkindir.⁶³⁵

İsrail’in başkenti Tel Aviv’deki İngiliz Büyükelçiliği’nden gelen “Secret” yani “Gizli” ibaresi taşıyan bir belgede, İsraillilerin bu durumu sert bir şekilde kınamalarına rağmen, Türk yetkililerini suçlamak konusunda düşük bir eğilimde olduklarına yer vermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı Protokol Şefi, Elrom’un cenazesini İsrail’e götürmüş ve Türkiye’nin resmi anlamdaki üzüntülerini iletmiştir. Belgede, İsrail Dışişleri Bakanlığı’nda Genel Müdür Yardımcılığı görevi yapan ve daha önce Türkiye’de görev alan Moshe Sason’un Elrom’a ilişkin aramalar sürerken Türkiye’ye geldiği ifade edilmiştir. Belgenin yazarının, gelecekteki önlemlerle bunun İsrail karşıtı bir hareket olmaktan ne kadar uzak olduğunu veya daha büyük sebeplerinin olup olmadığını bilmenin önemli olduğunu söylemesi, biraz da olsun şüphe duyduklarını göstermektedir. Yine yukarıdaki gibi İsrail Dışişleri’nden Yeshayahu Anug’da sokağa çıkma yasağının Elrom’un etkileme ihtimali olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Anug’un, Türk yeraltı örgütleri ve “Fedayeen” grubu arasındaki bağlantıdan dolayı bir İsrailli diplomatın seçilebileceği yönündeki değerlendirmesi önemli bir noktaya dikkatleri çekmektedir.⁶³⁶

8 Haziran tarihli bir belgede, “bir dizi terörist” olarak adlandırılan kişilerin köylülerin uyarıları sonucu yakalandıklarına yer verilmiştir. Ardından da halkın Erim

⁶³⁴ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Turkey: Internal Security”, 25 May 1971.

⁶³⁵ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “Murder of Israeli Consul General”, 26 May 1971.

⁶³⁶ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret)*, “British Embassy Tel Aviv ”, 26 May 1971.

Hükümeti'ne yönelik tam destek verdiği de ifade edilmiştir. Ordunun bu tür olayları gerçekleştiren örgütün çekirdek kadrosuna ulaşmaya yakın olduğu, Erim tarafından belirtilmiştir. İstanbul Emniyet Müdürü'nün anarşi olaylarına karşı yeterli güvenlik önlemi almaması ve Elrom olayında zafiyet düşüncesiyle uyarıldığı bilgisi de önemlidir. Buna ek olarak THKO ile bazı polis memurlarının bağlantıda olduğu şüphesinin varlığına yer verilmesi de ilginçtir.⁶³⁷

Diğer bir olayda, Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir adlı sol kanat liderleri, 31 Mayıs günü bir binbaşının evine girerek küçük yaşlardaki kız çocuğu Sibel Erkan'ı rehin almışlardır. Arada geçen zamanda kızı bırakmak için yurtdışına gitme talebinde bulunmuşlardır. Ancak, bu olay 2 Haziran günü yapılan bir baskın neticesinde, Hüseyin Cevahir'in ölümü, Mahir Çayan'ın yaralanması ve Sibel'in kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır.⁶³⁸

Türk Basınından *Milliyet* gazetesinin olaya ilişkin bakışı, 2 “gerillacı” ve “şehir eşkıyası” olarak nitelendirdikleri silahlı kişilerin, 14 yaşındaki Sibel Erkan'ı rehin tuttıkları şeklindedir. Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir'in küçük kızı, güvenlik güçlerinden kaçtıkları sırada girdikleri evde rehin aldıkları belirtilmiştir. Ardından herhangi bir çatışma çıkması durumunda kızı öldürecekleri tehdidinde bulundukları ifade edilmiştir. Bunun üzerine İkinci Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Celal Bulutlar'ın, kıza zarar verilmesi halinde onları halka teslim edeceğini söylediğine de yer verilmiştir. Gazete'nin bu konuya geniş bir yer ayırdığı, devamındaki sayfalardan da anlaşılmaktadır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün'ün de bölgeye geldiğinden de bahsedilmiş ve binanın etrafındaki güvenlik güçlerinin fotoğrafları verilmiştir.⁶³⁹ 2 Haziran tarihli sayıda ise, Sibel'in kurtarılmasıyla sonuçlanan harekâttan bahsedilmiştir. “Ooooh... Sibel Kurtuldu” ve “Keskin nişancılar tetiğe bastı, çelik gömlekli ekip içeri atıldı” başlıklarından da anlaşılabacağı üzere Sibel'in kurtarılması gerçekleşmiştir. Diğer taraftan gazete çıkan çatışmada Mahir Çayan'ın ağır yaralı Hüseyin Cevahir'in öldürüldüğü bilgisini vermiştir.⁶⁴⁰

⁶³⁷ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*(Secret), “Turkey: Internal Situation”, 8 June 1971.

⁶³⁸ Alatlı, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁶³⁹ *Milliyet*, 31 Mayıs 1971.

⁶⁴⁰ *Milliyet*, 2 Haziran 1971.

Buna ilişkin olarak *Daily Telegraph* gazetesi, “Lynching Threat to Gunmen”, “Silahlı Adamlara Linç Tehditi” başlıklı haberinde, Sibel Erkan’ın kaçırılmasına yer vermiştir. Öncelikle Sibel Erkan’ın Türk Silahlı Kuvvetler mensubu Binbaşı Dinçer Erkan’ın kızı olduğu bilgisi ifade edilmiştir. Gazete, terörist olarak adlandırdığı kişilerin güvenlik güçleri tarafından yapılan “teslim ol” çağrısını, meydan okurcasına reddettikleri ve kızın kaçırılmasından 36 saat sonra serbest kaldığını yazmıştır. Diğer taraftan çok sayıda asker, polis ve halkın binayı çevrelediği, bir ordu komutanının kızı zarar verildiği takdirde teröristlerin linç edilmek üzere kızgın kalabalığın ellerine teslim edileceğine ilişkin yaptığı çağrıya da dikkat çekilmiştir. Görüldüğü gibi İngiliz gazetesi de bu haberi, *Milliyet* gibi vermiştir. Sibel’in yanındaki annesi ve erkek kardeşinin de önce rehin alındığı, sonrasında serbest bırakıldığı da belirtilmiştir. Sibel’in rehin olarak tutulmasının, teröristlerin ülkeden kaçarken kendi güvenliklerini sağlama amacından kaynaklandığı da bildirilmiştir. Gazete, Dinçer Erkan’ın kızıyla ilgili “millet için bir kurban” olabileceğini söylediğini, bir Türk gazeteciden öğrenmiştir.⁶⁴¹ Sibel’in kurtarılması olayı, polislerin yangın merdiveni ve askerlerin de binanın içerisinden yaptıkları baskın neticesinde gerçekleşmiştir. Gazete, Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir’in yaralandığını, ancak Cevahir’in hastaneye giderken hayatını kaybettiğini açıklamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere *Milliyet* gazetesi, Hüseyin Cevahir’in çatışmada öldüğünü bildirmiştir. Ayrıca bu kişilerin Elrom’u kaçıran ve öldüren THKO üyesi oldukları da eklenmiştir.⁶⁴²

İngiliz belgelerinde THKO’nun o günlerde tanık olunan anarşi olaylarını 200-300 kadar kişinin yaptığı ifade edilmiştir. Bu rakamın da son iki üç haftada yapılan operasyonlar neticesinde azaldığı, birkaçının öldürüldüğü birçoğununsa yakalandığı belirtilmiştir. Ayrıca 7 Haziran’da Başbakan Nihat Erim’in, henüz çekirdek kadronun etkisiz hale getirilemediği şeklindeki açıklamasına da yer verilmiştir. Bu grup, Türkiye’nin geleceğinde uzun vadeli bir planlama ve politikaların yetersiz olduğunu söylemekle beraber, sıkıyönetimin etkisiz kaldığı iddiasını yayarak Erim Hükümeti’nin “baskıcı” önlemler almasını hedeflemiştir. Bu sayede Türkiye’nin dış ilişkilerinde başarısız olması, NATO ve diğer devletler tarafından dışlanmasını sağlamaya çalıştıklarından da bahsedilmiştir. Belgede yapılan değerlendirme, yukarıdaki hususların

⁶⁴¹ *Daily Telegraph*, “Lynching to Threat to Gunmen”, 1 June 1971.

⁶⁴² *The Financial Times*, “Terrorism Threatens Turkey’s Social and Economic Plans”, 2 June 1971.

doğru olduğu kabul edilirse, kaçırma olaylarını gerçekleştirenlerin boş yere bu işi yapmadıkları şeklinde olmuştur. Bununla birlikte Doğu ve Batı Avrupa'dan gelen diplomatların da tehlike altında olabileceğine dair bir görüş ileri sürülmüştür. Ayrıca bir Türk gazetecinin, 100 kadar Türk'ün bazı Arap ülkelerinde (Ürdün, Lübnan) gerilla eğitim aldıklarına ilişkin söylemi, diğer yandan Yaser Arafat El Fetih'in Elrom'un öldürülmesiyle bir ilgisi olmadığı ve Türkiye'deki eylemler için eğitim verilmediğin şeklindeki değerlendirmesi de yer almıştır.⁶⁴³

Yeni Ürdün Büyükelçisi Dr. Hazem Nuseibeh ile yapılan konuşmada Roderick Sarell, Filistin'deki kamplara gelen Türklerin “oyunu kurallarına göre oynamama” şeklinde davrandıklarını ve karşılığında İsrail'e yönelik hiçbir şey yapmadıkları izlenimi aldığını belirtmiştir. Ayrıca Arapların görüşünden anladığına göre, bu Türklerin Arap misafirperverliğini suiistimal ettiğini ifade etmiştir. Sarell'in bir diğer ifadesinde Nuseibeh'in Suriyeli bir meslektaşının, Suriye Hükümeti'nin teröristlere sınırdan geçmede müsaade etmesi üzerine Türkiye tarafından kendisine yapılan eleştirilerden şikâyetçi olduğunu söylediğine yer verilmiştir.⁶⁴⁴

Türkiye'nin iç durumu ile ilgili olarak bir başka belgede, çeşitli davaların askeri mahkemeler tarafından başlatıldığı ve 83 kişinin de yargılandığına ilişkin bilgi vardır. Bunlardan bazılarının kefalet hakkı kullanarak serbest kaldığına da vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan 4 Amerikalı askeri kaçıran Deniz Gezmiş ve beraberindekilerin Ankara'da yargılanmalarına devam edilmekte olduğu belirtilmiştir. İzmir'de ise 3 öğrenci ve 3 havacı teğmenin de “hükümeti yıkma” suçu üzerinden yargılandığına da yer verilmiştir. Belgede, Elrom'un cinayetine karışan ve yargılanan 26 kişiden 13'ü için idam cezası istendiğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte, kapatılan TİP'in Genel Başkanı Behice Boran'ın dâhil olduğu 20 kişinin de yargılanmasına 19 Ağustos'ta başlanmıştır. Bu kişilerin “Kürt ayrılıkçılığı” gibi bir konu üzerinden suçlandığının vurgulanması da dikkat çekici olmuştur.⁶⁴⁵

Mart ayında 4 Amerikan askerini kaçırmalarından dolayı yargılanan Deniz Gezmiş ve beraberindekilerin hakkındaki hüküm 9 Ekim tarihinde ilan edilmiş ve 18 kişi ölüm cezasına çaptırılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak temyiz yolunun açık olduğu

⁶⁴³ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*(Secret), “Secret from Roderick Sarell”, 14 June 1971.

⁶⁴⁴ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*(Secret), “Terrorism in Turkey”, 22 June 1971.

⁶⁴⁵ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*(Secret), “Turkey: Internal Political”, 24 August 1971.

ve kararların meclis onayından geçmesi gerektiği hususu vurgulanmıştır. Ayrıca bunun, cezaların uygulanması öncesinde geniş bir zamanın olacağı anlamına geldiğine de dikkat çekilmiştir.⁶⁴⁶

Askeri Mahkeme'nin 26 Ekim'de gördüğü davada 142 kişi “komünist devlet kurma teşebbüsü” suçlaması ve ona ilişkin kanıtların göz önüne alındığı belirtilmiştir. Bu kişilerden 97'sinin orta dereceli okul öğretmenleri ve Türk Öğretmenler Birliği'ne üye oldukları belirtilmiştir. Diğer taraftan “terör eylemlerine katılma” ve “komünizm sempatisanlığı” yapma suçlamalarından yargılaması devam eden kişi sayısının 340 civarından olduğu vurgulanmıştır.⁶⁴⁷

İngiliz *The Guardian* gazetesi yazarı Sam Cohen, 27 Aralık 1971 tarihine gelindiğinde Askeri Mahkeme'nin, İsrailli Büyükelçi Ephraim Elrom'un kaçırılması ve öldürülmesi olayına karışan “illegal” Türk Halk Kurtuluş Ordusu'ndan iki “terörist” için ölüm cezası verdiğini yazmıştır. Bununla ilgili 3 kadının da önce ölüm cezasına çarptırıldıklarını, ancak bunun ömür boyu hapis cezasına çevrildiğine de dikkat çekmiştir. Yine “terörist” olarak nitelendirilen 12 kişiye 1 yıldan 15 yıla kadar hapis cezaları verilirken 6 kişiye de beraat kararı çıkmıştır. Bunlar arasında üniversite öğrencisi ve “Mahir Çayan hücresi” olarak nitelendirilen örgüte üye Kamil Dede ve Necmi Demir'in “Marksist-Leninist rejim kurma” ve Ephraim Elrom olayından sorumlu oldukları hakkında da bilgi verilmiştir.⁶⁴⁸

TBMM'nin 25 Mart 1972 tarihli birleşik toplantısında İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın sıkıyönetimin uzatılması hakkındaki görüşmelerde aşırı solla ilgili birtakım bilgiler verdiği görülmektedir. Bu bilgiler arasında aşırı solun bir arada güçlü bir şekilde durmak adına yaptığı yayın faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Kubat'ın dikkat çektiği noktalardan biri, 24 Mart 1972'de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın aldığı idam cezalarını protesto etme niyetiyle hazırlanan bildiridir. Bu bildiride; “*Devrimci arkadaşlar, faşist cellât mahkemelerinin Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve*

⁶⁴⁶ FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey*(Secret), “Turkey: Internal Security From Sarell”, 11 October 1971; Türkiye’de yaşanan iç sorunların geçmişte yaşanan hatalardan kaynaklandığı söylenmekle beraber, reformların gerçekleşmemesi neticesinde gençler arasında devrimci grupların oluşmuştur. Bununla ilgili olarak DEV-GENÇ örgütünün, gençlerin en çok bünyesinde bulunduğu örgüt olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bunların en “aşırı” ve cinayet olaylarına karışan 18 kişinin de ölüm cezasına çarptırıldıklarına yer verilmiştir. *Daily Telegraph*, “Dragon’s Teeth”, 16 October 1971.

⁶⁴⁷ *The Times*, “Turks Put 142 More On Trial”, 26 October 1971.

⁶⁴⁸ *The Guardian*, “Death Penalty For Two”, Sam Cohen, 28 December 1971.

*Hüseyin İnan hakkında verdikleri idam fermanı, büyük para babalarının ve toprak ağalarının temsilcileri tarafından onaylandı. Vurdukları vurgunlardan en büyük payı almak için birbirinin gözünü oyan menfaat çeteleri, Meclis dedikleri ahırlarda birleştiler...*⁶⁴⁹ şeklinde ifadeleri kullanılmış ve AP, MGP ve Demokratik Parti sıralarından bu sözlere büyük tepki gelmiştir. Ayrıca 12 Mart Muhtıra rejiminin başındaki isimler CB Sunay, Başbakan Erim ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın devrimcileri öldüren ve halka eziyet çektiren cinayet örgütü lideri oldukları şeklindeki değerlendirme de aşırı solun yayın faaliyetlerinde yer verilen hususlardan biri olmuştur.⁶⁵⁰

29 Mart 1972 tarihinde ise Deniz Gezmiş ve beraberindeki iki kişinin idamlarının engellenmesi adına Mahir Çayan ve arkadaşları 2 İngiliz 1 Kanadalı teknisyeni kaçıarak, rehin tutmayı kararlaştırmışlar ve gerçekleştirmişlerdir. Başbakan Nihat Erim BBC'ye yaptığı açıklamada, bunu yapanların yakalanacağı ve sağ salim evlerine gönderilecekleri ifade edilmektedir. Ünye'nin Kızıldere köyünde saklanan bu kişilere karşı başlatılan operasyon sonucunda Ertuğrul Kürkçü haricinde Mahir Çayan ve beraberindekiler öldürülmüşlerdir. 3 teknisyen de onların ölümünden bir saat kadar önce öldürülmüştür.⁶⁵¹ Olayla ilgili önemli bir nokta anarşistlerle birlikte olduğu ve kaçırma planını hazırladığı öğrenilen avukat Ali Kaynar, kaçırma olayının 2 Nisan'da gerçekleştirileceğinin planlandığını, ancak korku içine düştüklerinden bunu öne aldıklarını ifade etmiştir. Kaçırma olayı için İçişleri Bakanı Kubat, “*Kanuna karşı kim durursa, kanun onun hakkından gelmeye muktedir*” şeklinde sert bir uyarıda bulunmuştur.⁶⁵² Diğer yandan yukarıda da belirtildiği gibi sağ olarak ele geçirilen Dev-Genç lideri Ertuğrul Kürkçü, kaçırılan kişileri öldürdüklerini itiraf etmiştir.⁶⁵³

2 Mayıs 1972 yılına gelindiğinde 4 aşırı solcu tarafından uçak kaçırma olayı yaşanmıştır. Bu olayda öncelikle anarşistler tarafından uçağa ikmal yapılması istenmiş, aksi halde uçağın havaya uçurulacağını ifade etmişlerdir. Neticesinde olay uçağı Sofya'ya indirmeleriyle son bulmuş ve bu kişiler teslim olmuşlardır.⁶⁵⁴ Olayla ilgili olarak *Milliyet* gazetesi “Bir THY uçağı kaçırıldı” başlığıyla verdiği haberde, yolcular

⁶⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 11.Cilt, 11.Toplantı, 8.Birleşim, 25 Mart 1972, s. 258.

⁶⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 11.Cilt, 11.Toplantı, 8.Birleşim, 25 Mart 1972, s. 258.

⁶⁵¹ Alatl, *a.g.e.*, s. 59-63.

⁶⁵² *Milliyet*, 30 Mart 1972.

⁶⁵³ *Milliyet*, 1 Nisan 1972.

⁶⁵⁴ Alatl, *a.g.e.*, s. 68-69.

arasında İsmet İnönü'nün oğlu Ömer İnönü'nün de bulunduğu yer vermiştir. Ayrıca uçağın kaçırılış saatinin 9.30, Sofya'ya indirilişinin ise 11.04 olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁵ 5 Mayıs'taki haberde ise anarşistlerin taleplerinin yerine getirilmemesi üzerine 61 yolcuyu serbest bıraktıkları görülmüştür. Bu anarşistlerin kimlikleri Bulgarların açıkladığı Sefer Şimşek, Yaşar Aydın, Mehmet Yılman ve Nuri Akça'dır.⁶⁵⁶

Bu arada Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamları ile ilgili olarak CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bir engelleme duygusuyla hareket ederek Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş, mahkeme bu kararı iptal etse de⁶⁵⁷, tekrar Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde idamlar kabul edilmiş⁶⁵⁸ ve sonuç olarak 6 Mayıs 1972'de idam cezaları uygulanmıştır.⁶⁵⁹

Bir uçak kaçırma olayı da 22 Ekim 1972'de yine Sofya'ya doğru kaçırılmıştır. Uçağı kaçıran kişilerin tutuklu bulunan 12 kişinin serbest bırakılması, grev-lokavt hakkının tekrar geri gelmesi, köylülerin hayat şartlarında düzeltme yapılması, üniversitelerin eski haline döndürülmesi ve bunların basın araçları yoluyla duyurulması gibi isteklerinin yerine getirilmediği takdirde uçağı havaya uçuracaklarını duyurdukları görülmektedir. Bu kişiler uçağın kaptan pilotlarından ve yolculardan birini silahla yaralamışlardır. 39 saat kadar rehin olarak bekletilen yolcular, kaçıran kişilerin Bulgaristan'dan "siyasi iltica" talebinin kabul edilmesiyle serbest bırakılmışlardır.⁶⁶⁰

The Times gazetesi önemli bir noktaya değinerek, 11 Ocak 1973 tarihli sayısında Türkiye'de büyük bir kitle davası başladığını duyurmuştur. Bu noktada, Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapan Doğu Perinçek ve diğer sanıkların

⁶⁵⁵ *Milliyet*, 3 Mayıs 1972.

⁶⁵⁶ *Milliyet*, 5 Mayıs 1972.

⁶⁵⁷ Anayasa Mahkemesi CHP'nin başvurusunu müzakere etmiş, idam cezalarının Anayasa'nın 85.maddesine aykırı olduğuna atıfla bu kararı iptal etmiştir. *Milliyet*, 7 Nisan 1972;

⁶⁵⁸ Millet Meclisi'ndeki görüşmelerde Adalet Komisyonu Başkanı İ. Hakkı Tekinel'in raporuna bakıldığında, idam kararlarının uygulanmasının TBMM elinde olduğuna dikkat çekmiştir. Sonrasında Bülent Ecevit idamlar hakkındaki önergeye karşı söz almış, idam kararlarının uygulanmasında böyle acele etmenin yanlış olduğunu ve son zamanlardaki askeri mahkeme kararlarına bakıldığında cezalarda değişim olabildiğini ifade etmiştir. Sonucunda 323 oy kullanan milletvekilinden 273'ü kabul, 48 red, 2 çekimser oylarla kanun olarak çıkmıştır. Bu bilgiler dışında tüm görüşme detayları için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 24.Cilt, 77.Birleşim, 24 Nisan 1972, ss. 197-229, 235-238; İsmet İnönü, idam cezasının müebbet hapse çevrilmesi yönünde görüş bildirmiştir. *Milliyet*, 25 Nisan 1972.

⁶⁵⁹ Önal, a.g.m., s. 101; Gülbay, a.g.t., s. 48; 6 Mayıs tarihli *Milliyet* gazetesi haberinde idamların "TBMM'yi silahla ve cebren ortadan kaldırmak ve komünist rejim kurmak" suçlamalarından dolayı gerçekleştirildiği, infazın Ankara Cebeci'deki sivil kapalı cezaevinde uygulandığına belirtilmiştir; *Milliyet*, 6 Mayıs 1972; *Yeni İstanbul*, 6 Mayıs 1972.

⁶⁶⁰ *Milliyet*, 22 Ekim 1972; *Milliyet*, 23 Ekim 1972; *Milliyet*, 24 Ekim 1972.

sorgu sırasında kendilerine işkence yapıldığını söylemeleri dikkat çekicidir. Hatta bu davanın MİT'in sorgu odasında hazırlandığına yönelik iddialar da bulunmaktadır. Davada Perinçek ve beraberindekiler için “bir sınıfın diğeri üzerinde hâkim olmasını teşvik etmek ve ekonomik-sosyal bütünlüğü” zedelemek, diğerkileri içinse “ateşli silahlara sahip olmak ve kullanmak ile devlet görevlilerine hakaret” suçlamaları öne çıkmıştır. Askeri mahkeme kaynakları savcı tarafından azami 15 sene hapis cezası talep ettiğini belirtmiştir. Perinçek'in Türkiye'deki komünist yeraltı örgütlerinden birinin lideri olduğu ve beraberindekilerin de bu örgütün birer üyesi oldukları hususu göz ardı edilmemiştir. Perinçek savunmasında askeri mahkemeye itirazda bulunmuş ve hükümeti “faşist askeri diktatörlük” şeklinde nitelemiştir.⁶⁶¹

23 Ocak 1973 Ankara Sıkıyönetim Komutanı Org. Namık Kemal Ersum tarafından yapılan basın toplantısında Sovyetler Birliği, Türkiye'deki yıkıcı olayları örgütlemek ve kışkırtmakla suçlanmıştır. İngiliz belgesini kaleme alan “Southern Department” görevlisi G. S. Wright, elçiliğin bu konuyla ilgili herhangi bir delil sunmadığını söylemiştir. Ayrıca Türk tarafının, teröristlere silah temini konusunda Çeklerin müdahalesi olduğu iddiaları bulunmasına rağmen, Doğu Avrupa'da buna yönelik çok az kanıt bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁶² Bunun dışında Ersum'un işkence iddialarına yönelik birtakım iddiaların bulunması üzerine, “*demokratik düzendeki sorgulama metotlarının dışına çıkmamıştır*” ve “*işkence iddiası yalandır*” açıklamalarında bulunmuştur.⁶⁶³

Yargılamalar noktasında Türk Halk Kurtuluş Partisi ve Türk Halk Kurtuluş Cephesi hakkında soygunlar, adam kaçırma, Mahir Çayan ve beraberindekilerin cezaevinden kaçmaları ve 2 İngiliz 1 Kanadalı teknisyenin öldürülmeleri gibi olaylar nedeniyle yargılama 16 Nisan 1973'te başlamıştır. 256 sanığın bulunduğu yargılamada, reddi hâkim talebi yapılsa da bu reddedilmiştir.⁶⁶⁴ Bu yargılama, en büyük davalardan biri olarak görülmüş ve bu 64 tane dava dosyası olmasından anlaşılmıştır. Başta 438 sanığın yargılanacağı bir dava olsa da, kimi sanıklar için yetkisizlik, görevsizlik kararlarının verilmesiyle bu sayının 380'e indiği görülmüştür. Diğer yandan bazılarının

⁶⁶¹ *The Times*, “Torture Allegations at Turkish Mass Trial”, 11 January 1973.

⁶⁶² FCO 9/1831, *Annual Review for Turkey 1972*, “Turkey: Annual Review of Turkey G. S. Wright Southern European Department”, 29 January 1973.

⁶⁶³ *Milliyet*, 24 Ocak 1973.

⁶⁶⁴ Alatlı, *a.g.e.*, s. 96.

atışmalarda hayatını kaybetmesi ve bazıları hakkında da yeterli kanıt bulunmaması üzerine sanık sayısı 256'ya inmiştir. Dava sanıklarından Yılmaz Güney, örgüte para yardımı, veri sağlama ve Mahir Çayan ile beraberindekileri saklama suçlarına maruz kalmıştır. Bu olaylar kendisinin TCK'nın 146/3 maddesine muhalefet etmesi nedeniyle suç olarak karşısına çıkmıştır. Davanın 10 sanığa idam, geriye kalan 246 sanık içinse 6 ay ile 36 yıl arasında çeşitli sürelerde hapis cezası verilme isteğiyle şekillenmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶⁵ *Milliyet*, 17 Nisan 1973, s. 1,9.

SONUÇ

Türkiye'nin demokratikleşme süreci içerisinde olumlu ve olumsuz birtakım etkiler yaratan olgu ve olaylar olduğu açıktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında başlayan reform hareketleri ile bu demokratikleşme sürecinin fitilinin ateşlendiği görülmektedir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın ortaya çıkışı ve birtakım öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesiyle başlayan süreç önemli kazanımları beraberinde getirmiştir. Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve nihayetinde İTC'nin etkin olduğu dönemlerde demokrasiye geçiş aşamaları tecrübe edilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal'in başlattığı Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla bağımsız yeni bir devlet kurularak "cumhuriyet" rejiminin ilan edilmesi Türk Demokrasi sisteminin oluşmasında önemli bir noktadır. Bununla birlikte devrimler sürecinde siyasi partileşme adımlarının atıldığı görülmekle beraber, tam da eserde anlatılan noktalardan biri olan sıkıyönetim tarzı uygulamaya gidildiği görülmüştür. Süreç içerisinde yeni bir devletin kurulması ve bir sistem inşasında bir siyasi partinin, o sistem karşıtlarının içine girdiği bir çatı olması da böyle bir uygulamanın gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Zaten Şeyh Said ayaklanması da devlete karşı başkaldırmanın bir örneği olduğundan sıkıyönetim tarzı bir uygulama uzunca bir süre devam etmiştir. Bunun dışında yine cumhuriyet rejimine yönelik ayaklanma girişimi Menemen'de meydana gelmiş ve birtakım gericilerin Asteğmen Kubilay'ı şehit ettikleri görülmüştür. Hükümet de buna karşın gerekli önlemleri alarak sıkıyönetim ilan etmiş ve olaya karışanlara gerekli cezaları vermiştir. Bu şekilde sıkıyönetim, tanımına uygun bir şekilde ilan edilmiş ve uygulanmıştır. Henüz yeni rejimin oluşum sürecinde yaşanan olaylar ve devletin aldığı önlemlerin ne kadar ciddi olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın esas konularından ilkinde 27 Mayıs Darbesi, öncesi ve sonrasıyla ele alınmıştır. Bu darbeyi anlamak açısından da bölüm çok partili hayata geçiş konusundan başlatılmıştır. Çok partili siyasi hayata 1946 yılında geçilmesiyle birlikte yeni bir sürece doğru girilmiştir. CB İsmet İnönü'nün, iç ve dış gelişmeleri göz önüne alarak bu geçişi kolaylaştırdığı görülmüştür. CHP içerisindeki muhaliflerden parti kurarak siyasi hayata girmelerini isteyen de CB İnönü olmuştur. Ancak CHP'den çıkartılarak veya istifa ederek DP'yi kuranların özellikle seçimlerde zorluklarla karşılaştıkları ve bunlar içerisinde, açık oy gizli sayım ve devlet memurlarının CHP mensubu gibi davrandıkları yer almaktadır. Bu hususlar üzerine İsmet İnönü'nün "12 Temmuz Beyannamesi"ni

yayınlayarak DP'ye karşı bazı anti-demokratik uygulamaların kabul edilemeyeceğini söylediği tespit edilmiştir. Ancak burada DP'nin de CHP'ye yönelik yıpratıcı tarzda söylemlere giriştiği de eklenmiştir. Aslında görülen o ki DP, CHP'nin bazı anti-demokratik uygulamalarını kullanarak iktidar yolunu hazırlamaya çalışmaktadır. CB İnönü'nün de bu tür uygulamaları kabul etmemesi ve aslında 1950'de iktidarı devredene kadar birçok olumlu adım attığı da çalışmada belirtilmiştir.

DP'nin 1950 yılında seçim sisteminin değişmesiyle birlikte iktidara geliş Türkiye'nin siyasi geleceğinde bir kırılma noktasının yaşanmasını doğurmuştur. Zincirleme bir şekilde bu çalışmada ve diğer çalışmalarda süreçler takip edildiğinde bu durum anlaşılacaktır. DP'nin seçimlerde birinci parti çıkarak mecliste de büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesi, ordudaki birtakım subayların İnönü'ye bir müdahale isteğinde bulunmalarını getirmiştir. Lâkin bu süreci hazırlayan ve geçişi sağlayan İnönü böyle bir talebi reddetmiştir. İngiliz belgelerinde iktidar değişiminin “sakin” bir şekilde nitelendirilmesi ve DP'nin CHP iktidarından şikâyet eden tüccar, çiftçi ve küçük sanayicilerden destek aldığı belirtilmiştir. Nitekim bu belirtilen noktalar yerel kaynaklara bakıldığında da doğrudur. Ancak bunları ifade eden belgelerde DP'nin devlet kurumlarında ve TSK'da tasfiye hareketine girişmeyeceği sözünün doğru olmadığı, yapılan atama ve emekli edilen kişiler üzerinden görülmüştür. DP'nin ordunun CHP'ye bağlılığı üzerine bir endişe içinde olması ve orduyu kendine bağlı generaller üzerinden kontrol etme isteği burada vurgulanmıştır. TSK'nın yapısına yönelik DP'nin yalnızca batı ile işbirliği sayesinde adım atma düşüncesi olduğu dile getirilmiştir. İngiliz belgelerinde ordu yapısında modası geçmiş uygulamaların bulunduğu ABD askeri heyetinin incelemelerinde ortaya çıktığına vurgu yapılmıştır. Yani Türkiye'nin NATO'ya girişi sonrası oluşturulmaya çalışılan yeni sistemin ABD tarafından dizayn edileceğine işaret edilmiştir.

DP'nin iktidar gücünü kullanarak birtakım anti-demokratik uygulamalara girişmesi İngiliz belgelerinde yerini 1953'ten itibaren almaya başlamıştır. Öncelikle CHP mal ve mülklerine el koyma ve polise birtakım geniş yetkiler verilmesinin “otoriterleşme” eğilimini gösterdiği tespit edilmiştir. Buna ilişkin kanıtlayıcı diğer örnekler de bazı devrim kanunlarına yönelik takınılan olumsuz tavidir. Yine DP'nin 1954 seçiminde yüksek bir oy almasına rağmen muhalefet partilerinin birinci çıktığı Malatya ve Kırşehir'deki uygulamaları da tam bir anti-demokratiklik örneği olmuştur.

Aynı şekilde 1957 seçimlerinde CHP, Hürriyet Partisi ve CMP'nin seçimlere birlikte girmesine karşılık Seçim Yasası'nda değişiklik yapılarak engellenmesi de diğer bir örnektir. Bu şekilde engelleme yapılmasına rağmen DP'nin oylarının ciddi bir oranda azaldığı ve buna karşın muhalefetin güçlenmeye başladığı görülmüştür. Bu sürece ilişkin İngiliz belgelerinde basına yönelik baskı, CMP lideri Osman Bölükbaşı'na yönelik tutuklamaya varan uygulamalar ve muhalefete yönelik kısıtlayıcı tutumlarda bulunduğu belirtilmiştir. Anti-demokratik uygulamalar arasında Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması da ayrı bir öneme sahiptir. DP, karşısındaki muhalefet grubunu yıpratmak ve baskı altında tutmak adına Vatan Cephesi'ni oluşturmuş ve kitlesel bir propaganda yaratmaya çalışmıştır. İngiliz belgeleri de bu konuya değinerek DP'nin muhalefete karşı bir konsolidasyon sağlama amacında olduğunu ve bunu basın-yayın organları kullanarak yaptığını değinmiştir. Bununla birlikte CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bazı illere yaptığı ziyaretlerde şiddet ve engellemelere maruz kalması da iktidar gücünün kullanıldığına dair emareleri de içinde barındırmıştır. Tahkikat Komisyonu da Vatan Cephesine benzer bir şekilde CHP'ye yönelik hükümeti düşürme ve orduyu siyasete alet etme suçlamalarına yol açmıştır. Ancak görüldüğü üzere CHP'nin böyle bir faaliyet içerisine girmediği açıktır. İsmet İnönü'nün çalışmada anlatılan saldırılara maruz kalması, basın ve muhalefete yönelik baskılar da bunu işaret etmiştir. Yine bu süreç içerisinde yaşanan öğrenci protestoları ve en nihayetinde askeri okul öğrencilerinin yürüyüşü de DP'nin anti-demokratik uygulamalarının geldiği noktayı göstermiştir. Bunların İngiliz belgelerinde açık bir şekilde anlatılması ve hatta DP'nin bunları hükümet lehine yapılan gösteriler şeklinde lanse ettiğine yer verilmesi de İngilizlerin bu olayları bitaraf olmadan açıkladığını gösterir.

DP iktidarının çalışmada anlatılan ordu üzerindeki uygulamaları ve henüz CHP döneminde örgütlenmeye başlayan cunta faaliyetleri organizasyonunu tamamlayarak 27 Mayıs 1960'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk darbesini yaptığı görülmüştür. Darbenin yapılmasında cuntanın içinde bulunan Osman Köksal'ın Çankaya Köşkü'nde CB Celal Bayar'ı kontrol altında tutma girişiminde bulunduğu anlatılmıştır. Darbenin, kısa bir zamanda hükümet üyelerine ve Başbakan Menderes'e yapılan gözaltılar ile sonuçlandırıldığı belirtilmiştir. İngiliz belgelerinde yapılan bu girişimin bir askeri darbe olduğuna dikkat çekilirken farklı belgelerde “revolution” yani “devrim” olarak

tanımlandığı da tespit edilmiştir. İngilizler darbenin sebepleri arasında DP'nin anti-demokratik uygulamalarına dikkat çekmiş ve darbe yönetimi olarak tanımlanan MBK'nın bu tür uygulamaları ortadan kaldıracağı yönündeki açıklamalarına yer vermiştir. Yine burada DP'nin kendine karşı yapılan protesto gösterilerine karşı orduyu kullanmasının ordu bünyesinde karşıt bir tutumun hâkim olmasına yol açtığı da ifade edilmiştir. Bir başka tespit edilen nokta ise ordu içerisinde DP'ye karşı cunta faaliyetlerinin yer aldığı ve bunları içerisinde daha çok albay ve binbaşlıların bulunduğu hususu ön plana çıkartılmıştır. Yani tespitlerden yola çıkıldığında İngiliz ve yerel kaynakların ifadesiyle DP döneminin anti-demokratik uygulamaları darbeye yol açmıştır. Ancak İngilizlerin hem darbe hem de devrim ifadelerine yer vermesi durumun ortaya çıkmasıyla netleşmiştir. Darbeyi yapanların NATO ve CENTO'ya bağlılık noktasındaki ifadeleri ve anti-demokratik uygulamaların sonlandırılmasına yönelik açıklamalarından, İngilizlerin devrim ifadesini kullanmasına yol açtığı şeklinde bir çıkarım yapmak doğru olacaktır.

MBK yönetiminin bu süre içerisinde kendi arasında bölündüğü, olağanüstü dönemin devam etmesini isteyen 14 askerin tasfiye edildiğine dikkat çekilmiştir. MBK'daki ılımlı kanat bir an önce anayasa ve reformların yapılarak demokratik düzene geçmek istediği vurgulanmıştır. 9 Temmuz 1961'de referanduma sunulan ve kabul edilen yeni anayasanın özgürlükçü bir karakter taşıdığı ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bunun yanında askeri rejimin bir uzantısı olacağı şeklinde yorumlara maruz kalan Milli Güvenlik Kurulu diye tabi edilen MGK yeni anayasada kendine yer bulmuştur. Zaten bu kurul sonraki süreçte de sürekli olarak yerini korumuştur. Diğer yandan MBK'ya karşı kurulan SKB adlı yapının bir an önce seçimlere gitmek düşüncesine karşı çıktığı ve ordu içerisinde güçlendiği ifade edilmiştir. Bir başka noktada DP'lilere yönelik Yassıada'da yapılan yargılamalar sonucunda idam kararları çıkmasıyla ilgili ABD, İngiltere, İsmet İnönü ve Alparslan Türkeş'in karşı çıkışları tespit edilmiştir. İngiliz belgeleri, böyle bir yargılamadan adil ve bağımsız bir karar çıkmasının mümkün olmadığına yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. MBK içerisinde de bu kararlara yönelik bir grubun karşı tutumunda bulunduğu görülse de, çoğunluğun kararları kabul ettiği vurgulanmıştır. Demokratik düzene geçme anlamında Ekim 1961'de yapılan seçimler neticesinde DP'nin devamı olarak görülen AP'nin, birinci parti olarak çıkan CHP'ye yakın bir oy almasının endişeye sebep olduğu görülmüştür. Ayrıca SKB adlı

yapının buna karşı çıktığı, ancak 21 Ekim Protokolü çerçevesinde Cemal Gürsel'in CB ve İsmet İnönü'nün Başbakan olmasıyla bu durumun çözüleceğine dikkat çekilmiştir. İngiliz belgeleri ise seçimlerin herhangi bir olumsuz ortamda yapılmadığı ve sonuçlarınsa CHP ve ordunun istediği şekilde neticelenmediğini bildirmiştir. CB seçiminde ise eski DP'lilerden Ali Fuat Başgil'in adaylığına yönelik MBK içerisinden gelen tepki ve görüşmeler neticesinde Başgil adaylıktan çekilmiş ve Cemal Gürsel'in CB olduğu belirtilmiştir. CB seçimi konusunda askeri kanadın siyasi partilere ultimatoma vererek Cemal Gürsel'in CB seçilmesini istediği İngiliz belgelerinde yer almıştır. Hükümet kurulması bağlamında koalisyonun AP tarafından kabul edilmesinin askeri kanatta AP'ye karşı bir yumuşama belirtisi yarattığı tespit edilmiştir.

Seçimler sonrası ortamda ordu içerisindeki cunta faaliyetlerinin devam ettiği görülmekle beraber Alb. Talat Aydemir'in bu isimler arasında en meşhur olan kişi olduğu belirtilmiştir. Ortaya çıkan siyasi süreçten memnun olmayan ve askeri yönetimin devamlılığında yana olan Talat Aydemir'in 22 Şubat'ta gerçekleştirdiği darbe girişimi başarısız olmuştur. Bu başarısızlık aslında ordu içerisindeki diğer cunta tarzı grupların yeni bir darbeden yana olmamasıyla Aydemir'in yalnızlaşması ve devletin yönetim unsurlarının bir araya gelerek böyle bir girişime izin vermemesine dikkat çekilmiştir. Ancak Aydemir'in başarısız girişim sonrası sadece ordudan emekli edilme şeklinde bir cezaya maruz kalması düşündürücü olmuştur. İngiliz belgelerinin bu olaya bakışı ise devlet kurumları ve TSK'nın düzenin korunmasından yana tavır koyarak bu girişimi engellediği yönünde olmuştur. Aydemir emekli edilse de yeni bir darbe girişimine hazırlık yaparken, eski 14'ler grubu ve 11'ler adı verilen havacı subaylarında birtakım faaliyetlere giriştikleri görülmektedir. Ancak Aydemir bu gruplardan önce davranarak yönetimi ele alma düşüncesinde olunca 21 Mayıs 1963'te ikinci kez girişimde bulunmuştur. Bunun sonucunda da ordu içerisinde başka bir destek bulamayan Aydemir'in girişimi başarısız olmuştur. Ancak bu kez Talat Aydemir ve faaliyetin içindeki Fethi Gürcan idama mahkûm olmuşlardır. Olay sonucunda sıkıyönetime başvurulmuş ve yeni bir girişime karşı kontrol mekanizması çalıştırılmıştır. İngiliz belgeleri Talat Aydemir'in girişimde bulunacağının önceden Genelkurmay'a bildirildiği yönündedir. Bu girişimde Alparslan Türkeş'in de Aydemir ile ilişkili olduğuna dikkat çekilmiştir. Belgelerde "cunta grubu" olarak nitelendirilmeyen bazı "devrimci" grupların TSK'da varlığının devam ettiğini belirtmişlerdir.

Eserin ana araştırma konularından olan 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının boyutu, kapsadığı alan, sebep ve sonuçları hem yerel kaynaklar hem de İngiliz belgeleri alt yapısıyla sunulmuştur. 12 Mart'a giden süreçte yaşanan olayların 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı ve kısıtlayıcı olmamasından kaynaklandığına dair iddialar ve görüşler tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak sendikal haklar, örgütlenme, dernek kurma ve basınla ilgili birtakım haklarla birlikte Türkiye'de sağ veya sol diye tabir edilecek gruplar ortaya çıkmıştır. Doğal olarak bunun normal bir süreç olarak görülmesi gerekmektedir. Ancak sağ veya sol nitelikli grupların devlet yönetiminde söz sahibi olma iddiasıyla birtakım anarşi faaliyetlerine girişmesi kabul edilemez. Bunlar arasında aktarım bakımından bazen doğru bazen yanlış ifadelerin kullanıldığı veya bilgilerin verildiği de görülmüştür. Örneğin sendikal haklarını kullanarak Türk-İş'in ön planda olduğu Toplu Sözleşme ve Grev Kanunu'nda değişiklik yapılması nedeniyle eylemlere başlayan DİSK'e karşı alınan sert önlemler ve hatta sıkıyönetime giden süreç bir baskı ortamı yaratmıştır. Tabii dönemin iktidarı AP'nin 1961 Anayasası ve sol yapılanmaya karşı bakışı, bu eylemleri "ayaklanma" olarak nitelenmesine yol açmıştır. Bu da AP'nin de eski DP gibi sol yapılanmalara karşı bakışını ve özgür bir ortam karşısında devletin daha çok kısıtlayıcı veya daha güçlü olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkartmıştır. Yine Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı 4 ABD'li askerin kaçırılması, sol kanat tarafından organize edilmiştir. İngiliz belgelerinde bu askerlerin kaçırılışına ilişkin kaçırın sol kanat üyelerinin "Türkiye'nin tam bağımsızlığı hedefi"ne yer vermesi olaya objektif bir açıdan baktıklarını ve suçlayıcı bir dil kullanmadıklarını göstermiştir. Nitekim ABD'li askerlerin kendilerini kaçırınlar hakkında yaptığı olumlu açıklamalar da bunu doğrulamıştır. Bu dönemde ordu içerisinde örgütlendiği söylenen cunta gruplarının ordu dışındaki aydınlar veya siyasetçilerle birlikte oldukları görülmüştür. Cunta grubunun içinde eski MBK'lıların bulunması ve önemli sol aydınların bulunması da cuntanın niteliğini göstermiştir. Birtakım iddialar bunun Kemalist, birtakımı da sol yapıda olduğunu içinde bulunan bazı örgütlerden dolayı ortaya koymuştur. Nitekim bu yapılanmanın yapacağı bir darbenin 12 Mart Muhtırası'nın verilmesinde önemli bir etken olduğu ve grubun içindekilerin de muhtıranın içinde bulunmaları dikkat çekicidir.

12 Mart Muhtırasının verilmesinde İngilizler siyasetçilerin derlenip toparlanması için verildiğini söylemekle beraber, Türkiye'nin askeri bir rejime doğru gittiğini

belirtmişlerdir. Muhtırayla ilgili CB Sunay'ın aşırı sağ ve solu ortadan kaldırma amacı ve siyaset üstü bir hükümet kurulmasını desteklediğine şahit olunmaktadır. Başbakan Süleyman Demirel ile muhtıranın verileceği gün görüşen CB'nin yapacak bir şey olmadığını söylemesi açık bir şekilde muhtıranın yanında durduğunu göstermiştir. Muhtıranın yarattığı ortamın CHP üzerindeki etkisi, İsmet İnönü'nün başlangıçta karşı çıkışı, sonrasında destekleyici tavra bürünmesini getirmiş ve Bülent Ecevit de buna karşı çıkmıştır. Bununla birlikte başlangıçta sol kanat, muhtırayı destekler nitelikte tavır almış olsa da bu, muhtıranın 9 Mart Hareketi ile ilişkili olduğundan yola çıkarak benimsenmiş bir tavidir. Nitekim sol kanadın muhtıraya yönelik başlangıçtaki olumlu tavrının Erim Hükümeti'nin kurulması ve sıkıyönetim ilanıyla birlikte yürütülen faaliyetler sonrası değiştiği de çalışmada anlatılmıştır. İngilizlerin, istifaya zorlanan Demirel'in "demokrasi şehidi" olarak nitelendirilebileceği şeklindeki değerlendirmesi, seçimle gelen bir iktidarın baskıyla istifa ettirilmesine yönelik olmuştur. Erim Hükümeti'nin partiler üstü bir şekilde kurulmasına iki büyük parti olan AP ve CHP'nin destek vermesinin muhtıranın baskısıyla yaşandığı çalışmada ortaya konmuştur. İngilizlerin Erim'in başbakan olarak seçilmesinde onun Atatürk Devrimlerine bağlılığı üzerinde durdukları tespit edilmiştir. CHP'nin hükümete destek vermesininse orduyla işbirliği yapma iddiasını güçlendireceğine vurgu yapılmıştır. Erim Hükümeti'nin anarşiyi ortadan kaldırma amacıyla sıkıyönetim ilanına başvurmasını, İngilizlerin bir mecburiyet olarak tanımlamasının Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz ortama karşı yapılabilecek en uygun hareket olduğu görülmektedir. Ancak sıkıyönetim uygulamalarında basına, siyasi yapılara ve üniversitelere yönelik uygulamalar da ortaya konmuştur. İngiliz basınınınsa bu konuda farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüş, bazı gazetelerin sıkıyönetim uygulamalarında destekleme, bazılarındaysa tam tersi demokrasiye aykırı adımların atıldığına dikkat çekilmiştir.

Nihat Erim'in kurduğu ilk hükümette çıkan görüş ayrılıkları üzerine askeri kanadın tekrar Erim'i desteklediği belirtilmiştir. Bu kısımda İngilizlerin siyasi ve ekonomik birtakım reformların yapılmamasıyla ilk hükümetten istifalar yaşandığı, ancak ikinci hükümette Erim'e partiler tarafından tam destek verilmesine yönelik üstü kapalı bir tehdit yapıldığına vurgu yapılmıştır. CB'nin bu konuda muhtırayı destekler pozisyonunda olmasının Silahlı Kuvvetlerin yönetimi direkt ele almasına engel olmak şeklinde yorumlanması da görülmüştür. 2. Erim Hükümeti'nin istifasında

kararnamelerle devleti yönetme yetkisine meclisten karşı çıkma durumunun meydana gelmesi ve Deniz Gezmiş ile beraberindeki sol kanat mensuplarının idamlarının kendi hükümeti döneminde gerçekleşmesini istemediğine vurgu yapılmıştır. Ancak süreç göz önüne alındığında bunun kararname yetkisi ile ilgili olduğu daha açık bir sonuçtur. Erim döneminde kararnamelerle ilgili sürece İngiliz bakış açısı, demokrasinin kesintiye uğratılması şeklindedir Anayasa konusunda daha çok yürütme erkini kuvvetlendirme ve kurumlarda kontrol mekanizmasını yönlendirme açısından değişiklikler yapıldığı ve böylece 1961 Anayasası'nın kazanımlarının ortadan kaldırıldığına da dikkat çekilmiştir. Sıkıyönetim ilanını daha da kolay hale getiren tanımlamalar yapılması, TRT ve üniversitelere yönelik özerkliğin kısıtlanması, basına yönelik ceza arttırıcı uygulamalar ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi özel yetkili mahkemelerin kurulması bunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca bu anayasa değişikliklerine desteğin en fazla AP'den gelmesinin, süreç göz önüne alındığında, 1961 Anayasası'na karşı tutumundan kaynaklandığı görülmüştür. İngiliz belgelerinin bu uygulamalara yer verirken her türlü detayı açıkça gözler önüne sermesi önemlidir. Değişikliklerle ilgili bu detayları verirken karşı çıkan tarafların eleştirileri ve destekleyenlere yönelik de bilgilerin verilmesi olayları dikkatlice takip ettiklerini gösterir. Bazı kısımlarda değişikliklerin "kısıtlama" getirmesi, örneğin "kararnamelerle yönetimin demokrasiye zarar vereceği" gibi ifadeler de çok fazla bitaraf eğilimde olmadıklarını göstermiştir.

Devam eden süreçte Ferit Melen Hükümeti de aynı Erim Hükümeti gibi muhtıranın doğurduğu siyaset üstü bir hükümet olarak tanımlanmıştır. Hükümetin anarşiyle mücadelesinde daha çok komünizm ve solun ön plana çıkartılması, sıkıyönetim başlığı altındaki uygulamaların hem İngiliz hem yerel kaynakların anlatımıyla da kanıtlanmıştır. Melen Hükümeti'nin istifa etmesi de Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili süreç sonucunda meydana gelmiştir. CB adaylığı konusunda muhtıranın niteliğine uygun olarak Faruk Gürler'in isminin AP ve CHP'den destek görmemesi, muhtıra döneminin yavaş yavaş kapandığı ve demokratik hayata serbest bir şekilde atılma adımının atıldığı yine İngiliz belgeleri ve yerel kaynaklar çerçevesinde ortaya konulmuştur. Faruk Gürler isminin kabul edilmemesinde hem 9 Mart Hareketi ile ilişkisi olması ve askeri baskının getirdiği bir isim olmasının etkili olduğu anlaşılmıştır. Süreç sonucunda Faruk Gürler ismine destek veren Melen Hükümeti istifa etmiş ve ortaya çıkan yeni süreçte partilerin daha etkin olacağı ve genel seçimlere geçişi

sağlayacak olan Naim Talu Hükümeti kurulmuştur. Seçim sürecine giderken partiler arasında rekabet ciddi bir şekilde yaygınlaşmış, af konusu sürekli olarak gündeme getirilmiştir. Bu konuda özellikle sıkıyönetim uygulamalarıyla düşünce özgürlüğünü belirterek af getirilmesini isteyen CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve düşüncelerle ilgili suçlar olacağını ifade eden AP Genel Başkanı Süleyman Demirel arasında tartışmalar belirtilmiştir. 1973 seçimlerininse tekrar serbest demokratik hayata geçişin sembolü olduğu, CHP'nin birinci parti çıkmasında “halkçı” söylemin etkili olduğu ve AP'nin oylarının bölünerek MSP gibi partilerin önemli oylar alarak kilit parti konumuna geldikleri görülmüştür. İngilizlerin seçimlere yönelik herhangi bir baskı ve hilenin olmadığı özgür seçimler nitelemesi yapmasına da vurgu yapılmıştır.

Muhtıra rejiminin devam ettiği süre içerisinde yaşanan önemli sayılabilecek anarşi olayları çalışmada anlatılmıştır. Özellikle sol kanadın organize ettiği olaylar adam kaçırmalar karşılığında fidye isteme veya tutuklu arkadaşlarına karşılık rehin alma, birtakım silahlı-bombalı eylemler ve uçak kaçırma karşılığında birtakım haklar istenmesi gibi olaylara yer verilmiştir. İngiliz belgeleri ve Türk basınından takip edilen bu tür olaylarda sol kanadın öne çıktığı görülmüştür. Ancak burada özellikle muhtıra rejiminin getirdiği uygulamaların bu tarz eylemleri doğurduğu gibi bir husus öne çıkabilir. Ne kadar bu dönemdeki faaliyetler çoğalmış olsa da, muhtıraya giderken yaşanan olaylar göze çarpmaktadır. Doğal olarak 61 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamına yönelik birtakım eleştirileri ve değiştirilerek yürütmenin güçlendirilmesini isteyen AP iktidarının da burada etkin olduğu görülmektedir. Lâkin sol kanada mensup THKO veya diğer örgütlerin bu tür faaliyetlerinde ölüm olaylarına yol açılması, silah ve bomba kullanılması, insanların canlarının tehlikeye atılması ve dış ülkelerle Türkiye'nin ilişkisini bozacak nitelikte uygulamalara girişilmesinin de suç olduğu ortadadır. İngiliz belgelerinde İsrail Büyükelçisi'nin kaçırılması ve öldürülmesi olayında kullanılan dile özellikle bakılmıştır. Burada “gang” yani “organize suç çetesi”, anlamına gelecek bir kelime kullanılması, “bir dizi terörist” “zorbalık” ve Türk Halkı'nın bu durumdan dolayı utanç duyduğu şeklindeki nitelendirmeler bu olaylarda sol kanada yönelik sert ifadeleri seçtiklerini göstermiştir. Ayrıca İngiliz belgeleri, sol kanadın bu tür suç faaliyetlerinde hükümetin daha baskıcı bir şekilde bürünmesini ve bu şekilde ülkede kaos ortamı yaratmak istediklerine dikkat çekmiştir.

En nihayetinde yukarıdaki tespit ve değerlendirmelerle birlikte 27 Mayıs ve 12 Mart'ın askeri darbe olarak tanımlanması mümkündür. 12 Mart dönemi ne kadar askerin yönetimi direkt ele almadığını gösterse de, kurduğu hükümetler ve izlenen politikalar bunun aksini göstermektedir. 27 Mayıs 1960 Darbesi ise, DP döneminin muhalefet ve basın-yayın organlarına yönelik anti-demokratik tutumları, ayrıca orduya bakışı ve ordu içerisindeki düzenlemeleri sonucunda cunta faaliyetlerine sebep olarak hayata geçirilen bir darbedir. Bu darbe sonrasında yaşanan gelişmeler, 12 Mart'tan ve diğer bir darbe olan 12 Eylül 1980'den farklı niteliktedir. Toplumsal gruplara karşı baskı ortamının çok düşük mahiyette seyretmesi, yapılan anayasanın çerçevesi, demokratik düzene bir an önce geçilme isteği ve Talat Aydemir'in darbe girişimlerine yönelik tutumda bunu göstermektedir. Tabii bu dönemde eski DP'liler ve DP'ye yakın bulunan kişilere karşı bakışta baskı unsurunun ortaya çıktığı seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde açıkça görülmüştür. Ayrıca unutulmaması gereken bir nokta da Yassıada'daki yargılama sonucunda eski Başbakan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam edilmeleri tam bir darbe ortamının sonucudur. Yukarıda belirtilenler çerçevesinde böyle bir olayın yaşanması ise bir paradoks yaratmıştır. 12 Mart Muhtıra dönemi, sıkıyönetim uygulamalarının çok sıkı olduğu, anarşi olaylarının devam ettiği, 1961 Anayasası'nın kazanımlarına yönelik karşı adımların atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde -tespitlerde görüldüğü üzere- aşırı sol grupların girdiği faaliyetlerden sol görüşlü aydınların sorumlu tutulması önemli bir noktadır. Muhtırayı veren askerlerin desteklediği hükümetler reform adını vererek 1961 Anayasası'nda kısıtlayıcı değişiklikler yaparak, yürütme erkini güçlendirme amacının güdüldüğü de görülmüştür.

Çalışmanın esasında İngiliz belgelerinden yola çıkılan değerlendirmeler yerel kaynaklarla harmanlanıp sunulmuştur. Bu noktada İngiliz belgelerine yönelik değerlendirme yapılması gerekirse, genellikle objektif ve tutarlı bir anlatım sunulduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmadaki konular çerçevesindeki belgelerde detaylı anlatımların yapıldığı ve belgelerde örneğin "Martial Law" gibi başlıklar verilmesi, olayları takip ederken ve değerlendirirken ne kadar spesifik ve tutarlı bir sistem izlediklerini göstermiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin öncesi ve sonrasında verilen bilgilere bakıldığında, Türkiye'de yaşanan gelişmelerdeki bilgiler kısıtlama olmadan ve bitaraf şekilde davranmadan verilmiştir. Ancak 1960 Darbesi'ne yönelik tutumlarında bazı

belgelerde “darbe” ve “devrim” gibi ifadeleri kullanmaları bir çelişki yaratmıştır. Tabii bununda var olan ortamın değerlendirmelerden geçirilince değiştiği de bir gerçektir. 12 Mart 1971 Muhtırasının Türkiye’de yaşanan gelişmeler karşısında ordunun çaresiz kalarak böyle bir girişimde bulundukları, Başbakan Demirel’e yönelik “demokrasi şehidi” olarak nitelendirilebileceği, sıkıyönetim uygulamalarında verilen bilgiler ve anarşi olaylarına yönelik yaptıkları değerlendirmeler ortamı görerek ve süzgeçten geçirerek sonuçlandırıldığını göstermiştir. Olaylar sonucunda bitaraf gibi görünmeye çalışmadıkları da buna ilave edilmesi gereken bir noktadır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. TBMM Arşivleri

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi.

Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

TBMM Zabıt Cerideleri.

1.2. Devlet Arşivleri

Cumhuriyet Arşivi.

Osmanlı Arşivi.

1.3. The National Archives İngiliz Devlet Arşivleri

1.3.1. Foreign Office

FO 371/95267, *Annual Report on Turkey for 1950.*

FO 371/101882, *Annual Report on the Turkish Army for 1951.*

FO 371/107574, *Annual Report on the Turkish Army for 1952.*

FO 371/112921, *Annual Review for Turkey for 1953.*

FO 371/123999, *Turkey: Annual Review for 1955.*

FO 371/136450, *Annual Report for Turkey 1957.*

FO 371/144739, *Annual Political Report for 1958 Turkey.*

FO 371/144742, *Internal Political Situation in Turkey 1959.*

FO 371/153032, *Internal Political Situation in Turkey 1960.*

FO 371/153033, *Internal Political Situation in Turkey 1960.*

FO 371/153034, *Internal Political Situation in Turkey 1960.*

FO 371/163832, *Annual Report on Turkey for 1961.*

FO 371/160790, *Internal Political Situation for Turkey 1961.*

FO 195/2713, *Internal Political Situation 1962.*

FO 371/169516, *Internal Political Situation: Attempted Coup and Subsequent Martial Law.*

FCO 9/1467, *Internal Situation of Turkey(Secret) 1971.*

FCO 9/1468, *Internal Situation in Turkey(Secret) 1971.*

FCO 9/1607, *Activities of Political Parties of Turkey 1972.*

FCO 9/1831, *Annual Review for Turkey 1972.*

FCO 9/2112, *Turkey: Annual Review 1973.*

1.3.2. Cabinet Papers

CAB 37/100/111, *Turkey: Adana Massacres, “Causes of Massacres”, 16 August 1909.*

2. SÜRELİ YAYINLAR

Milliyet.

Hürriyet.

Tercüman.

Cumhuriyet.

Yeni İstanbul.

Akşam.

Zafer.

The Guardian.

The Times.

Daily Telegraph.

The Financial Times.

The Economist.

The Sunday Times.

3. TELİF ESERLER

12 Mart Belgeseli 8.Bölüm, Belgesel, 1994,

<https://www.youtube.com/watch?v=tSgFgc6JXTQ>.

AFYONCU Erhan, Ahmet ÖNAL, Uğur DEMİR, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.

AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 15. b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.

AKŞİN Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

AKŞİN Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 8., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

AKYAZ Doğan, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

ALATLI Ertuğrul, *Müdahale*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

ALKAN Mehmet Ö, (ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

ARCAYÜREK Cüneyt, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi*, 3. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

ARKAN Alkan Hazar, *1961 ve 1982 Anayasalarının Yapım Süreçlerinin Anayasal Gelişmelere ve Demokrasiye Olan Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bahçeşehir Üniversitesi, 2017.

ASLAN Emel, *Türkiye'nin İç Siyaseti'nde Demokrat Parti (1950-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ahi Evran Üniversitesi, 2014.

AŞÇI Elif, “Darbe Sonrası Karikatürlerde Menderes ve Demokrat Parti İmajı”, Türk Basın Tarihi Sempozyumu, Elazığ: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, C. 2, ss. 1335-61.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

AYDEMİR Sefa Salih, “12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 5 (2014).

- , “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Süreçte Üniversite’nin Etkisi”, *International journal of Eurasian Education and Culture*, C. 1, S. 1 (2016), ss. 9-22.
- AYDINOĞLU Ergun, *Türkiye Solu (1960-1980)*, 3. b., İstanbul: Versus Yayınları, 2011.
- AYSAL Necdet, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı’”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 44 (2009), ss. 581-625.
- BABAOĞLU Resul, “İngiliz Belgelerinde Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti’nin Kuruluşu Ve 1946 Seçimleri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (2017), ss. 371-402.
- BAHÇIVAN Fatih, *27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale Üniversitesi, 2005.
- BAŞKAYA Muzaffer, “27 Mayıs Sonrası Sivil Siyasetin Son Umudu: Ali Fuat Başgil ve Cumhurbaşkanlığı Adaylığı Süreci”, Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olarak “Ali Fuat Başgil ve Türk Siyasi Mücadeleleri” Uluslararası Sempozyumu, Samsun, 2017, ss. 44-55.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 20. Baskı., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- BİLBİLİK Erol, *Öncesi Sonrasıyla 9 Mart-12 Mart Süreci*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2013.
- Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum*, Ankara: TBMM Araştırma Merkezi, 2010.
- BİRAND Mehmet Ali, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu 3*, Belgesel, Brüksel Yapım, 1991.
- , *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu 6*, Belgesel, Brüksel Yapım, 1991.
- , *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu 7*, Belgesel, Brüksel Yapım, 1991.
- , *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu 10*, Belgesel, Brüksel Yapım, 1991.
- BİRECİKLİ İhsan Burak, “Sultan 2. Abdülhamid’e Karşı Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü”, *Batman University International Participated Science and Culture*

Symposium, Batman: Batman University Journal of Life Sciences, 2012, C. 1, s.

BOZKIR Gürcan, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları*, C. VI, S. 15 (2007), ss. 275-308.

BOZKURT Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.

BÖRKLÜOĞLU Levent, *Althusser’in İdeoloji Kuramı Bağlamında Türkiye’nin Çok Partili Hayata Geçişinde Ordunun Konumu*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2017.

BUDAK Gamze, *Osmanlı’dan 12 Eylül’e Ordu Siyaset İlişkisi ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2017.

BULUT Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Bir Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Gazi Üniversitesi, 2006.

———, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış*, C. 2, S. 4 (2009), ss. 125-45.

BURAK Begüm, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, C. 1, S. 3 (2011), ss. 45-67.

BURAK Durdu Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM*, S. 14 (2003), ss. 291-318.

CEM İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 9. b., İstanbul: Cem Yayınevi, 1986.

ÇALIK Ramazan, “Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 36 (1996), ss. 765-815.

ÇALIŞAL Selahattin, *Türk Siyasal Hayatı Demokrat Parti Dönemi Politik Patronaj İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Pamukkale Üniversitesi, 2015.

ÇAVDAR Tefvik, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

ÇELİK Vasfiye, “12 Mart Ara Döneminde Siyasî Partiler”, *Liberal Düşünce*, S. 40 (2005), ss. 283-309.

ÇİTÇİ Oya, “Ordu-Siyaset İlişkileri:1920-1938”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 39, S. 04 (2016), ss. 17-44.

- ÇOLAK Mustafa, *Bülent Ecevit Karaoğlan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- ÇORUH Haydar, “1909 Adana Ermeni İsyanı ile İlgili Tanin Gazetesi’nde Yayınlanan İki Vesika Hakkında Hüseyin Cahid’in Değerlendirmesi”, *Yeni Türkiye*, S. 60 (2014), ss. 1-28.
- DAVISON Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*, 2. b., İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- DEMİR Yeşim, “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları*, C. 5, S. 12 (2006), ss. 155-71.
- DEMİREL Ahmet, (ed.), *Nihat Erim 12 Mart Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- DEMİREL Yücel, Osman Zeki KONUR, (ed.), *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002.
- DURAN PANCAR Emine, *1909 Adana Ermeni Olayları*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, 2004.
- DÜZEN Cem, *Kuleli Vak’ası*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Trakya Üniversitesi, 2015.
- ERYILMAZ Ömer, *Turkey In The Triangle Of The 1950-1960 Era, The 1960 Military Coup And The 1961 Constitution*, Monterey California: NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL, 2014.
- ESEN Selin, “18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu”, *Mülkiye Dergisi*, C. 34, S. 267 (2014), ss. 167-92.
- GEDİKLİ BERBER Şarika, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11 (2012), ss. 131-50.
- GÖKTEPE Cihat, “1960 ‘Revolution’ In Turkey And The British Policy Towards Turkey”, *The Turkish Yearbook*, C. XXX (2001), ss. 140-89.
- GÖNLÜBOL Mehmet, Cem SAR, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3. b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- GÜLBAY Alper, *12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Seçimler ve Sonuçları*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Hacettepe, 2017.
- HARRIS George S., “Military Coups and Turkish Democracy, 1960–1980”, *Turkish Studies*, C. 12, S. 2 (2011), ss. 203-13.

- KABACALI Alpay, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, 3. b., İstanbul: Güner Yayınları, 2007.
- KALAYCIOĞLU Ersin, Ali Yaşar SARIBAY, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- KARAKUZU Hasan, Yücel NAMAL, "Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Türk Ordusu (1950-1953)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 44 (2016), ss. 448-65.
- KARAYAMAN Mehmet, "İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebebi ve Sonuçları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. VIII (2010), ss. 19-49.
- KARPAT Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, 2. b., İstanbul: Afa Yayıncılık, 1996.
- KARPAT Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 2. b., Timaş Yayınları, 2015.
- KAYALI Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, 7. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- KINIK Hülya, *12 Mart Sonrası Geçiş Dönemi Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri (22 Mayıs 1972-26 Ocak 1974)*, (Yüksek Lisans Tezi), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: Marmara Üniversitesi, 2014.
- KOMSUOĞLU Ayşegül, *Siyasal Yaşamda Bir Lider SÜLEYMAN DEMİREL*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2008.
- KON Kadir, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim Ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, S. 53 (2012), ss. 211-52.
- KONGAR Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, 42. b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008.
- KORKMAZ Zeynep, (çev.), *Nutuk 1919-1927*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- KÖKSAL Osman, "Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetim İle İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, S. 12 (2001), ss. 157-71.
- , *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler(1877-1922)*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, 1996.
- KÖSE Serdar, *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010.

- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, 7.Baskı., Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014.
- Madanoğlu Cuntası (*İddianame*), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973.
- MAT Gülben, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- MUMCU Uğur, *İnkılap Mektupları*, 19. b., Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 2009.
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 2. b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası*, 18. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- OTAÇ Tuğrul, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları Ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2019), ss. 97-126.
- , "Mizancı Murad Bey Ve Jön Türk İlişkileri", *Journal Of History School*, C. 11, S. XXXV (2018), ss. 749-94.
- ÖNAL Tekin, "12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973)", *History Studies*, C. 8, S. 1 (2016), ss. 89-109.
- ÖZBEK Sevda, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Beykent Üniversitesi, 2018.
- ÖZTÜRK Metin, *Türkiye'de Asker ve İktidar*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, t.y.
- ÖZTÜRK Oğuzhan, *1909 Ermeni İsyanı ve Meclis-i Mebusan'da Görüşülmesi (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'ne Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Niğde Üniversitesi, 2004.
- RAVINDRANATHAN Tachat Ramavarna, *The Young Turk Revolution - July 1908 to April 1909: Its Immediate Effects*, (Master Thesis Tezi), Utah: Utah State University, 1970.
- SARIBAY Ali Yaşar, *Demokrasinin Sosyolojisi*, 3. b., Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- SONYEL Salahi, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- , "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", *Belleten*, C. LI, S. 201 (1987), ss. 1241-1338.
- , *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

- SOYAK Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- ŞAHBUDAK Ercan, *Türk Siyasal Yaşamında Milliyetçilik Öğretisi ve 1990'larda Yükselen MHP*, Ankara: Murat Kitabevi, 2015.
- ŞENTÜRK Ayşegül, *Necmettin Sadık Sadak Gazeteci ve Siyasi Kimliği*, (Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
- ŞİMŞEK Derya, "Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükûmeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)", ICANAS 38, Ankara, 2007.
- TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 23. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- TAŞPINAR Gül Tûba, *27 Mayıs 1960 Darbesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1996.
- TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, 2. b., İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- TUNÇAY Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, 4. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- TURAN Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, 2. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008.
- TURHAN Talat, *Genç Kemalistler Ordusu*, İstanbul: İleri Yayınları, 2004.
- ÜSKÜL M. Zafer, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- , *Bildirileriyle 1950-1970 Dönemi Sıkıyönetimleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- , *Siyaset ve Asker*, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- WEIKER Walter F., *The Turkish Revolution 1960-1961*, Westport: Greenwood Press, 1980.
- YAMAK Sanem, "Meşrutiyetin Bayramı: '10 Temmuz İd-i Millisi'", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, S. 38 (2008), ss. 323-42.
- YETKİN Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, 5. b., Antalya: Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2010.
- YÜCEER Saime, "Balkan Savaşları ve Mustafa Kemal", *Journal Of Turkish Studies*, C. 43 (2015), ss. 237-51.

- , “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Yeni Türkiye*, C. 16 (2002), ss. 534-45.
- , *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, 2. b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016.
- , “Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı ve Geri Çağrılışı Üzerine Bir İnceleme”, *Askeri Tarih Bülteni*, t.y.
- , “Tahkikat Komisyonu: Muhalefetsiz Demokrasi (!)”, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2012, ss. 727-62.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

- “1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri”, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>, 02 Ağustos 2018.
- “Darbe”, <http://sozluk.gov.tr/>, 20 Haziran 2019.
- “Kırşehir vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair Kanun”,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706429.pdf, 12 Ağustos 2018.
- “Malatya vilâyetine bağlı Adıyaman kazasında (Adıyaman) adıyla yeniden bir vilâyet kurulması hakkında Kanun”,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706418.pdf, 10 Ağustos 2018.
- “Muhtıra”, <http://sozluk.gov.tr/>, 20 Haziran 2019.

<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-4/4-degisiklik.pdf>, 16 Nisan 2019.

https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-5/5-degisiklik.pdf?fbclid=IwAR3359eOt3Z8I7YaJLYPmdY5tqt1y9e3Xi0fwbPX7PNzX5MiFb_LKhoNSkc, 17 Nisan 2019.

https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf?fbclid=IwAR0DgLLoRG03EnJoWbH_azT8m9TyLry4BzsORwsGPP9Q4AdbtoY3_9QaqQk, 17 Nisan 2019.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc021/kanuntbmmc021/kanuntbmmc02103832.pdf, 28 Temmuz 2018.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100085.pdf, 10 Temmuz 2018.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Anayasa ve İç Tüzük Sitesi, *Anayasa 1876 Kanun-u Esasi*, “Metin ve Değişiklik Bilgileri-Metin”, 2014, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf>, s. 53, 05 Nisan 2018.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun,

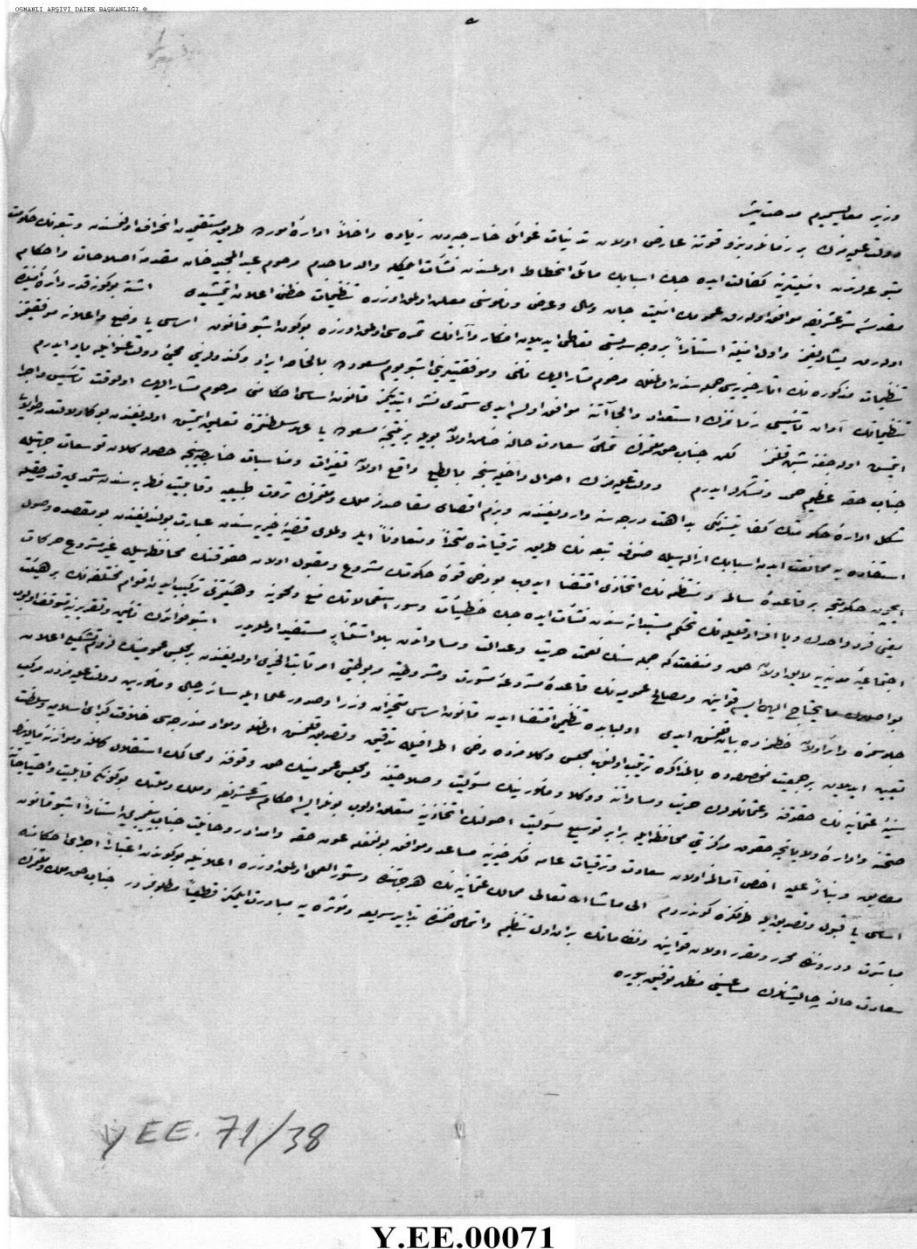
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100144.pdf, 17 Temmuz 2018.

Türkiye Büyük' Millet Meclisine intihap edilen ve edilecek olan bilûmum mensubini askeriye'nin tâbi olacakları şerait hakkında kanun”,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200385.pdf, 21 Temmuz 2018.

EKLER

Ek 1: II. Abdülhamit'in tarafından Kanun-u Esasi'nin ilan edildiği Hatt-ı Hümayun.

Ek 2: İngiltere tarafından 2. Meşrutiyet'in ilanı üzerine gönderilen tebrik.

3. — Meclisi Mebusânın ittîfahı münasebetiyle; İngiltere Hükûmetinden mevrut tebrik ve muvaffakiyet temenniyatını müş'ir telgraf.

İngiltere Hükûmeti namına. Londra 17 Kânunu-evvel sene 1908.

Meclisi Mebusânı Osmanı Riyasetine

İngiltere Devleti Fahimesi Osmanlı Milletinin refah ve saadetini intaç ve iki devlet arasındaki revabıtı dostaneyi takviye edeceğine itimat ettiği müzakeratın hüsnü muvaffakiyeti hususundaki teminatı samimanesini Meclisi Mebusanı Osmaniye içtimai mes'udu münasebetiyle beyan etmek arzusundadır. (Sürekli alkışlar).

— 1

Ek 3. 1909 Adana Olayları'na İlişkin İngiliz The National Archives'taki "Adana Massacres" başlıklı Cabinet Papers'a ait belge.

This Document is the Property of the British Majesty's Government.

ASIATIC TURKEY AND ARABIA. [August 16.]

CONFIDENTIAL. SECTION 1. 39.

[30752]

No. 1.

Sir G. Lowther to Sir Edward Grey.—(Received August 16.)

(No. 639.)

Sir,

Constantinople, August 8, 1909.

I HAVE the honour to forward herewith a despatch from His Majesty's vice-consul at Adana giving further details as to the causes of the recent massacres there.

I have, &c.

GERARD LOWTHER.

Inclosure in No. 1.

Vice-Consul Douglas Wylie to Sir G. Lowther.

Sir,

Adana, July 24, 1909.

I HAVE the honour to submit the following report on the recent events at Adana. The report is based on my diaries written at the time and amplified from information which has come into my hands since then.

Causes of the Massacre.

The proclamation of the constitution found Adana a very badly-governed province. The vali at that time was Bahrhi Pasha, who, on account of his 'long exactions, had to fly for his life. A corrupt vali is a source of general corruption in an administration, and the new ideas of the revolution fell on a most unaccustomed people. The Turks, masters for centuries, found their great stumbling block in equality with the Christians. The Christians, with all the assertiveness of the newly emancipated, made equality seem to mean superiority. They were the most intelligent, the most educated, and by far the most talkative. It was natural that too blatant a boasting by men so long regarded as of a lesser race should be held offensive by the old-fashioned.

Nearly no one in Adana was really satisfied. The Turks hated the idea that they were no longer masters. The Armenian wanted to rush into Home Rule. The Greek mistrusted the constitution because he had not made it himself and because under it he seemed likely to lose certain facilities he had enjoyed under the old venal system. There were also electoral irregularities, and he felt uneasy about the privileges of the cherished patriarchate and the Hellenistic schools.

Among the fiercier professors of Islam resentment grew. Were God's adversaries to be the equals of Islam? In every café the heathen were speaking great mouthing words of some godless and detested change. Where the Hodja had of old met with at least respect there was now (the shame of it!) derision.

Some of them, such as the Maftizade of Hajin, are accused of speaking with hatred of the constitution as a Christian invention and contrary to the sacred law. He was said to have preached that without blood Islam could not come to its own again. When three Armenians had their throats cut near Kars last autumn the murderers were supposed to have been instigated by this man. He was imprisoned, and it was given out that he had been deported. But in reality he was released on bail and remained in the country.

And in their clubs the Armenian orators, drunk with their own verbosity, talked *ad nauseam*. They never seem to have thought of the possible consequences of wild words. Natives of the country, they should have known its dangers, but with the word liberty they forgot them all.

Under the constitution all men might bear arms. From the delightful novelty of the thing, many thousands of revolvers were purchased. Even schoolboys had them and, boy-like, flourished them about. But worse followed. The swagger of the arm-bearing Armenian and his ready tongue irritated the ignorant Turks. Threats and

[2378 q—1]

B

Ek 4: CB İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947'de yayınladığı beyannameden bir örnek.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Gözet Sekreterliği
Sayı
2984

Ankara : 12/7/1947

C.H.P.'in İdare Kurulu Başkanlığına

Cumhur ve Parti Başkanımız İnönü'nün, Şahsiyetleri
teklilen beyannameleri, şimdi radyoda, bugün de gazetelerde yayın-
lanmış bulunmaktadır.

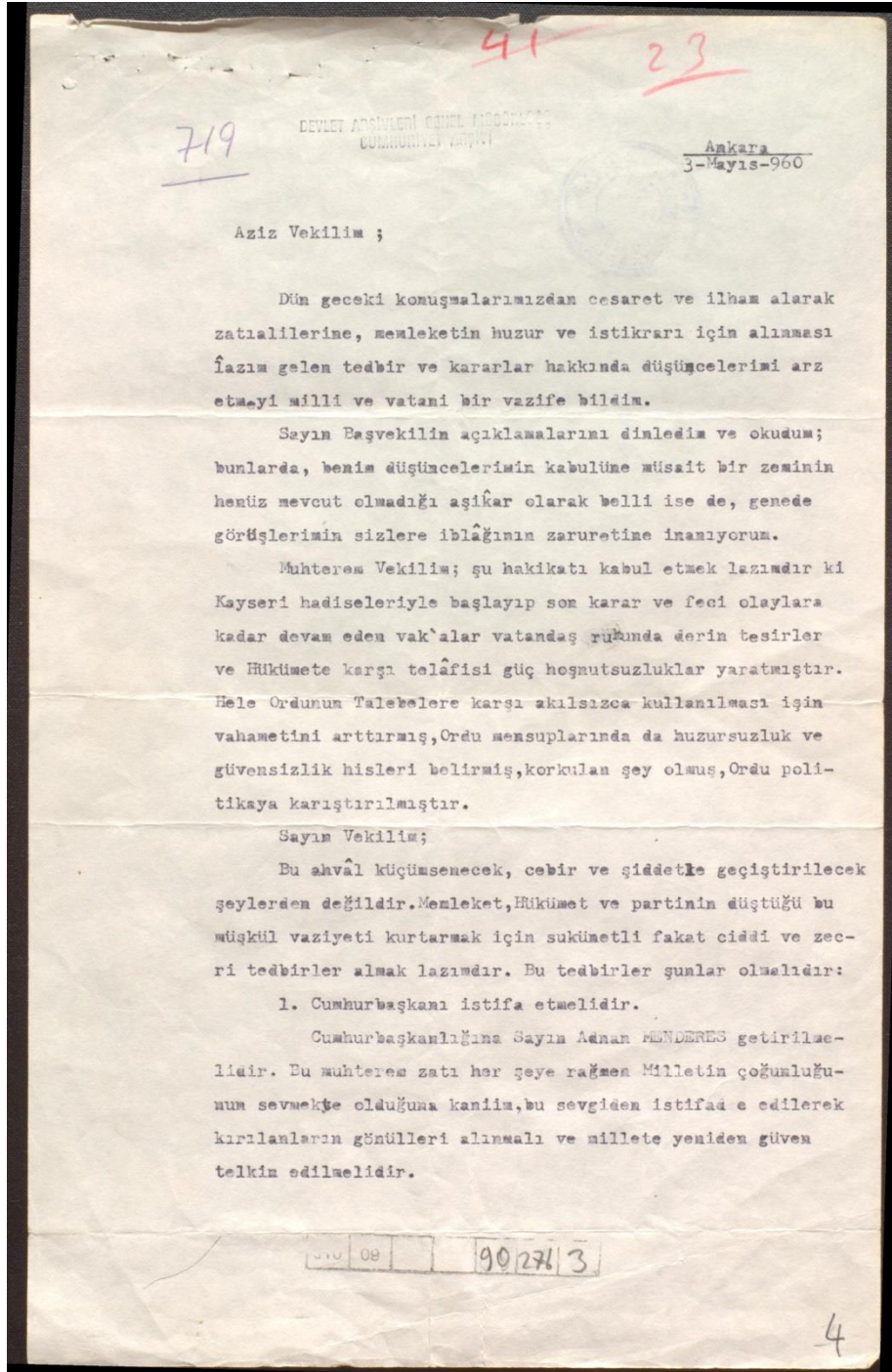
Yurdumuzda geçitli Partiler rejimine dayanan bir
demokrasi idaresinin her şeye rağmen yerleşebilmesi için Sayın
İnönü tarafından Ştedenberi sarfedilen samimi gayretlerin yeni bir
tecellisi olan bu beyannamenin ; Muhallif Parti tarafından kendi
kollarına tefir edilmek suretiyle istismar edilmesi ve binneti-
ce Parti Başkanlarındaki vatandaşlar maneviyatının sarfılmak istenmesi
çok muhtemeldir. Bunu önlemek için bu beyannamenin hakiki
mañsiyle Partinin mensuplarına münasip göreceli şekilde anlatıl-
ması suretiyle kendilerinin vakit geçirilmeksizin aydınlatılmasını
lüzumlu bulurum. Beyannamenin yazılığına; Demokrat Partinin
çaha evvelki hareketleri ikmal eder mahiyette olarak son bir kaç ay
içinde de yurdun muhtelif çevrelerinde her türlü kıskartıcı hareket-
lere son bir defa daha tevessül ederek bir netice alamadığını görüñ-
ce Cumhur Başkanımıza müracaat etmesi ve buna zaruret duyması sebep
olmuştur.

Cumhur Başkanımız; Demokrat Parti liderinin bu mür-
acaatında, idarî tasarımlar kendilerinin mutazarrar oldukları hakkın-
daki şikâyetleri ile bizim Demokrat Partinin negru yıllarda
şürunmekte olduğu hakkındaki şikâyetlerini aynı zamanda dinleniş-
lerdir. Ve gerek Başkanla, gerek muhalif Parti Lideri ile bir kaç
defa çaha temas ettikten sonra Muhalefet Partisinin kanunî yollarda
emniyetle ve hiç bir tasarıma murus kalmaksızın çalışması gerektiği -
ni belirtmişlerdir.

-85-

490	01				7	29	9
-----	----	--	--	--	---	----	---

Ek 5: Org. Cemal Gürsel'in Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e yazdığı uyarıcı mektup.

Ek 6: İngiliz Foreign Office (Dışışleri Bakanlığı) belgelerinden 27 Mayıs tarihine ait bir örnek.

R

FROM ANKARA TO FOREIGN OFFICE

En Clair

FOREIGN OFFICE AND
WHITEHALL DISTRIBUTION

Sir B. Burrows

Unnumbered
May 27, 1960

RECEIVED
ARCHIVES
27 MAY 1960
Rk1015/19(h)

D. 6.25 a.m. May 27, 1960
R. 6.56 a.m. May 27, 1960

EMERGENCY

Addressed to Foreign Office telegram unnumbered of May 27.

Repeated for information to:

Istanbul	Tehran
Athens	Washington
Governor Cyprus	Karachi
P.O.M.E.F.	U.K.Del. N.A.T.O.

My immediately preceding telegram.

Ankara Radio is making repeated announcement stating:

(a) That as from midnight the armed forces have taken control and are in complete command without bloodshed.

(b) That all garrison commanders throughout Turkey have orders to impose martial law.

(c) That everyone should stay indoors and remain calm.

(d) That the object of the armed forces is to hold and supervise early elections.

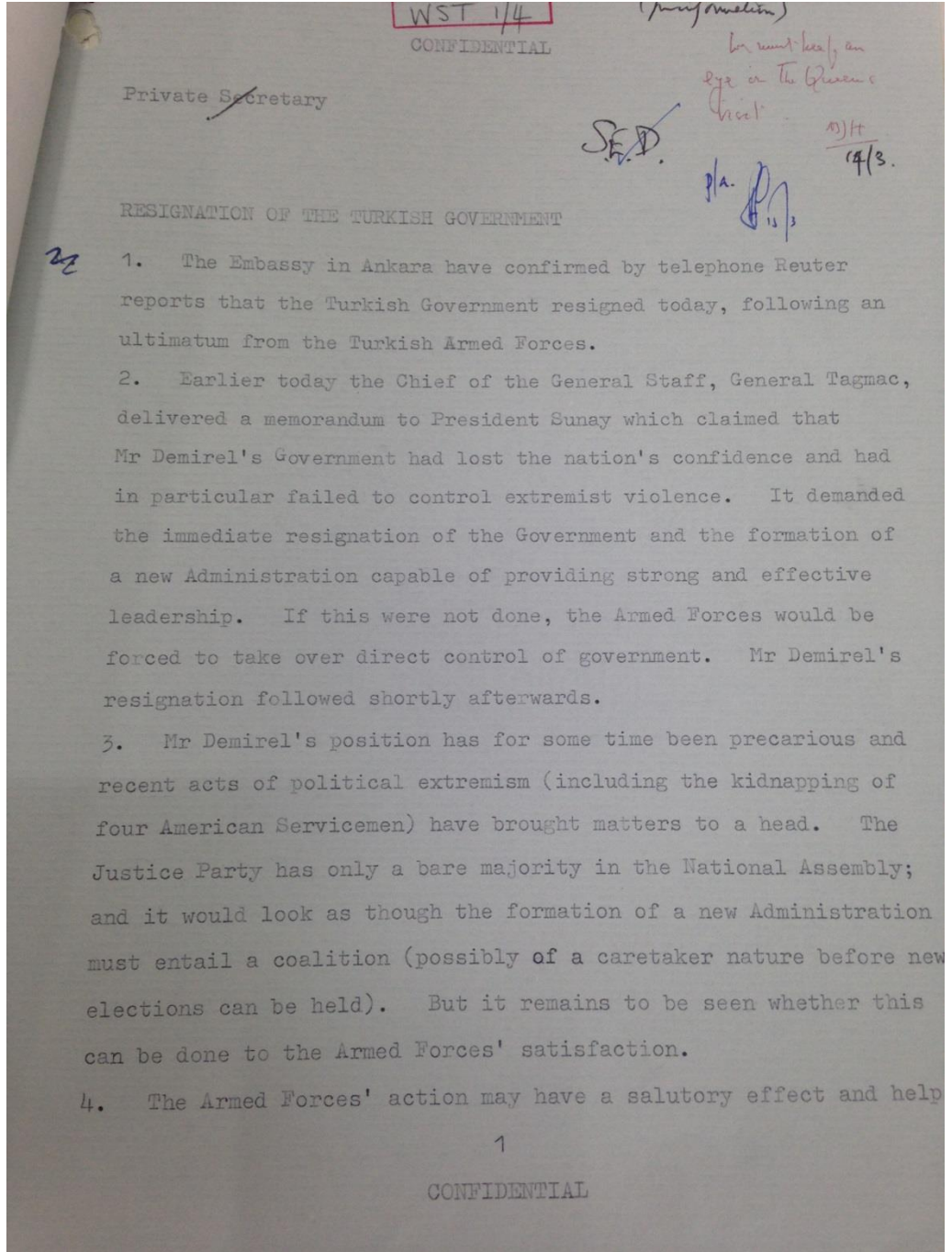
(e) That no harm will be done to political personalities of either party.

(f) That they remain loyal to N.A.T.O. and CENTO and all Turkey's present commitments and wish to revert to Attaturk's maxim of peace at home and abroad.

2. Unidentified Turkish military personnel have informed United States Embassy that the movement is friendly to the United States and to N.A.T.O. They further stated that the President and all members of the government were held by the army, including the Prime Minister who was absent from Ankara on a political tour, and that the army would hand over to a civilian régime in a few days' time.

/3.

Ek 7: 12 Mart Muhtırası sonrası Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ın Başbakan Süleyman Demirel'in istifasını isteyen belge.

Ek 8: İsrail Büyükelçisi Ephraim Elrom'un kaçırılması hakkında bir belge örneği.

PRIORITY
CYPHER CAT A
FM ANKARA 181335Z
CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

RECEIVED IN
REGISTRY No. 16
19 MAY 1971
WST 1/4

TO PRIORITY F C O TELNO 967 OF 18/5,
INFO TO ROUTINE TEL AVIV, ATHENS, NICOSIA, UKDEL NATO,
WASHINGTON AND HQBFNE.
SAVING TO ISTANBUL.

TURKEY: KIDNAPPING OF ISRAELI CONSUL-GENERAL IN ISTANBUL.

1. CONSUL-GENERAL WAS ABDUCTED FROM HIS HOME AT 1320 BY 5 ARMED MEN WHO HAD ENTERED THE HOUSE AN HOUR EARLIER AND OVERPOWERED THE OCCUPANTS. GANG SAY THEY ARE MEMBERS OF TURKISH PEOPLE'S LIBERATION ARMY AND THREATEN TO KILL CG UNLESS ALL CAPTURED TERRORISTS ARE RELEASED BY 1700 HOURS LOCAL TIME ON 20 MAY. GOVERNMENT HAS SAID THAT UNLESS CG IS RELEASED IMMEDIATELY IT WILL (A) ARREST ANYONE HAVING ANY CONNECTION WITH TPLA AND (B) INTRODUCE RETROSPECTIVE LEGISLATION MAKING KIDNAPPING A CAPITAL OFFENCE.

2. GOVERNMENT, BACKED BY MILITARY, IS THUS MAKING A STAND AT LEAST AS TOUGH AS THAT AFTER TPLA KIDNAPPED 4 US SERVICEMEN (ANKARA TELNO 455). ALTHOUGH THIS WAS NOT AN UNEXPECTED COUNTER TO THE DETENTION OF TERRORISTS, THE KIDNAPPING HAS SHOCKED THOSE WHO BELIEVED THAT MARTIAL LAW WOULD QUICKLY BRING THE SECURITY SITUATION UNDER CONTROL. IT IS A SLAP IN THE FACE FOR THE MILITARY. THE AUTHORITIES UNDOUBTEDLY HAVE THE SYMPATHY OF "THE PEOPLE" WITH THEIR REACTION TO THIS ACT OF GANGSTERISM, BUT THE NEW-FOUND CONFIDENCE IN THE INTERNAL SECURITY SITUATION WILL NATURALLY BE AFFECTED BY THE OUTCOME.

DEFCONCEN PL PASS HQBFNE.

SARELL. [REPEATED AS REQUESTED] [SENT TO D.C.C.]

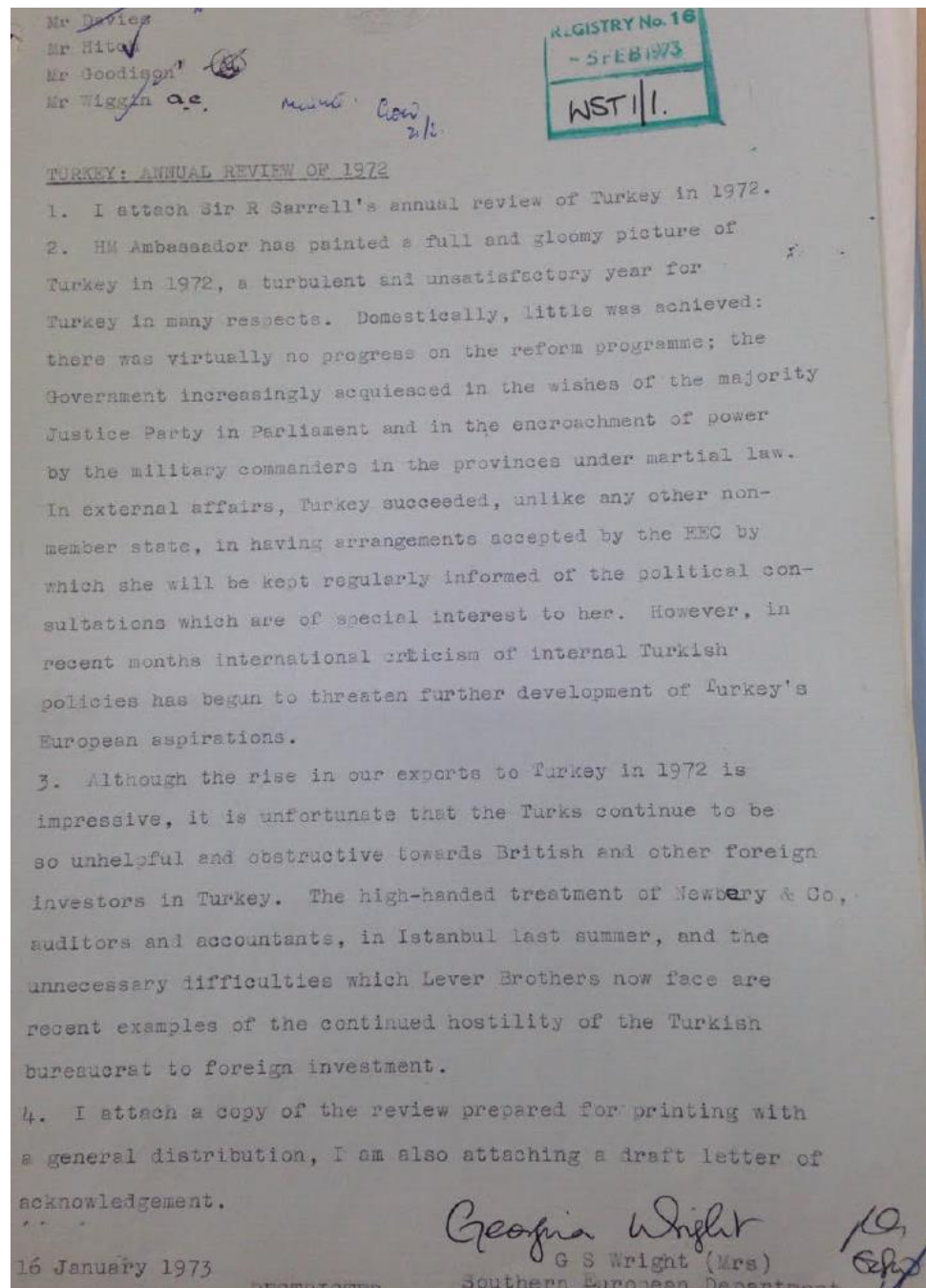
DEPARTMENTAL DISTRIBUTION:
S. EUR DEPT
NED
SECURITY DEPT
NEWS DEPT

CONFIDENTIAL

Ek 9: Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir'in bir binbaşının kızını rehin olarak tutmalarına ilişkin *Milliyet* gazetesinin 31 Mayıs 1973 tarihli haberi.

Ek 10: Türkiye'nin 1972 yılındaki durumuna ilişkin bir belge.

Ek 11: İngiliz *The Times* gazetesinden "Türkiye'deki kitle davasında işkence iddiaları" başlıklı haber.

Torture allegations at Turkish mass trial

From Our Correspondent
Ankara, Jan 10

The biggest mass trial in Turkey since the Army coup of March, 1971, opened in a converted military dormitory here today with allegations of torture from the most prominent defendants.

Mr Dogu Perincek, a lecturer in law at Ankara University, claimed that he and other defendants had been beaten during questioning. He said: "The prosecutors prepared their case in the torture chamber of MIT"—the Turkish secret police.

Mr Perincek, aged 30, and 187 others appeared before the military tribunal accused of "attempting to establish the hegemony of one class over another or to abolish social class, or overthrow the established social or economic structure of the nation".

Other charges included harbouring criminals, possessing and using firearms and insulting the state security forces in public. Court sources said that the maximum sentence to be requested by the military prosecutor would be 15 years in jail.

Mr Perincek, who told the court that his profession was being "a communist revolutionary", is believed to be the

founder and leader of the Turkish Revolutionary Workers-Peasants Party. This is one of the six communist underground organizations active in Turkey. The other defendants are accused of being co-founders or members of the party.

One of them claimed that he and several others had been beaten in jail because they refused to put on ties for the trial. Among the defendants are nine university lecturers, 10 army lieutenants, an actor and several teachers. But most of those on trial are university students.

After the roll call Mr Perincek rose to object to the military court and described the Government as "a fascist military dictatorship". The court, he said, was a representative of this regime and was therefore not competent to judge the defendants. Sixteen others supported this argument and the trial was adjourned to enable the judges to study the objection.

In Istanbul a military cinema is being converted into a courtroom for the trial of about 450 people who will face charges arising from the kidnapping and murder of three Nato technicians, including two Britons.

The total number of people awaiting trial before military courts is about 4,000.

Torture allegations at Turkish mass trial.

From Our Correspondent.

The Times (London, England), Thursday, Jan 11, 1973; pg. 7; Issue 58678. (380 words)

Category: News

© Times Newspapers Limited

Gale Document Number:CS118716459

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Tuğrul OTAÇ
Tez Adı	İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE 1960 ASKERİ DARBESİ VE 1971 ASKERİ MUHTIRASI
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Saime YÜCEER
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 28/06/2019

İmza :